

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Ekim / 2021

70

70. Sayı - Ekim 2021
Number 70 - October 2021

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı / Number: 70
EKİM / OCTOBER 2021

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Kazım UYSAL
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor

Prof. Dr. Şahmurat ARIK
Doç. Dr. Arif KOLAY
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Şahmurat ARIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜLAÇTI/ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Arif KOLAY / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz BOZKURT / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan YAŞAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dil Editörü / Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ

Dergi Sekreteryası / Secretariat of Journal

Arş. Gör. Pınar ÖZER BURHAN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Ceyda BAYRAKDAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dizgi / Typeset

Öğr. Gör. Betül AYHAN

Web Tasarım / Web Design

Alper YILMAZ

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 443 43 43
sbd@dpu.edu.tr

E - ISSN 2587-005X

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Elmira ADİLBEKOVA - Akhmet Yassawi University	Bilhan KARTAL - Anadolu Üniversitesi
Ramazan AKTAŞ - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	József KÁPOSZTA - Szent István University
Arzu AL - Marmara Üniversitesi	Jose' R. Pires MANSO - Universidade da Beira Interior
Ceenbek ALIMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University	Elena MIHAJLOVA - Ss. Cyril and Methodius University
Akmatali ALIMBEKOV - Kyrgyz -Turkish Manas University	Sedat MURAT - İstanbul Üniversitesi
H. Murat ARABACI - Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi	Musa MUSAI - International Vizyon University
Ali ARI - Kırklareli Üniversitesi	Gulnar NADIROVA - Al-Farabi Kazakh National University
Ricardas BARTKEVICIUS - Vilnius Pedagogical University	Dick NG'AMBI - University of Cape Town
Ann Marie BISSESSAR - University of the West Indies	H. Nüvit OKTAY - Anadolu Üniversitesi
Nazım CAFERSOY - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	Ahmet ÖZEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Hakan ÇETİNTAŞ - Balıkesir Üniversitesi	Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Marmara Üniversitesi
Halim DEMİRYÜREK - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	H. Mustafa PAKSOY - Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi	Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Yusuf DOĞAN - Cumhuriyet Üniversitesi	Kalina SOTIROSKA - International Vizyon University
Özlem DURGUN - İstanbul Üniversitesi	Andela Jakšić STOJANOVIĆ - Mediterranean University
Vahdettin ENGİN - Marmara Üniversitesi	Muhammet ŞEN - Ege Üniversitesi
Metin Kamil ERCAN - Gazi Üniversitesi	Hakan TAŞ - Marmara Üniversitesi
Mehmet ERDEM - Fırat Üniversitesi	Kamil TÜĞEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Ersen ERSOY - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Gülden ÜLGEN - İstanbul Üniversitesi
Assem Abdel FATTAH - Minia University	Okan YEŞİLOT - Marmara Üniversitesi
Zoran FILIPOVSKI - International Vizyon University	Gültekin YILDIZ - Milli Savunma Üniversitesi
Ömer Faruk GENÇKAYA - Marmara Üniversitesi	M. Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Nagy HENRIETTA - Szent István University	Ozan YILMAZ - Sakarya Üniversitesi
Fadil HOCA - International Vizyon University	Mehmet YÜCE - Uludağ Üniversitesi
Selehattin KARABINAR - İstanbul Üniversitesi	Mustafa Serhan YÜCEL - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Hasan Basri KARADENİZ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM TR Dizin Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve SOBİAD'a taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Yavuz Ahmet'in İbrahim'i Beklerken Adlı Öykü Kitabında Empati, İyilik ve İnsanlık
Empathy, Kindness and Humanity in Short Story Book Named İbrahim'i Beklerken

By Yavuz Ahmet
Mahfuz ZARİÇ

1-12

18. Yüzyıl İstanbul Şer'İyye Sicilleri'ne Yansıyan Konular Üzerinden Aile Mefhumu
Hakkında Bazı Değerlendirmeler

Evaluations Regarding the Concept of Family Through the Matters That are Reflected in the 18th
Century Court Records of İstanbul

Hanife ALACA

13-24

E - Belediye Uygulamasını Kullanan Kent Yerleşiklerinin Görüşlerinin Değerlendirilmesi:
Buca Belediyesi Örneği

Evaluation of the Opinions of Urban Residents Using the E-Municipality Application; The Case
of Buca Municipality

Kıvanç DEMİRCİ

25-44

Vergi Yüğü, Borç Yüğü ve Harcama Yüğü İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği
The Relationship Between Tax Burden, Debt Burden and Expenditure Burden: The Case of
OECD Countries

Göksel KARAŞ, Ufuk SELEN

45-61

Bilateral and Regional Aspects of Azerbaijan-Kazakhstan Relations

İkili ve Bölgesel Yönleriyle Azerbaycan-Kazakistan İlişkileri

Halit HAMZAOĞLU

62-76

Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Mali Sürdürülebilirliği: Ampirik Bir Analiz

Fiscal Sustainability of Local Governments in Turkey: An Empirical Analysis

Mustafa TEKDERE, Abdullah Şuhan GÜRBÜZ

77-96

Risk Analysis Application in Aviation Sector with Intuitionistic Fuzzy TOPSIS Method

Havacılık Sektöründe Sezgisel Bulanık TOPSİS Yöntemiyle Risk Analizi Uygulaması

Ceren ÜNLÜKAL, Mustafa YÜCEL

97-111

Ereğli Kömür Madenleri ve Ereğli Kaymakamlığının Teşkili (1865-1867)
Ereğli Coal Mines and the Formation of the Ereğli Kaymakamlık (1865-1867)

Yalçın BAZNA
112-122

Türk Yerel Yönetimlerinin Yasal ve Yapısal Dönüşümünde Fransa ve İngiltere Örneklerinin Etkisi

The Effect of France and England Examples on the Legal and Structural Transformation of Turkish Local Governments

Veysel EROL
123-139

İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat Politikalarının Neticesi Oluşan Bir Zümre: Harp Zenginleri ve Bu Zümrenin Türk Romanına Yansıması

A Group Resulting from the National Economic Policies of the Committee of Union and Progress: The War Profiteers and its Reflection in Turkish Novel

Mustafa TÜRK MENOĞLU, Sevgül TÜRK MENOĞLU
140-151

Parti Çalışma ve Müfettiş Raporlarına Göre CHP ve Hizipleşme: Kütahya Örneği
RPP and Schism According to Party Labor and Inspector Reports: The Case of Kütahya

Hasan YAPICI
152-168

Geleneğin Gölgesinde Çocuk: Rıza Tekin Uğurel ve Çocuk İftarı Programları
Child in the Shadow of Tradition: Rıza Tekin Uğurel and Children's Iftar Programs

Münire BAYSAN
169-185

Araştırma Makalesi / Research Article

**YAVUZ AHMET'İN İBRAHİM'İ BEKLERKEN ADLI ÖYKÜ KİTABINDA EMPATİ,
İYİLİK VE İNSANİLİK**

Mahfuz ZARİÇ¹

Öz

Yavuz Ahmet (Koç), günümüz öykü ve roman yazarlarından. Onun 2018'de yayımlanan İbrahim'i Beklerken adlı öykü kitabında izlek ve kurgu açısından birbiriyle ilişkili dokuz öykü yer almaktadır. Modernden postmoderne öyküleyici anlatımın teknik imkânlarından yararlanan Yavuz Ahmet, yazarlık duruşu itibarıyla söz konusu kitabında çağına tanıklık ederken aydınlanan ve aydınlatan bir tutum sergiler. Kudüs Öyküleri alt başlığını taşıyan bu eserde, Yahudi, Hristiyan, Ermeni, Müslüman... çeşitli dinlere mensup Kudüs insanlarının günlük yaşantılarına ve insani zayıflıkları eşliğinde iç dünyalarına ayna tutulmuştur.

Farklı veya benzer şekilde telaffuz edilse de bazı insan ve mekân adlarının sonuçta aynı kökenden geldiği, aynı manayı taşıyıp aynı değerlere karşılık geldiğini gösteren yazar, öykü kişilerini iyilik ve insanlık ortak paydasında buluşturmuştur. Yavuz Ahmet, empati kurmak olarak adlandırabileceğimiz sorumlu aydın tavrını düşünce yazılarında da sergilemiş, ülke içinde ve dışında gündemde olan bazı insani sorunlara yer vermiştir.

Yazar, öykülerinde empati duygusunu uyandırabilmek içinse farklı dinlere; farklı yaş, cinsiyet ve meslek gruplarına mensup kişileri anlatıcı, yansıtıcı bilinç veya merkezî karakter olarak seçmiştir. Ev hanımından İsrail polisine, üniversite öğrencisinden duvar ustasına farklı kimliklere sahip öykü kişileri, genel olarak ötekileştirme eylemi içinde bulunmamışlardır. Karakterler, insani zayıflıkları ve erdemleriyle iyiliklerde bulunan duyarlı, hassas insanlar olarak öykülerde yer almışlardır.

Anahtar Kelimeler: Yavuz Ahmet, İbrahim'i Beklerken, tema, öykü

**EMPATHY, KINDNESS AND HUMANITY IN SHORT STORY BOOK NAMED
İBRAHİM'İ BEKLERKEN BY YAVUZ AHMET**

Abstract

Yavuz Ahmet Koç is one of the contemporary story and novel-writers. In his short story book, İbrahim'i Beklerken (Waiting for Abraham), published in 2018, there are nine interrelated stories in terms of theme and fiction. Utilizing the technical possibilities of narrative expression from modern to postmodern, Yavuz Ahmet, in terms of writing stance, exhibits a sensitive attitude that enlightens and gives ideas while witnessing his era in his book. In this work, which is subtitled "Jerusalem Stories", the daily lives and human weaknesses of people living in Jerusalem from different religions consisting of Jews, Christians, Armenians and Muslims are mirrored with their inner worlds.

The author, who shows that some human and place names come from the same origin, bears the same meanings and corresponds to the same values, even though they are pronounced whether differently or similarly, and brings the story characters together with the common denominator of goodness and humanity. Yavuz Ahmet also displays his responsible enlightened attitude, which we can call empathy in his writings of thought. He gives place some humanitarian problems on the agenda inside and outside the country.

In order to create a sense of empathy in his stories, the author chooses people from different religions, ages, genders and professions as narrators, reflective consciousness, or central characters. Story figures, who have different identities from housewife to Israeli police, from university student to bricklayer, in general do not take part in the act of othering. The characters are featured in the stories as sensitive peoples who do good with their human weaknesses and virtues.

Keywords: Yavuz Ahmet, İbrahim'i Beklerken, theme, story

¹ Doç. Dr., Batman Üniversitesi, mahfuzzaric@gmail.com, ORCID 0000-0003-0960-4807

Başvuru Tarihi (Received): 06.12.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Giriş

Günümüz yazarlarından Yavuz Ahmet'in öyküleri 2007'den itibaren *Kaçak Yayın, Dergâh, Hece, Heceöykü, Türk Edebiyatı, Faryap, Post Öykü* gibi çeşitli edebiyat dergilerinde yayımlanmıştır. Yazarın bugüne kadar *Şehzade Mustafa* (2014), *Otuz Altıncı Yemin* (2015), *Azrail Menekşesi* (2016) adlı romanlarının yanı sıra *Pijama ve Kravat* (2016) ve *İbrahim'i Beklerken* adlı iki öykü kitabı yayımlanmıştır. *Kudüs Öyküleri* alt başlığını taşıyan *İbrahim'i Beklerken* adlı eserde de birbirine tematik ve kurgusal açıdan bağlı dokuz öykü yer almaktadır.

Hemen her yazar gibi “anlatma zorunluluğu” hâlini yaşayan öykücü, bir tür “yeniden kurup şekillendirme” edimi olan öykücülüğünde “sözcüklerin yüzlerce, binlerce yıllık kullanım değerleriyle” bütün yazarlar gibi “hem kişisel hem de toplumsal belleğin izini” (Karadeniz, 2000: 154, 155) eserlerinde sürmüştür. *İbrahim'i Beklerken* adlı eserindeki öykülerinde üstkurmaca, eşyaya kişilik verme, yazar olarak okuyucu ve öykü kişilerine seslenme gibi modern-postmodern yazım tekniklerini kullanan Yavuz Ahmet, yer yer mizaha ve şaşırtmaca üslubuna yer vermiştir. İfade kiplerini ve muhataplarını da yer yer değiştiren anlatıcı, bu uygulamalarıyla üslupta tekdüzeliği kırmaya çalışmıştır.

Yavuz Ahmet'e göre edebî metinler, okura sunulmuş birer davettir. Yazarlar, paylaşım açtığı eserleriyle okura nerede olduğunu sorar ve okuru, yalnız kavgalarına şahit olmaya, sessiz konuşmalarına kulak vermeye, birlikte rüyalara dalıp birlikte uyanmaya çağırırlar. (Koç, 2020: 1) “Bir roman ya çağına ışık tutar çağının insanlarını aydınlatır ya da çağına ayna tutar çağının insanlarından aydınlanır.” diyen Yavuz Ahmet, *İbrahim'i Beklerken* adlı öykü kitabındaki dokuz öyküde genel olarak “çağının insanından aydınlanma” tavrı içinde bulunmuştur.

Tanzimat kuşağı romanları, dönemin insanlarına nasıl olmaları gerektiğini anlatır, diyen Yavuz Ahmet, 2000 sonrası yazarlarının ise, yüzlerce yıl öncesine ilgi göstermesine rağmen, çağına tanıklık etmediğini ileri sürer. Yazara göre bu durum 80 ihtilalinin etkisiyle, kalemlerin içe kapanmasıyla başlamış olsa da asıl sorun günümüzde “bir tavra sahip” yazarların olmayışından kaynaklanmaktadır. Genel olarak yazarların “sanatçı, entelektüel ve aydın” tavrılarından birine sahip olduğunu, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi bir isminse bu üç tavrı aynı anda sergileyebildiğini belirten Yavuz Ahmet, günümüz yazarlarının bu tavrı benimsenmekten ve bir şeyleri anlatmaktan ziyade, çok satmayı hedeflediklerini vurgular. Ona göre yazarlar, bilgiden ziyade fikir vermelidir. (Koç, 2013: 9-10)

Öykülerinde “Kudüs”ün nefes alıp veren reel insanının hikâyesini yazmaya” (Koç, 2020: 121), çağına tanıklık etmeye çalışan Yavuz Ahmet, düşünce yazılarında da dikkat çekici bazı sahneler aracılığıyla yakın tarihe ayna tutmuştur.² Yazar, “Anadolu Medeniyetleri ve Azrail” başlıklı yazısında insanlar arasında bulunmayan “eşitsizlik” ve kaçınılmaz son olan “ölüm” gerçeklerinden hareketle, postmodernist yeni tarihselci bir tutumla Hint fakirlerini, güney yarım kürenin siyahilerini, Somalili doğal rejim(!) içindeki anneleri hatırlatır. Yazara göre tarihte yazıyı bularak yalanlarını ilk defa kayıt altına aldıkları için değil; yazının anlattığı yalanın tarih bilimi önünde yegâne doğru sayılması dolayısıyla Sümerlerin medeniyet tarihindeki yeri farklıdır. Yavuz Ahmet, Frigyalılar gibi kimi medeniyetlerin insanı ölüm karşısında eşit saymamasını, dünya edebiyatında, Batı dışında Osmanlı, Çin, İran, Hindistan'ın adeta hiçbir şey yazmamış, ortaya bir

---

² Romancı Orhan Kemal'in babası Abdülkadir Kemali Bey üzerine kaleme aldığı bir yazısında, Abdülkadir Kemali Bey'in Kastamonu'da İstiklal Mahkemesi başkanı olduğu günlerde, verdiği kararlar sebep olduğu trajik bir olayı nakleder. O vakitlerde on üç at hırsızları çingene ve on üç asker kaçağı yakalanmıştır. Asker kaçaklarına verilen idam cezası yanlışlıkla at hırsızlarına uygulanmış ve on üç insan asılmıştır. Durum anlaşılınca da ertesi gün asker kaçakları idam edilmiştir. Bu olayla ilgili olarak gazeteci Çetin Altan, hatıralarında Kemali Bey'e “O yanlışlık nasıl oldu?” diye sorduğunu ve Kemali Bey'den “Öyle karışık günlerde bu tür bazı hatalar oluyordu” yanıtını aldığını söyler. (akt. Koç, 2014a: 53)

şey koymamış gibi algılanması durumlarını da okurların dikkatine sunar. (Koç, 2012b: 416-422)

Yazar, “Kapak Yazıları; Uzaklara Bakmak” başlıklı denemesinde, Mustafa Kutlu’nun *Şehir Mektupları* adlı eserinin kapak fotoğrafından hareketle kişi öyküleri kurgular. İlm-i kıyafet eşliğinde siyah-beyaz bir Ara Güler fotoğrafının öykülük okumasını yapar.³ Yavuz Ahmet, “Türk Romanında Erkek” başlıklı denemesinde empati dünyasına Kürtleri de dâhil eder.⁴

Yavuz Ahmet’in bu incelemeye konu olan *İbrahim'i Beklerken* adlı öykü kitabında kurgu için tercih ettiği mekânların yanı sıra öykü kişilerine seçtiği isimler de üç semavî dinin tarihsel hafızasında karşılığı bulunan Meryem, İbrahim, Havva gibi birleştirici isimlerdir. Yazar, bu öykülerinde, okurlarını farklı sorunları olan farklı dinsel kimliklere sahip insanlarla öncelikle bir tür empati yolculuğuna çıkarır; kişilerin zayıflık ve tuhaflıklarının yanı sıra iyiliklerini öne çıkarır; sonuçta onların, insanlık paydasındaki ortak yönlerine ışık tutar.

1. Empati

Yavuz Ahmet, sağlıklı ve kapsayıcı bir empati duygusu uyandırmak için pek çok farklı yola başvurur. Anlatıcıların veya merkezî kişilerin Yahudilik, Hristiyanlık, Ermenilik, Müslümanlık gibi farklı dinlere mensup kişilerden seçilmesi; şahıs kadrosunun şoför, inşaat işçisi, polis, öğrenci, ev kadını gibi farklı meslek, cinsiyet ve sosyal konumlara sahip bireylerden seçilmesi bu yollardan birkaçıdır.

Kitaba da isim olan “İbrahim'i Beklerken” adlı öykünün merkezî kişisi, içinden, birazdan sorgulaması gereken çocukluk arkadaşı Filistinli İbrahim’e karşı “Kanunlara göre biz düşmanınız İbrahim.” diye yakınan bir İsraili güvenlik görevlisidir. İbrahim, gözaltı görevlisi memurunun fotoğraf çekme cihazına kocaman bakan iki pörtlek mavi göz, kıvrıkcık sarı saçlarıyla poz vermiştir. Öykünün aynı zamanda anlatıcısı olan Yahudi Abraham ise zihnen 1993 yılı ile 2000’li yıllar arasında gidip gelmektedir. Bu süreçte kendisinin otistik sanılan üstün yetenekli bir çocuk olduğunu, geçen zaman içinde Körfez’de Irak’la Kuveyt’in birbirine girdiğini, Doğu ve Batı Almanya’nın birleştiğini, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın öldüğünü, dahası artık ikisinin de İbrahim olmakla Abraham olmak arasındaki farkı anlayacak kadar büyüdüğünü hatırlayacaktır.

Herkesle kolay iletişim kurmayı beceremeyen, anlamayı istemeyen Abraham, park arkadaşı İbrahim ile çocukluğunda gayet iyi arkadaşlık yapmıştır. Çocukluk arkadaşı Müslüman İbrahim, anne-babasının uzun zaman sonra kavuşabildiği “sonradan bulunan” bir evlattır. Babaannesinden sürekli masallar dinlemiş olan İbrahim, bir çalıyı sihirli bir lambaya, bir çiçeği deveye, bir yaprağı uçan bir halıya benzetmekte diğer çocuklara nazaran daha becerikli birisidir. (İB: 9)⁵ İkisinin hayallerinde, evlere dondurma dağıtan postacılar; sarı, beyaz, siyah gazoz akan çeşmeler, çikolata veren ağaçlar vardır. Bu iki arkadaş, hiç kavga etmeden mutlu bir ortak çocukluk dönemi yaşamıştır.

Yavuz Ahmet, ötekileştirme yapmaktan, ötekileştirici merkezî karakterleri öne çıkarmaktan bütün öykülerinde özellikle kaçınır. Çocuk Abraham’ın babası, vaktiyle İbrahim’le adaş olamayacaklarını söyleyen oğluna, gülererek “Ha Abraham ha İbrahim” (İB: 10) yanıtını vermiştir. Abraham’ın anne ve babası, oğullarının Müslüman bir babanın oğluyla arkadaşlık yapmasına ilk

³ Fotoğrafta sırtları objektife dönük üç kişi, ayakta Galata Köprüsü korkuluğuna dayanmış, bir yerlere bakmaktadır. Yavuz Ahmet, 2012 yılında, bu fotoğraf karesi ve öykü kitabı vesilesiyle sözü başka bir toplumsal soruna getirir. Başörtülü kızlarla empati kurup, üniversitelerin bilimsel çalışmalar yapmak yerine hâlâ kızların kılık kıyafetlerini tartıştığını, bir nevi sözde bilimsel bir ağızla onların dedikodularını yaptığını belirtir. (Koç, 2012a: 5, 6)

⁴ Asıl tartışma konusu, eril hâkimiyete rağmen edebiyat araştırmaları sahasında henüz “Türk Romanında Erkek” başlıklı bir tez çalışmasının ortaya konmayışı olan bu yazıda, bu başlığın orijinal bir fikir olacağı ironik bir üslupla ifade edilir. Yazar, akademik camiadaki intihal sorununa ve akademik yükselmelerde puanlama sisteminin sebep olduğu netlik sorununa da vurgu yapar. (Koç, 2014b; 10, 11)

⁵ İncelemede kitabın 1. baskısı esas alınmıştır.

andan itibaren ses çıkarmamış; aksine oğullarıyla İbrahim'e hediyeler ve şekerpare yollamıştır.

Geç konuşup yaşlılarına göre el becerilerinde geri olan, göz temasından kaçınıp iletişimde zayıf olan Abraham, iyileşmesinde de İbrahim'e pay verecek; içsesinde ona hitaben "Beni biraz da sen tedavi etmişsin. Ve ben iyi ki bir çocukluğu seni beklemeye vermişim." diyecek karakterdedir.

Yavuz Ahmet'in diğer öykülerinde olduğu gibi bu öykünün merkezî kişisi Abraham "duyarlı" oluşuyla da dikkatlere sunulur. Öykü anlatı zamanında, Abraham ve İbrahim'in "iyi insanlar" olan babaları artık hayatta değildir. Şoförlük yapan aile reislerini bir trafik kazasında kaybeden İbrahim'in ailesi, evlerini Gazze'ye taşımıştır. Abraham da yıllar sonra, arkadaşı İbrahim'i, esir bir protestocu olarak sorgulayacağı o sahneye kadar, bir daha görmemiştir.

Hatıralar, özellikle günlükler, edebî inceleme açısından, insanın iç dünyasının samimi belgeleri niteliğindedir. Abraham'ın babasından oğluna intikal etmiş 1993 tarihli bir günlük sayfasında da "Ne Abraham'ın Yahudiliği ne İbrahim'in Müslümanlığı... İkisi, parkta yalnız başlarına dolaşıp konuşurken dünya cennete benziyor." notu yer almaktadır.

"Arif'in Mısır" adlı öyküde Yahudi Simon, Müslüman Hasan'la empati kurar. İç içe geçmiş birkaç öyküden oluşan "Arif'in Mısır"nda "Filistin halkının Türk televizyon dizileri sayesinde Türkçeyi öğrenmeye başlaması, dünyanın her yerinde olduğu gibi orada da genç neslin sabır gerektiren işleri kısa sürede terk etmesi, genç kızların kulak okşayıcı aşk sözleri işitmek istese de aslında birer yuva kurmak istedikleri, iyi görünmelerine ve bazı iyi huylarına rağmen menfaat konusunda sonuçta insanların bencil olabileceği, dini nitelikli mekânlarda bile rant hırsıyla yapılaşmaya gidildiği" (İB: 63-71) gibi konulara yer verilir.

Öykücü, sözcüklerin sembol değerlerinden yararlanıp "mısır" bitkisi ile Arap-İsrail savaşında mağlup olan ülkelerden "Mısır" arasında çağrışımsal bir bağ oluşturur. Postmodern bir tutumla mısır koçanını ve park mekânını kişileştirip konuşuran öykücü, Hayfa'yı, El-Halil'i öykü mekânları olarak seçer.

Zor durum komiğinden trajikomiğe mizahın farklı hâllerine yer verilen bu öykünün kurgusunda aşka da yer verilir. Filistinli Muhammed Mehdi, kendisinden soğuyup nişanlanmaktan vazgeçen Emel adına, imamın oğlu Süha'ya cami imamını kandırarak kızın öldüğüne dair sala okutur. Gerçeklerden habersiz Süha, kızın ağabeylerinden dayak yer.

Diğer bir öykü kişisi Arif ise parkta mısır satıcısıdır ve onun dünyası sınırlardan, haritalardan, bayraklardan, tellerden, duvarlardan değil de mısır sevenlerle sevmeyenlerden ibarettir. Arif, müşterilerin bakışlarını celp etmek için de düzgün taneli ve gösterişli bir mısır koçanını "uğur" olduğu bahanesiyle mangalın kenarına asmıştır. Asıl maksadı ise mangaldaki bütün mısırların öyle iyi olduğu izlenimi uyandırmaktır. Arif, öte yandan yere atılan çekirdek kabuklarındaki tuzdan ötürü parktaki ağaçların üç beş yıla kalmadan kurumaya yüz tutacağına dair üzüntü duymaktadır.

Öykü kişilerinden Hasan Emir, bir zamanlar dostluk, ortaklık yaptığı Hayfalı Simon'a dişlerinin çoğunu kaptırır. Vaktiyle aralarındaki inanç farklılığını hiç dert etmemiş olan bu ikiliden Simon, okutup diş hekimi yaptığı oğlunun kimi zaman kendisini küçümsediğini fark edince geleneksel dişçiliğe soyunmuştur. Oğluna diş çekmenin değil de insan olmanın maharet olduğunu göstermeye karar veren Simon, çocukluk arkadaşı Hasan Emir'i tedaviye ikna etmiş; Simon, ağrıyan diş şu muydu, bu muydu derken Hasan Emir'in ağızdaki dişlerin yarısını çekmiştir. Böylece bu macera, Simon'un ilk ve son iş tecrübesi olmuştur.

Bu üzücü olaydan sonra mısır çiftçiliğine başlayan Simon, Arif'in mangalını süsleyecek mısır koçanının da yetiştiricisidir ve o mısır koçanına "De ki ona [Hasan Emir'e], maharet diş çekmek değil de diş dikmekmiş. Ben onun dişini çekeyim derken gönlünü çektim yerinden." (İB: 69) diyerek içini dökecektir.

Yavuz Ahmet bu öyküde, İslam'ın kutsal beldelerinden Mekke'deki otel furyası sorununa da temas eder ve vaktiyle Müslüman Hasan Emir'in Yahudi Simon'a hayret ve espri içinde şunları söylediğini kaydeder:

“Yahu Simon, iyi ki Kudüs'ümüzün başında sizinkiler var. Bizimkiler olsaydı Mescid-i Haram'ın etrafını lüks otellerle çevirirlerdi.” (İB: 67)

“Aram Usta” adlı öyküde yazar, empati kurulanlar kervanına, duvarcı ustanın düşünceleri sayesinde Ermenilerin yanı sıra toplumsal açıdan çoğu kez ötekileştirilen kadın cinsini de katar. Ayırıcılık ve birleştiricilik etkileri üzerinden duvarların poetiğinin yapıldığı bu öyküde, Rumların Ermenileri ötekileştirmesine de göndermede bulunulur.

“Aram Usta”da “acelecilik, denge, kurnazlık, gelenek, eski-yeni karşılaştırması, başkasının derdini anlama, hâlden anlama, terbiye, yangına alevle gitmemek ile duyarsızlık, okumuş-usta çatışması” (İB: 29-38) gibi pek çok konuya yer verilir. Öyküye adını veren Aram, bir zamanlar İstanbul'da da çalışmış ve ustalıktan taşeronluğa terfi etmiş bir Ermeni duvar ustasıdır. Baba hatta dede mesleğini sürdüren Aram Usta'ya göre ister bir mabette ister bir evde ister bir meyhanede olsun sonuçta bütün duvarlar “en mahrem anlarını örterek insanı daha çok insan” yapan unsurlardır.

Aram Usta, hayata ve mesleğe dair, ustalıkta aceleciliğin iyi olmadığını, iş aletlerinin namus mesabesinde olduğunu, işçilere ne çok yakın ne de uzak olunmaması gerektiğini, bir tür sabır işi olduğu için duvarcılığın aslında kadınlara daha çok yakışacağını ve insanın gizlisinin değil derdinin anlaşılması gerektiğini babasından öğrenmiştir.

Anlatı zamanında Kudüs'te “İsrail Hükümeti tarafından Müslüman mahalleleriyle Yahudi mahallelerini ayırmak için” (İB: 36) inşa edilen bir duvarın yapımına nezaret eden Aram Usta'nın işçilerinden biri, elinden düşürdüğü yeni nesil hassas teraziyi kırar. İşçiler, kırılan terazinin yenisini alması için o anda aşk belasına tutulmuş olan on yedi yaşındaki terbiyeli Abdullah'ı ustaya gönderirler. Böylece asıl kabahatli işçi, Aram Usta'nın azarlarından kurtulmuş olur. Bu noktada devreye giren anlatıcı “Kurnazlığın dini, dili, ırkı coğrafyası olmuyor.” (İB: 30) tespitinde bulunur.

İnşaat firmasının gözlüklü ve göbekli takımı olan mühendislerden, onların işçilerin tepesine dikilmesinden rahatsızlık duyan, Abdullah'ı da amansız bir hastalığa tutulmuş babasının isteği üzerine, yetiştirilmesi için işe almış olan Aram Usta, alet sandığından terazi yerine gönyeyi alan Abdullah'ın sakarlığını fark eder. Bu durumun sevdadan kaynaklandığını anlar. Vaktiyle kendisi de Barbara isimli bir Rum kızına tutulmuş, fakat sevdiğinin babasından “Benim Ermeni'ye verecek kızım yok!” (İB: 34) yanıtını almıştır.

Usta babasından, maharetin elden çok gönülde olduğunu öğrenmiş olan Aram Usta, Yahudi mahallesinden bir kız sevmiş olan Abdullah'ta umutsuzca, kendini görür. Aram Usta, beton duvarlarla birlikte imkânsız bir umut olan bu aşkın bütünüyle imkânsızlaştığını; aşkın gücünün, maalesef, Kudüs'te Müslüman bir oğlanla Yahudi bir kızı bir araya getirmeye yetmeyeceğini düşünür.

Bu öyküde Filistin, Kudüs, İsrail sorunu, aşka duvar ören siyasetçiler bağlamında indirgemeci bir tavırla ele alınır. Öykünün sonunda kendini savunan yazar-anlatıcı, “Yazarken benim de dilime dolanıyor ‘ama’lar, ‘mesele o kadar basit değilki’ler.” diyerek öz savunusunu yapar. Halisane niyetinin, “kanayan kazanın altına kalemiyle bir kor eklemek olmadığını” belirtir. (İB: 37, 38)

“Maria'nın Adımları”nda pek çok kesimle empati kurulur. Öykü kişilerinden Larissa, yetmişini geçmiş anneannesi Maria'yı anlamaya çalışır ve en sonunda onun yerine, oymuşçasına bir hac yolculuğuna çıkar. Geçirdiği bir kaza sonucu kırk iki yıldır belinden aşağı kısmı felçli olan Maria, bu öykünün ismi empatiyle özdeş kişisi, yerli bir tabirle söyleyecek olursak “başkasının derdiyle dertlenme hasleti” ile anılan kişisidir:

“Dünyanın her bir yerinde haksızlığa uğrayan, çile çeken, zulüm gören insanların yanına akıyla yürür. Acılarına kendince ortak olur. Afrika’da iç savaşta öldürülen bir kadının, Kolombiya’da annesiyle kurşuna dizilen çocuğun, Gazze’de özgür yumruklarına kelepçe takılmak istenen delikanlının yanı başında Maria’nın duaları vardır.” (İB: 74)

Bir önceki öykü “Arif’in Mısırı”nda öykücünün sanatçı-kurgucu kimliğini “hemen her şeyle her şey arasında ilgi kurabilen” (İB: 38) yeşil gözlü bir kızın gözyaşlarından yola çıkarak kanaviçe kasnaklarını, sokak kavgalarını, çiftçileri bir araya getirebilen Hasan Emir’in büyük oğlu temsil etmişti. “Maria’nın Adımları”nda ise üniversitede edebiyat eğitimi gören Larissa, öykücünün duygularına adeta tercüman olur:

“... Larissa, dünyanın dinler vasıtasıyla Cennet’e dönüşeceği umudunu çoktan yitirmiştir. Geçmişte nasılsa şimdi de Tanrı’nın sözleri yerine kendi hırslarına kapılan insanların, üstelik Tanrı sözlerini eylemlerine alet ederek savaşlar çıkardığına ve Cennet’ten bir emare olan dünyayı cehenneme çevirdiğine inanır. Bu dünyanın kurtuluşu ancak edebiyata ve Mariaların dualarına bağlıdır ona göre.” (İB: 74)

“Cennet Çeşmesi” adlı öyküde Osmanlı dönemine özlemini “Tarihin sustuğu/susturulduğu bir yerde geleceğe hangi umutları bırakacağız ki biz!” (İB: 62) sözleriyle dile getiren anlatıcı, Sultan Süleyman’ın buyruğu üzerine Kudüs’te inşa edilmiş bir çeşmeyi kurgunun merkezine alır. Üst kurmacada da yüzlerce yıl sonrasının hikâyecisi olarak, etrafını cennete çevirmesinden ötürü, tarihi çeşmeye bu adı kendisinin layık gördüğünü söyler.

Sultan’ın mimarları, İstanbul’dan gelen emir üzerine yine Müslüman’ıyla, Yahudi’siyle, Hristiyan’ıyla herkesin yararlanabileceği bir çeşme yapmak üzere fikir alışverişinde bulunur, bir arayış içine girerler. Bir kaç farklı öneri ortaya atılır ve her biri öneri için çekinceler sıralanır, arayış devam eder.

Mimarlardan biri, empati kurmayı salık verir. Arkadaşlarını, Sultan Süleyman olsalardı çeşmeyi nereye yaparlardı diye düşünmeye davet eder. Bir mimar, hiçbir yeri Sultan’ın beğenisine yakıştıramayınca “istişare” hatırlatması yapar ve der ki: “Sultan Süleyman olsaydı çeşmenin yerini kendi tayin etmez sorardı.” (İB: 57) Mimarlardan bir diğeri, çeşmeyi surların içine, mescitlerin yanına yapmayı önerir. İleride Müslüman olmayanların sur içine girmesinin haram olabileceği endişesiyle bu düşünceden vaz geçilir. Başka bir mimar, çeşmeyi, Lut Gölü’ne giderken hacıların konakladığı bir hanın kenarına yapmayı önerir. Bu öneri de gelecek nesillerin o tepenin Sultan’ın yaptırdığı çeşme sayesinde yemyeşil olduğunu unutacakları ihtimaliyle reddedilir. Çeşmenin mescidin batı tarafına yapılması tavsiye edilir. Bu öneriye de yaşlıca bir mimar karşı çıkar. Mescidin batı tarafının Yahudilerce ağlama duvarı olarak kullanıldığını, Sultan Selim’in bu kısmı çöplük olmaktan kurtardığını, bir yanda gözyaşı döken insanlar varken, çeşmeden su akmasının o insanların duasını hafife almak, onlarla alay etmek anlamına geleceğini hatırlatır. Bu öneriden de böylece vazgeçilir.

Çeşmenin yeri için Yahudilere, Hristiyanlara –olmadı- müneccimlere danışabileceklerini tartışan mimarlar, bir başka bilen, bir meçhul kişinin bulunması ihtimaliyle yollara düşerler. Bu yolculukta da insanların verdikleri cevapların daha çok menfaatleri doğrultusunda olduğuna şahitlik ederler. Umutlarını kestikleri bir anda ise çingirak seslerinden bir çobana ulaşırlar. Çobanın hakemliği de tabiatıyla hatırlara Hacerülesved’in yerine konması hususunda Hz. Peygamber’in hakem tayin edilmesini getirir.

Mimarların görüşünü sorduğu çoban, “Demek bu fakir çobanın Sultan Süleyman gibi düşünmesini de ister kader.” (İB: 60) yanıtını verir ve çeşmenin, o ân oturduğu yere yapılmasını önerir. “Çoban az sonra kalkacak. Yerse yerinde kalacak.” (İB: 61) diyen bilge çoban, buldukları çorak ve

cehennemden farksız yerlerin ancak bir çeşme ile cennete çevrilebileceğini belirtir. Öykücü, bu son ile “arayış” kavramının doğu tahkiyesine uygun izahını da yapar:

“Böyledir Zaten. Aranan, daima en son bulunur. Tüm o boşuna arayış, kaderin bir oyunuyla aslında doğru kişinin değerinin anlaşılması için yaptırılmıştır. (İB: 60)

“...Ya Da Havva” adlı öyküde Yahudi babanın Lila’sı, komşusu Müslüman Hüseyin için Leyla’dır. Hristiyan Amira için günahsız Meryem’dir. Öte yandan babası, bu rakip üç esnafı dost ettiği için de kızının adını yanlış koyduğunu, aslında adının kendilerine hayat verdiği için “Ava” olması gerektiğini söyler. Anlatıcı, sorunun üç semavi dinin mensuplarında değil de yöneticilerde, siyasilerde olduğu tezini bu öyküde “Henüz büyükler kendi kirlileriyle çocukların ruhlarını karartmayı beceremediklerinden...” (İB: 25) ifadeleriyle dile getirir.

“Bir Şikkel” adlı öyküde merkezî kişi Aaron, babası gibi Müslümanlara farklı bir gözle, empatiyle bakabilen bir karakterdir. Zeytin Dağı’nın karşı yamacındaki altın Kubbeli Cami’nin ve Mescid-i Aksa’nın Müslümanların cennet hayali ve arayışı olduğunu Aaron’a yıllar önce babası anlatmıştır. Aaron da babasının bu yorumunun belki ekmek peşine düşenin siyasetle işinin olmayacağından belki babasının siyasetçilere oldum olası pek güvenmemesinden belki de Arap arkadaşlarından kaynaklanmış olabileceğini düşünmüştür.

Filistin’deki, Kudüs’teki sorunun asıl kaynağı olarak sonuçta siyasilerin, politikacıların gösterildiği öykülerden birisi olan “Bir Şikkel”de, “Cennet annelerin ayakları altındadır.” hadisini hatırlatan ve öykü kişisiyle duyguda özdeşleşen anlatıcı, para alabildiği için sevinen çocuğun mutluluğunun da cennet olduğunu belirtir.

Anlatıcı, siyasileri eleştirerek “[İsrail devletince cennet vaatli mezar yeri satışından elde edilmiş] O milyonlar, çocukların mutlu, güvenle yaşayabileceği ve önyargısız bir dünyayı yaratmak için kullanılsaydı dünyanın kendisi bir Cennet olurdu zaten.” (İB: 47) çıkarımında bulunur. Öyküsünü günümüzde yaşanan Suriye trajedisine de İstanbul Necatibey’de dilenen bir anne ile bağlayan anlatıcı, öykünün sonunda yazar kimliğiyle “Annelerin ayaklarının bastığı her yer, cennettir. Ama çocukların mutluluğundan ve hayatından emin annelerin bastığı her yer...” (İB: 47) hatırlatmasında bulunur.

Öykücü, “Maria’nın Adımları” adlı öyküde, dünyayı cehenneme çevirme potansiyeline sahip Siyonist Yahudi inanışlarına dönük tenkitlerini, Larissa’nın Ortodoks Hristiyan Maria’yla özdeşleşerek yaptığı, Yahudilerin kıyametin orada yaşanacağına, Mehdi’nin orada ortaya çıkıp ölüleri dirilteceğine inandıkları Kidron Vadisi’nden geçen hac yolculuğu sayesinde dile getirir:

“[Larissa] Bu dünyanın herhangi bir yerini cehennem kabul etmeyi, kıyameti orda koparmayı bir Hristiyan olarak değil de insan olarak garip buldu. Cehennemi buraya taşımak isteyenlerin dünyayı cehenneme benzetmek de isteyeceklerinden, cehenneme döndüreceklerinden korktu. Kıyameti arzulayanlar, uyguladıkları siyasetle kıyameti zaten kendileri koparabilirdi belki de.” (İB: 76, 77)

Küresel ölçekte Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki problemlerin dayandırıldığı kutsal metinlere *İbrahim’i Beklerken*’deki öykülerinde hiç değinmeyen Yavuz Ahmet, din savaşları ile toprak hâkimiyeti arasında doğrudan bir bağ kurmaz. Filistin sorununda silahlı direniş gibi bir bahse de yer vermez. Bunun yerine ilim tahsil ederek, duvar örücü işgalcilerle mücadele etme, onlara direnme düşüncesi öne çıkarılır.

“Reşad’ın Oğlu” adlı öyküde, bu görüş, kocası İsrail tarafından öldürülmüş bir Filistinli anneye söylenir. Öykü merkezî kişisi Meryem, kocası Reşad’ın ardından yetim kalan Hasan’ının da babasının akıbetine uğramasından endişelenmektedir. Bir an için göremediği oğlu Hasan’ı aramaya çıkan anne, sokaktaki çocuklardan oğlunun yerini öğrenir. Telaşlı anne, Hasan’ı, cami duvarındaki şehit babasının resmini seyrederken bulur. Caminin duvarlarında sloganlar, ayetler,

yeminler yazılıdır. Duvara asılmış sekizinci siyah-beyaz erkek fotoğrafı, kocası Reşad'ındır. Annesi, yerden topladığı taşları ceplerine koyan Hasan'a "Ne yapacaksın o taşları?" diye sorar. Hasan, annesine "Babamı öldürenlere atacağım!" yanıtını verir.

Öykücü, dünyaya "Henan'ın Adımları"nda idealist üniversitesi öğrencisi Filistinli bir kızın gözlerinden bakar. Henan'ın öyküsü sayesinde Filistin sorununun bir açıdan toprak ve coğrafya sorununu olduğunu da gösterir. Henan, haritalama metodu dersinde, araç gereç sıkıntısı çeken fakültenin derme çatma tek ölçüm aletini, ayağının takılması sonucu yere düşürür; istemeden de olsa aletin mercecek camının kırılmasına neden olur.

İnsanlığın aslına, Filistin topraklarının da sahibine döneceği günün umuduyla okuyan; iyimserliğiyle, önyargıların ve ötekileştirmelerin eriyebileceğini düşleyen Henan, öyküde mücadelecı idealist Filistin kadınlarının bir temsilcisidir. Cihazın objektifinin çatlayan camı karşısında dersin hocası insafılı davransa da Henan, Filistin'in Fakülte'de okumaya çalışan güçlü kadınlarını düşünerek, vicdan azabı çeker.

Tek silahları olan ellerindeki taşlara alternatif olarak, özgürlük umudu ile okumak arasında bir bağ kuran Henan, aslında buldukları Beytullahim ile Kudüs arasına örülmüş duvardan mustarıptır. Çünkü merceğin camı ancak duvarın öte yanından temin edilebilmektedir. Ve kendisi Kudüslü olsa da duvarın mahrumiyet yakasında dünyaya gelmiştir. Duvarın öte yakasında olanların kendi taraflarına geçmesine bir engel olmamasına rağmen kendilerine geçiş izni verilmemektedir. Henan, kendilerini koca bir hapishanenin mahkûmu gibi hisseden insanların temsilcisidir.

Yazar, bu öyküde farklı bir açıdan duvarın poetiğini Ortadoğu özelinde de yapar:

"Yahudilerin ağlayışları duvarlarda susar, İsa'nın çilesi duvarlarda ağlar, Filistinli gençlerin parmakları, duvarlara çizdiği resimlerle özgürlüğü arar..." (İB: 51)

Anlatıcı, "Kadının gücünün, doğurduğu çocuk sayısına bakılarak belirlendiği bir toplumda" (İB: 50) Filistinlilerin esir hayatını ise onların polislerinin silahsız, İsrail askerinin eli silahlı nöbet tutuşuyla somutlaştırır. Anlatıcı, Filistin için özgürlük umudunu da zamanın mızıkçı siyasetçilerinde, kravatlı adamların görüşmelerinde ve kendisi gibi kaygısız yazarlarda değil Henan ve onun gibi cesur bakan Filistinli kızların adımlarında bulur.

2. İyilik

Yavuz Ahmet'in İbrahim'i Beklerken adlı öykü kitabında empatinin yanı sıra izleğe dönüştürülen diğer bir konu iyiliktir.

"Maria'nın Adımları"nda "her yere akıyla yürüdüğüne inanan Maria'nın, fiziksel olarak da gitmek istediği tek yer" (İB: 74) Kudüs'tür. İsa'nın çile yolculuğunu yaptığı yer olan Kudüs yolculuğunu, ileride onun yerine gerçekleştirecek Larissa'ya Maria'nın nasihati, pis boynuzlu İblis'in keyif çatmaması için "iyi" bir insan olmasıdır. Larissa'nın "Nasıl iyi insan olunur anneanne?" sorusuna ise Maria'nın yanıtı "Acının yanında olarak, haksızlığı yapanın karşısında durarak... Çünkü bütün peygamberler böyle yapmış güzel kızım." (İB: 75) şeklindedir.

Larissa, Maria'nın ölüm haberini aldığı anda Petersburg'daki evlerinin balkonunda, semaveri hazırlayıp dizinin üzerine kalın bir battaniye örter. Babaannesi gibi akıyla bir yürüyüşe çıkar. Tanrı'nın yarattığı daha nice Mariaların olduğuna inandığı diyarlarda gezer. Yolculuğunda, karşılık ummadan meyveler veren iyi ağaçlar görür. İyi hayvanlar görür. Akıl yolcuğu bittiğinde Larissa, iyi olmak insan olmaktan üstündür temel tezine ulaşır:

"İnsanlık, bir bedenle görünüşten ibaretti sadece. Tanrı buyruğu olan iyiliğiye kutsal mekânları ayakta tutan her bir taş, bir hastanın iç organlarının sesini doktorun kulağına taşıyan bir stetoskop, bir yazarın insanlığa iyiliği hatırlatan kalemi de yapıyordu." (İB: 76)

Larissa, bir defasında orada tutuklandıklarını haberlerden öğrendiği Filistinli kadınlara üzülen Maria için, Mescid-i Aksa'ya da gitmek ister. Müslüman olmayanların oraya girişine izin verilmediğini gördüğünde de bu duruma şaşırır. O an Maria'nın, hiçbir mekânın bir insandan daha kutsal olamayacağı, düşüncesini hatırlar.

Maria, Yahudi olmasa da Ağlama Duvarı'nı, Müslüman olmasa da Burak Taşı'nı sırf taş yüklenen anlam insanlara ait olduğu için öpebilecek, öperken de bir Yahudi ya da Müslüman ne hissediyorsa aynı duyguları hissedebilecek birisidir. Larissa, tüm Hristiyan mezheplerinin ortak kilisesi olan ve anahtarı bir Müslüman Arap'ta bulunan Yeniden Diriliş Kilisesi'ni de bundan ötürü Maria'ya benzetir.

İslam kültüründeki İsrailiyat konusuna Miraç ve Kudüs bağlamında değinen öykücü, sağlı sollu dükkanlarla dolu olan Çile Yolu'nda Müslüman, Hristiyan, Yahudi ticaret erbabının, müşteri bekleyerek de olsa birlikte olabileceğini gösterir. Yaşanılan çağın kritiğini yapan anlatıcı, zulmün hâlâ var olduğunu, hakların yenilip insanın insana köle edilmeye çalışıldığını dahası hâlâ inançların yok sayıldığını zamanın bir ayıbı olarak hatırlar, hatırlatır.

Larissa birkaç adım da “siyasi gücün bu toprakların sahiplerine yönelik ihanetine karşı” atar. Son olarak Kudüs'le Beytüllahim'i ayıran duvarların arkasında tıpkı kendisi gibi duvarlara, yasaklara karşı olan, insanlığın mahkûm edildiği yere doğru yürüyen önceki öykü kahramanlarından Henan adlı bir başka “iyi” insanın de aynı şarkıyı hissettiğini düşünür.

Öykücü Yavuz Ahmet, Dante'nin günümüze kadar ne tür değişikliklerle geldiği tartışmalı olan (Karakoç, 2011: 25, 26; 35-50) *İlahi Komedya* adlı eserinde, İtalyan şairin Hz. Peygamber'i ve Hz. Ali'yi cehennemde göstermesine duyduğu kızgınlığı, Maria'nın hac halkındaki düşünceleri vasıtasıyla dile getirir:

“Maria, Tanrı'nın evi kabul edilen her bir mekânın ancak misafirinin olacağını söylerdi. Tanrı mekânına turistik bir geziyi ancak Dante gibi şarlatanlar yaparmış.” (İB: 76)

“İbrahim'i Beklerken” adlı öyküde Komiser Abraham, kaybettiği babasını, Abraham-İbrahim farkını kavramının verdiği hüznü anıp ağlarken içinden “En çok da birazdan, sen şu kapının ardından ellerinde kelepçelerle girdiğinde, oynamam gereken role ağlıyorum.” (İB: 12) diyecektir. Abraham, iç sesinde dönemin İsrail devlet başkanını da deli olarak anar. “Seninle biz hâlâ arkadaşız İbrahim” diyen polis Abraham için, işgale karşı intifadacı bir yürüyüşçü olan arkadaşı, kendisine insan olduğunu, Tanrı'yı, cenneti ve iyiliği hatırlatan birisidir.

3. İnsanilik

Yavuz Ahmet öykülerinde izlekştirilen konulardan birisi de insaniliktir. İnsani zayıflık ve yüceliklerin ortak payda yapıldığı öykülerden “...Ya Da Havva”da anlatıcı, bir Yahudi, bir Hristiyan ve bir Müslümanı çocuk sevgisi duygusunda buluşturur. Kitaptaki diğer öyküler gibi mekânı Kudüs, Filistin olan “...Ya Da Havva”da yazar, okurları Kidron Vadisi, Şam Kapısı, Hıttı Kapısı, Kutsal Kabir Kilisesi, Ağlama Duvarı, Süleyman Çeşmesi, Sion Tepesi, Zeytin Dağı, Ömer Camii, Ermeni Mahallesi gibi kutsal manalar yüklenmiş mekânlardan oluşan taş duvarlı, avlulu, sokak evleriyle dikkat çeken Kudüs coğrafyasında adeta seyahate çıkarır. O coğrafya hakkında bilgiler verdiği okurları, aynı zamanda binlerce yıllık tebliğ, uyarı, ticaret ve çatışma sahası da olan kadim beldelerin insanlarıyla tanıştırır.

Yaves, Amira ve Hüseyin aynı yaratıcıya farklı adlarla inanan, dükkânları bitişik üç esnaftır. Bu karakterler, dinî geleneklerle de şekillenmiş, uç noktadaki cimrilik ve cömertlik huylarıyla dikkat çekerler. Hayatlarındaki en önemli mekân işyerleri olan bu üçlü, anlatı zamanında eski huylarının aksine, dini motivasyonlarıyla bir umut peşinde dükkânlarını açık bırakıp saatlerce şehirde bazı hayır-hurafe işleriyle meşgul olmaktadır.

Yaves'i bir tüccar olarak yetiştirmek isteyen annesi vaktiyle ona, ninnilerinde bile -sonunu değiştirerek- "Benim oğlum esans almış, satıp da bitirmiş." (İB: 22) demiştir. Bu ninnilerdeki tekkeler, tespihler, gülyaçları bu ticarete satıcının Yahudi, alıcının ise Müslüman olduğunun göstergeleridir. O kadim coğrafyada mekânların isimlendirilmesi dinlere göre farklılık gösterse de bazen karıştırarak aynı sokağa Yahudi Yaves, "Şeyh Cerrah", Müslüman Hüseyin "Şimon Hatzedik" demekte, Hristiyan Amira ise "Rehavia"yı "Talbiya" diye anmaktadır.

Birlikte yaşamının hem de huzur içinde mümkün olduğunun gösterildiği bu öyküde "dini, diyaneti, ibadeti bütün Hüseyin", varlıklı olup hacca gitmek zorunda kalmamak için, her üç beş yılda bir sermayesini, paralarına sadık kalmayacak adamlara borç vermiş. Çayı tek şekerli içen Hüseyin, çaycıdan her seferinde üç şeker ister, iki şekerî kâr saydığından sabahtan akşama çay söylenip durmuş. Aynı Hüseyin, bir akşam mescitten çıkanların hepsine çay ısmarlayacaktır.

Amira, dükkânı boş kalmasın diye, günah çıkarmak üzere papaza gitmemek için günah işlemekten sakınırmış. Manav tezgâhından tek bir üzüm tanesini dahi bedavaya aldırmayan Amira, günü gelince koca iki poşet elmayı kendi elleriyle çocuklara dağıtacaktır.

Yaves, "Terleyince tuz kaybediliyormuş, biz bu tuzu parayla aldık." ilkesinden hareketle, yaz kış klimanın dibinden ayrılmazmış. Hüseyin, Yaves'i "geniş geniş, bol bol nefes alıp az az verdiği için şişman olduğuna" inandırılmış. (İB: 23) Aynı Yaves, bir Cuma çıkışı Hitta Kapısı önünde Mescid-i Akşa'dan çıkanlara lokum dağıtmaya kalkışacaktır.

Üç arkadaşın bütün bu sayılan nihai hayırları yapmalarının sebebi ise Yaves'in Lila adlı kızının evlendikten sonra çocuğunun olmamasıdır.

Yazar, öyküsünde din farkını meslek farkı ile sembolize ederken, öte yandan aralarındaki eski rekabetin, düşmanlığın nedeninin din farkından kaynaklanmadığını, aynı dini paylaşmış olsalar da hiçbir şeyin değişmeyeceğini özellikle vurgular. "Bu tamamen yetiştirildikleri rekabetçi esnaflık anlayışından geliyordu." (İB: 24) diyen anlatıcı, politikanın, dindarlık anlayışının dine, dolayısıyla toplumlara hâkimiyetini ortaya koymaya çalışır. Farklı göründükleri ve farklı oldukları kadar aslında üç semavi dinin mensuplarının benzer hatta aynı olduğunu ise anlatıcı, "Lila" ismi üzerinden göstermeye çalışır.

Üç dost, Lila'nın çocuğunun olabilmesi için Ermeni Mahallesi'nin duvarlarındaki kazınmış boyayı, Kidron Vadisi'nden alınmış toprakla kaynatıp Musa Peygamber için yaptırılmış caminin girişindeki hurmanın altında geniş getiren deveye içirir. Ve daha başka nice tuhafliklar yapar.

Bu öykünün anlatıcısı, hâkim bakış açısını değiştirip yazar kimliğiyle konuştuğu kısımda, diğer birkaç öyküde olduğu gibi bu öyküyü kurgularken, o mekânlarda hazır bulunduğunu söyler.

Anlatıcı, "Annem, ikinci namazını kılmak için camide." (İB: 27) demekle de kendisini inanç itibarıyla konumlandırır. Az sonra duyacağı kilise çanlarının ruhuna bir dinginlik verdiğini belirtir. Yazarlık hedefi ve anlayışının da ezan ve çan seslerinin iç içe geçtiği o şehirde insanlık hikâyeleri kaleme almak olduğunu; o hikâyeler uğruna camilerde, kiliselerde, sinagoglarda hatta Ağlama Duvarı önünde gözyaşı dökmeye hazır olduğunu ifade eder.

Postmodern duruşa insani, İslami didaktik bir duyarlık da ilave eden anlatıcının dikkatini üstkurmacada o anda dükkânının önünde tavla oynayan üç ihtiyar çekmiştir. Küçük bir kız çocuğu ile üç ihtiyar arasında geçen ve Arapça mı İbranice mi olduğu seçilemeyen diyaloglardan hareketle anlatıcı, gerçek sevginin gücünün bütün dillerde aynı olduğu sonucuna varmış; ihtiyarların kelimelerinin arasından anlatıcının kulağı "Ava" ya da "Havva" sözcüğünü çekip çıkarmıştır.

Yazar, bu öyküsünde iyilik yapan insan profillerine, üç farklı dine mensup öykü kişilerinin -bir çocuk etrafında şekillenen samimi dostluklarına karşın- işlerinde ve ticaretlerinde ne gibi insani hâller içinde bulduklarını özellikle gözler önüne serer. Dükkânlarında farklı mallar satıyor olsalar da Yaves, Hüseyin'in şekerlerini kötüler. Hüseyin ise Amira'nın bozuk sebzelerinin tüm

sokağı kokuttuğunu bağıra bağıra söyler. Amira, Yaves'in tespihlerinin sahte olduğunu bilumum hacıya duyurur. Haşarı bir çocuk olan Lila, Yaves'in her biri "en hakiki Çin yapımı sahte porselenlerini" (İB: 26) kırar.

"Bir Şikkel" adlı öyküde, Yahudilerin güvenli Sırat Köprüsü geçişi yani cennet vaatli mezar yeri satışı eleştirilir. Yahudi inanışına göre Zeytin Dağı yamacına kurulu mezarlarda yatanlar, kıyamet ve haşır sonrasında Kidron Vadisi ile ayrılmış karşı yamaçtaki Süleyman Mabedi yerine kurulacak olan cennete, buraya kurulacak Sırat Köprüsü'nden cehenneme düşmeden geçebileceklerdir. Bu vaatten ötürü de Zeytin Dağı yamacındaki mezar yerleri milyon dolarlara satılmaktadır.

Bu öykünün anlatıcısının kendisiyle empati kurduğu merkezî kişisi, babasına orada bir mezar yeri ayarlamayı düşleyen bir araç tamircisi Aaron'dur. Genç Aaron, okuyup doktor olamadığı ve şoför babasına milyon dolarlık bir mezar yeri alamadığı için mustarıdır. Bir yandan da zenginlerin iki dünya saadetini garanti etmiş olmalarını sorgulayan Aaron, ölüm döşeğindeki babasını düşünerek, asıl, ömrünü ailesine feda etmişlerin, cennete ulaştıran Kıyamet Yürüyüşü'nü hak ettiği sonucuna varmaktadır.

Reel politikte İsrail için 'Kur devleti, al Cennet'i' demek olan bu ticaret, Yahudiler içinse bir sömürü aracına dönüşmüştür. Fedakâr babası gibi annesinin de aslında haksızlığa uğradığını düşünen Aaron, uzun yollara çıkmış bir kocanın yokluğunda, üç çocuğunu neredeyse tek başına büyütmüş bir annenin emeğinin adının "ev hanımı" olmasını da kabullenemez. Bu dünyada zaten cenneti yaşayan insanlara karşın, ilahi adalet gereği, cennetin öbür tarafta fakir insanların olması gerektiğini düşünür.

Öykücü, sıradan Müslüman ve Yahudi aile yapılarının da birbirinden pek farklı olmadığını göstermek için, Aaron ailesinde gerçek dindarlık vazifesinin bir tek Aaron'un annesi tarafından icra edildiğini vurgular. Aaron, ailesini düşünürken, kara kuru bir Arap çocuk, ısrarla "Abbi. Bir Şikkel Abbi!" (İB: 42) diye ondan yardım diler. İlk çocuktan kaçınan Aaron, sonunda Tanrı'nın özellikle çobanları peygamber seçtiğini, babaların da birer koruyucu çoban sayılması gerektiğini düşünüp "Bir çocuğu sevince Tanrı'yı daha çok sevdiğini, ona daha yaklaştığını" hisseder ve cebindeki tüm bozuklukları çıkarır, çocuğa verir. Kara gözleri kocaman açılan, kara dudakları, mutlulukla aralanan çocuk "Anne Şikkel' Şikkel anne!" diyerek koşup uzaklaşır. (İB: 46)

4. Sonuç

Günümüz öykü ve roman yazarlarından Yavuz Ahmet'in *İbrahim'i Beklerken* adlı öykü kitabında yer alan dokuz öyküde mekân olarak yirminci asrın sonu ve yirmi birinci asrın başındaki Kudüs'e yer verilmiştir. Kudüs'teki farklı etnik ve dini topluluklara mensup kişiler bu öykülerde genel olarak insani açıdan ele alınmıştır. Ötekileştirmeden özellikle kaçınılan bu öykülerde izleğe dönüştürülen temel konular empati iyilik ve insaniliktir. Öykü kişileri, insani zayıflık ve sınırlılıklarına rağmen sonuçta iyiliksever, duyarlı ve başkasının sevinciyle sevinebilen kişilerden seçilmiştir. Öykü kişilerine seçilen Meryem, İbrahim, Havva gibi isimler de semavi dinler arasında ayrıştırıcı değil birleştirici isimlerdir.

Öykücü, anlatıcılarını ve merkezî kişilerini Yahudi, Hristiyan, Ermeni, Müslüman gibi farklı dinî aidiyetlerden seçmiş; böylece okuyucuların farklı dinlere mensup insanlarla empati kurabilmesine imkân sağlamıştır. Bu manada "İbrahim'i Beklerken" adlı öyküde anlatıcı ve merkezî kişi olarak Yahudi Abraham'a, "Aram Usta"da Ermeni Aram'a, "Arif'in Mısırı"nda Müslüman Hasan'a yer verilmiştir. Gerek öykü kurgularında gerekse diyaloglarda bu farklı dinlere mensup karakterler, birbirleri aleyhinde veya çatışma içinde de bulunmamışlardır. Aksine iyi komşuluk ve ticaret ilişkileri içinde öykülenmişlerdir.

Yavuz Ahmet'in *İbrahim'i Beklerden* adlı eserindeki öykülerde empati kurma durumu, farklı din mensupları ile sınırlı tutulmamıştır. Bu öykülerde farklı kuşaklar ve ötekileştirilen kimi topluluklar açısından da empatiye yer verilmiştir. Bu manada yüzyıllar öncesine gidilen "Cennet

Çeşmesi”nde, bir bilene sorma yolculuğunda, öykü kişileri birbirlerini Süleyman padişahla empatiye davet ederler. Okuyucular, “Reşad’ın Oğlu” adlı öyküde eşini kaybetmiş bir Filistinli anneyle, “Henan’ın Adımları”nda bağımsızlık yolunda okumanın önemini kavramış Filistinli idealist bir genç kızla, “Aram Usta”da kendi devletleri tarafından cennete açılan mezar vaadiyle sömürülen bir Yahudiyle duygudaşlığa davet edilir.

Kudüs mozağini oluşturan farklı dinlerdeki komşular, “...Ya Da Havva” adlı öyküde insani zaaf ve zayıflıklarıyla, çocuk ve insan sevgisi etrafında bir araya getirilir. Kudüs coğrafyasındaki sorunların asıl kaynağı olarak genellikle yöneticiler, politikacılar ve siyasilerin gösterildiği bu öykülerde direniş yolu olarak da sadece okumak, ilim tahsil etmek düşüncesi öne çıkarılmıştır.

Kaynakça

- Karadeniz, A.(2000). Anlatma zorunluluğu. *Hece Dergisi* [Türk Öykücülüğü Özel Sayısı], 46/47, 154-156.
- Karakoç, S. (2011). *Edebiyat yazıları III - Eğik ehramlar*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Koç, C. O. (2020). İbrahim'i beklerken/Kudüs öykülerinde insana yaklaşım. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 114-124.
- Koç, Y. A. (2012a). Kapak yazıları: Uzaklara bakmasını bilmek. *Hece Dergisi*, 190, 5-6.
- Koç, Y. A. (2012b). Anadolu medeniyeti ve Azrail. *Hece Dergisi* [Medeniyet Özel Sayısı], 186/187/188, 416-422.
- Koç, Y. A. (2013). Tarihi romanın geleceğe ihaneti üzerine. *Hece Dergisi*, 196, 8-10.
- Koç, Y. A.(2014a). Abdülkadir Kemali Bey ve Ahali Fırkası. *Hece Dergisi* [Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal Özel Sayısı], 205, 49-58.
- Koç, Y. A. (2014b). Türk romanında erkek. *Hece Öykü Dergisi*, 61, 10-12.
- Koç, Y. A. (2018). *İbrahim'i beklerken*. Ankara: Pruva Yayınları.
- Koç, Y. A. (2020). *Buradayız Hüseyin Su. Sessiz ve Derin: Hüseyin Su Kitabı*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Araştırma Makalesi / Research Article

18. YÜZYIL İSTANBUL ŞER'İYYE SİCİLLERİ'NE YANSIYAN KONULAR ÜZERİNDEN AİLE MEFHUMU HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER

Hanife ALACA¹

Öz

Toplumun temelini oluşturan aile dini, kültürel, siyasi ve ekonomik gibi birçok etkinin altında kalarak şekillenmiştir. Bu nedenle her toplumun kendine özgü bir aile yapısı bulunmaktadır. İncelenen dönemde İstanbul'da aile yapısını ortaya koyabilmek için başvurulacak kaynakların başında şer'iyeye sicilleri gelmektedir. Aile hayatının ortaya konulabilmesi için şer'iyeye sicilleri içerisinde yer alan tereke kayıtları başta olmak üzere evlenme ve boşanma kayıtları ile ilgili belgeler dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Bu kayıtlarla bir ailenin oluşum sürecinde namzed başta olmak üzere evlenme, boşanmalar ile bunların sebepleri, eş ve çocuk sayıları ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmamızın temel kaynağını 92, 150, 151, 172 ve 197 Numaralı İstanbul Şer'iyeye Sicilleri oluşturmuştur. Bu siciller, 1709 ve 1749 yıllarına ait barındırdığı kayıtlarla belirli bir döneme ışık tutmaktadır. Sicillerde çok sayıda tereke kaydı bulunması sosyo-ekonomik verilerin yanında aile kurumuna dair bilgiler sunması bakımından da oldukça önemlidir. Aile hayatı açısından birinci el kaynaklar arasında yer alan bu siciller içerdiği veriler ışığında, 18. yüzyılın İstanbul'da yaşayan ailesi ele alınarak, Osmanlı aile yapısı hakkında genel bir çıkarıma gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şer'iyeye Sicilleri, İstanbul, Osmanlı Devleti, Aile.

EVALUTIONS REGARDING THE CONCEPT OF FAMILY THROUGH THE MATTERS THAT ARE REFLECTED IN THE 18TH CENTURY COURT RECORDS OF İSTANBUL

Abstract

Family which constitutes the foundations of the society has been shaped under the influence of many factors such as religion, culture, politics and economy. Thus, each society has its own family structure. Among the sources which are used for the purpose of revealing the family structure of İstanbul in the examined period, the court records (*şer'iyeye sicilleri*) are among the leading sources. For the purpose of revealing the family life, an evaluation is made among the court records by considering the records regarding marriage and divorce, and particularly the inheritance records. By those records, particularly the candidates, marriages, divorces and their reasons, and the number of spouses and children are revealed.

The Court Records of İstanbul numbered 92, 150, 151, 172 and 197 constitute the main sources of our study. Those records shed light on a particular period with the cords that they contain for the period between 1709 and 1749. It is particularly important in terms of revealing information regarding the family structure besides the socio-economic data to have numerous inheritance entries in the records. In the light of the data included by those records which are among the primary sources in terms of the family life, the family of the 18th century residing in İstanbul is addressed and a general inference is made regarding the Ottoman family structure.

Keywords: Şer'iyeye Registers, İstanbul, Ottoman State, Family

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, h.alaca67@gmail.com, ORCID 0000 0002 8243 7278

Başvuru Tarihi (Received): 08.02.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Giriş

Çalışmamızın temel kaynağını oluşturan şer'iyeye sicilleri, Osmanlı'da şer'i mahkemelerde görülen her türlü davalar ile devlet merkezinden gelen emirleri içeren ve kadı veya naibi tarafından tutulan belgelerdir (Uğur, 2010: 8). Bu belgeler yerel ve sosyal tarih çalışmaları için ana kaynaktır. Şer'iyeye sicilleri Osmanlı Devleti'nin hem hukuk yapısı hem de siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanda önemli bilgiler ihtiva eden kaynaklardır.

Şer'iyeye sicilleri bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde her türlü mahkeme kayıtlarını barındırmaktadır. Ayrıca bunların yanında şer'iyeye sicilleri resmi pek çok evrakın da kaydedildiği kayıtlardır. Bu kayıtlardan bizzat kadılar tarafından yazılan kayıtları, i'lam, hüccet, mürasele ve maruz olarak dörde ayırmak mümkündür. Bunlardan i'lam, tarafların beyanı ve kadının hükmü ve imzasını içeren kayıtlar (Akgündüz, 2000: 72) olup hüccet ise, yalnızca tarafların beyanlarının yer aldığı kadının kararının bulunmadığı üzerinde kadı onayının olduğunu ifade eden mührün yer aldığı belgelerdir (Oğuz, Akgündüz, 1998: 446). Mürasele, resmi olarak kadılar tarafından yazılan mektuplar iken maruz, kadı tarafından yazılan ancak kadının kararının bulunmadığı kadının icra makamlarına idari bir durumu arz ettiği veya halkın icra makamlarına yazdığı şikâyet dilekçeleridir.

Şer'iyeye sicilleri, kadı divanı, sicillât-ı şer'iyeye ve mahkeme defterleri gibi isimlerle de adlandırılmıştır (Uğur, 2010: 8). Mahkeme sırasında her türlü davanın ve resmi evrakın kaydedildiği kayıtlardan şer'iyeye sicilleri çok çeşitli konuları barındırmaktadır. Nikâh akdi, boşanma, cinayet davaları, vasi tayini, vakıf tahriri, borç senedi ve kefillik gibi içerisinde ihtilaf bulunan birçok işlemin kayıtlarını içeren defterlerdir.

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altındaki bölgeleri daha iyi yönetebilmek amacıyla, merkezi politikanın bir gereği olarak, bu bölgeleri idari birimlere ayırmıştır. Bunlar içerisinde en önemlilerinden biri ise kazadır. Kaza merkezinde birinci derecede görevli olan kadı ise hem adli hem de idarî yetkiye sahip olan ve merkez ile taşra arasındaki ilişkileri düzenleyen görevli konumundadır. Kadı, hukukî, malî, idarî, beledî, askerî gibi pek çok alanda yetki sahibidir ve özellikle yönetimin en önemli kurumlarından biri olan Divan-ı Hümayun'a doğrudan şikâyet hakkı bulunmasından dolayı bölgede yöneticilerin hem yardımcısı, hem de denetleyicisi durumundadır (Ortaylı, 2001: 69-70).

Kadının pek çok görevi bulunmaktadır ancak çalışma konumuz açısından bizi ilgilendiren kadı görevi hiç şüphesiz ki mahkeme başkanlığıdır. Kadılar mahkeme binası olarak genellikle camileri kullanmışlardır. Kimi zaman ise kendi evlerinde de mahkeme kurabilmişlerdir (Özdeğer, 1988: 6). Mahkeme kurdukları mekânlar ise genellikle halkın kolaylıkla ulaşabileceği yerler arasından seçilmiştir. Osmanlı kadısı ise yargılamayı, resmi mezhep olarak kabul edilen Hanefî mezhebi kurallarına göre yürütmüştür. Farklı mezhep ve inançta olan davacılar davasının Hanefî mezhebi dışında kalan diğer üç mezhebe göre bakılması talep edilen davalarda ise diğer mezheplere uygun kararlar alınmak durumunda kalınmıştır (Ortaylı, 1994: 54).

Şer'iyeye sicilleri içerisinde yer alan namzed, evlilik, mehir, nafaka, boşanma ve miras konuları İstanbul ailesi hakkında önemli bilgiler sağlayan kayıtlardan oluşmuştur. Bu çalışmada, namzed, evlilik, eş sayısı, çocuk sayısı ve boşanma konuları ele alınmıştır.

Tablo 1: *Çalışmamıza Konu Olan İstanbul Kadı Sicilleri*

<i>Defter Numarası</i>	<i>Tarih Aralığı</i>
92	1120 /1709
150	1143-1144/1730-1732
151	1143/1730
172	1152/1740
197	1166-1163/1749-1750

Çalışmaya geçmeden önce Osmanlı toplumunda aile hayatı hakkında bilgi verilecektir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti farklı dini grupları barındırdığı için Osmanlı’da tek tip bir aile yapısından söz etmek mümkün değildir. Hâkim olunan coğrafyada, farklı dinden ve cemaatten kişilerin var olması nedeniyle bu gruplar da ayrı hukuk sistemlerine sahip olmuşlardır. Ancak aynı coğrafyayı paylaşmaları nedeniyle “*Osmanlı ailesi*” kavramından bahsetmek mümkün olmaktadır (Ortaylı, 2010: 16). İmparatorluk içerisinde her dilden halkların aile yaşamları, adetleri birbirine benzemekte ve Osmanlı ailesini “*geniş aile*” yapısından çok “*çekirdek aile*” yapısına benzetmektedir (Poyraz ve Bekdemir, 2020: 67). Edindiğimiz veriler de özellikle tereke kayıtlarının bilgileri ışığında İstanbul’da geniş aileden çok çekirdek aile yapısına sahip olduğu tespit edilmiştir.

1. Namzed

Osmanlı’da aile kurumu, İslam aile hukuku çerçevesinde koruma altına alınmış ve evlilik akdinin gerçekleşmesi ile birlikte meydana gelen haklar, İslam aile hukuku çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ancak, aile kurmanın ilk adımı olan namzedlik, hukuka göre değil örf ve adetlere göre şekillenmiştir. Namzed üzerine yaşanan sorunlar hukuk da yok sayılmamış ve bu konuda ortaya çıkan anlaşmazlıklar mahkemelerce gelenek ve göreneklere uygun bir şekilde karara bağlanmıştır.

Osmanlı şehir hayatına bakıldığında, kişinin ailesine karşı sorumluluğunun yanı sıra, yaşadığı mahallenin sakinlerine karşı da sorumlulukları olduğu bilinmektedir. Şehirlerin en küçük idari birimi olan mahalle Osmanlı şehir toplumunda ortak yaşam alanı olarak ifade edilmektedir. Mahalle, halkı birbirini tanıyan ve birbirlerine kefil olan kişilerin yaşamlarını devam ettirdiği mekânlardır. Bu anlamda mahalle, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu kişileri barındırmaktadır. Bunun da örf ve adetlerin şekillenmesinde büyük rol oynadığı muhakkaktır. Dolayısıyla Osmanlı’da namzedlik ortak yaşamın oluşturduğu gelenekler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Mahalle sakinlerinin evlilik konusunda halen günümüzde de varlığını devam ettiren görücü usulünü tercih ettiği ve bunun yaygın olduğu bilinmektedir.

Namzed yani nişan, evlenecek kişilerin birbirini daha iyi tanımaları için evlilik yolunda adılmış ilk adımdır. Nişanlanacak kişiler küçük yaşta ise onların yerine aileleri karar verebilmiş ve buluğa ermiş olanların ise rızaları alınarak karar verilmiştir. Nişanlanma süreci, evlenme teklif eden erkeğin kadın tarafından kabul edilmesi sonucu, tarafların birbirlerine karşılıklı olarak evlenme için verdiği sözlü akittir (Cin, 1974: 48). Namzetlikteki amaç, evlenecek kişilerin birbirlerini tanımaları ve çevreye evlilik akdinin duyurulmasıdır. Genel olarak, aile içerisinde yapılan nişanlanmanın hukukî bir yaptırım olmadığı için evlilik gibi şer’iyye sicillerine kaydedilmediği aşikardır. Nişanın bozulması sonucunda ortaya çıkan hukuki süreçler ise mahkemeye yansımıştır.

Nişanlı çiftler ile aileleri mahkemeye getiren en önemli anlaşmazlıkların başında hediyelerin geri iade edilmesi meselesi gelmektedir. Çünkü bilindiği üzere, nişanlanma sürecinde kadın ve erkek arasında hediyeleşme söz konusu olmaktadır. Kadın ya da erkeğin nişandan vazgeçmesi nikâhın iptaline sebep olmakta ve dolayısıyla verilen bu hediyelerin iadesi veya bedelinin verilmesi meselesi meydana gelmektedir. Belgelerin birinde, İstanbul’da Bâlipaşa Mahallesi’nde 1730

yılında Haçador adlı bir kişi mahkemeye başvurarak, Gabriel kızı Ağya'ya ile nişanladığını ve nişan hediyesi olarak Ağya ve babasına bazı mallar verdiğini ifade etmektedir. Ağya nişandan vazgeçmiş bunun üzerine mahkemeye başvuran Haçador nişanlandığında Ağya ve babası Gabriel'e verdiği hediyeleri geri istemiştir (İŞS, 150, s.12b).

Nişanlı olduğu halde başkası ile evlenen ve bu nedenle de anlaşmazlıkların yaşandığı durumlara da karşılaşılmıştır. Örneğin; İstanbul'da Yanaki adlı bir şahıs Yamanni kızı Samayyi ile nişanlandığını ve nişanlandığında ona hediye olarak üç altın verdiğini ifade etmiştir. Samayyi'nin babasının nişandan vazgeçerek kızını başkası ile evlendirmek istemesi ve nişandan cayması üzerine nişan bozulmuştur. Nişanın bozulması üzerine 1749 yılında mahkemeye başvuran Yanaki'nin nişan hediyesi olarak verdiği üç altını geri istediği anlaşılmaktadır (İŞS, 197, s. 93-a1).

Sonuç olarak, İstanbul'da nikâhtan önce namzed yani nişanlanmanın olduğu ve namzed aşamasında bazı eşya ve paranın kız tarafına verildiği anlaşılmaktadır. İstanbul'da 18. yüzyılda namzed ile ilgili kayıtlara daha çok namzedin bozulması sonunda, taraflara namzedi neden bozduğu ve verilen hediyelerin geri istenmesi üzerinde durulmuştur. Vazgeçme durumunda erkek tarafından alınan eşya ve paranın geri verildiği tespit edilmiştir.

2. Evlilik

Aile müessesini oluşturan en önemli aşama hiç şüphesiz ki nikâhtır. Osmanlı toplumu, Türk-İslam gelenek ve göreneklerine göre şekillenmiştir. İslâm dini neslin devamını sağlayabilmek için evliliğe teşvik etmiş ancak evlilik için de bazı kurallar koymuştur. İslam dini gayrimeşru ilişkileri kesin olarak yasaklamış, evliliğin sınırlarını net şekilde çizmiştir.

Nikâh, evlenecek kişilerin rızası ve iki kişinin şahitliği huzurunda gerçekleştirilmiştir. Evlilikte iki tarafın rızası alınması önemlidir. Osmanlı'da evlilik akdi, resmi görevli olan imam veya kadı tarafından gerçekleştirilmiştir. Yalnız imamlar buldukları bölgede nikâh akdini gerçekleştirmek için evlenecek şahısların mahkemeden gerekli izni aldıklarına dair, izinnâme getirmeleri şart koşturmuş (Çakır, 2019: 448). Osmanlı toplumunda nikâh işlemlerinin kadı huzurunda yapılması, kıyılan nikâhın sicillere geçirilerek kayıt altına alınması, şahitlerin olması ve kadının evlenmesi için rızasının alınması Osmanlı toplumunda resmi nikâh işlemlerinin uygulandığının bir göstergesidir (Dinç, 2005: 4).

Kadın ya da erkeğin reşit döneminden önce nikâhlendirilmesi söz konusu olabilmıştır. Bu durumda evliliğin fiilen gerçekleşmesi için evlenen kişilerin fizikî bakımdan olgunlaşması beklenmiştir. Kızlar bu süreçte bulûğa erinceye kadar babalarının evinde kalmışlardır (Atar, 2007: 115). Kız ya da erkek bulûğa erdiğinde ise nikâhın iptalini isteyebilme hakkına sahip olmuştur. Bununla ilgili bir belgede, 1709 yılında Sarı Nasuh Mahallesi'nde Derviş Ömer kızı Afife'nin, Mehmet Çelebi bin Salih ile nikâhlandığı ancak bâliğ olan Afife'nin kendi isteği ile bu nikâhın feshini talep ettiği görülmektedir (İŞS, 92, s. 3a/1). Bununla ilgili örnek teşkil eden başka bir belgede ise, 1748 yılında Ereğli Mahallesi'nde küçük yaşta Mehmet Emin bin Salih ile nikâhlanan Ahmet kızı Fatıma'nın reşit olmasıyla beraber kendi isteği ile mahkemeye başvurarak Mehmet Emin ile nikâhını feshetmiştir (İŞS, 197, s. 51a/4).

Küçük yaşta olan kişilerin babalarının rızası olmadan evlilik akdini gerçekleştirmesi mümkün olmamıştır. Evlense bile nikâh iptal edilebilmekteydi. Bununla ilgili bir belgede, 1748 yılında Seydi Halife Mahallesi'nde Abdullah oğlu Mehmet Beşe'nin, Mehmet Çelebi kızı Habibe Hatun ile evlendiği ancak babasının izni olmadığı için nikâhının iptal olduğu ve Habibe Hatun'un babası Mehmet Çelebi'ye teslim edildiği görülmektedir (İŞS, 197, s. 65b/5).

Nikâhın kıyılması esnasında önemli şartlarından biri de mehirdir. Mehir, evlenecek erkeğin evlilik sırasında ya da öncesinde kız tarafına verdiği para veya malı ifade etmektedir (Aydın, 2003: 389). Mehirin, İslâm dininde önemi vurgulanmış ve mehiri erkeğin mutlaka ödemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayet-i Kerîme'de mealen: *Aldığınız kadınlara mehirlerini efendice verin; şayet ondan*

birazını kendileri gönül hoşluğu ile bağışlarsa, onu da içinize sine sine yeyin! uygundur buyrulmaktadır (Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi, 4. Ayet).

Mehir taraflar tarafından belirlenirse buna mehr-i müsemma adı verilmiştir. Ödeme şekline göre ise ikiye ayrılmıştır: Bunlardan ilki evlilik öncesi kadına verilen “mehr- i muaccel” diğeri ise boşanma ya da ölüm halinde kadına verilmesi uygun görülen “mehr- i müeccel”dir. Mehr-i muaccelin bedeli genel olarak mal ve eşya iken mehr-i müeccel bedelinin para olduğu tespit edilmiştir. Mehir miktarı belirlenmemiş ya da evlenilecek kadına hiç mehir verilmeyeceğine karar verilmişse evlenecek erkeğin kadına mehr-i misl vermesi gerekmiştir (Aydın, 2003: 390).

Mehr-i muaccele konu olan mal ve eşyalar daha çok nikâh akdinde ve boşanma ile ilgili kayıtlarda karşımıza çıkmıştır. Buna örnek teşkil edecek belge, 1709 yılında Mehmet kızı Raziye'nin Mustafa oğlu Hasan ile nikâhlandığı ve mehr-i muaccel olarak iki yorgan, bir döşek, bir minder, iki yastık, bir tencere, iki sahan, bir tâbe (tava), bir şamdân, bir leğen ve ibrik, bir çuka ferâce, bir kahve ibriği, bir keçe, bir yan keçesi, bir sini ve sim kuşak verildiği görülmektedir (İŞS, 92, s.19b/4). Ayrıca bu belgede Raziye binti Mehmet'in velisi olmadığından bizzat kendisinin mahkemeye başvurarak Mustafa oğlu Hasan ile evlendiği görülmektedir. Söz konusu meseleden de anlaşıldığı üzere, evlenirken kadının da rızası alınmaktadır (İŞS,92: 19b/4).

1730 tarihli belgede de mehr-i muacceleye konu olan bazı eşyalar hakkında bilgi bulunmaktadır. Hasan kızı Rukiye'nin eşi Ahmet Ağa'dan boşandığı ve Ahmet Ağa'nın mehr-i muaccele olarak verdiği doksan sekiz adet tuğralı altın ve bir Cezayir ihrâmını geri istediği görülmüştür (İŞS, 150, s. 27b/3). Bununla ilgili bir belgede 1730 yılında Mehmet kızı Kezban'ın es-Seyyid Ebubekir oğlu Recep ile evlendiği ve mehr-i muaccele olarak kırk kuruş verdiği tespit edilmiştir (İŞS, 150, s. 46b/2). 1748 yılında Yusuf ile evli olan Ayşe Hatun'un boşanması sonucunda mehr-i muaccele olan kırk kuruş ise Yusuf tarafından istenmiştir (İŞS, 197,s. 24a/4).

Mal ve para ile ödenen mehr-i muaccele bazen de cariye olarak da verilebilmiştir. Buna örnek teşkil eden belge, 1748 yılına aittir. Bu kayıta Şerife Ayşe Hatun'un Ali Ağa ile boşandığı ve mehr-i muaccel olarak üç yüz kuruş kıymetinde cariye aldığı görülmektedir (İŞS, 197, s. 54a/2).

Sonuç olarak mehr-i muaccel bedeli olarak eşya, mal ve cariye verilebilmiştir. Eşya ve mal olarak verilen en büyük mehir 98 adet tuğralı altın iken en az 40 kuruş olarak verilmiştir.

Evlilik süreci içerisinde herhangi bir zamanda, boşanma ve ölüm durumunda kadına verilmesi uygun görülen mal ve para ise mehr-i müecceli ifade etmektedir (Aydın, 2003: 390). Mehr-i müeccelde bir zaman belirtilmemiş ise mehrin boşanma veya birinin vefatı söz konusu olana kadar tecil olunduğu bilinmektedir. Mehir, zevcin ölümü halinde terekede önceliği olan alacaklar arasında olmuştur.

18. yüzyılda İstanbul'da kadınlara ödenen mehr-i müeccel bedeli en az 10 kuruş, en fazla ise 50.000 akçe olarak tespit edilmiştir. 1748 yılında Havva kızı Abdullah'ın kendisini boşayan kocası İsmail'de olan 10 kuruş mehr-i müeccel alacağının ödenmesi buna örnektir (İŞS, 197: 5b/3). En fazla mehir ise Hibetullah Hatun'un kocası Mehmet Efendi'den boşanması sonucu alacağı olan 50.000 akçelik mehir bedelidir (İŞS, 92, s. 13b/4).

Mehir miktarı belirlenmemiş ve kadına verilmek zorunda olan mehr-i misle yönelik örneklerle de karşılaşılmıştır. 1709 yılında Mirahor Mahallesi'nde bulunan Nikola kızı Despina boşandığı kocası Kiro'nun oğlu Tarpo'dan nikâh esnasında mehir belirlenmediğini ve boşandıktan sonra kendisine verilmek zorunda olan mehr-i misl bedelinden de vazgeçtiğini ifade etmesi buna örnektir (İŞS, 92, s. 48a/3).

3. Eş Sayısı

Osmanlı'da aile hukuku İslâm hukukuna göre şekillenmiştir. Buna göre İslâm bir erkeğin dört kadına kadar evliliğine müsaade etmiş ancak bunu da bazı şartlara bağlamıştır². Ancak, Osmanlı'da tek eşliliğin yaygın olduğu görülmektedir³. Tereke defterleri üzerine yapılan araştırmalarda Osmanlı'da çok eşliliğin yaygın olmadığı ve ailelerin büyük çoğunluğunun tek eşli olduğu ifade edilmiştir⁴. Yabancı seyyahlarda bu durumu ifade etmektedirler. Bunların başında XVIII. yüzyılda İstanbul'da bulunarak gözlemlerini yazan Lady Mary Wortley Montagu'dur. Montagu, Türkler'de şeriat dört kadınla evlenmesine izin vermesine rağmen erkeklerin bundan istifade etmediğini söyleyerek, Osmanlı'da ailelerin genel olarak tek eşli olduğunu aktarmıştır (Montagu, 1977: 54-55).

18. yüzyıla ait söz konusu İstanbul Şer'iyeye Sicilleri'nde de üçüncü veya dördüncü eş olgusuna rastlanmamış olmakla birlikte iki eşli erkeğe sadece iki kayıta rastlanmıştır. 1709 yılında Keçeci Piri Mahallesi'nde Molla Mehmet bin Hasan'ın vârisleri arasında zevceleri Saliha binti Abdullah ve Hatice binti Abdülkerim bulunmaktadır (İŞS,92, s. 73a/3). Yine Canbaziye Mahallesi'nde Mahmut Ağa bin Abdi'nin veraseti de zevceleri Arife binti Abdullah ve Ayşe binti Abdurrahman'a intikal etmiştir (İŞS,92, s.33a/1). Görüldüğü üzere 18. yüzyıl İstanbul'unda çok evlilik yaygın değildir.

4. Çocuk Sayısı

Osmanlı ailesinin çocuk sayısı üzerine yapılan çalışmalarda ortalama çocuk sayısının az olduğu belirtilmektedir. Bu konu ile ilgili İstanbul tereke defterleri üzerine çalışma yapan Öztürk, 1571 yılında aile başına düşen çocuk sayısını 2.18 olarak tespit etmiştir (Öztürk, 1997: 33).

İncelenen 18. yüzyıla ait İstanbul Şer'iyeye Sicilleri'nde yaklaşık 137 ailenin çocuk sayısı tespit edildi. Toplam çocuk sayısı Tablo-1'de görüldüğü üzere 341'dir. Ailelerde erkek çocuk sayısı, kız çocuk sayısına göre fazladır. Sadece erkek çocuğa sahip olan aile sayısı 42, sadece kız çocuğa sahip olan aile sayısı ise 31'dir. Altmış dört ailenin hem erkek hem de kız çocuğa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çocuk sayılarında en çok tekrar eden rakamlar iki ve üçtür. Yedi çocuk ile en fazla çocuk sayısına sahip aile İstanbul'da Mahmutpaşa Mahallesi'nde ikamet edip, vefat etmiş olan Tersane-i amire emini Murtaza Efendi bin Mehmet'tir (İŞS, 197, s. 77a/3). İncelenen defterlere göre ortalama aile başına düşen çocuk sayısı 2,4'tür. Görüldüğü üzere ailelerin çocuk sayılarının fazla olmadığı anlaşılmaktadır.

² “Eğer yetimlerin haklarını gözetemeyeceğinizden korkarsanız, size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâh edin ve eğer bu surette adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir kadın veya sahip olduğunuz bir cariye ile yetinin Bu zulmetmemeniz (doğruluktan ayrılmamanız) için daha uygundur (Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi, 3. Ayet).

³ Türk toplumunda çok eşliliğin yaygın olmadığına dair bazı çalışmalar için bkz. Mehmet Akif Aydın, “Eyüp Şeriyeye Sicillerinden 184, 185 ve 188 No.'lu Defterlerin Hukuki Tahlili”, 18.Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1998, s.65-81; Suraiya Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, Çeviren: Elif Kılıç, *Tarih Vakfı Yurt Yay.*, İstanbul 1998; Said Öztürk, “Tereke Defterlerine Göre XVII. Asırda İstanbul'da Aile Nüfusu, Servet Yapısı ve Dağılımı”, *İstanbul Araştırmaları 3*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s.21-58; Lady Mary Wortley Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1977.

⁴ 20 sicil üzerinde yapılan araştırmada erkekler içerisinde 1147 kişinin 1'er, 84 kişinin 2'ser, 7'sinin 3'er, 4 kişinin ise 4'er eşi bulunmaktadır. 1147 kişinin (%92.35) birer eş sahibi olduğu ve tek eşliliğin hakim olduğu görülmektedir (Öztürk, 1997: 31). Osmanlı'da çok kadınla evlenme olayı abartılmakta ve çok kadınla evlenenlerin sayısının oldukça az olduğu görülmektedir (Faroqhi, 1998: 117). Yine şer'iyeye sicilleri üzerine yapılan araştırmalarda çok eşliliğin yaygın olmadığı ifade edilmiştir. İncelenen 184 numaralı defterde sadece iki ailede ikinci bir eşlilik durumuna rastlanmaktadır (Aydın, 1998: 68).

Tablo 2: *Ailelerin Kız ve Erkek Çocuk Sayıları*

<i>Aile</i>	<i>Erkek Çocuk Sayısı</i>	<i>Kız Çocuk Sayısı</i>	<i>Toplam Çocuk Sayısı</i>	<i>Aile</i>	<i>Erkek Çocuk Sayısı</i>	<i>Kız Çocuk Sayısı</i>	<i>Toplam Çocuk Sayısı</i>
1. Aile	3	3	6	69. Aile	3	2	5
2. Aile	1	-	1	70. Aile	5	-	5
3. Aile	2	1	3	71. Aile	1	1	2
4. Aile	1	1	2	72. Aile	2	-	2
5. Aile	-	1	1	73. Aile	3	1	4
6. Aile	1	-	1	74. Aile	4	-	4
7. Aile	1	1	2	75. Aile	-	1	1
8. Aile	1	-	1	76. Aile	-	2	2
9. Aile	-	1	1	77. Aile	4	-	4
10. Aile	-	1	1	78. Aile	3	1	4
11. Aile	1	-	1	79. Aile	1	-	1
12. Aile	2	-	2	80. Aile	-	1	1
13. Aile	1	1	2	81. Aile	-	1	1
14. Aile	2	-	2	82. Aile	-	2	2
15. Aile	-	1	1	83. Aile	2	2	4
16. Aile	1	-	1	84. Aile	1	3	4
17. Aile	-	1	1	85. Aile	3	1	4
18. Aile	2	1	3	86. Aile	4	1	5
19. Aile	-	2	2	87. Aile	-	3	3
20. Aile	3	2	5	88. Aile	1	1	2
21. Aile	3	-	3	89. Aile	3	1	4
22. Aile	1	1	2	90. Aile	1	1	2
23. Aile	2	1	3	91. Aile	1	2	3
24. Aile	-	1	1	92. Aile	2	-	2
25. Aile	1	1	2	93. Aile	-	1	1
26. Aile	-	1	1	94. Aile	1	1	2
27. Aile	1	1	2	95. Aile	-	1	1
28. Aile	1	2	3	96. Aile	2	1	3
29. Aile	1	2	3	97. Aile	1	-	1
30. Aile	2	-	2	98. Aile	2	-	2
31. Aile	2	-	2	99. Aile	-	2	2
32. Aile	2	3	5	100. Aile	1	1	2
33. Aile	-	2	2	101. Aile	1	1	2
34. Aile	2	1	3	102. Aile	1	2	3
35. Aile	-	2	2	103. Aile	2	-	2
36. Aile	1	3	4	104. Aile	2	-	2
37. Aile	2	-	2	105. Aile	1	-	1
38. Aile	2	3	5	106. Aile	-	2	2
39. Aile	2	6	8	107. Aile	1	1	2
40. Aile	3	1	4	108. Aile	3	1	4
41. Aile	2	-	2	109. Aile	2	2	4

18. Yüzyıl İstanbul Şer'îyye Sicilleri'ne Yansıyan Konular Üzerinden Aile Mefhumu Hakkında Bazı Değerlendirmeler

42. Aile	1	1	2	110. Aile	2	-	2
43. Aile	1	1	2	111. Aile	2	-	2
44. Aile	1	1	2	112. Aile	2	-	2
45. Aile	1	-	1	113. Aile	-	2	2
46. Aile	2	-	2	114. Aile	3	-	3
47. Aile	1	2	3	115. Aile	1	1	2
48. Aile	-	2	2	116. Aile	-	2	2
49. Aile	2	1	3	117. Aile	-	2	2
50. Aile	-	2	2	118. Aile	1	1	2
51. Aile	3	-	3	119. Aile	-	1	1
52. Aile	1	1	2	120. Aile	1	-	1
53. Aile	-	1	1	121. Aile	1	1	2
54. Aile	2	-	2	122. Aile	-	2	2
55. Aile	1	1	3	123. Aile	1	2	3
56. Aile	1	-	1	124. Aile	2	3	5
57. Aile	1	1	2	125. Aile	1	2	3
58. Aile	5	1	6	126. Aile	1	-	1
59. Aile	1	1	2	127. Aile	1	2	3
60. Aile	1	1	2	128. Aile	1	-	1
61. Aile	5	-	5	129. Aile	1	-	1
62. Aile	-	2	2	130. Aile	3	1	4
63. Aile	-	1	1	131. Aile	-	2	2
64. Aile	1	1	2	132. Aile	4	1	5
65. Aile	5	-	5	133. Aile	3	-	3
66. Aile	-	1	1	134. Aile	3	4	7
67. Aile	2	2	4	135. Aile	2	-	2
68. Aile	3	-	3	136. Aile	1	1	2
69. Aile	3	2	5	137. Aile	2	-	2
Toplam				196	145	341	

5. Boşanma

İslamiyet evlenmeyi teşvik etmiş ve ayrılıktan kaçınmayı da tavsiye etmiştir. Erkek boşanma konusunda daha fazla hakka sahipken kadının boşanma hakkı daha sınırlı tutulmuştur. Kadınların da istemediği bir evliliği bitirebildiği bilinmektedir.

İslam hukuku üç tür boşanmadan bahsetmektedir. Bunlardan ilki talak adı verilen erkeğin bazen de kadının tek taraflı irade ile yapmış olduğu boşanmadır (Acar, 2010: 497). Talak tüm boşanmaları nitelemekle birlikte daha çok tek taraflı irade beyanıyla yapılan boşanmalar için kullanılmıştır. İkinci boşanma türü eşlerin anlaşarak boşanmasıdır ki buna da muhalaa denmektedir (Acar, 2010: 497). Sonuncusu ise mahkeme kararı ile gerçekleşen boşanmadır. Tefrik veya kazâ da denilen bu tür boşanmalarda kocanın rızası aranmaz ve hâkimin kararı boşanmanın gerçekleşmesi için yeterli görülmektedir. Dönemde, İstanbul'da boşanmanın daha çok karşılıklı anlaşma (muhalaa) şeklinde olduğu görülmüştür. Ancak bu da mahkemede kadı ve şahitler huzurunda gerçekleşmiştir. Talak ve muhalaa şeklinde boşanmalarda mahkemeye başvurma zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak ileride çıkabilecek anlaşmazlıkları önüne geçilebilmesi için taraflar tescil ettirme ihtiyacı duymuşlar ve boşanmak için mahkemeye başvurmuşlardır.

İstanbul mahkeme kayıtlarında boşanmaların pek çok sebebi olduğu görülmektedir. Boşanmalarda eşler arasında şiddetli geçimsizlik umumiyetle ilk sırada gelmektedir⁵. Karısını terk etmesi sonucu boşanma⁶, erkeğin uzak bir diyara gidip gelmemesi⁷, din farklılığı⁸ boşanmalara sebep olan nedenler arasındadır. Yalnız bu gidip gelmemek konusunda erkeğin hanımına *diyar-ı ahire gider ve iki aya kadar gelmezsem talâk-ı bâyin ile mutallaka* yani talak ile boşandığı bilgisi, şiddetli geçimsizlik ise *hüsn-i mu'âşeretlerinin olmamakla ve hüsn-i zindegâneleri kalmadığı, hüsn-i imtizâc mümkün olmamak* şeklinde kaydedilmiştir.

Boşanma sebeplerinden biri de din farklılığıdır. İslam hukukunun Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkek ile evlilik yapmasına izin vermemektedir. Sonradan Müslüman olan bir kadının gayrimüslim olan eşinden ayrılması söz konusudur. 1749 yılında Müslüman olan Zeynep binti Abdullah'ın kocası Yahudi David'in Müslümanlığı kabul etmemesi sonucunda Zeynep'in kocasından boşandığı görülmektedir (İŞS, 197, s. 91b/2). Boşanmaların büyük çoğunluğunun anlaşarak yani muhalaa yoluyla gerçekleştiği ve talebin de kadından geldiği anlaşılmaktadır. Çalışmamıza konu olan 150 Numaralı defterde kırk altı belgenin muhalaa ile boşanmaya ait olması boşanmaların büyük çoğunluğunun muhalaa yolu ile olduğunun bir göstergesidir. Boşanma talebinin kadınlardan gelmesi dolayısıyla kadınların mehirlerinden, iddet nafakasından vazgeçtiği ve bazılarının çocukları için nafaka talep etmediği ve onların bakımlarını üstlendiği görülmektedir. 1730 yılına ait bir belgede Çerağ Hasan Mahallesi'nde Emine adında bir kadın boşanmak istemiş, buna karşılık yedi yüz akçe mehr-i müecceli, nafaka-i iddet ve meunet-i süknasından vazgeçmiştir (İŞS, 150, s. 59a/3). Yine 1730 yılına ait bir kayıтта Salihpaşa Mahallesi'nde Ümmügülsüm isminde bir kadın muhalaa yoluyla boşanmak istemiş ve bunun sonucunda mehrini ve diğer haklarını da almayacağını beyan etmiştir (İŞS, 150, s. 45a/1).

İstanbul'da boşanmalar genellikle şahitler huzurunda yapılmıştır. Mesela, 1730 yılında Galata'ya tabi Tophane kasabası Yazıcı Mahallesi'nde Emine binti Recep'in kocası Hüseyin Beşe bin Abdullah'ın karısını terk edip nikâhını feshettiği ve 2.580 akçe mehr-i müecceli alacağını belirtmesi, Hüseyin Beşe'nin ise mehr-i müeccel bedelinin 2.500 akçe olduğunu belirterek teslim ettiğini ikrar etmesi buna örnektir. Şahitler Hüseyin Beşe'yi doğruladığından Emine'nin haksızlığı kesinleşmiş ve davadan da men edilmiştir (İŞS, 150, s.15a/1). Hacı Mustafa boşandığı eşi Zeynep binti Abdullah'a bir çift altın bilezik, bir çift habbe küpe, iki sîm kuşak, bir sîm yüzük, bir altın yüzük, bir sincap kürk, iki çarşaf (çârşeb), iki top bez, bir donluk bez, bir şâlî anteri, bir zıbın, bir beyaz cebe, dört uçkur, on bir yağlık, altı yemenî, bir peşkir-i kebîr, üç aş makramesi, bir bürüncük gömlek, bir beyaz çintiyân, bir beyaz don, bir peştemal, bir silecek, bir bohça, bir fesim ile üç Macar altını, üç Mısır zincirli altını teslim ettiğini ve bu malları geri istediğini bildirmiştir. Ancak Zeynep binti Abdullah muhalaa yoluyla Hacı Mustafa'dan boşandığını ve malları kendi üzerinde kalacak şekilde anlaşmalarını belirtmiştir. Bütün bu gelişmeler üzerine Hacı Mustafa'nın davadan men edildiği tespit edilmiştir (İŞS, 197, s. 35a/4).

Boşanmanın vuku bulmasından sonra kadının yeniden evlenebilmesi için gerekli olan süreyi ifade eden iddet (Acar, 2000: 466) meselesinde ise boşanmadan sonra genellikle üç veya dört aylık zaman diliminin geçmesinin beklenmesi gerekmiştir. Ölüm gibi başka nedenlere bağlı

⁵ Bkz. 92 Numaralı İŞS; 5a/1, 8a/4, 9a/4, 12a/2, 13b/4, 14b/1, 16b/5, 17b/4, 21b/1, 22a/1, 22b/1, 23a/3, 27a/1, 27a/4, 27a/5, 29a/2, 30b/2, 31a/4, 31b/2, 37a/2, 37b/3, 38a/4, 38b/1, 40a/2, 41b/3, 42a/1, 43a/1, 43a/2, 45b/4, 47a/4, 51b/1, 51b/2, 52b/3, 54a/3, 57b/2, 59b/2, 60a/4, 61a/2, 61b/4, 62a/1, 63a/4, 63a/5, 66a/4, 66b/3, 68b/3, 70b/2, 71a/4, 77b/4, 78a/3, 82a/1, 84a/1, 84b/3, 85a/2, 85b/4, 87b/5, 88b/1, 91b/2. 150 Numaralı İŞS; 9a/2, 10a/2, 13a/1, 13b/1, 15a/2, 16a/1, 23b/2, 25a/3, 27a/3, 30a/1, 39b/2, 40a/3, 45a/1, 51a/1, 59a/3, 67a/1, 77b/1, 79a/3, 79b/1, 79b/2, 81a/2, 83b/3, 83b/4, 84b/2, 88b/3, 92a/1, 93b/2, 96b/1, 97a/2, 102b/1. 151 Numaralı İŞS; 10a/2, 12a/2, 20a/2, 60b/2, 60b/3, 60b/2, 67a/2, 75a/3, 87a/1, 87b/1, 92a/2, 93b/1, 93b/3. 172 Numaralı İŞS; 1b/1, 2b/2, 4b/2, 4b/3, 4b/5, 6b/1, 8a/2, 8a/3, 8b/4, 8b/5, 9a/1, 9a/2, 10a/2, 11a/2, 13a/1, 13b/1, 13b/3, 13b/4, 15a/4, 15b/3, 15b/4, 15b/5, 19a/2, 20a/3, 21b/2, 22a/1, 28a/1, 28b/2, 30a/2, 33a/1, 34a/1, 36a/2, 37a/2, 37b/2, 39a/3, 43b/4, 46a/3, 51a/3, 51a/4, 52b/1, 53a/2, 73b/5. 197 Numaralı İŞS:21a/2, 52b/5, 60b/1, 60b/2, 72b/1, 76a/2, 83b/2.

⁶ Bkz. 150 Numaralı İŞS; 11a/2, 15a/1, 17a/1.

⁷ Bkz. 151 Numaralı İŞS; 12b/2.

⁸ Bkz. İŞS, 197: 91b/2.

boşanmalarda iddet süresinin farklılık arz ettiği bilinmektedir. İddet müddeti Kur 'an-ı Kerim'de açık bir şekilde ifade edilmiştir⁹. İddet uygulamasına hem doğma ihtimali olan bir çocuğun hakkını korumak hem de annenin mağdur olmasını önlemek amacıyla yer verildiği açıktır. Kadının başka biriyle evlenmesi sonucunda çocuk konusunda kaynaklanabilecek bir sorun da böylelikle ortadan kaldırmaktadır.

Sonuç olarak boşanmalar ile ilgili şunları söylemek mümkündür: İslâm dininin hoş karşılamamasına rağmen, yürümeyen evliliklerin boşanma ile sonuçlanmasına cevaz verilmiştir. Ancak, boşanma olaylarına çok sık rastlanmadığı bilinmektedir. Boşanma durumunda kadının hakları korunduğu anlaşılmaktadır. İncelediğimiz dönemde, kadınların mağdur olmaması için nafaka ve mehirlerinin verildiği tespit edilmiştir. Ancak, bazı belgelerden anlaşıldığı üzere, kadın boşanmak istediğinde mehrinden ve diğer alacaklarından vazgeçmiştir. Erkek tek taraflı olarak boşanabildiği gibi kadın ve erkeğin anlaşması sonucunda da boşanmalar gerçekleşebilmiştir. İncelenen dönemde boşanmanın genellikle şahitler huzurunda ve mahkemede gerçekleştiği görülmüştür. Bunların yanında vekil tayin ederek boşanmaya da rastlanılmıştır.

6. Çocuklar İçin Vasi Tayini

Vasi veya vesayet, edâ ehliyeti bulunmayan veya eksik olan kişilerin mallarını koruma ve işletme, onlar adına mallarını tasarruf etme yetki ve sorumluluğun verilmesidir (Bardakoğlu, 2013: 66). Çocuklar hukuk açısından henüz yetişkin olmadığından dolayı gerek çocukların şahsına bağlı ihtiyaçları karşılama ve gerek mali haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik çocuklara vasi tayin edildiği bilinmektedir (Kaya, 2008: 101-102). Anne ve babanın boşanması veya ölümü halinde çocuklara kadı tarafından vasi tayin edildiği bilinmektedir. Vasilik genel olarak anne ve babaya verilmekte birlikte dede, babaanne, amca gibi aile bireylerine de vasilik verildiği görülmektedir. Bununla ilgili bir belgede; Tavki Cafer Mahallesi'nde ikâmet eden el-Hac Mehmet bin Halil'in vefat etmesi üzerine çocukları Havva ve Rukiye'nin bakım masrafları ve miraslarının muhafaza için vasi olarak anneleri Emine binti Hasan tayin edildiği görülmüştür. (İŞS, 150, s. 16b/2).

Gayrimüslimler evlenme, boşanma, miras ve vasi gibi aile hukuku gibi meseleler söz konusu olduğunda kendi dini cemaatler ile ilgili hukuka başvurabilmekteydiler. Buna rağmen İslam aile hukukunun hükümleri ve İslam toplumu arasındaki yaygın olarak yaşanan adet ve gelenekleri tercih ettikleri görülür, bunun da temel nedeni kendi hukuk sistemlerinin aile hukuku açısından oldukça katı kurallara sahip olması denebilir (Sak, 2012: 119). İstanbul'da gayrimüslimlerin vasi tayini için kadı mahkemelerine başvurduğu görülmektedir. Bununla ilgili bir belgede, 1709 yılında İstanbul'da Asvader veled-i Sahak'ın mallarını koruması için amcası Kırkor veledi Asvader'in vasi tayin edildiği tespit edilmiştir (İŞS, 92, s.4b/3).

1730 yılında İstanbul'da Gedikpaşa'da ikâmet eden Bağdagül binti Vartan'ın ölümü üzerine oğlu Mıgırdiç'in işlerinin görülmesi ve mallarını korumak için Bağdagül'ün amcasının oğlu Kiragos veled-i Serkes vasi tayin edilmiştir (İŞS, 150, s.9a/1).

Vasilerin yetkileri çocuklar buluş çağına geldikten sonra sonlandırılmıştır. Şer'iyeye Sicilleri'ne dayalı aile üzerine yapılan araştırmalar da vasilik tayininin buluş çağına geldiğinde sonlandırıldığını ifade edilmektedir¹⁰. İncelenen belgelerde bu çağın hangi yaş olduğuna dair

⁹“Sizden vefât edip de geride eşler bırakanların hanımları, dört ay on gün beklemelidir. İddet (bekleme) sürelerini bitirdiklerinde kendi haklarında meşru tercih ve hareketlerinden size bir sorumluluk yoktur” (Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 234. Ayet), İddet süreleri hakkında bakınız: Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 234. Ayet; Kur'an-ı Kerim, Talak Suresi, 4. Ayet.

¹⁰ Bkz. Altan, M. A; İpçioğlu, M. (2009). Şeriye Sicil Kayıtlarına Göre 1748-1749 Yıllarında Konya'da Aile. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (21). s. 519-532; Değerli, A. (2018). Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı'da Aile: Kayseri Örneği (1608-1656). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (21/39), 469-488; Kaya,

herhangi bir belge bulunmama ile birlikte, vasiyetin velayet yetki süresinin rüşt çağı olduğu belirtilmiştir. (İŞS, 92, s.26a/4). 1709 yılında Eline binti Yanaki'nin vasisi babası öldükten sonra annesi Aleksandıra'ya verilmiştir. Eline'nin kendisine ait olan veraset hissesi reşide erdikten sonra annesi Aleksandıra tarafından kendisine verilmiştir (İŞS, 92, s. 26a/4).

Gayrimüslimler evlilik, boşanma, vasi tayini gibi aile hayatını ilgilendiren her türlü konularda kendilerine ait kurumlara başvurma hakkına sahip olsalar bile Osmanlı mahkemelerine de başvurabilmişlerdir.

7. Sonuç

Toplumun en temel yapısını oluşturan aile, Osmanlı Devleti'nde İslam hukuku esasları doğrultusunda şekillenmiş ve korunmuştur. Aile kurulurken evlenecek kadın ve erkeğin birbirlerini daha iyi tanımaları için namzedlik döneminin yaşandığı tespit edilmiştir. Namzedlik örf ve adetlere göre şekillenip yazılı bir vesika gerektirmediği için sicillere de kaydedilmemiştir.

Evlilikte erkek ve kadının karşılıklı rızasının alındığı görülmüştür. Mehir geleneğinin toplumda yaygın bir şekilde devam ettiği tespit edilmiştir. İncelenen dönemde İstanbul'da çok evliliğin yaygın olmadığı görülmüştür. İstanbul'da çocuk sayısı ortalama 2,4'tür.

Evlilik her ne kadar neslin devamı için önemli olsa da incelenen dönemde bazı evliliklerin boşanmalar ile sonuçlandığı görülmektedir. Boşanma sebepleri eşler arasındaki şiddetli geçimsizlikten kaynaklanmıştır. Boşanma sonrasında kadınlar mehir ve nafakalarını almışlardır. Sicillere göre eğer erkek bu konuda sorun çıkarırsa kadınların mahkemeye başvurarak haklarını aldığı tespit edilmiştir. Dönemde en çok kadınların isteği üzerine gerçekleşen muhalaa türü boşanma ile karşılaşmıştır.

Çocuklar ile ilgili sicil kayıtlarında geçen konuların vasi tayini ve nafaka talebi ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Çocukların belli bir yaşa kadar bakım, beslenme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için vasiye başvurulmuştur ve bu vasi tayin edilenler genellikle anne olmuştur. Ayrıca incelenen dönemde kadınların bazılarının çocukları için nafaka talep ettikleri tespit edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

İstanbul Şer'iyye Sicilleri No (İŞS): 92, 150, 151, 172, 197.

Kitap ve Makaleler

- Akgündüz, A. (2000). İ'lâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 22, ss.72-73). İstanbul: TDV Yayınları.
- Altan, M. A ve İpçioğlu, M. (2009). Şeriye sicil kayıtlarına göre 1748-1749 yıllarında Konya'da aile. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 519-532.
- Aydın, M. A. (2003). Mehir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 28, ss. 389-391). Ankara: TDV Yayınları.
- Aydın, M. A. (1998). Eyüp Şeriye sicillerinden 184, 185 ve 188 no'lu defterlerin hukuki tahlili. *18. yüzyıl Kadı sicilleri ışığında Eyüp'te sosyal yaşam* içinde (ss. 65-81) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cin, H. (1974). *İslâm ve Osmanlı hukukunda evlenme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

A. (2008). 17. Yüzyıl Bursa Şer'iyye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili. *Uludağ Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (c.17/s.1),81-107.

18. Yüzyıl İstanbul Şer'iyeye Sicilleri'ne Yansıyan Konular Üzerinden Aile Mefhumu Hakkında Bazı Değerlendirmeler
- Çakır, S. (2019). Osmanlı hukuk sistemi'nde fikhın belirleyiciliği: Erzincan şer'iyeye sicilleri evlenme-boşanma kayıtları örneği (günümüz ile mukayesesi). *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 441-468.
- Değerli, A. (2018). Kadı sicilleri ışığında Osmanlı'da aile: Kayseri örneği (1608-1656). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), 469-488.
- Dinç, G. (2005). Şeriye sicillerine göre XIX. yüzyıl ortalarında Antalya'da ailenin sosyo-ekonomik durumu. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, 17, 1-18.
- Faroqhi, S. (1998). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam ortaçağdan yirminci yüzyıla* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kaya, A. (2008). 17. yüzyıl Bursa şer'iyeye sicillerinin islam aile hukuku açısından tahlili. *Uludağ Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 81-107.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali (1942). Haz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. İstanbul: Kervan Yayın. (Kur'an-ı Kerim).
- Montagu, L. M. W. (1977). *Türkiye mektupları 1717-1718*. (A. Kurutluoğlu, Çev.). İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Oğuz, M. & Akgündüz, A. (1998). Hüccet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 18, ss.446-450). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1994). *Hukuk ve idare adamı olarak Osmanlı Devletinde kadı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ortaylı, İ. (2001). Kadı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 24, ss. 69-73). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdeğer, H. (1988). *1463-1640 yılları Bursa şehri tereke defterleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, S. (1977). Tereke defterlerine göre XVII. asırda İstanbul'da aile nüfusu, servet yapısı ve dağılımı. *İstanbul Araştırmaları*, 3, 21-58.
- Poyraz, Ö. ve Bekdemir, M. (2020). 19 numaralı şer'iyeye siciline göre Kırşehir'de aile. *OTAM*, 47, 61-76.
- Sak, İ. (2006). Osmanlı toplumunda nâmzedin (nişanın) bozulması ve sonuçları: Konya örneği (18. yüzyılın ilk çeyreğine âit Konya şer'iyeye sicillerine göre). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 493-523.
- Sak, İ. (2012). Şer'iyeye sicilleri ışığında gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının aile hayatı: Konya örneği (1700-1725). *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, 117-135.
- Uğur, Y. (2010). Şer'iyeye sicilleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 39, ss. 8-11). İstanbul: TDV Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

**E - BELEDİYE UYGULAMASINI KULLANAN KENT YERLEŞİKLERİNİN
GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: BUCA BELEDİYESİ ÖRNEĞİ***

Kıvanç DEMİRCİ¹

Öz

Çalışma, e-belediye hizmetini kullanan bireylerin görüşlerinin değerlendirilmesi ve yaşanan sorunların tespit edilip bu sorunlara yönelik çözüm önerileri getirilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda uluslararası ve ulusal e-belediye terminolojisi açıklandıktan sonra İzmir ilinin Buca ilçesinde yaşayan bireylerin e-belediye konusundaki görüşleri ve yaşanan sorunlara vurgu yapılmıştır. Çalışma nicel bir araştırma yöntemi olan anket araştırması metoduna dayandırılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın sonuç bölümünde İzmir ilinin Buca ilçesinde yaşayan ve e-belediye uygulamasını kullanan bireylerle yapılan anket görüşmesinin çıktılarına yer verilmiştir.

Araştırma sonucunda düşük eğitim seviyesinde olan, orta yaş ve üzeri bireylerin, e-belediye uygulamalarına karşı gizlilik, güvenlik endişeleri nedenleriyle kuşkuyla yaklaştıkları, bilgisayar, cep telefonu gibi elektronik aygıtlarla daha fazla zaman geçiren, sosyal medya uygulamalarına üyelikleri olan bireylerin ise e-belediye uygulamalarına daha olumlu ve bilinçli yaklaştıkları görülmektedir. Ayrıca kamu hizmetlerinin alımını zaman ve maliyet açısından kolaylaştıran e-belediye hizmetlerine engelli ve her kesimden bireyin erişmesinin kolay olmadığı anlaşılmıştır. Bu sebeple, 2000 yılı sonrası kamu yönetiminde dijital dönüşümün önemli çıktıları arasında olan e-uygulamaların kazanımları korumakla birlikte bu uygulamaları engelli, yaşlı ve eğitim düzeyi düşük bireylerin de rahatça yararlanabileceği şekilde geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dönüşüm, E-Belediye, Kamu Hizmeti.

JEL Kodları: H83, R00.

EVALUATION OF THE OPINIONS OF URBAN RESIDENTS USING THE E-MUNICIPALITY APPLICATION; THE CASE OF BUCA MUNICIPALITY

Abstract

The study aims to evaluate the opinions of individuals using the e-municipality application. In addition, it aims to identify the problems experienced and to come up with solutions for these problems. For this purpose, the opinions about the e-municipality application and problems of the individuals living in the Buca district of İzmir were emphasized after explaining the international and national e-municipality terminology. The study is based on the survey research method, which is a quantitative research method.

As a result of the research, it is seen that middle-aged and above individuals with low education level are suspicious of e-municipality applications due to privacy and security concerns. It is also seen that individuals who spend more time with electronic devices such as computers and mobile phones and who have personal social media accounts in applications approach e-municipality applications more positively and consciously. As a result of the research, it has also been understood that it is not easy for the disabled and individuals from all walks of life to access e-municipal services, which facilitate the procurement of public services in terms of time and cost. In this context, it is necessary to preserve the gains of e-applications, which are among the important outputs of digital transformation in public administration after 2000 year. In addition, these applications should be developed in such a way that disabled, elderly and low-educated individuals can easily benefit from them.

Keywords: Digital Transformation, E-Municipality, Public Service.

JEL Codes: H83, R00.

* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Etik Kurulunun 29.03.2021 tarih ve 13. Sayılı kararlar etik kurul izni alınmıştır.

¹ Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, kivandemirci4@gmail.com, ORCID 0000-0001-6598-6673.

Başvuru Tarihi (Received): 02.05.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Giriş

Woodrow Wilson tarafından 1887 yılında literatüre kazandırılan “İdarenin İncelenmesi” adlı makaleyle kamu yönetimi disiplinin ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu yıldan itibaren disiplin günün şartlarına uyum sağlamak amacıyla sürekli bir şekilde değişim ve dönüşümler geçirmiştir (Kalfa, 2011). Bu değişimlerin temel nedenleri ise kamu yönetiminde zamanla ortaya çıkan performans açıkları, bu performans açıklarının halkta oluşturduğu güven eksikliği, yerleşmeye verilen önemin günden güne artması, küreselleşmenin getirmiş olduğu teknik altyapının uluslararası örgütler tarafından kamu yönetimine yerleştirilmek istenmesi olarak ifade edilebilir (Turan, 2015). Bu amaçlar kapsamında kamu yönetiminin dönüşümünde idare tarafından verilen kamusal hizmetlerinin niteliğinin artırılması, teknolojik ilerlemelerden yararlanılması, kamu gelir ve gider dengesinin korunması, özel sektör tekniklerinin merkezi yönetimden yerel yönetimlere aktarılması konuları üzerine odaklanılmıştır (Yılmaz, 2001).

Tablo 1: *Kamu Yönetiminin Bilim Odaklı Gelişim Çizgisi*

Dönem	Temsilcileri
Klasik Yönetim Anlayışı 1900-1925	<ul style="list-style-type: none"> › Frederick W.Taylor (1856-1915) › Henry Fayol(1841-1925) › Max Weber(1854-1920) › Leonard White (1891-1958)
Neoklasik Yönetim Anlayışı(1926-1950)	<ul style="list-style-type: none"> › Elton Mayo(1880- 1949) Sosyo Psikolojik Davranışçılık › Herbert Simon (1916-2001) Karar Verme İlkeleri › Dwight Waldo (1913-2000) Davranış Kuramı
Modern Yönetim Anlayışı (1951-1980)	<ul style="list-style-type: none"> › Sistem Yaklaşımı(Kenneth Boulding) › Durumsallık Yaklaşımı(Tom Burns, GM Stalker, Paul Lawrance, Tom Lorsch, Fred EMery, Eric Trist) › Kültür Yaklaşımı (F. Nietzsche, Arthur Schopenhauer).
Neo-Modern Yönetim Anlayışı (1981 – 2005)	<ul style="list-style-type: none"> › Kamu İşletmeciliği Anlayışı › Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı › Kamu Yönetişimi

Kaynak: (Fedai, 2018; Güler, 2006; Parlak ve Doğan, 2020; Erat, 2020; Eryılmaz, 2015).

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere kamu yönetimi gelişim süreci içerisinde ortaya çıkan sorunların çözümü için radikal adımlar atılmıştır. Özellikle 2000 yılı sonrası küreselleşmenin etkisiyle elektronik bilgi toplumu içerisinde kamu yönetimi bir takım değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Bu dönüşümlerin başında ise elektronik uygulamaların merkezi yönetim ve yerel yönetimler tarafından kullanılması gelmektedir. Kamu kurumları bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak vatandaşları da ilgilendiren çeşitli işlemleri elektronik ortamlarda gerçekleştirmektedir. Türkiye’de ise bu uygulamaların merkezinde e- devlet bulunmaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) e-devleti; daha iyi bir yönetim elde edilmesi amacıyla kamu hizmetlerinin sunumunda bilgi ve iletişim teknolojilerin kullanılması olarak tanımlamıştır. Bu teknolojik altyapının oluşturduğu ağ potansiyeliyle kamu hizmetlerinin yapısının ve işlevlerinin değiştiği görülmektedir. Geleneksel devlet yapısında kamu kurumları vatandaş ve bilgi ağı arasında bir köprü işlevi görmekteyken e-devlet sürecinde; vatandaş, bilgi sistemlerine doğrudan ulaşarak kamu hizmetini alabilecek duruma gelmiştir (OECD, 2020).

Türkiye Bilişim Şurası tarafından yapılan tanıtımda ise e-devlet; vatandaşlara sunulması gereken hizmetler ile vatandaşların devlete karşı olan görev ve sorumluluklarının elektronik sistemler aracılığıyla kesintisiz ve güvenli olarak yerine getirilmesi olarak tanımlanmıştır (TBS, 2002). E-devlet sistemi içerisinde Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP), Merkezi Nüfus İdare Sistemi, Özel

Güvenlik Bilgi Sistemi (POLNET), Çiftçi ve Hayvan Kayıt Sistemi en sık kullanılan uygulamalar arasında yer almaktadır (Akçakaya, 2017). İnternet ve bilişim süreçlerinin karar alma mekanizmalarına yön vermesi olarak tanımlanan e- katılım uygulamaları Türkiye’de son on yıllık süreçte gelişim gösteren karar alma mekanizmaları arasında bulunmaktadır (Sanford ve Rose, 2007). Bu katılım uygulamaları arasında yer alan Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER), dilekçe ve bilgi edinme hakkı bu kapsamda etkin olarak değerlendirilebilecek araçlar arasında yer almaktadır (Karkın ve Çalhan, 2011). Bunun yanında e- yönetim, e- demokrasi, e ticaret gibi dijital kamu hizmetleri de kamu yönetiminin etkinliğini sağlayan uygulamalar arasında değerlendirilmektedir (Karaman, 2020). Devletler, işletmeler, kamu kurumları ve vatandaşlar e- uygulamaların kullanılmasıyla etkin ve verimli hizmetler alabilmektedir (Ndou, 2004).

Bu çalışmada belediyelerin tek bir elektronik veri tabanı kullanarak yerel kamu hizmetlerinin sunulmasını kolaylaştıran e- belediye uygulaması konusunda vatandaşların görüşleri analiz edilecektir. Araştırma kapsamında İzmir ilinin en yoğun nüfuslu belediyesi olan Buca Belediyesi sınırları içerisinde yaşayan ve e- belediye uygulamasını kullanarak kamu hizmeti alan vatandaşların e-belediye uygulamasının teknik ve altyapısal konulardaki görüşleri değerlendirilecektir.

1. Literatür Taraması

E-belediye konusunda ulusal ve uluslararası literatürde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların önemli bir bölümü yerleşiklerin belediyelere bakış açısını ölçen ve mevcut sistemin nasıl daha ileriye taşınabileceğini sorgulayan araştırma makaleleridir.

Miranda vd (2009) tarafından yapılan çalışmada e-belediye uygulaması; imar bilgilerinin takibi, borç ödeme, sorgulama gibi belediye bünyesinde bulunan işlemlerin internet siteleri aracılığıyla yapılmasını sağlayan veri tabanı olarak tanımlanmıştır. Bu tip web uygulamalarının belediye yönetimleriyle halk arasındaki mesafeleri azaltacağını, etkili iletişim için önemli bir yöntem olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada ayrıca incelenen belediyelerin gelişimlerinin düzensiz olduğu bu nedenle hizmet sunumunda farklılıklar yaşandığı ifade edilmiştir.

Chen ve Gant (2001) tarafından yapılan çalışmada e-uygulamaların yerel yönetimler tarafından doğru kullanıldığı zaman hizmet süreçlerine ilişkin sorunların çözülerek engellerin aşılabileceği bu yolla vatandaş memnuniyetinin sağlanacağı ifade edilmiştir. Çalışmada ayrıca yerel birimlerin bu sistemleri geliştirirken üst yönetimlerin desteğini almasını da önemli görmüşlerdir.

Dada (2006), gelişmiş ülkeler üzerinde yapmış olduğu bir çalışmada elektronik hizmetlerin sunulmasında örgütsel hazırlığın önemine dikkat çekmiştir. Buna göre belediye içerisinde performansa yönelik çalışmaların artırılması, kurum bünyesinde elektronik altyapıyı kullanacak personelin yetiştirilmesi, halkın bu sistemlerden etkili bir şekilde yararlanabilmesi için sosyal yapının güçlendirilmesi ve bireylerin davranışsal niyetinin teknolojiyle uyumlu hale getirilmesi e- hizmetlerin etkinliğinin sağlanması konusunda önemli kabul edilmiş olup bu unsurları geliştirmeden yapılacak olan çalışmaların etkinliği tam olarak sağlayamayacağı üzerinde durulmuştur.

Kurum bünyesindeki teknolojik kabul modelleri üzerinde yapılan bir çalışmada Loyarte ve Rivera (2007) bilgi sistemlerinin kurulmasında kurum bünyesindeki sosyal sermayenin ve araçların sisteme entegre edilmesinin önemine vurgu yapmışlardır.

Bayona ve Morales (2015) tarafından yapılan çalışmada e-belediye uygulamasının belediye hizmetlerinin sağlanmasındaki olumlu yönlerine vurgu yapılmıştır. Uygulama bürokratik süreçleri azaltarak vatandaşların prosedürlere ayırdığı zamanı azaltması açısından önemli görülmüştür.

2020 yılında e-Yönetişim Enstitüsü öncülüğünde e-uygulamaların performans düzeyini ölçmeyi amaçlayan küresel e-devlet araştırması gerçekleştirilmiştir. İlki 2003 yılında gerçekleştirilen ve

her üç yılda bir tekrarlanan bu çalışmalarda e-uygulamaların sosyal katılım, gizlilik, güvenlik, içerik ve kullanılabilirlik konularındaki ortalama performansları değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda ortalama puanı en yüksek olan şehir Güney Kore'nin başkenti Seul olurken bu şehri İspanya'nın başkenti Madrid ve Ermenistan'ın başkenti Erivan izlemiştir. Türkiye'den tek sıralamaya giren il ise 47,66 puanla İstanbul olmuştur.

Tablo 2: Genel E-Devlet Sıralaması

Sıralaması	Ülke İsmi	Kent İsmi	Puanı
1	Güney Kore	Seul	84.07
2	İspanya	Madrid	80.51
3	Ermenistan	Erivan	67.59
4	Yeni Zelanda	Auckland	67.24
5	Fransa	Paris	65.02
6	Singapur	Singapur	64.63
7	Hollanda	Amsterdam	60.74
8	Finlandiya	Helsinki	60.72
9	Çin	Şangay	60.09
10	Kanada	Toronto	59.51
.	.	.	.
.	.	.	.
.	.	.	.
28	Türkiye	İstanbul	47,66

Kaynak: (Holzer, Manoharan, Melitski ve Moon, 2020).

Yine Birleşmiş Milletler tarafından 2020 yılında yapılan Dünya'da e-uygulamaların etkinliği başlıklı araştırmada Türkiye'nin e-altyapısını geliştiren bir ülke olduğu vurgulanmıştır. Bu gelişim sonucunda ise Türkiye 2020 yılında ilk kez e-gelişim endeksinde çok yüksek ülkeler kategorisine girmiştir. Raporda Türkiye başta olmak üzere Umman, Peru, Sırbistan, Tayland gibi ülkelerin beşeri sermayelerinin oldukça güçlü olduğu ancak altyapı eksiklerinden dolayı hedeflerine tam olarak ulaşamadıkları vurgulanmıştır (UN, 2020).

Yukarıdaki raporlardan da görüldüğü üzere Türkiye beşeri sermaye bakımından gelişmiş olmasına rağmen altyapı ve teknolojik yatırımlarının az olmasından dolayı e-uygulamalardaki etkinliği tam olarak sağlanamadığı görülmektedir.

Ulusal literatürdeki çalışmaların ise Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan (2001-2005) sonra artış gösterdiği görülmektedir. Raporda yerel bilgi ağlarının geliştirilerek merkezi yönetimle işbirliği içerisinde uluslararası sisteme entegre olunması ve teknolojideki hızlı gelişmelerin ihtiyaçların karşılanması amacıyla yerel yönetimlerin yeniden örgütlenmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır (DPT, 2000: 126). Bu açıdan incelendiğinde yerel yönetimlerden merkezi yönetimle işbirliği içerisinde hareket etme, yerel halkın yönetime katılmasını sağlama ve yerel hizmetlerin etkin sunulmasına imkân tanınması beklenmektedir (Altınok ve Kaya, 2005: 680). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise e-Devlet Uygulamalarının Yaygınlaştırılması ve Etkinleştirilmesi

başlığı altında kamu hizmetinin sunulmasında bilgi teknolojileri altyapısının oluşturulması gerekliliğine vurgu yapılmıştır (RG, 2006).

Şahin (2007) tarafından yapılan çalışmada belediyelerin e uygulamalarını artırma sürecinde teknik imkânların yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Konya Büyükşehir Belediyesi'nde e-belediye uygulamaları konusunda personelin uyum ve eğitim sorunlarının mevcut olduğu sistemin etkinlik kazanması için personel ve yerleşik bireylerinde sisteme uyumunun önemli olduğu ifade edilmiştir.

Acılar (2012) tarafından yapılan çalışmada ise e-belediye uygulamasının vatandaş ve belediye arasındaki işlevlerine vurgu yapılmıştır. Buna göre hizmet kalitesinin artması, hizmetlerin maliyetlerinin ve personelin iş yükünün azaltılması, faaliyetlerin kolaylıkla izlenmesi ve vatandaş ile belediye arasındaki bağlantının güçlenmesi e-belediye uygulamanın olumlu yönleri arasında gösterilmektedir.

Çakır (2015) tarafından yapılan araştırmada ise e-belediye uygulamalarını kullanma süreçlerinde yaşanan sorunlara vurgu yapılmıştır. Talep ve erişim sorunu, bilişim güvenliği konusundaki tedirginlikler, web sayfalarının yeterince güncelleştirilmemesi ve yerel kademelerdeki bilgi eksikliği çalışmada vurgulanan sorunların başında gelmektedir.

Arıkboğa (2017) tarafından yapılan çalışmada İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin e-belediye uygulamaları değerlendirilmiştir. Buna göre uygulama süreçlerindeki bürokratik ve planlama konusundaki engeller ile belediye içerisindeki yönetsel sorunlara vurgu yapılmıştır. Ancak bu sorunlar genel olarak işleyişi aksatmayan sorunlar olarak görülmüştür. Belediye ile ilgili işlerin mesai saatleri dışında da yapılabilmesi, belediye yetkililerine hızlı bir şekilde ulaşılabilmesi, personel tasarrufunun sağlanması çalışmada üzerinde durulan olumlu konuların başında gelmiştir.

Uluslararası ve ulusal bu akademik ve idari araştırmaların ışığında çalışmada İzmir/ Buca İlçe Belediyesi sınırları içerisinde yaşayan bireylerle e-belediye hizmetinin etkinliği kapsamında çalışma gerçekleştirilmiştir.

2. Yöntem

Yöntem içerisinde yer alan anket çalışmasının geçerlik kazanabilmesi amacıyla Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Hukuk Müşavirliğinden 2021/44974 karar numaralı yazılı izin alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Evreni

Çalışmanın evreni İzmir ilinin güneydoğu bölgesindeki Nif Dağı eteklerine kurulmuş yaklaşık 180 km² yüzölçümüne sahip İzmir kent merkezine yaklaşık 6,5 km mesafede bulunan Buca ilçesinde yaşayan bireylerdir (Buca Belediyesi, 2019). 2020 yılı Aralık ayı verilerine göre ilçenin nüfusu 507,773 olarak kayıtlara geçmiş olup İzmir'in en yoğun ve heterojen nüfuslu bölgesidir (TÜİK, 2020). Teknolojik gelişmelerin hızlandığı bu dönemde kamu kurum ve kuruluşları kamu hizmetlerini yerine getirirken teknolojik ilerlemelerden yararlanmaktadırlar. Bu kapsamda Buca Belediyesi de e-uygulamalar konusunda çalışmalarını ilerleten belediyeler arasında yer almaktadır.

2.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırma Buca Belediyesi sınırları içerisinde yaşayan bireyler evreninde ve e-belediye uygulamasını kullanan bireyler örnekleme üzerinde yapılmıştır. Buca Belediyesi e-belediye uygulaması üzerinden alınan verilere göre 25.03.2021 tarihinde Buca ilçesi sınırları içerisinde 16.610 kişi e-belediye uygulamasını kullanmaktadır.

Örnekleme dâhil olacak kişiler evren içerisinden geçmiş bilgi ve deneyimlerden hareketle araştırmacı tarafından belirlendiği için amaçlı örnekleme modeli tercih edilmiştir (Ural ve Kılıç, 2011). Amaçlı örnekleme yöntemi içerisinde yer alan türlerden ise ölçüt örnekleme metodu

kullanılmıştır. Bu metot örnekleme daha önceden belirlenmiş ölçütlerini karşılayan durumlar üzerine odaklanılmasını kapsamaktadır (Patton, 2018). Ölçüt örnekleme metodu araştırmacı ölçütleri kendisi belirleyebilmesi imkânının bulunması açısından çalışmayla uyumlu bir yöntemdir (Şimşek ve Yıldırım, 2006).

Örneklemin belirlenmesinden sonra anket görüşmesine katılan bireyler ise basit rastlantısal yöntemle seçilmiştir. Örnekleme oluşturan her bireyin seçilme şansı eşittir. Bu bağlamda alan araştırması sırasında evreni oluşturan her elemanın örneğe girme şansı eşit olarak kabul edilmiştir (Çoşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019).

Çalışma %90 güvenirlik seviyesi %10 hata payı olacak şekilde kurgulanmıştır. Buna göre 16.610 kişilik bir örneklem içerisinde 207 kişiyle yapılan anket görüşmesi %90 güvenirlik seviyesinde %6 hata payına denk gelmektedir. Araştırma sonucunda çıkan %6 hata payı; %10 ve aşağısında bir değer olduğundan dolayı çalışma anlamlı sınırlar içerisinde (Aziz, 2020).

2.3. Araştırmanın Hipotezleri

Eğitim seviyesi düştükçe e-belediye uygulamalarına olan gizlilik ve güvenliğe yönelik şüpheler artmaktadır.

- Eğitim seviyesi düştükçe e-belediye uygulamalarının etkinliği ve kullanım kolaylığına yönelik olumlu bakış artmaktadır.
- Yaş yükseldikçe e-belediye uygulamalarına olan güven azalmakta gizlilik ve güvenliğe yönelik şüpheler artmaktadır.
- Cep telefonu, bilgisayar gibi elektronik araçların kullanım seviyesi arttıkça e-belediye hizmetlerine olan güven ve bu hizmetlerin kullanım kolaylığı artmaktadır.
- Gelir seviyesi arttıkça e-belediye kullanımı konusundaki kolaylık artmakta, gizlilik ve güvenliğe yönelik şüpheler azalmaktadır.

2.4. Geçerlilik Analizi

Geçerlilik, bir ölçeğin veya testin hedeflenen şeyi ölçüp ölçmediğinin tespit edilme derecesi olarak tanımlanmaktadır. Geçerlilik analizlerinden biri olan faktör analizi yöntemi de çeşitli değişkenler üzerindeki temel yapıyı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Faktör analizinde KMO değeri 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır ve 1'e ne kadar yakınsa örneklem o kadar faktör analizine uygun demektir. Eğer KMO değeri 0,5'in altındaysa analize devam edilemeyeceği ifade edilmektedir (Büyüköztürk, Şekercioğlu ve Çokluk, 2018).

Tablo 3: KMO ve Bartlett Test Analizi

KMO Örneklem Yeterlilik Ölçümü		0,905
Bartlett Genellik Testi	Ki-Kare	3686,922
	df	276
	Sig.	,000

Tablo 2'de görüldüğü üzere yapılan faktör analizi sonucunda KMO değeri 0,905 çıkmış olup 1'e oldukça yakın bir değerdir. Aynı zamanda yapılan faktör analizi sonucunda çalışmada kullanılan likert ölçeğinin 5 faktör olduğu e-belediyecilik uygulamalarının 5 farklı açıdan değerlendirilebileceği sonucuna varılmıştır.

2.5. Güvenirlilik Analizi

Tablo 4: *Güvenirlilik Analizi*

Cronbach Alpha Değeri	0,921
Standart Cronbach's Alpha Değeri	0,909
N	24

Tablo 3'den görüldüğü üzere güvenirlilik analizi sonucunda Cronbach's Alpha 0,921 değerini almıştır. Bu değer 0,7'den büyük olması çalışmanın güvenilir olduğu sonucunu göstermektedir (Bonett ve Wright, 2014).

2.6. Katılımcıların Profili

Tablo 5: *Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımları*

Cinsiyet	Frekans	Yüzdelerik Dağılım
Kadın	96	46,4
Erkek	111	53,6
Toplam	207	100,0

Katılımcıların %53,6'sı erkek, %46,4'ü ise kadın bireylerden oluşmaktadır.

Tablo 6: *Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımları*

Yaş	Frekans	Yüzdelerik Dağılım
18-30	99	47,8
31-45	26	12,6
46-60	26	12,6
61 yaş ve üstü	56	27
Toplam	207	100,0

Katılımcıların büyük çoğunluğunu 18-30 yaş aralığındaki bireyler oluşturmaktayken 31-45 yaş ve 46-60 yaş aralığındaki katılımcıların her ikisinin de oranı %12,6'dır. 61 yaş ve üstü katılımcıların oranı ise %27,1'dir.

Tablo 7: *Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımları*

Eğitim Durumu	Frekans	Yüzdelerik Dağılım
Okuryazar değilim	1	0,5
İlkokul	3	1,5
Ortaokul	15	7,2
Lise	64	30,9
Lisans	89	43
Lisansüstü	35	16,9
Toplam	207	100,0

Katılımcıların %43'ü lisans, %30,9'u lise, %7,2'si ortaokul, %1,5'i ilkokul mezunudur. Lisansüstü bir bölümden mezun oranı %16,9'ken okuryazar olmayanların oranı ise %0,5'tir.

Tablo 8: *Katılımcıların Gelir Seviyesine Göre Dağılımları*

Gelir Seviyesi(TL)	Frekans	Yüzdelerik Dağılım
0-1500	24	11,6
1501-3000	77	37,2
3001-4500	64	30,9
4501-6000	37	17,9
6001-7500	2	1,0
7501 ve üzeri	3	1,4
Total	207	100,0

Katılımcıların yaklaşık olarak %50'si orta gelir seviyesindeyken %2,4'ü yüksek gelir seviyesindedir.

Tablo 9: *Katılımcıların Cep Telefonu Kullanma Düzeyine Göre Dağılımları*

Cep Telefonu Kullanma Düzeyi	Frekans	Yüzdelerik Dağılım
Çok kötü	5	2,4
Kötü	40	19,3
Orta	42	20,3
İyi	63	30,4
Çok iyi	56	27,1
Kullanmıyorum	1	,5
Total	207	100,0

Katılımcıların %2,4'ü çok kötü, %19,3'ü kötü, %20,3'ü orta, %30,4'ü iyi, %27,1'i ise çok iyi düzeyde cep telefonu kullandığını ifade etmiştir.

Tablo 10: Katılımcıların Bilgisayar Kullanma Düzeyine Göre Dağılımları

Bilgisayar Kullanma Düzeyi	Frekans	Yüzdelerik Dağılım
Çok kötü	6	2,9
Kötü	35	16,9
Orta	58	28,0
İyi	59	28,5
Çok iyi	46	22,2
Kullanmıyorum	3	1,5
Total	207	100,0

Katılımcıların %2,9'u çok kötü, %16,9'u kötü, %28'i orta, %28,5'i iyi, %22,2'si çok iyi düzeyde bilgisayar kullandığını ifade etmiştir.

3. Bulgular

Anket çalışmasında e- belediye hizmetleri üç başlık altında değerlendirilmiştir. Bu başlıklar e- belediye hizmetlerinin etkinliğinin değerlendirilmesi, e-belediye uygulamalarının gizliliğinin ve güvenliğinin değerlendirilmesi ve e-belediye uygulamalarının kullanım kolaylığının değerlendirilmesidir. Çalışma içerisindeki değerlendirmeler bu başlıklar temel alınarak yapılmıştır.

3.1. Eğitim Düzeyine Göre E-Belediye Hizmetlerinin Değerlendirilmesi

İkiden fazla bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini ölçülmesinde anova testi kullanılmaktadır. Anova testi için bütün grupların normal dağılım sergileyen örnekler olmalıdır (Çoşkun, Altunışık, ve Yıldırım, 2019). Bu bağlamda bu başlık altında ölçüm yöntemi olarak anova testi kullanılmıştır.

Tablo 11: Eğitim Seviyesine Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Etkinliğinin Değerlendirilmesi

Eğitim	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
İlkokul	4	3,8929	2,09429	23,480	,000
Ortaokul	15	3,1524	1,06285		
Lise	64	3,0580	1,40634		
Lisans	89	5,1541	1,49197		
Lisansüstü	35	5,4163	1,07597		
Toplam	207	4,3810	1,72804		

Anlamlılık (P) değeri 0,05'ten küçüktür. Bu durum eğitim düzeyine göre e-belediye hizmetlerinin etkinliğinin değerlendirilmesinde anlamlı bir farklılığın olmadığını göstermektedir. Gruplar

arasında nasıl bir farklılık olduğunu görebilmek amacıyla verilerin normal dağılmasından hareketle Post Hoc testlerinden Gabriel testi yapılmıştır (Kayri, 2009). Bunun sonucunda ise bireylerin eğitim düzeyi arttıkça e-belediye hizmetlerinin etkinliği konusundaki farkındalığın arttığı görülmektedir. Tablodan da görüldüğü üzere eğitim seviyesi arttıkça e-belediye hizmetlerinin etkinliği konusundaki olumlu tutum artmaktadır.

Tablo 12: *Eğitim Seviyesine Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Gizliliğinin Değerlendirilmesi*

Eğitim	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
İlkokul	4	3,8500	0,90000	2,480	0,51
Ortaokul	15	3,1200	0,78849		
Lise	64	3,1750	1,27317		
Lisans	89	3,7191	1,12602		
Lisansüstü	35	3,5600	1,36752		
Toplam	207	3,4831	1,21114		

P değeri 0,05'ten büyük olduğundan eğitim düzeyi ile belediye uygulamalarının gizliliği arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Buna göre eğitim seviyesinin artması veya azalması e-uygulamaların gizliliğinin değerlendirilmesi konusunda etkili değildir.

Tablo 13: *Eğitim Seviyesine Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Kullanım Kolaylığının Değerlendirilmesi*

Eğitim	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
İlkokul	4	4,3542	0,32896	31,846	,000
Ortaokul	15	4,1611	0,42195		
Lise	64	3,9714	0,63798		
Lisans	89	5,1760	0,84774		
Lisansüstü	35	5,1357	0,60265		
Toplam	207	4,7073	0,90753		

P değeri 0,05'ten küçük olduğundan eğitim düzeyi ile kullanım kolaylığı arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Buna göre eğitim seviyesi arttıkça e-belediye uygulamalarının daha kolay kullandığını ifade eden bireylerin sayısı artış göstermektedir.

3.2. Yaş Durumuna Göre E-Belediye Hizmetlerinin Değerlendirilmesi

Yaş durumu analizinde tüm yaş gruplarının dağılımının normal olmasından dolayı bu başlık altındaki analizlerde anova testi kullanılmıştır.

Tablo 14: Yaş Durumuna Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Etkinliğinin Değerlendirilmesi

Eğitim	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
18-30	99	5,5613	1,08130	100,851	0,000
31-45	26	4,9505	0,77190		
46-60	26	3,2967	1,53273		
61 yaş ve üstü	56	2,5332	1,03393		
Toplam	207	4,3810	1,72804		

P değeri 0,05'ten küçük olduğundan yaş ile belediye hizmetlerinin değerlendirilmesi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Yaş grupları arasında nasıl bir farklılık olduğunu görebilmek amacıyla verilerin normal dağılmasından hareketle Post Hoc testlerinden Gabriel testi uygulanmıştır (Kayri, 2009).

Buna göre katılımcıların yaşı arttıkça belediye hizmetlerinin etkinliği konusundaki olumsuz tutumların arttığı görülmektedir. Bu durumun 45 yaş üstü bireylerin elektronik hizmetlerle daha geç tanışması ve akıllı teknolojiler konusundaki bilgi eksikliğiyle ilgili olduğu düşünülmektedir

Tablo 15: Yaş Durumuna Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Gizliliğinin Değerlendirilmesi

Eğitim	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
18-30	99	3,6606	1,08061	10,418	0,000
31-45	26	4,2615	1,22477		
46-60	26	3,3462	1,16969		
61 yaş ve üstü	56	2,8714	1,17330		
Toplam	207	3,4831	1,21114		

P değeri 0,05'ten küçük olduğundan yaş ile belediye gizliliğinin değerlendirilmesi arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre yaş arttıkça e-belediye uygulamasının gizliliği konusundaki şüphelerin arttığı görülmektedir.

Tablo 16: Yaş Durumuna Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Kullanım Kolaylığının Değerlendirilmesi

Eğitim	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
18-30	99	5,2727	0,71367	71,420	,000
31-45	26	5,0609	0,56448		
46-60	26	4,0192	0,42250		
61 yaş ve üstü	56	3,8631	0,60604		
Toplam	207	4,7073	0,90753		

P değeri 0,05'ten küçük olduğundan yaş ile e-belediye uygulamalarının kullanım kolaylığının değerlendirilmesi arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir. Buna göre bireylerin yaşı arttıkça e belediye uygulamalarını kullanmanın zorlaştığını düşünenlerin sayısı artmaktadır.

3.3. Bilgisayar Kullanım Düzeyi ile E-Belediye Hizmetlerinin Değerlendirilmesi

Bu başlık altında gruplar arası varyans homojen olmadığından dolayı post hoc testlerinden Games-Howel testi kullanılmıştır (Kayri, 2009).

Tablo 17: *Bilgisayar Kullanım Düzeyine Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Etkinliğinin Değerlendirilmesi*

Bilgisayar Kullanım Düzeyi	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
Çok kötü	6	1,6667	1,63299	19,376	0,000
Kötü	35	2,8408	1,50700		
Orta	58	4,2217	1,69816		
İyi	59	5,1235	1,23275		
Çok iyi	46	5,2391	1,26421		
Kullanmıyorum	3	3,0952	0,21822		
Total	207	4,3810	1,72804		

P değeri 0,05 ten küçük olduğu için gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Buna göre bilgisayar kullanma düzeyi yükseldikçe e-belediye hizmetlerinin etkinliği konusunda olumsuz görüşler azalmaktadır.

Tablo 18: *Bilgisayar Kullanım Düzeyine Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Gizliliğinin Değerlendirilmesi*

Bilgisayar Kullanım Düzeyi	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
Çok kötü	6	1,6667	1,63299	7,055	0,000
Kötü	35	2,8800	1,24730		
Orta	58	3,5448	0,90208		
İyi	59	3,8881	1,09436		
Çok iyi	46	3,6304	1,27399		
Kullanmıyorum	3	2,7333	0,98658		
Total	207	3,4831	1,21114		

P değeri 0,05 ten küçük olduğundan gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bilgisayar kullanım düzeyi artan bireylerin gizlilik konusundaki endişeleri azalmaktadır.

Tablo 19: *Bilgisayar Kullanım Düzeyine Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Kullanım Kolaylığının Değerlendirilmesi*

Bilgisayar Kullanım Düzeyi	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
Çok kötü	6	3,3611	0,72393	19,581	0,000
Kötü	35	3,8167	0,61960		
Orta	58	4,6839	0,84822		
İyi	59	5,0904	0,65054		
Çok iyi	46	5,1214	0,84851		
Kullanmıyorum	3	4,3611	0,48113		
Total	207	3,3611	0,72393		

P değeri 0,05 ten küçük olduğundan dolayı gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Buna göre bilgisayar kullanım düzeyi arttıkça e-belediye uygulamalarını kullanım konusunda kolaylık yaşadığını ifade eden kişi sayısı artmaktadır.

Cep telefonu kullanım konusunda da benzer sonuçlar çıktığı görülmektedir. Cep telefonu kullanım düzeyi arttıkça e-belediye uygulamalarına olumlu yaklaşımların arttığı görülmektedir. Buna göre elektronik aygıtlara olan talep ve kullanım düzeyi arttıkça e-belediye konusundaki olumlu düşünceler de artmaktadır.

3.4. Gelir Seviyesi ile E-Belediye Hizmetlerinin Değerlendirilmesi

Bu başlık altında veriler normal dağıldığı ve gruplar arasındaki örneklem sayısı arasında büyük farklılıklar olmadığı için Post Hoc testlerinden Gabriel testi yapılmıştır (Kayri, 2009, ss. 54-56).

Tablo 20: *Gelir Seviyesi ile E-Belediye İlişkisi*

Gelir Seviyesi	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
0-1500	24	4,8988	1,78850	1,398	0,227
1501-3000	77	4,4193	1,84530		
3001-4500	64	4,0156	1,55893		
4501-6000	37	4,5174	1,67662		
6001-7500	2	4,0000	1,41421		
7501 ve üzeri	3	5,6190	1,70434		
Toplam	207	4,3810	1,72804		

P değeri 0,05'ten büyük olduğundan dolayı gelir seviyesi ile belediye hizmetlerinin değerlendirilmesi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu bağlamda belediye hizmetlerinin etkinliğinin, gizliliğinin ve kullanım kolaylığının değerlendirilmesi konusunda gelir seviyesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

3.5. Elektronik Aygıtlarla Geçirilen Zaman ile E-Belediye Hizmetlerinin Değerlendirilmesi

Bu başlık altında gruplar arası varyans homojen olmadığı için post hoc testlerinden Games-Howel testi kullanılmıştır (Kayri, 2009).

Tablo 21: *Bilgisayar Kullanım Süresine Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Etkinliğinin Değerlendirilmesi*

Geçirilen Zaman	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
Günde 30 dk'dan az	49	2,6356	1,36746	70,086	0,000
Günde 30 dk-1,5 saat	45	3,5683	1,33474		
Günde 1,5 saatten fazla-3 saat arası	55	5,6000	1,01254		
Günde 3 saatten fazla	58	5,3300	1,17475		
Toplam	207	4,3810	1,72804		

P değeri 0,05 ten küçük olduğundan dolayı gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Buna göre bilgisayar kullanım düzeyi arttıkça e-belediye hizmetleri etkin olarak kabul edilmektedir.

Tablo 22: *Bilgisayar Kullanım Süresine Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Gizliliğinin Değerlendirilmesi*

Geçirilen Zaman	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
Günde 30 dk'dan az	49	2,9061	1,30327	5,363	0,001
Günde 30 dk-1,5 saat	45	3,5556	1,07356		
Günde 1,5 saatten fazla-3 saat arası	55	3,6727	1,11046		
Günde 3 saatten fazla	58	3,7345	1,19319		
Toplam	207	3,4831	1,21114		

P değeri 0,05 ten küçük olduğu için gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Buna göre bilgisayar kullanım süresi arttıkça gizlilikle ilgili kaygıların azaldığı görülmektedir.

Tablo 23: *Bilgisayar Kullanım Süresine Göre E-Belediye Kullanım Kolaylığının Değerlendirilmesi*

Geçirilen Zaman	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	P
Günde 30 dk'dan az	49	3,8486	0,66529	48,978	0,000
Günde 30 dk-1,5 saat	45	4,3574	0,70903		
Günde 1,5 saatten fazla-3 saat arası	55	5,2303	0,57578		
Günde 3 saatten fazla	58	5,2083	0,80738		
Toplam	207	4,7073	0,90753		

P değeri 0,05 ten küçük olduğundan dolayı gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Buna göre bilgisayar kullanım süresi arttıkça e-uygulamaların kullanım kolaylığının arttığını görülmektedir.

3.6. Cinsiyetle E-Belediye Hizmetleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

Tablo 24: *Cinsiyet Durumuna Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Etkinliğinin Değerlendirilmesi*

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	P	N
Kadın	96	4,6473	1,73037	0,697	96
Erkek	111	4,1506	1,70025		

Tablo 25: *Cinsiyet Durumuna Göre E-Belediye Hizmet Uygulamalarının Gizlilik/ Güvenirliğinin Değerlendirilmesi*

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	P	N
Kadın	96	4,6473	1,73037	0,697	96
Erkek	111	4,1506	1,70025		

Yukarıdaki tablolardan görüldüğü üzere P değeri 0,05 ten büyük olduğu için verilerin homojen dağıldığını söyleyebiliriz. Kadın ve erkek arasında bağımsız örneklem T testi sonucunda sorulara verilen cevaplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir.

3.7. Frekans Analizleri

Çalışmada ayrıca e-belediye uygulamaları konusunda belirli eksiklikler olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 26: *Engelli Bireylerin E-Belediye Uygulamalarını Kullanım Kolaylığı*

E- Belediye uygulamasının engelli bireylerin(işitme, görme vb.) kullanımına uygun olduğunu düşünüyorum.	Frekans	Yüzdeler Dağılım
1- Kesinlikle Katılmıyorum	88	42,5
2- Katılmıyorum	63	30,4
3- Kısmen Katılmıyorum	15	7,2
4- Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	24	11,6
5- Kısmen Katılıyorum	12	5,8
6- Katılıyorum	5	2,4
7- Kesinlikle Katılıyorum	0	0
Toplam	207	100,0

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere araştırmaya katılan bireylerin yaklaşık %80'i e-belediye uygulamalarının engelli bireylerin kullanımına uygun olmadığını ifade etmiştir.

Tablo 27: *Toplum Kesimlerinin E-Belediye Uygulamalarına Erişimi Hakkındaki Algısı*

E- Belediye uygulamasına her kesimden insanın rahatlıkla erişebileceğini düşünüyorum.	Frekans	Yüzdeler Dağılım
1- Kesinlikle Katılmıyorum	53	25,6
2- Katılmıyorum	71	34,3
3- Kısmen Katılmıyorum	30	14,5
4- Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	28	13,5
5- Kısmen Katılıyorum	14	6,8
6- Katılıyorum	9	4,3
7- Kesinlikle Katılıyorum	2	1,0
Toplam	207	100,0

Yine araştırmaya katılan bireylerin yaklaşık %75'i e-belediye uygulamalarına her kesimden insanın rahatlıkla erişemeyeceğini düşünmektedir.

Tablo 28: *E-Belediye Hizmet Alımı Sonrası Makbuzlara Erişim Kolaylığının Değerlendirilmesi*

E- Belediye hizmeti alımı sonucunda verilen elektronik makbuzlara erişimin kolay olduğunu düşünüyorum.	Frekans	Yüzdeler Dağılım
1- Kesinlikle Katılmıyorum	19	9,2
2- Katılmıyorum	18	8,7
3- Kısmen Katılmıyorum	32	15,5
4- Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	20	9,7
5- Kısmen Katılıyorum	25	12,1
6- Katılıyorum	38	18,4
7- Kesinlikle Katılıyorum	55	26,6
Toplam	207	100,0

Katılımcıların yaklaşık olarak %33'ü e-belediye hizmetini aldıktan sonra verilen makbuzlara erişimin zor olduğunu düşünmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Kamu yönetiminin gelişim süreçleri incelendiğinde 2000 yılı sonrası dijital dönüşüm süreçlerinin kamu kurumlarını ve hizmet görme yöntemlerini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Kamu hizmeti verilirken bu elektronik yöntemlerin kullanılması e-devlet, e-belediye gibi çeşitli uygulamaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kamu hizmetinin görülmesinde bürokratik engeller azaltılmış etkinlik ve verimlilik elde edilmiştir.

Bu yararlarla birlikte e-belediye hizmetleri üzerinden kamu hizmeti verilirken çeşitli sorunlarla karşılaşıldığı görülmüştür. Eğitim seviyesi düşüp, yaş arttıkça e-belediye uygulamasını kullanan bireylerin çeşitli zorluklar yaşadığı görülmektedir. Bu bağlamda teknolojik gelişmelerle geç tanışan 50 yaş üstü bireylerin de kullanımına uygun araçların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Araştırma sonuçları ayrıca 45 yaş üstü bireylerin e-belediye uygulamaları konusunda

gizlilik endişelerinin olduğunu göstermektedir. Özellikle küresel salgın sürecinde belirli kamu hizmetlerinin internet üzerinden sıra beklemeden yapılması kamu sağlığı açısından oldukça önemlidir. Belediyelerin özellikle veri gizliliği ve güvenliğinin sağlanması konusundaki endişeleri giderecek plan ve politikalar üreterek halka yansıtmalıdır.

Çalışma kapsamında eğitim düzeyi ile e-belediye hizmetlerinin gizliliği konusunda anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu bağlamda eğitim seviyesi düştükçe e-belediye uygulamalarına olan gizlilik ve güvenliğe yönelik şüpheler artmaktadır hipotezi doğrulanmamıştır. Eğitim seviyesi düştükçe e-belediye uygulamalarının etkinliği ve kullanım kolaylığına yönelik olumlu bakış artmaktadır hipoteziyle yaş yükseldikçe e-belediye uygulamalarına olan güven azalmakta gizlilik ve güvenliğe yönelik şüpheler artmaktadır hipotezleri bu çalışmada doğrulanmıştır.

Çalışmada bilgisayar ve cep telefonu gibi elektronik araçların kullanım düzeyi arttıkça e-belediye uygulamaları kullanımı konusunda güvenin arttığı ve güvenlik konusundaki kaygıların azaldığı görülmektedir. Bilgisayar ve akıllı telefon kullanma alışkanlığının düşük olduğu bireylerin e-belediye hizmetlerine daha mesafeli yaklaştığı düşünüldüğünde bu tip uygulamaların kullanımının kolaylaştırılması büyük önem taşımaktadır. Örneğin Buca Belediyesi web sitesine girip çevre temizlik bedelini öğrenmek isteyen bir birey grup, derece gibi özel bilgilerle karşılaşmaktadır. Özel bir araştırma sonucunda ulaşılabilecek bilgilerin sorgulama ekranında anlatılması uygulama süreçlerini oldukça kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda cep telefonu, bilgisayar gibi elektronik araçların kullanım seviyesi arttıkça e-belediye hizmetlerine olan güven ve bu hizmetlerin kullanım kolaylığı artmaktadır hipotezi çalışma kapsamında doğrulanmıştır.

Çalışmada gelir seviyesi ve e-belediye hizmetleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu bağlamda gelir seviyesi arttıkça e-belediye kullanımı konusundaki kolaylık artmakta, gizlilik ve güvenliğe yönelik şüpheler azalmaktadır hipotezi doğrulanmamıştır.

Araştırma sonucunda ortaya çıkan diğer durum ise Buca Belediyesi e-belediye internet sitesinin engelli bireylerin erişimine uygun olmadığıdır. Çalışmaya katılan bireylerin önemli bir kısmı uygulamanın engelli bireylere yönelik olmadığını ifade etmiştir. Buca Belediyesi e-belediye altyapısı incelendiğinde görme ve bedensel engelli bireyler için sesli yanıt sisteminin olmadığı görülmektedir. 21. yüzyılın gelişen teknolojik yapısında uygulaması oldukça kolay olan sesli yanıt sisteminin belediye sitesine eklenmesi bu tip uygulamaların kullanımını kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Engelli bireylerin kullanımına uygun olmayan e-belediye internet sitesi aynı zamanda her kesimden insanın rahatlıkla erişemeyeceği bir özellik göstermektedir. Araştırmaya katılan bireylerin yaklaşık %80'i kamu hizmeti verilen sitelere tüm bireylerin rahatça ulaşabileceğini düşünmemektedir. Nitekim maddi imkânları kısıtlı olan evinde internete ulaşma konusunda sıkıntı yaşayan, internet altyapısı olmayan yerlerde yaşayan ve akıllı cihazlara sahip olmayan bireyler bu tip uygulamalara erişememektedir. İnternet erişim imkânlarının artırılması amacıyla İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından kent merkezinin belirli noktalarına konulan internet erişim noktalarının sinyal kalitesi düşüklüğü ve internet hızındaki azalmalar nedeniyle etkin bir şekilde çalışmadığı gözlemlenmiştir. Dijital dönüşümün bu kadar hızlandığı dönemde internete erişim konusunda sorunlar yaşayan bireylerin sorunlarının çözülmesi önem taşımaktadır.

E-belediye hizmetini kullanan bireylerin bile yaklaşık %30'u işlem sonrası elde edilen makbuz türü çıktılara ulaşmanın zor olduğunu ifade etmiştir. Anket görüşmeleri sırasında iki birey ise e-hizmetlerin yaygınlaşması bilgi ve belgelerin elektronik ortamlarda saklanmasına rağmen somut bir çıktının ellerinde olmasının kendilerine güven verdiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda e-uygulamaların geleneksel yöntemler kadar güvenilir olabileceğinin bu uygulamaları kullanan ve kullanma potansiyeli olan bireylere anlatılması büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak e-belediye uygulamasını kullanan bireylerin genel olarak gizlilik ve güvenlik sorunları olduğu, eğitim düzeyi düşük ve yaş olarak büyük bireylerin ise kullanma açısından sorunlar yaşadığı ve e-uygulamaların ise engelli bireylere yönelik olmadığı sonucu çıkartılmıştır. Türkiye'deki büyükşehir, il ve ilçe belediyelerinin bu temel sorunları göz önüne alarak planlamaları katılımcı bir bakış açısıyla gerçekleştirmesi hizmetin kullanımı ve internete erişim sorunlarıyla ve engelli bireylerin yaşadığı sorunların çözümünde oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Akçakaya, M. (2017). E-devlet anlayışı ve Türk kamu yönetiminde e-devlet uygulamaları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8-31.
- Altınok, R. ve Kaya, T. (2005). Türk kamu yönetiminde e-dönüşümün yerel boyutu. H. Özgür ve M. Kösecik. (Ed), *Yerel yönetimler üzerine güncel yazılar içinde* (ss. 675-715). Ankara: Nobel Yayınları.
- Arıkboğa, Ü. (2017). Belediye hizmetlerinin elektronik ortamda sunumu: İstanbul Büyükşehir Belediyesi e-belediye uygulamalarının analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(15), 1619-1644.
- Aziz, A. (2020). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Bayona, S. ve Morales, V. (2016). Models of development of e-government for municipalities. *Journal of Computational Methods in Sciences and Engineering*, 1-13.
- Bonett, D. G. ve Wright, T. A. (2014). Cronbach's alpha reliability: interval estimation, hypothesis testing, and sample size planning. *Journal of Organizational Behavior*, 36(1), 1-14.
- Buca Belediyesi. (2019). Buca belediyesi stratejik planı. Erişim adresi: http://www.buca.bel.tr/files/Buca_Belediyesi_2020-2024_Stratejik_Planı.pdf
- Büyüköztürk, Ş. Şekercioğlu, G. ve Çokluk. Ö. (2018). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: Spss ve lisrel uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chen, Y. C. ve Gant, J. (2001). Transforming local e-government services: the use of application service providers. *Government Information Quarterly*, 18, 343-355.
- Çakır, C. (2015). E-belediye: sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-15.
- Çoşkun, R. Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri spss uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Dada, D. (2006). E-Readiness for developing countries: moving the focus from the environment to the users. *The Electronic Journal on Information Systems in Developing Countries*, 1-14.
- DPT. (2000). Sekizinci beş yıllık kalkınma planı. Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2001-2005.pdf>.
- Erat, V. (2020). Kamu yönetimi çalışmalarında yönetim. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(21), 121-135.
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu yönetimi*, İzmit: Umuttepe Yayınları
- Fedai, R. (2018). Tarihsel süreç içerisinde kamu yönetimi disiplininin gelişimi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(5), 119-133.

- Güler, B. A. (2006). Yönetim düşünüşü için araştırma alanını belirlemek. Erişim adresi: <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/bguler/pdf/yondusunu.pdf>.
- Holzer, M. Manoharan, A. P. Melitski, J. ve Moon, M. J. (2020). Global E-Government Survey. Boston: E-Governance Institute National Center for Public Performance. Retrieved from: https://f343fc27-ccb7-4f9c-af96-dc4678bd7952.filesusr.com/ugd/d3a2e5_01b3ee71529a4904b02cca8c4c9c9046.pdf.
- Kalfa, C. (2011). Kamu yönetimi disiplininin gelişimi ve kimlik tartışmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 403-417.
- Karaman, Z. T. (2020). E-Devletin güvenlik bağlantılı sorumlulukları ve e-vatandaşın hakları. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 1-20.
- Karkın, N. ve Çalhan, H. S. (2011). Vilayet ve il özel idare web sitelerinde e-katılım olgusu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 55-80.
- Loyarte, E. ve Rivera, O. (2007). Communities of practice: A model for their cultivation. *Journal of Knowledge Management*, 11(3), 67-77.
- Miranda, F. J. Sanguino, R. ve Ban̄egil, T. M. (2009). Quantitative assessment of european municipal web sites development and use of an evaluation tool. *Internet Research*, 19(4), 425-441.
- Ndou, V. (2004). E-government for developing countries: opportunities and challenges. *EJISDC*, 18(1), 1-24.
- OECD. (2020). OECD library. Retrieved from: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/4de9f5bb-en.pdf?expires=1616047140&id=id&accname=guest&checksum=8E6A8AFE3021DCCB4B0458B88D4F77FF>.
- Parlak, B. ve Doğan, K. C. (2020). *Kamu yönetimi kuramlarına giriş*. Sakarya: Değişim Yayınları.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı. (2006, 07 Ocak). *Resmi Gazete* (Sayı: 26215). Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2007-2013%E2%80%8B.pdf>
- Sanford, C. ve Rose, J. (2007). Characterizing e-participation. *International Journal of Information Management*, 27(6), 406-421.
- Şahin, A. (2007). Türkiye’de e-belediye uygulamaları ve Konya örneği belediye uygulamaları ve Konya örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29, 161-189.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- TBŞ. (2002). E-devlet çalışma grubu raporu. Erişim adresi: https://eski.tbd.org.tr/usr_img/cd/kamubib17/diger/SuraRaporu.pdf.
- Turan, E. (2015). *Kamu yönetiminde reform*. Konya: Palet Yayınları.
- TÜİK. (2020). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi. Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

UN. (2020). *E-Government survey 2020 digital government in the decade of action for sustainable development*. New York: United Nations.

Ural, A. ve Kılıç, İ. (2011). *Bilimsel araştırma süreci ve spss ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yılmaz, O. (2001). *Kamu yönetimi reformu: genel eğilimler ve ülke deneyimleri*. Ankara: DPT.

Araştırma Makalesi / Research Article

VERGİ YÜKÜ, BORÇ YÜKÜ VE HARCAMA YÜKÜ İLİŞKİSİ: OECD ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Göksel KARAŞ^{1*}
Ufuk SELEN²

Öz

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin günümüzde karşılaştığı en önemli sorunlar arasında bütçe açıkları yer almaktadır. Bu durum gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri bünyesinde barındıran Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) için de geçerlidir. Ortaya çıkan bütçe açıklarının kapatılmasında vergiler, borçlanma ve harcamaların miktar ve bileşenlerinde ayarlamaların yapılması şeklinde başvurulabilecek bir takım araçlar bulunmaktadır. Ancak, bu araçlardan hangisine başvurulacağı sorusunun cevabı gerek vatandaşlar gerekse politika yapımcılar açısından önemlidir. Bu nedenle, kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönünün belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, 36 OECD ülkesinin 1995-2018 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak kamu gelirleri arasında olan vergiler ve borçlanma ile kamu harcamaları arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Eşbütünleşme sonuçlarına göre vergi yükü ile borç yükü arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Nedensellik analizi sonuçlarına göre ise OECD ülkelerinin genelinde mali senkronizasyon hipotezinin geçerli olduğu, kamusal finansmanı için borçlanmaya gidildiği, borç sonucu elde edilen gelirin harcamaları arttırdığı ve artan harcamaların finansmanı için yeniden borçlanmaya başvurulduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Yükü, Harcama Yükü, Borç Yükü, Panel Veri Analizi

JEL Kodları: E62, H20, H50, H63

THE RELATIONSHIP BETWEEN TAX BURDEN, DEBT BURDEN AND EXPENDITURE BURDEN: THE CASE OF OECD COUNTRIES

Abstract

Budget deficits are among the most important problems faced by developed and developing countries today. This is also true for the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), which includes developed and developing countries. There are a number of tools that can be applied in the form of adjustments in the amount and components of taxes, borrowing and expenditures in closing the budget deficits. However, the answer to the question of which of these tools to use is important for both citizens and policy makers. For this reason, the relationship between public revenues and public expenditures and the direction of this relationship should be determined. In this study, the relationship between taxes and borrowing and public expenditures among public revenues was analyzed by using annual data of 36 OECD countries for the period 1995-2018. According to the cointegration results, a long-term relationship was found between tax burden and debt burden. According to the results of the causality analysis, it has been determined that the fiscal synchronization hypothesis is valid in general in OECD countries, borrowing is used for public financing, the income obtained as a result of debt increases expenditures and re-borrowing is used to finance the increased expenditures.

Keywords: Tax Burden, Spend Burden, Debt Burden, Panel Data Analyses

JEL Codes: E62, H20, H50, H63

¹ Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ORCID: 0000-0003-4091-1258.

* Sorumlu yazar (Corresponding Author): goksel.karas@dpu.edu.tr.

² Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ORCID 0000-0002-1337-8294.

Başvuru Tarihi (Received): 02.05.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Giriş

Kamu harcaması, vergi ve kamu borçlanması maliye politikasının üç temel aracını oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu araçlar bütçe bileşenleri arasında yer almaktadır. Günümüzde çoğı ülkenin en önemli sorunları arasında artan bütçe açıkları olduğundan hareketle, kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişki politika yapıcılar açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişki çoğı araştırmacının ilgisini çekmiş ve özellikle 1980'li yıllardan sonra birçok araştırmaya (Anderson, Wallace ve Warner, 1986; Hoover ve Sheffrin, 1992; Baghestani ve McNown, 1994; Chang ve Chiang, 2009; Owoye ve Onafowora, 2011; Kiminyei, 2018; Tashevskaya, Trenovski ve Trpkova-Nestorovska, 2020) konu olmuştur. Bu çalışmalarda farklı değişkenler kullanılarak farklı hipotezler test edilmiştir. Bu hipotezler; vergilerin harcamaların nedeni olduğunu öne süren vergi-harcama hipotezi, harcamaların vergilerin nedeni olduğunu öne süren harcama-vergi hipotezi, vergi ve harcama kararlarının aynı anda verildiğini öne süren mali senkronizasyon hipotezi ve vergi ile harcama arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını öne süren kurumsal ayrılık hipotezidir.

Kamu gelirleri ile harcamaları arasındaki ilişkiyi açıklayan hipotezlerden hareketle, ortaya çıkan bütçe açıklarının kapatılmasında hangi aracın kullanılmasının etkili olacağı ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Elde edilen vergi gelirlerindeki artışlar kamu harcamalarını arttırıyorsa, bütçe açığının kapatılması için vergilerin arttırılması veya kamu harcamalarının azaltılması çözüm olmayacaktır. Bu durumda en uygun çözüm, vergi gelirlerinin azaltılmasıdır. Çünkü vergi gelirleri azalınca kamu harcamaları da azalacaktır. Tersisi durumda kamu harcamaları vergi gelirlerinin artışına yol açıyorsa bütçe açığının kapatılmasında vergilerin arttırılması çözüm olmayacaktır. Bunun için kamu harcamalarının azaltılması gerekmektedir. Aynı durum borçlanma ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin yönü için de geçerlidir. Borçlanma ile vergi gelirleri arasındaki ilişki ise kamusal finansmanın hangi araç ile gerçekleştiğinin bilinmesi ve izlenecek gelirler politikasına yön verilmesi açısından önemlidir. Bu nedenle kamu gelirleri yani vergi ve borçlanma ile kamu harcamaları arasındaki ilişki ve yönü politika yapıcılar açısından önemlidir.

Buradan hareketle çalışmanın amacı, kamu gelirleri arasında yer alan vergi, borç ve kamu harcamaları arasındaki ilişkinin OECD ülkeleri özelinde 1995-2018 dönemi kapsamında incelenmesidir. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların regresyon analizi, yatay kesit bağımlılığı ve katsayı homojenitesini dikkate almayan, eşbütünleşme ve nedensellik analizleri yardımıyla gerek tek ülke gerekse de ülke grupları itibarıyla analiz edildiğı görülmektedir. Bu kapsamda çalışmanın literatüre birkaç açıdan katkı sağlaması hedeflenmektedir. Birincisi, literatürde yer alan çalışmalarda vergi gelirleri ve harcamalar arasındaki ilişki inceleme konusunu oluşturmaktadır. Buradan hareketle, çalışmada kamu gelirleri olarak sadece vergi gelirleri değil aynı zamanda borçlanma da modele eklenmekte ve dolayısıyla kamusal finansman araçları arasında olan borçlanmanın da gerek harcama gerekse vergileme ile arasındaki ilişkinin incelenmesi analize konu edilmektedir. İkincisi, OECD üyesi tüm ülkeler güncel zaman dilimi itibarıyla analize dahil edilmiştir. Üçüncüsü, ulaşılan literatürde OECD ülkelerinin örneklem olarak seçildiğı çalışmalarda yatay kesit bağımlılığının ve homojenitenin dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu nedenle günümüze özellikle küreselleşme nedeniyle ülkelerarası etkileşimin arttığı göz önüne alındığında, yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmadan analiz edilmesi sonuçların tutarsız ve sapmalı olmasına neden olacaktır. Çalışmada yatay kesit bağımlılığı ve homojenite dikkate alınmış ve bu varsayımlar altında daha tutarlı tahmin yapmayı sağlayan panel eşbütünleşme ile nedensellik testleri kullanılmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişki ile ilgili teorik çerçeve sunulmuştur. İkinci bölümde konu ile ilgili literatürde yer alan ve tarafımızca ulaşılabilen belli başlı çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, çalışmada kullanılan yöntem hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde, çalışmanın amacına uygun

şekilde yöntem kısmında açıklanan analizler yapılmış ve elde edilen bulgulara yer verilmiş olup, son bölümde ise bulgulardan hareketle değerlendirme ve önerilere yer verilmiştir.

1. Teorik Çerçeve

Maliye politikalarının etki gücünü mali araçlar arası çatışmalar belirlemektedir. Bu nedenle politika yapıcılarının, politika tasarımlarında, kamu harcamaları ve gelirleri arasındaki ilişkiyi dikkate almaları gerekir. Aynı zamanda bu iki değişken bütçe açıkları üzerinde de etkili olmaktadır. Son olarak 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz ile birlikte ülkelerin artan kamu açıkları ve kamu borcu özellikle krizden ciddi bir şekilde etkilenen ülkelerde kamu maliyesinin uzun vadeli sürdürülebilirliğinin kırılganlığını ortaya çıkarmıştır (Tashevskaya ve diğerleri, 2020). Kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişki özellikle bu gibi kritik dönemlerde daha da önemli hale gelmektedir. Kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkinin varlığı ve yönünün belirlenmesi bütçe açıklarının azaltılarak kamu maliyesinin sürdürülebilirliğinin uzun vadede sağlanması noktasında yol gösterici olmaktadır. Örneğin, vergilerdeki artışlar veya borçlanmadaki artış kamu harcamalarını artırıyorsa vergilerin artırılması veya daha fazla borçlanma bütçe açıklarının kapatılması için uygun bir yöntem olarak görülemez. Kamu harcamalarının finansmanı için vergiler veya borçlanma artırılıyorsa bu durumda bütçe açığının kapatılması için kamu harcamalarının kısılması gerekmektedir (Akçağlayan ve Kayıran, 2010). Bu nedenle kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi araştırmacılar tarafından ilgi çekici olmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak kamu harcamaları ile vergiler arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik yapılan çalışmalar temelde dört hipotez üzerinden test edilmektedir. Bu hipotezler; vergi-harcama hipotezi, harcama-vergi hipotezi, mali senkronizasyon hipotezi ve kurumsal ayrılık hipotezidir.

Vergi-harcama hipotezi ilk kez Friedman (1978) tarafından incelenmiştir. Bu hipoteze göre, vergilerin kamu harcamalarının nedeni olduğu ifade edilmektedir. Yani, bir ülkedeki vergilerin toplamı o ülkedeki kamu harcamalarının toplamını belirlemektedir. Friedman (1978)'a göre, bütçe denkliliğinin sağlanmasına yönelik politika izlenmesi yerine daha az kamu harcamasının yapılabilmesi için vergilerin sınırlandırılması gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü vergi gelirlerindeki azalma kamu harcamalarının seyrinde aşağı yönlü bir baskı oluşturacaktır (Friedman, 1978). Vergi – harcama hipotezi ile ilgili olarak bir diğer çalışma ise Buchanan ve Wagner (1977) tarafından yapılmıştır. Buchanan ve Wagner (1977), kamu harcamalarını artıran asıl nedenin vergilerin değil, vergi türlerinin olduğunu ileri sürmektedirler. Bu durumu da mali yanılısama ile açıklamaktadırlar. Buna göre, eğer vergi sistemi dolaylı vergi ağırlıklı bir yapıya sahipse, mali yanılısama nedeniyle bireyler kamu harcamalarının maliyetlerini daha düşük algılayacak ve bu nedenle kamusal mal ve hizmetlere olan talep artacaktır. Kamusal mal ve hizmetlere talebin artması da kamu harcamalarını artıracaktır. Dolaysız vergi ağırlıklı bir vergi sisteminde ise mali yanılısama olmayacağından kamu hizmetlerinin maliyetinde artış olduğu algısını yaratacak ve bu durum kamusal mal ve hizmetlere olan talebi azaltacaktır. Bunun neticesinde kamu harcamaları azalmaktadır (Buchanan ve Wagner, 1977). Buradan hareketle Buchanan ve Wagner (1977) vergi yapısı itibarıyla kamu harcamalarının pozitif ya da negatif etkilenebileceğini öne sürerek Friedman (1978)'den ayırmaktadır.

Harcamalardan gelirlere tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu gösteren harcama-vergi ya da harcama-gelir hipotezi Peacock ve Wiseman (1979) tarafından öne sürülmüştür. Buna göre, hükümet önce harcamaları daha sonra harcamaların finansmanı için gelir kaynaklarını belirlemektedir. Peacock ve Wiseman sıçrama tezine dayanan bu hipotez, vergi gelirlerinin, kamu harcamalarının konjektürel hareketlerine bağlı olduğunu kabul etmektedir. Sıçrama tezine göre, olağanüstü durumlarda hükümet harcamalarındaki geçici artışlar daha yüksek kalıcı vergilere dönüşmektedir (Peacock ve Wiseman, 1979). Dolayısıyla, harcama vergisi hipotezi altında, kamu harcamalarındaki azalmalar, açıklarda azalmaya yol açacaktır. Harcama-vergi hipotezi

kapsamında geliştirilen bir diğer çalışma ise Barro (1979) tarafından yapılmıştır. Hükümetin bugün borçlanmasının, kamu sektörü tarafından tamamen kapitalize edilen gelecekte artan bir vergi yükümlülüğü ile sonuçlandığı şeklindeki Ricardocu denklik³ kapsamında, kamu harcamalarındaki artışlar vergilerde artışlara yol açacaktır (Barro, 1979).

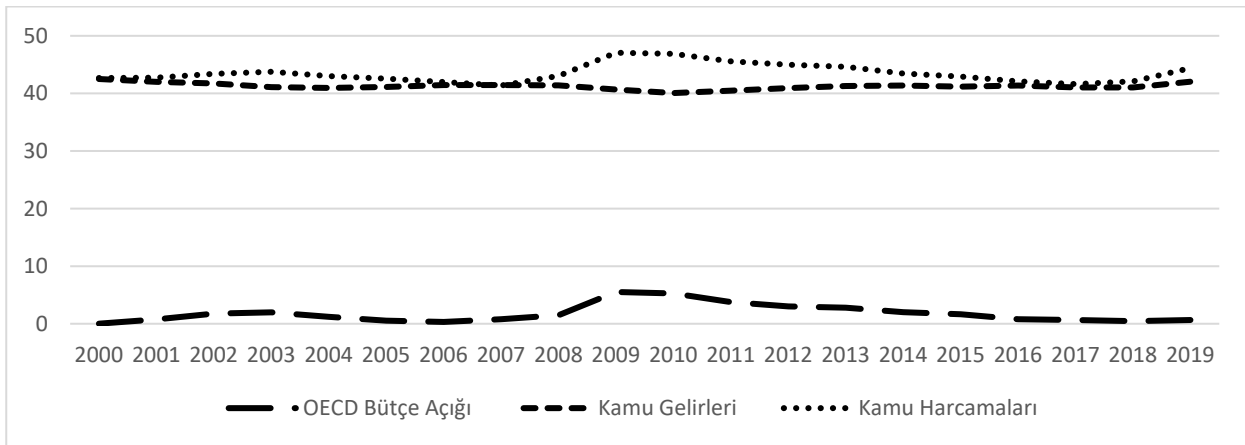
Mali senkronizasyon hipotezi, Musgrave (1966) ile Meltzer ve Richard (1981) tarafından yapılan çalışmalar sonucu geliştirilmiştir. Buna göre, gelir ve gider kararları aynı anda alınmaktadır. Seçmenlerin, devlet hizmetlerinin marjinal faydaları ile marjinal maliyetlerini anladıkları ve karşılaştırdıkları varsayılmaktadır. Değişkenler birbirine bağlıdır ve aralarında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle, artan mali açıkla başa çıkmak için en iyi strateji, eş zamanlı olarak kamu gelirleri ve harcamaları hakkında kararlar almaktır (Musgrave, 1966; Meltzer ve Richard, 1981).

Kurumsal ayrılık hipotezi ise Wildavsky (1988) ile Baghestani ve McNown (1994) tarafından yapılan çalışmalar sonucu geliştirilmiştir. Buna göre, gelir ve giderlerle ilgili kararlar ayrı ayrı ve bağımsız olarak alınmaktadır. Bu hipotez, kamu gelirleri ile harcamaları arasında hiçbir nedensellik ilişkisinin olmadığını varsaymaktadır (Wildavsky, 1988; Baghestani ve McNown, 1994).

Kamu harcamaları ve vergilerin yanında maliye politikası araçlarından bir diğeri de borçlanmadır. Kamu kesimi tarafından gerçekleştirilen borç miktarının artması kamu borç yükünü artırmaktadır. Artan kamu borç yükü de kamu finansmanının sürdürülebilirliğini güçleştirmektedir (Tokatlıoğlu ve Selen, 2019). Dolayısıyla borç yükü ile vergiler her ne kadar birbirinin alternatifi şeklinde kamu finansmanı için kullanılsa da borçlanma gelecekteki vergi yükünün artmasına neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında maliye politikası araçları içerisinde yer alan vergi, harcama ve borçlanma arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Buradan hareketle çalışmada OECD üyesi ülkeler örneklem ülke olarak seçilmiştir. OECD ülkelerinin ortalaması bazında yıllar itibariyle kamu gelirleri, kamu harcamaları ve bütçe dengesi Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1: OECD Ülkeleri Kamu Gelirleri, Harcamaları ve Bütçe Dengesinin Gelişimi (%GSYH)

Kaynak: (OECD, National Accounts, (2021)).

Grafik 1’de OECD ülkelerinin kamu gelirleri, kamu harcamaları ve bütçe dengesinin yıllar itibariyle gelişimi GSYH içerisindeki pay şeklinde yer almaktadır. Buna göre, kamu harcamaları 2000-2009 arası dönemde ortalama olarak %40 ile %45 arasında gerçekleşirken, 2008 yılında

³ Kamu harcamaları sonucunda ortaya çıkan bütçe açıklarının finansmanının vergi veya borçlanmayla sağlanmasının bireylerin tüketimi ve ekonominin sermaye birikimi üzerinde etkisinin olmayacağı ve vergi ya da borçlanmanın etkilerinin denk olacağı ifade edilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Arıcan, 2005: 78).

yaşanan küresel kriz nedeniyle 2009 yılında %45'in üzerine çıkmış ve 2012 yılından itibaren tekrar %45'in altına inmiştir. Kamu gelirleri ise 2000-2019 dönemi arasında %40-%45 arasında gerçekleşmiştir. Yine 2008 küresel krizin etkisiyle gelirlerde düşüş yaşanmakla birlikte, bütçe açığı da en yüksek olarak 2009 yılında %5,51 olarak gerçekleşmiştir.

2. Literatür İncelemesi

Kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişkinin incelenmesi özellikle politika yapıcılar açısından oldukça önemli tespitler ortaya koymaktadır. Bu nedenle özellikle 1980'lerden sonra ağırlıklı olarak araştırmacıların ilgisini çekmiş ve yukarıda bahsedilen dört temel hipotez çerçevesinde örneklem, zaman dilimi, değişkenler ve yöntem olarak birbirlerinden farklılaşan çalışmalar bulunmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalarla ilgili tarafımızca ulaşılabilen çalışmalara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Literatür İncelemesi

Yazar(lar)	Dönem	Ülke(ler)	Yöntem	Sonuç
Anderson, Wallace ve Warner (1986)	1946-1983	ABD	Regresyon Analizi	Vergilerden harcamalara doğru bir ilişki bulunamazken, harcamalardan vergilere doğru pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Hoover ve Sheffrin (1992)	1954-1979	ABD	Regresyon Analizi	İki farklı dönem için yapılan analizlerde 1960'ların ortalarından önce, vergilerden harcamalara nedensellik bulunurken, 1960'ların sonlarından sonra, vergiler ve harcamalar nedensel olarak bağımsızdır.
Baghestani ve McNown (1994)	1951:1 – 1989:4	ABD	Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli	Kurumsal ayrılık hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Hasan ve Lincoln (1997)	1961-1993	Birleşik Krallık	Eşbütünleşme ve Nedensellik	Gelir ve harcama arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Yani mali senkronizasyon hipotezi doğrulanmıştır.
Narayan ve Narayan (2006)	Ülkeler bazında farklı zaman dilimleri	12 gelişmekte olan ülke	Nedensellik	Mauritius, El Salvador, Şili ve Venezuela için vergi - harcama hipotezi, Haiti için mali senkronizasyon hipotezi, Peru, Güney Afrika, Guatemala, Uruguay ve Ekvador için kurumsal ayrılık hipotezi desteklenmektedir.
Konukcu-Önal ve Tosun (2008)	Ülkeler bazında farklı zaman dilimleri	Geçiş ekonomileri ülkeleri	Nedensellik	Belarus ve Rusya Federasyonu'nda vergi ve harcama hipotezi ve Kazakistan ve Kırgızistan'da mali senkronizasyon hipotezi desteklenmektedir.
Chang ve Chiang (2009)	1992-2006	15 OECD ülkesi	Panel Nedensellik	Mali senkronizasyon hipotezi geçerlidir.
Afonso ve Rault (2009)	1960-2006	AB ülkeleri	Panel Nedensellik	İtalya, Fransa, İspanya, Yunanistan ve Portekiz'de harcama-vergi, Almanya, Belçika, Avusturya, Finlandiya, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Litvanya ve Polonya'da vergi-harcama ve Slovakya'da mali senkronizasyon hipotezi geçerlidir.
Akçağlayan ve Kayıran (2010)	1987:1-2005:4	Türkiye	Eşbütünleşme ve Nedensellik	Kurumsal ayrılık hipotezi doğrulanmıştır.
Owoye ve Onafowora (2011)	1970-2006	22 OECD ülkesi	Panel Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi (ARDL) ve Nedensellik	9 ülkede vergi-harcama, 6 ülkede harcama-vergi, 4 ülkeden mali senkronizasyon ve 3 ülkede kurumsal ayrılık hipotezi doğrulanmıştır.

Vamvoukas (2011)	1980-2009	15 AB ülkesi	Panel Nedensellik	Mali senkronizasyon hipotezi geçerlidir.
Dökmen (2012)	1994-2007	34 OECD ülkesi	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik	OECD ülkeleri için vergi-harcama hipotezinin geçerli olduğu ifade edilmektedir.
Akça ve Bilgin (2013)	1924-2009	Türkiye	Eşbütünleşme ve Nedensellik	Vergi-harcama hipotezi geçerlidir.
Richter ve Dimitrios (2013)	1833-2009	Yunanistan	Eşbütünleşme ve Nedensellik	Harcama-vergi hipotezi geçerlidir.
Bolat (2014)	1980-2013	AB-10 ülkesi	Panel Nedensellik	Almanya, İtalya ve Hollanda'da vergi-harcama hipotezi, Fransa ve Portekiz'de harcama-vergi hipotezi doğrulanırken, Belçika, Avusturya, Finlandiya, Danimarka ve Birleşik Krallık'ta hiçbir nedensellik bulunamamıştır.
Saunoris (2015)	1951-2008	ABD	Nedensellik	Vergi-harcama hipotezi geçerlidir.
Mutasçu (2016)	1995-2012	Baltık ülkeleri, Polonya ve Romanya	Panel Nedensellik	Bulgaristan'da harcama-vergi hipotezi, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovenya'da vergi-harcama hipotezi ve Slovakya'da mali senkronizasyon hipotezi geçerlidir.
Aysu Bakırtaş (2018)	Ocak 2006-Ocak 2017	Türkiye	Nedensellik	Harcama-vergi hipotezi geçerlidir.
Kiminyei (2018)	1960-2011	Kenya	Eşbütünleşme ve Nedensellik	Harcama-vergi hipotezi geçerlidir.
Sanusi (2020)	1965:1-2019:4	Güney Afrika	Eşbütünleşme, Nedensellik ve Varyans Ayırıştırma	Harcama-vergi hipotezi geçerlidir.
Tashevski ve diğerleri (2020)	1999-2015	6 güneydoğu Avrupa ülkesi	Panel Nedensellik	Makedonya'da mali senkronizasyon hipotezi doğrulanırken diğer ülkelerde vergi-harcama hipotezi doğrulanmaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında aynı örneklem seçilmesine rağmen farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bu durum gerek seçilen zaman dilimi gerekse de yöntem farklılığı gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Veri Seti ve Model

Çalışma kapsamında toplam vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı şeklinde hesaplanan vergi yüğü, kamu borç miktarının GSYH'ye oranı şeklinde hesaplanan borç yüğü ve kamu harcamalarının GSYH'ye oranı şeklinde hesaplanan kamu harcama yüğü değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenlere ait bilgiler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Hesaplama Şekli
Vergi Yüğü	Toplam Vergi Gelirleri / GSYH
Borç Yüğü	Toplam Kamu Borcu / GSYH
Harcama Yüğü	Toplam Kamu Harcamaları / GSYH

Buradan hareketle vergi yükü, borç yükü ve kamu harcama yükü arasındaki ilişkinin tespiti için çalışmanın kapsamındaki verilerin elde edildiği zaman itibariyle OECD üyesi 36 ülke bazında 1995-2018 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan veriler OECD veri tabanından elde edilmiştir. Ancak bazı ülkelerin verilerinde yaşanan eksiklikler nedeniyle veriler farklı veri tabanlarından elde edilmiştir. Avusturya'ya ait borç yükü verileri Avusturya Vergi Ofisi'nden, Yeni Zelanda ve İsveç'e ait borç yükü verileri Uluslararası Para Fonu (IMF) Veri Tabanından elde edilmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak oluşturulan modellere aşağıda yer verilmiştir.

$$\text{Model 1: } \text{vergiyüğü}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{ borçyüğü}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } \text{vergiyüğü}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{ harcamayüğü}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } \text{borçyüğü}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{ harcamayüğü}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Çalışmada oluşturulan modellerde vergiyüğü; vergi yükünü, borçyüğü; kamu borç yükünü, harcamayüğü; kamu harcamalarının GSYH'ye oranını ifade etmektedir.

3.2. Metodoloji

Çalışmada birim kök testi, panel eşbütünlük ve nedensellik testi yapmadan önce paneli oluşturan yatay kesitler (ülkeler) arasında bağımlılığın olup-olmadığı test edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının dikkate alınması, elde edilecek sonuçların farklılaşmasına etki edebilmektedir. Bu yüzden değişkenlere ve modele uygulanacak birim kök testleri ve eşbütünlük testleri, yatay kesit bağımlılığına göre farklılık göstermektedir. Değişkenlere ve modele ilişkin yatay kesit bağımlılığının tespitinde Breusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagrange Multiplier (LM), Pesaran (2004) Cross-section Dependence (CD) ve CD_{LM} testleri ile Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier (LM_{adj}) testleri kullanılmıştır. Serilerin durağan olup olmadığı, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinden biri olan Pesaran (2007) tarafından geliştirilen Cross-sectional Augmented Dickey Fuller (CADF) panel birim kök testiyle incelenmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığının tespit edilebilmesi için uygulanacak olan eşbütünlük testlerinden hangilerinin kullanılacağını belirlemek amacıyla modellere homojenlik testi yapılmıştır. Modellerin homojenliği Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Homojenite testi (Delta test) ile sınanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için modellerin yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliğini dikkate alan Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman panel eşbütünlük testinden faydalanılmıştır. Değişkenler arasındaki nedenselliğin tespiti için de yine modellerin yatay kesit bağımlılığını ve eğim heterojenliğini dikkate alan Emirmahmutoglu-Köse (2011) panel nedensellik testinden faydalanılmıştır.

4. Ampirik Bulgular

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenite Testi

Panel veri analizlerinde nedensellik ilişkilerinin incelenmesi için önemli olan öncelikle paneli oluşturan birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığının araştırılmasıdır. Çünkü paneli oluşturan ülkelerden yani yatay kesitlerden birini etkileyen bir şok, diğer ülkeleri etkileyebilmektedir. Özellikle küreselleşmenin, bunun yanında uluslararası ticaret düzeyinin ve finansal entegrasyonun da artmasıyla birlikte herhangi bir ülkede meydana gelen ekonomik şoklar, diğer ülkeleri daha kolay etkileyebilmektedir. Pesaran (2006) tarafından yapılan Monte Carlo deneyinde de panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığı testinin önemi ortaya koyulmuş ve yatay kesit bağımlılığının göz ardı edildiği analizlerdeki tahminlerin tutarsız ve sapmalı olacağı ileri sürülmüştür. Bu nedenle panel veri analizine başlamadan önce, ilk olarak seriler arasında yatay kesit bağımlılığının tespiti önemlidir (Menyah, Nazlıoğlu ve Wolde-Rufael, 2014). Yatay kesit bağımlılığına ilişkin ilk test

Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testidir. LM testi zaman boyutunun (T) yatay kesit boyutundan (N) büyük olduğu durumlarda (N<T) kullanılabilir (Baltagi, Feng ve Kao, 2012). Bu teste ilişkin denkleme aşağıda yer verilmektedir.

$$LM = T \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \hat{p}_{ij}^2 \quad (4)$$

Hem T'nin hem de N'nin büyük olduğu durumlarda (N=T) uygulanan yatay kesit bağımlılığı ise Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD_{LM} test aracılığıyla belirlenmeye çalışılmaktadır (Baltagi ve diğerleri, 2012). CD_{LM} testine ait denklem aşağıda gösterilmektedir.

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{n(n-1)}} \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n (T \hat{p}_{ij}^2 - 1) \quad (5)$$

CD_{LM} testine göre T → ∞ ve N → ∞ olduğu durumda yatay kesit bağımlılığının olmadığı varsayılmaktadır. Bu testte özellikle N>T olduğu durumlarda önemli bozulmalar meydana gelmekte, N büyüdükçe sapmalar daha da artış göstermektedir. Bu nedenle Pesaran (2004) N'nin T'den büyük olduğu durumlarda yatay kesit bağımlılığının ölçülmesi için denklemini aşağıda yer alan CD testi geliştirmiştir (Koçbulut ve Altıntaş, 2016).

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{n(n-1)}} \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \hat{p}_{ij} \quad (6)$$

Yatay kesit bağımlılığına ilişkin geliştirilen bir diğer test LM_{adj} testidir. Bu test Pesaran vd. (2008) tarafından saptması düzeltilmiş, LM testinin geliştirilmiş halidir (Menyah ve diğerleri, 2014). Bu test hem N>T hem de N<T olduğu durumlarda kullanılabilir. LM_{adj} testine ilişkin denkleme aşağıda yer verilmektedir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2T}{n(n-1)}} \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \hat{p}_{ij} \frac{(T-k)\hat{p}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \quad (7)$$

Kesitler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını ölçen bu testler için oluşturulan hipotezler; H₀: yatay kesit bağımlılığı yoktur, H₁: yatay kesit bağımlılığı vardır, şeklinde-dir. Buna göre, boş hipotezin kabul edilmesi durumunda yatay kesit birimleri arasında bağımlılığın olmadığı, alternatif hipotezin kabul edilmesi durumunda ise yatay kesit birimleri arasında bağımlılığın olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığının tespiti, analizde hangi birim kök testlerinin kullanılmasında yol göstericidir. Eğer boş hipotez kabul edilir ve kesitler arasında bağımlılık olmadığı sonucu elde edilirse, birinci nesil panel birim kök testleri ile serilerin durağanlığı analiz edilmektedir. Aksi halde yani yatay kesitler arasında bağımlılığın olması durumunda, serilerin durağanlığı ikinci nesil birim kök testleri ile sınanmaktadır (şak, 2015). Panel birim kök testine geçmeden önce kullanılan modellere ilişkin yatay kesit bağımlılığının belirlenmesi de gerekmektedir. Çünkü modellere ait yatay kesit bağımlılığının varlığı hangi eşbütünleşme testlerinin kullanılacağı noktasında önem arz etmektedir. Nitekim modellerde yatay kesit bağımlılığı söz konusu olduğunda yatay kesit bağımlılığını dikkate alan eşbütünleşme testleri daha doğru sonuçlar sunmaktadır.

Bu nedenle sonraki analizlerden önce değişken ve modellerin yatay kesit bağımlılığına bakılmalıdır. Çalışma kapsamında kurulan modellerde 36 ülke ve 1995-2018 (24 yıl) zaman aralığı seçildiği için panelde yer alan ülkeler arası yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinde N>T olduğunda kullanılabilen Pesaran CD testi ve LM_{adj} testleri dikkate alınmıştır. Değişkenlere ve modellere ilişkin yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Değişkenlere ve Modellere İlişkin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler Modeller	Testler			
	LM Test (1980)	CD _{LM} Test (2004)	CD Test (2004)	LM _{adj} Test (2008)
vergiyükü	1801,213 (0,000*)	32,995 (0,000*)	-2,371 (0,009*)	6,454 (0,000*)
harcamayükü	855.251 (0,000*)	6.346 (0,000*)	-2,048 (0,020**)	7,279 (0,000*)
borçyükü	905,105 (0,000*)	7,750 (0,000*)	-0,846 (0,119)	6,071 (0,000*)
Model 1	2040,090 (0,000*)	39,725 (0,000*)	10,616 (0,000*)	140,512 (0,000*)
Model 2	2079,340 (0,000*)	40,831 (0,000*)	11,083 (0,000*)	68,537 (0,000*)
Model 3	3558,652 (0,000*)	82,505 (0,000*)	25,894 (0,000*)	148,694 (0,000*)

Not: * %1, ** %5 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3'te görüldüğü üzere, değişkenlere ait olasılık değerleri kamu harcama yükünün CD test sonucu dışında 0,05'den küçük olduğu için boş hipotez reddedilerek, tüm serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kamu harcama yükü değişkeninde LM_{adj} testi sonucuna göre yatay kesit bağımlılığı olduğu görülmüştür. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olması serilerin durağanlığının ikinci nesil birim kök testleri ile sınanmasını gerektirmektedir. Bu nedenle çalışmanın devamında serilerin durağanlığı yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testleri ile sınanmıştır. Modellere ilişkin olarak olasılık değerleri 0,05'ten küçük olduğu için boş hipotez reddedilerek yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla modellerden hareketle kurulan eşbütünleşme denklemlerinde, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan testler kullanılmaktadır. Ayrıca modellere ilişkin uygun eşbütünleşme analizlerinin yapılabilmesi için serilerin homojenliği de önemlidir. Özellikle ülkelerin gelişmişlik düzeyinin farklı olması, serilerin homojen olabileceği varsayımını çok fazla imkan vermemekte ve genellikle heterojen olduğuna dair sonuçlar elde edilmektedir (Menyah ve diğerleri, 2014).

Panel veri analizlerinde homojenite testine yönelik çalışmalar Swamy (1970) tarafından yapılmıştır. Swamy (1970)'in homojenite testi daha çok yatay kesitin (N), zaman kesitine (T) göre küçük olduğu paneller için geliştirilmiştir. Pesaran ve Yamagata (2008) Swamy (1970)'in bu testini daha büyük paneller için geliştirerek Delta testini ortaya koymuştur. Panel bazında gerçekleştirilen homojenlik testiyle sabit terimlerin (α) ve her bir değişkenin eğim katsayısının (β) homojen ya da heterojen olup olmadığı belirlenmeye çalışılmaktadır. Pesaran ve Yamagata (2008) Delta testinde büyük örneklem için ($\hat{\Delta}$) ve küçük örneklem için ($\hat{\Delta}_{adj}$) iki ayrı test geliştirmiştir. Bu testlere ilişkin eşitliklere aşağıda yer verilmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008). Bu testlerde analiz edilen hipotezler, H₀: Eğim katsayıları homojendir; H₁: Eğim katsayıları homojen değildir, şeklindedir.

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S}-k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (8)$$

$$\hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S}-E(\tilde{Z}_{iT})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{iT})}} \right) \quad (9)$$

Çalışma kapsamında kurulan eşbütünleşme modellerinin eğim katsayılarının homojenliği Pesaran ve Yamagata (2008) Delta testi ile belirlenmiş olup, bu teste ilişkin sonuçlara Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4: Homojenite (Delta) Testi Sonuçları

	Model 1		Model 2		Model 3	
	İst. Değ.	Ola. Değ.	İst. Değ.	Ola. Değ.	İst. Değ.	Ola. Değ.
Delta Tilde	7,188	0,000*	13,045	0,000*	13,679	0,000*
Delta Tilde adj	7,685	0,000*	13,945	0,000*	14,623	0,000*

Not: * %1 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4'te görüldüğü üzere homojenite testlerinin olasılık değerleri 0,05'ten küçük olduğu için boş hipotez reddedilmiş ve modellere ilişkin eğim katsayılarının heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, her modele ilişkin tahmin sonuçlarının birimler bazında farklılaşabileceği kabul edilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı, modellerin yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliğini dikkate alan eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir.

4.2. Birim Kök Testi

Panel veri analizlerinde değişkenler arasındaki eşbütünleşme ve nedenselliğin incelenmesinden önce yapılması gereken, serilerin durağanlığının araştırılmasıdır. Yaygın olarak kullanılan durağanlık testleri birim kök testleri olarak adlandırılmaktadır (Gujarati, 2004). Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında anlamlı sonuçlara ulaşılabilmesi için birim kök testleri aracılığıyla serilerin durağan olmaları gerekmektedir. Panel veri analizlerinde birim kök testleri yapılmadan önce birimlerin yatay kesit bağımlılıkları araştırılmaktadır. Bu doğrultuda yukarıda da ifade edildiği üzere panel birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığına göre birinci nesil birim kök testleri ve ikinci nesil birim kök testleri olarak ikiye ayrılmaktadır.

Çalışmada değişkenlere yönelik yapılan yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarına göre, paneli oluşturan seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle serilerin durağanlığı yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinden biri olan Pesaran (2007) CADF birim kök testi ile sınanmıştır. Pesaran (2007) tarafından geliştirilen bu testte Augmented Dickey-Fuller (ADF) regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamaları da dikkate alınmaktadır (Pesaran, 2007). CADF panel birim kök testinin regresyon modeli ve regresyon tahmininden sonra CIPS istatistiğini (t-bar) elde edebilmek için eşitlikteki gecikmeli değişkenlerin t istatistikleri ortalamalarının hesaplandığı formül aşığıdaki gibi ifade edilebilmektedir (Baltagi, 2005).

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + p_i^* y_{i,t-1} + d_0 \bar{y}_{t-1} + d_1 \Delta \bar{y}_t + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

$$CIPS = \frac{\sum_{i=1}^N CADF_i}{N} \quad (11)$$

CADF panel birim kök testinden serilerin durağanlığı hem panelin geneli hem de her bir yatay kesit için ayrı ayrı hesaplanabilmekte, ayrıca bu birim kök testi hem $N < T$ hem de $N > T$ olduğu durumlarda kullanılabilir (Pesaran, 2007). Bu test için geliştirilen hipotezler H_0 : Seri durağan değildir; H_1 : Seri durağandır şeklinde kurulmaktadır. Çalışmaya ilişkin CADF panel birim kök test sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

		t-bar	cv10	cv5	cv1	z[t-bar]	Ola. Değ.	
I(0)	vergiyüğü	Sabitli	-1,529	-2,040	-2,110	-2,230	1,431	0,924
	vergiyüğü	Sabitli ve Trendli	-2,263	-2,540	-2,610	-2,730	0,304	0,620
	harcamayüğü	Sabitli	-1,597	-2,040	-2,110	-2,230	1,011	0,844
	harcamayüğü	Sabitli ve Trendli	-1,598	-2,540	-2,610	-2,730	4,595	1,000
	borçyüğü	Sabitli	-1,892	-2,040	-2,110	-2,230	-0,818	0,207
	borçyüğü	Sabitli ve Trendli	-2,504	-2,540	-2,610	-2,730	-1,250	0,106
I(1)	vergiyüğü	Sabitli	-3,236	-2,040	-2,110	-2,230	-9,133	0,000*
	vergiyüğü	Sabitli ve Trendli	-3,279	-2,540	-2,610	-2,730	-6,252	0,000*
	harcamayüğü	Sabitli	-2,689	-2,040	-2,110	-2,230	-5,749	0,000*
	harcamayüğü	Sabitli ve Trendli	-3,041	-2,540	-2,610	-2,730	-4,717	0,000*
	borçyüğü	Sabitli	-2,833	-2,040	-2,110	-2,230	-6,637	0,000*
	borçyüğü	Sabitli ve Trendli	-3,091	-2,540	-2,610	-2,730	-5,038	0,000*

Not: * %1 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 5’te görüldüğü üzere serilerin durağanlığı sabitli ile sabitli ve trendli olmak üzere iki modelde incelenmiştir. Her iki modele göre, olasılık değerleri 0,05’ten büyük olduğu için tüm değişkenlerin düzeylerinde birim kök içerdiği gözlenmektedir. Birim kökün varlığının ortadan kaldırılabilmesi için serilerin birinci farkları alınmıştır. Tüm serilerin birinci farklarında durağan hale geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Serilerin tamamının birinci farklarında durağan hale gelmesi eşbütünleşme analizinin yapılmasına olanak tanımaktadır.

4.3. Panel Eşbütünleşme Testi

Çalışmada uygun eşbütünleşme analizine karar verilebilmesi için öncelikle modellere yönelik yatay kesit bağımlılığı ve homojenite testleri yapılmıştır. Bu amaçla yapılan yatay kesit bağımlılığı testine göre oluşturulan modellerin yatay kesit bağımlılığı içerdiği ve delta homojenite testi ile de modellerin heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı hem yatay kesit bağımlılığını hem de heterojenliği dikkate alan Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testi ile sınanmıştır. Bu yöntem serilerin hem I(1) hem de I(0) olması durumunda kullanılabilir. Ancak bağımlı değişken mutlaka I(1) olmak zorundadır. Panelde eşbütünleşmenin varlığının belirlenmesinde ortak faktör modellemesi kullanılmaktadır. Ortak faktör modellemesi sonucu OLS tahmini yapılarak panel ve grup istatistiği olmak üzere iki ayrı test istatistiği elde edilmektedir (Westerlund, 2008). Panel istatistiği, otoregresif parametrenin tüm panel için aynı olduğu homojenlik varsayımına dayanmaktadır. Grup istatistiği ise, otoregresif parametrenin her bir yatay kesit için farklı olduğu heterojenlik varsayımına dayanmaktadır. Panel ve grup istatistiklerine ait denklemler aşağıdaki gibidir (Westerlund, 2008).

$$DH_p = \hat{S}_n(\tilde{\varnothing} - \hat{\varnothing})^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (12)$$

$$DH_g = \sum_{i=1}^n \hat{S}_i(\tilde{\varnothing}_i - \hat{\varnothing}_i)^2 \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (13)$$

DH_p panel istatistiğini, DH_g ise grup istatistiğini göstermektedir. Denklemlerde yer alan $\hat{S}_n$ uzun dönem varyansını, $\tilde{\varnothing}$ ve $\hat{\varnothing}$ eşbütünleşme parametrelerini ve $\hat{e}_{it}^2$ ise kalıntıları ifade etmektedir. Panel ve grup istatistikleri için kurulan hipotezler de değişmektedir. Buna göre, Panel istatistiği için H₀= panelin geneli için seriler arasında eşbütünleşme yoktur; H₁= panelin geneli için seriler arasında eşbütünleşme vardır şeklindedir. Grup istatistiği için ise, H₀= paneldeki bütün birimler için eşbütünleşme yoktur; H₁= paneldeki bazı birimler için eşbütünleşme vardır şeklindedir.

Çalışma kapsamında oluşturulan ve test edilen modellerin heterojen olmasından dolayı Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme testinde grup istatistiği sonuçlarına bakılarak karar verilmelidir. Buna göre Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme testi sonuçlarına Tablo 6’da yer verilmektedir.

Tablo 6: Westerlund (2008) Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Grup İstatistikleri (DH _g)	Panel İstatistikleri (DH _p)	Sonuç
Model 1	-1,809 (0,035**)	-1,882 (0,030)	Eşbütünleşme vardır.
Model 2	-0,259 (0,398)	-1,971 (0,024)	Eşbütünleşme yoktur.
Model 3	4,282 (1,000)	-0,319 (0,375)	Eşbütünleşme yoktur.

Not: ** %5 düzeyinde anlamlıdır.

Panel eşbütünleşme testi sonuçlarına göre sadece Model 1’de eşbütünleşme ilişkisi bulunurken, diğer modellerde eşbütünleşik ilişki bulunamamıştır. Yani, kamu borç yükü ile vergi yükü arasında uzun dönemli eşbütünleşik bir ilişki bulunmuştur. Borçlanmayla vergi yükü uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Kamu harcama yükü ile vergi yükü ve kamu borç yükü arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır.

4.4. Panel Nedensellik Testi

Yöntem kısmında verilen ve çalışmanın amacına yönelik oluşturulan modeller kapsamında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi, Emirmahmutoğlu-Köse (2011) panel nedensellik testi aracılığıyla incelenmiştir. Bu test Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi mantığına dayanmaktadır. Buna göre birinci aşamada standart bir panel VAR tahmini yapılarak uygun gecikme uzunluğu belirlenmektedir. İkinci aşamada, k gecikmeye en yüksek bütünleşme derecesine sahip d_{max} ilave edilmektedir. Üçüncü ve son aşamada ise, gecikme için serilerin düzey değerleriyle panel VAR modeli tahmin edilmektedir. Emirmahmutoğlu-Köse (2011) panel nedensellik testinin seçilmesindeki neden, serilerin aynı düzeyde durağan olmadığı ve seriler arasında eşbütünleşik ilişkinin olmadığı durumda da kullanılabilmesidir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011). Emirmahmutoğlu-Köse (2011) panel nedensellik testinde iki değişkenli VAR modeli kurulmaktadır. Bu modellerde öncelikle birinci değişken bağımlı değişken olurken, ikinci modelde de ikinci değişken bağımlı değişken olmaktadır. Buna göre oluşturulan modeller aşağıdaki gibidir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011).

$$x_{i,t} = \mu_i^x + \sum_{j=1}^{k_i+d_{max_i}} A_{1\ 1,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d_{max_i}} A_{1\ 2,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^x \quad (14)$$

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+d_{max_i}} A_{2\ 1,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d_{max_i}} A_{2\ 2,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^y \quad (15)$$

Modellerde yer alan d_{max} sistemde yer alan her bir i için maksimum bütünleşme düzeyini ifade etmektedir. Emirmahmutoğlu-Köse (2011) panel nedensellik testinde H_0 hipotezi x , y 'nin granger nedeni değildir; H_1 hipotezi ise x , y 'nin granger nedenidir şeklindedir. Emirmahmutoğlu-Köse (2011) panel nedensellik testi sonuçlarına Tablo 7'de yer verilmektedir.

Tablo 7: *Emirmahmutoğlu-Köse (2012) Panel Nedensellik Testi Sonuçları*

Ülke	borçyükü=> vergiyükü	vergiyükü=> borçyükü	harcamayükü=> vergiyükü	vergiyükü=> harcamayükü	harcamayükü=> borçyükü	borçyükü=> harcamayükü
Avustralya	1,888 (0,169)	0,778 (0,378)	0,883 (0,347)	0,078 (0,780)	13,031 (0,000*)	6,116 (0,013**)
Avusturya	0,010 (0,919)	0,315 (0,575)	1,860 (0,173)	1,187 (0,276)	1,689 (0,194)	2,844 (0,092***)
Belçika	0,432 (0,511)	3,564 (0,059***)	0,870 (0,351)	0,520 (0,471)	2,100 (0,147)	3,304 (0,069***)
Kanada	0,588 (0,443)	1,767 (0,184)	3,838 (0,050**)	3,672 (0,055***)	0,145 (0,704)	0,001 (0,973)
Şili	0,010 (0,921)	0,134 (0,715)	1,422 (0,233)	4,802 (0,028**)	2,561 (0,110)	9,064 (0,003*)
Çek Cumh.	0,058 (0,810)	2,137 (0,144)	0,584 (0,445)	0,777 (0,378)	0,635 (0,425)	3,420 (0,064***)
Danimarka	0,550 (0,458)	2,960 (0,085***)	1,230 (0,267)	4,445 (0,035**)	0,008 (0,930)	17,612 (0,000*)
Estonya	0,005 (0,946)	1,119 (0,290)	0,300 (0,584)	2,419 (0,120)	0,034 (0,855)	0,490 (0,484)
Finlandiya	0,572 (0,449)	0,032 (0,858)	0,058 (0,810)	0,618 (0,432)	4,441 (0,035**)	2,344 (0,126)
Fransa	0,769 (0,380)	1,895 (0,169)	1,844 (0,175)	0,002 (0,961)	2,934 (0,087***)	6,742 (0,009*)
Almanya	0,880 (0,348)	0,763 (0,382)	3,922 (0,048**)	0,316 (0,574)	1,124 (0,289)	2,515 (0,113)
Yunanistan	2,832 (0,092***)	0,174 (0,676)	0,122 (0,727)	1,906 (0,167)	0,366 (0,545)	0,046 (0,829)
Macaristan	0,023 (0,881)	0,458 (0,499)	0,975(0,324)	1,844 (0,174)	2,754 (0,097***)	0,015 (0,902)
İzlanda	5,746 (0,017**)	0,011 (0,916)	1,318 (0,251)	0,284 (0,594)	0,250 (0,617)	2,371 (0,124)
İrlanda	0,615 (0,433)	15,245 (0,000*)	0,018 (0,892)	1,051 (0,305)	4,095 (0,043**)	1,446 (0,229)
İsrail	0,102 (0,750)	2,654 (0,103)	0,401 (0,526)	2,732 (0,098***)	3,247 (0,072***)	0,988 (0,320)
İtalya	1,792 (0,181)	1,020 (0,312)	1,690 (0,194)	0,196 (0,658)	0,056 (0,813)	0,412 (0,521)
Japonya	0,083 (0,774)	0,876 (0,349)	0,653 (0,419)	0,046 (0,830)	0,145 (0,703)	0,001 (0,971)
Kore	0,229 (0,632)	0,357 (0,349)	0,369 (0,543)	4,123 (0,042**)	0,022 (0,883)	0,066 (0,798)
Letonya	0,223 (0,637)	0,030 (0,550)	0,908 (0,341)	0,929 (0,335)	6,329 (0,012**)	1,306 (0,253)
Litvanya	3,495 (0,062***)	1,357 (0,862)	0,059 (0,809)	2,965 (0,085***)	5,486 (0,019**)	0,132 (0,716)
Lüksemburg	1,574 (0,210)	0,115 (0,244)	0,019 (0,889)	0,037 (0,847)	0,049 (0,825)	3,475 (0,062***)
Meksika	0,019 (0,890)	11,148 (0,735)	0,283 (0,595)	0,029 (0,864)	0,157 (0,692)	0,005 (0,943)
Hollanda	0,102 (0,750)	2,734 (0,001*)	0,091 (0,762)	0,586 (0,444)	0,639 (0,424)	5,988 (0,014**)
Yeni Zelanda	2,840 (0,092***)	3,057 (0,098***)	3,010 (0,083***)	1,517 (0,218)	0,342 (0,559)	3,962 (0,047**)
Norveç	0,002 (0,966)	0,070 (0,080***)	0,049 (0,825)	4,086 (0,043**)	0,859 (0,354)	0,076 (0,783)
Polonya	3,110 (0,078***)	2,087 (0,791)	2,407 (0,121)	4,010 (0,045**)	1,482 (0,223)	0,031 (0,860)
Portekiz	0,543 (0,461)	0,035 (0,149)	4,082 (0,043**)	2,828 (0,093***)	0,123 (0,726)	0,485 (0,486)
Slovakya	3,213 (0,073***)	3,152 (0,853)	1,178 (0,278)	0,411 (0,522)	0,613 (0,433)	0,035 (0,852)
Slovenya	0,243 (0,622)	0,009 (0,076***)	1,131 (0,287)	0,635 (0,426)	0,207 (0,649)	0,001 (0,976)
İspanya	0,220 (0,639)	1,053 (0,926)	0,002 (0,965)	0,413 (0,521)	0,615 (0,433)	1,147 (0,284)
İsveç	0,740 (0,390)	0,592 (0,305)	1,050 (0,305)	1,686 (0,194)	0,006 (0,938)	0,134 (0,715)
İsviçre	0,206 (0,650)	4,656 (0,442)	0,475 (0,491)	0,341 (0,559)	0,344 (0,557)	12,248 (0,000*)
Türkiye	0,552 (0,458)	0,108 (0,031**)	0,099 (0,753)	0,295 (0,587)	2,375 (0,123)	0,059 (0,808)
Birleşik Krallık	1,277 (0,258)	1,239 (0,743)	2,363 (0,124)	0,336 (0,562)	1,520 (0,218)	1,810 (0,179)
ABD	8,431 (0,004*)	0,069 (0,266)	6,346 (0,012**)	7,001 (0,008*)	6,858 (0,009*)	0,039 (0,844)
	Panel sonuçları borçyükü=> vergiyükü vergiyükü=> borçyükü	Fisher stat. 82,120 (0,194) 113,050 (0,001*)	Panel sonuçları harcamayükü=> vergiyükü vergiyükü=> harcamayükü	Fisher stat. 88,193 (0,094***) 106,145 (0,005*)	Panel sonuçları harcamayükü=> borçyükü borçyükü=> harcamayükü	Fisher stat. 113,132 (0,001*) 137,360 (0,000*)

Not: * %1, ** %5 ve *** %10 düzeyinde anlamlıdır. Maksimum birim kök sayısı (dmax) 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 7'deki vergi yükü ile borç yükü arasındaki ilişki incelendiğinde Yunanistan, İzlanda, Litvanya, Polonya, Slovakya ve ABD'de borç yükü vergi yükünün nedenidir. Litvanya dışında

diğer ülkelerin borç yükünün %50'nin üzerinde olduğu düşünöldüğünde artan borç yükünün azaltılarak kamu maliyesinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında vergilerle finansmanın tercih edildiği söylenilebilir. Özellikle Yunanistan ve ABD'de borç yükü %200 ve %108 olarak gerçekleşmektedir. Belçika, Danimarka, İrlanda, Hollanda, Norveç, Slovenya ve Türkiye'de ise vergi yükü borç yükünün nedenidir. İlgili ülkelerde borç yükü vergi yükünün üzerinde seyretmektedir. Yani bu ülkelerde kamu finansmanı olarak vergiler yerine ağırlıklı olarak borçlanma tercih edilmektedir. Yeni Zelanda'da ise vergi yükü ile borç yükü arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur. Panel geneli sonuçlarına bakıldığında ise OECD genelinde vergiler borçlanmanın nedenidir. Yani OECD ülkeleri kamu finansmanında vergilerden ziyade borçlanma aracına başvurduğu ifade edilebilir. OECD ortalamasına bakıldığında borç yükünün vergi yükünden fazla olduğu görölmektedir. Bu da elde edilen bulguyu desteklemektedir.

Vergi yükü ile kamu harcama yükü arasındaki ilişki incelendiğinde Almanya ve Yeni Zelanda'da harcama ile vergi arasındaki hipotezlerden harcama-vergi hipotezinin; Şili, Danimarka, İsrail, Kore, Litvanya, Norveç ve Polonya'da vergi-harcama hipotezinin; Kanada, Portekiz ve ABD'de mali senkronizasyon hipotezinin ve diğer ülkelerde ise kurumsal ayrılık hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Almanya ve Yeni Zelanda'da kamu harcamalarının artışı vergileri artırmaktadır. Bu ülkelerde eğer bütçe denkliliği sağlanmak istenilirse kamu harcamalarının kısıtlanması yoluna gidilmesi gerekmektedir. Şili, Danimarka, İsrail, Kore, Litvanya, Norveç ve Polonya'da vergi gelirleri kamu harcamalarını artırmaktadır. Bu ülkelerde bütçe denkliliğinin sağlanması vergi gelirlerinin azaltılmasına bağlı olarak kamu harcamalarının azalması durumunda gerçekleşebilecektir. Kanada, Portekiz ve ABD'de ise vergiler ve harcamalar aynı anda kararlaştırılmaktadır. Diğer kalan ülkelerde ise herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmadığından gelir ve harcama sürecinin birbirinden ayrı şekilde gerçekleştiğini öne süren kurumsal ayrılık hipotezini desteklemektedir. Günümüzde parlamenter sistemin ağırlık olduğu düşünöldüğünde her ne kadar gelir ve harcamaların birbirinden ayrı olarak belirlenmesi mümkün olmasa da ampirik bulgular bu yönde görüş sunmaktadır. OECD geneline bakıldığında ise mali senkronizasyon hipotezinin doğrulandığı görölmektedir. Buna göre OECD ülkelerinde kamu gelir ve harcamalarının eş zamanlı olarak planlandığı söylenebilir. Vergi yükü ile kamu harcama yükü arasındaki ilişkinin analizi sonucu elde edilen bulgular Chang ve Chiang (2009) ile uyumludur.

Kamu borç yükü ile kamu harcama yükü arasındaki ilişki incelendiğinde Finlandiya, Macaristan, İrlanda, İsrail, Letonya, Litvanya ve ABD'de kamu harcamalarından borç yüküne; Avustralya, Avusturya, Belçika, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda ve İsviçre'de ise borç yükünden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik vardır. Avustralya ve Fransa'da ise borç yükü ile harcama yükü arasında çift yönlü nedensellik bulunmaktadır. Burada İsrail, Litvanya ve ABD dikkat çekmektedir. Bu ülkelerde vergiler harcamaların nedenini oluştururken, harcamalar da borçların nedenini oluşturmaktadır. OECD genelinde ise kamu borç yükü ile kamu harcama yükü arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Yani, kamu harcamaları finansmanında borçlanma aracına başvurulduğundan borçlanma artarken, borçlanma sonucu elde edilen gelir yine kamu harcamalarına aktarıldığından harcamalar artmaktadır.

5. Sonuç

Kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi, ortaya çıkan bütçe açığının kapatılması noktasında izlenecek politikalar açısından son derece önemlidir. Artan bütçe açıkları sorunu özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı sorunların başında gelir. 2008 yılında yaşanan küresel kriz ile birlikte hemen hemen her ülkenin bütçe açığında artış yaşanmıştır. Bu durum OECD üyesi ülkeler için de geçerlidir. OECD ortalamasına bakıldığında 2008 küresel krizin etkisiyle bütçe açığının arttığı görölmektedir. Ancak krizin etkilerinin azalmasıyla birlikte bütçe açığı kriz öncesi seyrine dönmüştür.

Bütçe açıklarının kapatılmasında vergiler ve borçlanma gibi gelir araçları ile kamu harcamaları gibi gider araçları kullanılmaktadır. Bu araçlar arasındaki etkileşim bütçe açıklarının artması ve azalması noktasında yol gösterici olmaktadır. Bu kapsamda gelir ve harcamalar arasındaki ilişkinin ortaya konulması için vergi-harcama, harcama-vergi, mali senkronizasyon ve kurumsal farklılık olmak üzere dört hipotez geliştirilmiştir. Bu hipotezler kapsamında ilişkinin yönü ortaya konularak, açıkların kapatılması için en etkili araç belirlenmektedir.

Çalışmada, OECD ülkeleri temelinde kamu gelirleri arasında yer alan vergiler ve borçlanma ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin 1995-2018 dönemi arasındaki yıllık veriler kullanılarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu ilişkinin ortaya konulması için panel veri analizi yardımıyla yatay kesit bağımlılığı, homojenite, birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testleri yapılmıştır. Birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olması ve modellerin eğim katsayılarının heterojen olması nedeniyle kullanılan birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testleri bu durumu dikkate alan yeni nesil testlerdir. Yapılan analizler sonucunda, sadece vergi yükü ile borç yükü arasında uzun dönemli eşbütünleşik bir ilişki bulunmuştur. Nedensellik analizi sonucunda ise, altı ülkede borç yükünden vergi yüküne, yedi ülkede vergi yükünden borç yüküne tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, bir ülkede çift yönlü nedensellik bulunmuştur. Vergi yükü ile kamu harcama yükü arasındaki nedensellik analizi sonucuna göre, iki ülkede harcama yükünden vergi yüküne, yedi ülkede vergi yükünden harcama yüküne tek yönlü ve üç ülkede çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. Harcama yükü ve borç yükü arasındaki nedensellik analizi sonucuna göre ise, yedi ülkede harcama yükünden borç yüküne, dokuz ülkede borç yükünden harcama yüküne tek yönlü ve iki ülkede çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. Panel geneli sonuçlara bakıldığında, OECD genelinde mali senkronizasyon hipotezinin geçerli olduğu, kamu finansmanının vergi yerine borçlanma yoluyla gerçekleştirildiği, buradan hareketle de borçlanma yoluyla elde edilen gelirin harcamaları artırdığı ve artan harcamaların finansmanı için yine borçlanmaya başvurulduğu ifade edilebilir.

Elde edilen bulgular yorumlandığında, OECD ülkelerinde kamu finansmanının vergiler yerine borçlanmayla sağlandığı söylenebilir. Borçlanma ile harcama arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisine göre de borçlanma ve harcamalar birbirini artırmaktadır. Bu açıdan OECD ülkelerinde mali senkronizasyon hipotezinin geçerli olduğu da göz önüne alındığında, bütçe sürecinde gelir ve gider kalemleri belirlenirken borçlanma miktarının azaltılması kamu harcamalarını da azaltacağından bütçe açıklarının kapatılmasında etki olabilecektir. Borçlanmanın azaltılması nedeniyle ortaya çıkacak kamusal finansman ihtiyacı da vergilerin arttırılması yoluyla giderilebilir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Göksel Karaş, Ufuk Selen

Kaynakça

- Afonso, A. ve Rault, C. (2009). Spend-and-tax: a panel data investigation for the EU. *Economics Bulletin*, 29(4), 2542–2548.
- Akça, H. ve Bilgin, C. (2013). Harca-vergilendir veya vergilendir-harca: Türkiye üzerine ampirik bir araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 4(1), 143-157.
- Akçağlayan, A. ve Kayıran, M. (2010). Türkiye’de kamu harcamaları ve gelirleri: nedensellik ilişkisi üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 129-146.
- Anderson, W., Myles S. W. ve Warner J. (1986). Government spending and taxation: what causes what?. *Southern Economic Journal*, 52(3), 630-639.

- Arıcan, E. (2005). Ricardocu denklik teoremi ve teorilerde kamu açıklarına ilişkin yaklaşımlar: Türkiye ekonomisine ilişkin bir uygulama. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(1), 77-94.
- Avusturya Vergi Ofisi. (2020). Legal database, Erişim adresi: <https://www.ato.gov.au/Law/#Law>.
- Aysu, A. ve Bakırtaş, D. (2018). Kamu harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51, 1-19.
- Baghestani, H. ve McNown, R. (1994). Do revenues or expenditures respond to budgetary disequilibria?. *Southern Economic Journal*, 60, 311-322.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Baltagi, B. H., Feng, Q. ve Kao, C. (2012). A lagrange multiplier test for cross-section dependence in a fixed effects panel data model. *Journal Econometrics*, 70, 164-177.
- Barro, R. J. (1979), On the determination of public debt. *Journal of Political Economy*, 81, 940-971.
- Bolat, S. (2014). The relationship between government revenues and expenditures: bootstrap panel granger causality analysis on european countries. *The Economic Research Guardian*, 4(2), 58-73.
- Buchanan, J. M. ve Wagner, R. W. (1977). *Democracy in deficit*. New York: Academic Press.
- Chang, T. ve Chiang, G. (2009). Revisiting the government revenue-expenditure nexus: evidence from 15 OECD countries based on the panel data approach. *Czech Journal of Economics and Finance (Finance a uver)*, 59(2), 165-172.
- Dökmen, G. (2012). Kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişki: panel nedensellik analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 115-143.
- Emirmahmutoğlu, F. ve Köse, N. (2011). Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28, 870-876.
- Friedman, M. (1978). The limitations of tax limitations. *Policy Review*, 7-14.
- Gujarati, D. (2004). *Basic econometrics*, New York: The McGraw-Hill Companies.
- Hasan, M. ve Lincoln, I. (1997). Tax then spend or spend then tax? experience in the UK, 1961–93. *Applied Economics Letters*, 4(4), 237-239.
- Hoover, K. D. ve Sheffrin, S. M. (1992). Causation, spending, and taxes: sand in the sandbox or the tax collector for the welfare state?. *American Economic Review*, 82(1), 225-248.
- Kiminyei, F. K. (2018). The nexus between tax revenue and government expenditure in Kenya. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 7(5), 1-6.
- Koçbulut, Ö. ve Altıntaş, H. (2016). İkiz açıklar ve Feldstein-Horioka hipotezi: OECD ülkeleri üzerine yatay kesit bağımlılığı altında yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, 145-174.
- Konukcu-Önal, D. ve Tosun, A. N. (2008). Government revenue-expenditure nexus: evidence from several transitional economies. *Economic Annals*, 53(178-179), 145-156.
- Meltzer, A. ve Richard, S. (1981). A rational theory of the size of government. *Journal of Political Economy*, 89(5), 914-927.

- Menyah, K., Nazlıoğlu, Ş. ve Wolde-Rufael, Y. (2014). Financial development, trade openness and economic growth in african countries: new insights from a panel causality approach. *Economic Modelling*, 37, 386-394.
- Musgrave, R. (1966). Principles of budget determination. H. Cameron ve W. Henderson (Ed.), *public finance: selected readings* içinde (ss. 15-27). New York: Random House.
- Mutascu, M. (2016). Government revenues and expenditures in the east european economies: a bootstrap panel granger causality approach, *Eastern European Economics*, 54(6), 489-502.
- Narayan, P. K. ve Narayan, S. (2006). Government revenue and government expenditure nexus: evidence from developing countries. *Applied Economics*, 38(3), 285–291.
- OECD. (2021). *National accounts*. Erişim adresi: <https://stats.oecd.org/#>
- Owoye, O. ve Onafowora, O. A. (2011). The relationship between tax revenues and government expenditures in european union and non-european union OECD countries. *Public Finance Review*, 39(3), 429-461.
- Peacock, A. ve Wiseman, J. (1979). Approaches to the analysis of government expenditures growth. *Public Finance Quarterly*, 7, 3-23.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.
- Richter, C. ve Dimitrios, P. (2013). Tax and spend, spend and tax, fiscal synchronisation or institutional separation? examining the case of Greece. *Romanian Journal of Fiscal Policy (RJFP)*, 4(2), 1-17.
- Sanusi, K. A. (2020). On the relation between government expenditure and revenue in South Africa: An empirical investigation in a nonlinear framework. *Cogent Economics & Finance*, 8(1), 2-21.
- Saunoris J. W. (2015). The dynamics of the revenue–expenditure nexus: evidence from US state government finances. *Public Finance Review*, 43(1), 108-134.
- Şak, N. (2015). Panel birim kök testleri. S. Güriş (Ed.), *Stata ile panel veri modelleri* içinde (ss. 203-267), İstanbul: Der Yayınları.
- Tashevskaa, B., Trenovski, B. ve Trpkova-Nestorovska, M. (2020). The government revenue–expenditure nexus in Southeast Europe: a bootstrap panel granger-causality approach. *Eastern European Economics*, 58(4), 309-326.
- Tokatlıoğlu, M. ve Selen, U. (2019). *Maliye politikası*, Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Uluslararası Para Fonu. (2020). International financial statistics, Erişim adresi: <https://data.imf.org/?sk=4c514d48-b6ba-49ed-8ab9-52b0c1a0179b&sId=-1>.
- Vamvoukas, G. A. (2011). The tax-spend debate with an application to the EU. *Economic Issues*, 16(1), 65-88.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23, 193-233.
- Wildavsky, A. (1988). *The new politics of the budgetary process*. Glenview, IL: Scott, Foresman.

Araştırma Makalesi / Research Article

**BILATERAL AND REGIONAL ASPECTS OF AZERBAIJAN-KAZAKHSTAN
RELATIONS**

Halit HAMZAOĞLU¹

Abstract

Azerbaijan and Kazakhstan are two independent countries that share a common history, traditions, and cultural ties. After independence, both countries have achieved significant political and economic successes. The amicable relations between the two countries were strengthened with the "Amicable relations and strategic partnership declaration between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Kazakhstan" signed in Nur-Sultan on 1 March 2004. With the "Agreement on strategic partnership and alliance relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Kazakhstan" signed in Baku on May 24, 2005, the relationship have reached a strategic level. The economic relations and joint projects between the two countries play an important role in ensuring regional stability and prosperity. A common history, traditions, and cultural ties allow the further expansion and development of the strategic relations between Azerbaijan and Kazakhstan.

Keywords: Azerbaijan, Common projects, Cooperation mechanisms, Kazakhstan, Regional politics

JEL Codes: F50, F53, F59

İKİLİ VE BÖLGESEL YÖNLERİYLE AZERBAIJAN-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ

Öz

Azerbaycan ve Kazakistan ortak tarihi, gelenekleri ve kültürel bağları paylaşan iki bağımsız ülkedir. Bağımsızlık sonrası her iki ülke hem siyasi hem de ekonomik anlamda önemli başarılar kazanmışlardır. İki ülke arasında yakın dostluk ilişkileri, 1 Mart 2004'te Nur-Sultan'da imzalanan "Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kazakistan Cumhuriyeti arasındaki dostluk ilişkileri ve Stratejik Ortaklık Deklarasyonu" ile güçlendirilmiştir. 24 Mayıs 2005'te Bakü'de imzalanan "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında stratejik ortaklık ve müttefiklik ilişkileri Antlaşması" ile ilişkiler stratejik düzeye ulaşmıştır. İki ülke arasında var olan ekonomik ilişkiler ve ortak projeler, bölgesel istikrarın ve refahın sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Ortak tarih, gelenekler ve kültürel bağlar Azerbaycan- Kazakistan stratejik ilişkilerinin daha da genişlemesine ve gelişmesine olanak tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Bölgesel politikalar, İşbirliği mekanizmaları, Kazakistan, Ortak projeler

JEL Kodları: F50, F53, F59

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, halithamzaoglu85@gmail.com, ORCID 0000-0001-5249-1911.

Başvuru Tarihi (Received): 04.05.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Introduction

Common historical and cultural ties bring together Azerbaijan and Kazakhstan, which gained their independence with the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). Political, economic, and cultural relations between these two countries, which are the shining stars of the Turkic World, are critical in terms of ensuring regional stability and prosperity. Mutual trust in bilateral relations is supported by multi-dimensional cooperation mechanisms. The two countries cooperate constructively in international and regional institutions such as the United Nations (UN), Turkic Council, Commonwealth of Independent States (CIS), Economic Cooperation Organization (ECO), and International Organization of Turkic Culture (TURKSOY).

The basic research question of our study is the assumption that constructive relations and cooperation between Azerbaijan and Kazakhstan are of key importance for regional stability and prosperity. In this study, the analysis of bilateral political relations, joint economic activities and cultural ties is evaluated based on this assumption. In this context, the importance of cooperation in the fields of energy and transportation is emphasized, and the role of cultural ties in the further expansion of cooperation is explored. However, it is underlined that rational interests also direct the development of relations between the two countries. In the study, it is emphasized that these interests and cultural ties enable Azerbaijan-Kazakhstan relations to reach the level of strategic partnership.

The study consists of three main titles and subsections that allows for better understanding of each main title. The first part of the study focuses on the development of political relations between Azerbaijan and Kazakhstan and the importance and functionality of mutual visits in bilateral relations are emphasized. This section mentions the importance of the cooperation between the two countries in determining the legal status of the Caspian Sea. Moreover, the attitude of Kazakhstan in the context of the Nagorno-Karabakh problem is investigated.

In the second part, the economic relations that exist between Azerbaijan and Kazakhstan are analyzed from the perspective of cooperation in the fields of energy and transportation. It is emphasized that the economic cooperation between the two countries contributes to the stability and prosperity in the Caucasus, Central Asia and Caspian regions.

1. Bilateral Political Relations

Diplomatic relations between Azerbaijan and Kazakhstan were established on 30 August 1992. On January 9, 1993, the Embassy of the Republic of Kazakhstan in Azerbaijan began its activities. On March 1, 2004, the Embassy of the Republic of Azerbaijan in Kazakhstan became operational (Heydar Aliyev Heritage, 2010). Bilateral relations have developed within the framework of good neighborliness, mutually beneficial cooperation mechanisms, and close or similar positions on international and regional issues (Sultanov, 2009). Since the Soviet period there have been fraternal ties between the two countries at the level of political, economic, and cultural relations (Muhamedjanov, 2009: 7). After independence, these ties have deepened and the relations between the two countries have achieved a strategic level.

After Heydar Aliyev came to power in Azerbaijan in 1993, he started to pursue a balanced foreign policy strategy. In this context, relations with Kazakhstan were especially important in terms of providing political support regarding the Nagorno-Karabakh conflict and economic projects (Huseynov, 2017: 140). The development of bilateral relations has been reinforced by mutual visits of the presidents. Azerbaijani leader Heydar Aliyev (1993-2003) visited Almaty after his official visit to China on March 2, 1994, and met with Kazakhstan leader Nursultan Nazarbayev. In the meeting held in a friendly atmosphere, diverse areas of cooperation between the two countries were discussed. In this context, it was emphasized that there were great opportunities to strengthen cooperation (Ahmedov, 2013).

The meeting between Azerbaijani President Heydar Aliyev and Kazakhstan President Nursultan Nazarbayev at the Turkic States Summit held in Istanbul on October 19, 1994, was a turning point for the development of bilateral relations. During the meeting, the perspective of the development of relations between the two countries was discussed, and it was decided Azerbaijan-Kazakhstan relations be established both within the framework of relations between Turkic states and at the bilateral level (Heydar Aliyev Heritage, 2010).

On February 29, 1995, President Heydar Aliyev attended the CIS Presidents' Summit held in Kazakhstan. With this visit of Heydar Aliyev, a new stage in bilateral relations was initiated. Aliyev met with Kazakhstan leader Nazarbayev within the scope of the visit and issues related to bilateral relations were discussed. Cooperation in diplomatic, political, energy, economic, cultural, and humanitarian fields was the main focus of the negotiations (Huseynova, 2014). Developing bilateral and multilateral relations within the scope of these areas was the main priority for both countries.

On 9-10 August 1995, Heydar Aliyev participated in the 150th Commemoration Ceremony of the great Kazakh poet Abai Kunanbayev organized by the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (UNESCO) in Almaty (Ahmedov, 2013). In his meeting with President Nazarbayev, Aliyev emphasized that the economic relations between the two countries should be further developed and he also touched on the problem of the common use of the Caspian Sea. At the end of the meeting, Aliyev invited the leader of Kazakhstan to Azerbaijan for an official visit (Huseynova, 2014).

Based on the aforementioned invitation, President Nazarbayev paid an official visit to Baku on 16-17 September 1996. During the visit, for the first time, the content of political, economic, and cultural relations was discussed concretely, and thus, the foundations of the formation of amicable relations were laid (Ahmedov, 2013). During the visit, an important agreement "On the Basics of Relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Kazakhstan" was signed (Heydar Aliyev Heritage, 2010). In addition, cooperation agreements were signed between the parties on the fields of promotion and protection of investments, the oil and gas industry, and air transport (Heydar Aliyev Heritage, 2010). A joint declaration was announced on the Caspian problem, which is one of the regional-scale issues. One of the remarkable issues addressed during the visit was the development of institutional cooperation between the two countries. The documents signed between the parties during Nazarbayev's visit to Baku brought along new historical opportunities for the development of relations (Ahmedov, 2013). Thus, the visit prepared suitable groundwork for the development and expansion of multilateral cooperation between Azerbaijan and Kazakhstan.

During the Fourth Summit of the Head of Turkic Speaking Countries in October 1996, talks were held between Aliyev and Nazarbayev. Nazarbayev invited Aliyev to Kazakhstan for an official visit at the ECO meeting held in Ashgabat on 13-14 May 1997. Subsequently, Aliyev paid an official visit to Kazakhstan on 10-11 June 1997. During the visit, a bilateral meeting was held between Aliyev and Nazarbayev and the future perspective of the relations was discussed (Heydar Aliyev Heritage, 2010).

Within the scope of the visit, several important agreements were signed between Azerbaijan and Kazakhstan. The announcement of the declaration on the further development and deepening of cooperation between the parties had the characteristic of determining the future direction of the relations. The memorandum that was signed on the transport of oil resources to international markets was especially important. Agreements of visa-free travel, a free trade agreement, and legal assistance on humanitarian issues were also signed between the two countries (Heydar Aliyev Heritage, 2010).

The bilateral relations between Azerbaijan and Kazakhstan have reached a new strategic dimension during the Presidency of Ilham Aliyev. During this period, the relations between Azerbaijan and Kazakhstan developed in the format of cooperation both in bilateral and international organizations. President Ilham Aliyev made his first official visit to Kazakhstan on March 1, 2004.

Amicable relations between the two countries were strengthened by the "Declaration of amicable relations and strategic partnership between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Kazakhstan" signed on March 1, 2004, in Astana (now Nur-Sultan) (Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2021). The "Agreement on strategic partnership and alliance relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Kazakhstan" signed in Baku on 24 May 2005 was an indication of the strategic level of bilateral relations (Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2021).

During the working visit of President Ilham Aliyev to Kazakhstan in June 2006, two important documents were signed on the transport of Kazakh oil to European markets by the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil pipeline through the Caspian Sea and Azerbaijan lands (Huseynov, 2017: 141).

The official visit of President Ilham Aliyev to Kazakhstan in August 2007 had an important place in terms of the development of relations. During the visit, priority areas of bilateral relations were discussed with President Nazarbayev. Nazarbayev stated that "they are interested in transit freight transportation that will reach Europe from Azerbaijani lands". Nazarbayev also expressed his support for "transportation of Azerbaijani goods to Central Asia and China via Kazakhstan" (Ismayilova, 2011: 199).

President Ilham Aliyev's next visit to Kazakhstan was performed on May 5, 2008, where he attended the meeting held for the 10th anniversary of the establishment of Astana (Heydar Aliyev Heritage, 2010). Azerbaijan's consulate in Aktau commenced activities on September 6, 2008 (Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2021).

In 2009, mutual visits were made between the two countries at the level of Heads of State. An unofficial summit of the leaders of Azerbaijan, Kazakhstan, the Russian Federation, and Turkmenistan was held on September 11, 2009, in Aktau, Kazakhstan. Nazarbayev stated at the summit that "various bilateral and multilateral cooperation issues should be addressed" (Akorda, 2009).

President Nazarbayev made an official visit to Azerbaijan on October 2, 2009. Within the scope of the visit, the "Memorandum on the joint use of oil and gas infrastructure facilities in the context of the development of the hydrocarbon fields of the Republic of Kazakhstan by the State Oil Company of the Republic of Azerbaijan" was signed (Heydar Aliyev Heritage, 2010). The two leaders met again during the Turkic Council Summit held in Almaty on 20 October 2011. In his meeting with Aliyev, Nazarbayev emphasized that mutual visits between the two countries became a tradition and that relations reached a high level (Akorda, 2011).

Nazarbayev, who visited Baku in 2017, stated that this visit should be a spark for the further development of relations within the framework of a new format. Nazarbayev emphasized the damage caused by the global crisis environment to national economies and spoke about the importance of diversifying economic relations and integrating innovative technologies into the economy. (Kapital Kazaxstan, 2017). At the ceremony held in Baku on April 3, 2017, President Nazarbayev was awarded the "Heydar Aliyev Order", the highest state order of Azerbaijan, for his special services in the development of friendly relations and cooperation between the two countries (The Library of the First President of the Republic of Kazakhstan-Elbassy, 2020).

In the Presidential election held on 9 June 2019, Kasym Jomart Tokayev was elected as the second President of Kazakhstan. Relations with Azerbaijan, which Elbasy Nazarbayev attributed special

importance to, followed a positive course during the Tokayev period as well. Serjan Abdikerimov, Kazakhstan's Ambassador to Azerbaijan stated that "the strategic cooperation built by Heydar Aliyev and Nursultan Nazarbayev was successfully continued by President Tokayev" (Abdikerimov, 2019). Meeting with Ilham Aliyev at the Munich Security Conference on February 14, 2020, Tokayev said that "Azerbaijan is the key partner of Kazakhstan in the South Caucasus and Caspian region" (Interfax-Azerbaijan, 2020).

1.1. Cooperation in Determining the Legal Status of the Caspian

With its strategic and geopolitical position, the Caspian region deeply affects the political, economic, and socio-political developments and trends in the Eurasian geography. With the dissolution of the USSR, this region where Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan, Russia, and Iran are riparian states has started to play an important role in global politics due to its convenient geographical location, transportation potential and natural resources.

Considered to be the largest lake in the world, named a sea in the historical process, and having various natural resources, the Caspian was "used without dispute between Tsarist Russia / USSR and Iran" (Abdullayev, 1999: 255). The total length of the Caspian Sea's coastline is 7,010 km. "Kazakhstan has a coastline of 2.340 km, Russia 1.930 km, Turkmenistan 1.200 km, Azerbaijan 800 km, and Iran 740 km" (Amirbek, 2015: 24). The international legal status of the Caspian has been addressed many times since 1992 in the bilateral and multilateral views of the riparian countries. A common attitude towards the status of the Caspian as a sea or a lake has not been established for a long time (Aliyev, 2009). Against the middle line principle advocated by Azerbaijan, Kazakhstan, and Russia, Turkmenistan had a different attitude towards the method, although it adopted the principle of "sharing the sea". Iran, on the other hand, was against both sharing principles and reiterated its view that Iran should have at least 20% of the Caspian" (Terzioğlu, 2008: 41).

Since the mid-1990s, a consensus has been achieved between Azerbaijan and Kazakhstan on the delimitation of the Caspian Sea. Azerbaijan argued that the Caspian "be divided into national sectors according to the principle of midlines among the five coastal states so that each coastal state has sovereign rights just like its own land area" (Abdullayev, 1999: 269). Azerbaijan and Kazakhstan have taken a common attitude in sharing according to the principle of national sectors (Aliyev, 2009). In this context, it can be said that there is similarity in the views advocated by Azerbaijan and Kazakhstan. That is because it is important for Azerbaijan to determine its own area of sovereignty in terms of a final division rather than evaluating the Caspian as a sea or a lake" (Abdullayev, 1999: 279).

Heydar Aliyev stated in the interview he gave within the scope of his visit to France in 1997 that, "the attitudes of Azerbaijan and Kazakhstan were the same" (Aliyev, 2009: 193). In 1998, Russia and Kazakhstan signed a series of agreements regarding the status of the Caspian. Azerbaijan accepted that the agreements signed between Russia and Kazakhstan could form the basis for the solution of the legal status of the Caspian and lay the groundwork for the preparation of the Convention on the Legal Status of the Caspian. Additionally, under the influence of the increasing speed of cooperation between Kazakhstan and Russia, Azerbaijan and Russia made a joint statement on the principles of cooperation in the Caspian on January 9, 2001 (Ayulbayev, 2009: 22).

At the CIS Summit held in Moscow on November 29, 2001, the leaders of Azerbaijan and Kazakhstan signed an agreement on the status of the Caspian. In the agreement made between Azerbaijan, Kazakhstan and Russia in May 2003, three riparian countries found a middle ground and took the same attitude in solving the Caspian problem (Ayulbayev, 2009: 23).

After 22 years of long negotiations, the five riparian countries managed to fully agree on all provisions regarding the legal status of the Caspian Sea (Memmedov, 2019: 176). The Presidents of Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan, Russia, and Iran signed the agreement that determines the legal status of the Caspian at the 5th Summit of the Caspian Littoral Countries, held in Aktau on 12 August 2018 (Akorda, 2018).

1.2. Kazakhstan's Attitude towards the Nagorno-Karabakh Conflict

Gaining international and regional support for a solution for the Nagorno-Karabakh conflict was the main direction of post-independence Azerbaijani foreign policy. In this context, Azerbaijani diplomacy was making an intense effort. The region was occupied by Armenia between 1988-1993 and more than one million Azerbaijanis had to leave their historical lands. In 1994, a ceasefire agreement was signed between Azerbaijan and Armenia, and the solution of the problem started to be discussed before the Minsk Group of the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE). The activities of the Minsk Group, which has been co-chaired by the United States of America (USA), Russia and France since 1994, were inconclusive. Thus, with the military operation that started on September 27, 2020, and lasted for 44 days, which was in line with international legal principles, the Azerbaijani Armed Forces saved the occupied territories. Azerbaijan's victory in Nagorno-Karabakh deeply affected regional geopolitical dynamics.

Kazakhstan has repeatedly declared that it favors the solution to the Nagorno-Karabakh problem through negotiations. Since it gained independence, Kazakhstan has consistently opposed any signs of escalation of the conflict (Yergaliyev, 2020). Besides, it has repeatedly affirmed its commitment to the inviolability of the administrative borders of the republics during the dissolution of the former USSR. Kazakhstan has followed policies that oppose all kinds of separatism as a matter of principle. This point indicates that Kazakhstan supports the territorial integrity of Azerbaijan. Kazakhstan blocked Armenia's admission to the Eurasian Economic Union (EAEU) because it has unsolved problems with Azerbaijan. For this reason, there have been constant diplomatic tensions between Yerevan and Nur-Sultan (Satpayev, 2020).

After the dissolution of the USSR, Kazakhstan had good relations with both Azerbaijan and Armenia. In this context, Kazakhstan was developing amicable relations with these two CIS countries (Galiyev, 2012: 38). Therefore, Kazakhstan was looking at the issue from the perspective of the CIS and the near environment. With this position, Kazakhstan had the potential to act as a mediator in the solution of the problem. For example, in 2016, Nazarbayev made a phone call with both Aliyev and Sargsyan to eliminate the ongoing tension on the Azerbaijan-Armenia border (Kapital Kazaxistan, 2016). Kazakhstan offered Azerbaijan and Armenia a dialogue platform for peace talks during the OSCE Chairpersonship in 2010. This mediation offer was also important in the context of increasing the international prestige of Kazakhstan (Galiyev, 2012: 39). Subsequently, the Foreign Ministers of Azerbaijan and Armenia met in Astana on 17 July 2010. The "Astana Declaration" on the solution of the problem was announced at the 7th Summit of OSCE held in Astana on 1-2 December 2010 (Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2021). The declaration emphasized the peaceful solution of the problem and referred to previous talks. Speaking at the Astana Summit, President Aliyev emphasized that Nagorno-Karabakh were historical Azerbaijani lands and was occupied by Armenia. Aliyev underlined that Armenia did not comply with the principles of international law and violated the ceasefire several times (OSCE Summit, 2010).

When long-lasting negotiations yielded no results, the process of liberation of the occupied territories started with the operation launched by the Azerbaijani Armed Forces on September 27, 2020. Armenia wanted to benefit from the capacity of the Collective Security Treaty Organization (CSTO), of which it is a member, within the framework of its plans. During the 2016 crisis between Turkey and Russia, Armenia's CSTO representative made a statement that the members of the

organization completely supported Moscow in case of conflict with Ankara. However, member countries such as Kazakhstan, Belarus and Kyrgyzstan protested this statement and reminded that the Armenian representative was not authorized to make such statements on behalf of the organization (Satpayev, 2020).

Armenia could not obtain the support of the CSTO in the war in Nagorno-Karabakh due to the internationally recognized territories of Azerbaijan were occupied and regional conflicts are not included in the CSTO rules (Kurayev, 2020). Therefore, Kazakhstan and other CSTO member countries were prioritizing the de-regionalization of the issue. Thus, Kazakhstan acting within the framework of international legal principles, did not allow CSTO to be used as a part of Armenia's occupying policies.

On November 9, 2020, with the mediation of Russia, the Presidents of Azerbaijan and Armenia signed a ceasefire. The text announced on 10 November 2020, that a new geopolitical reality in the South Caucasus was created. Thus, the Second Karabakh War, which lasted for 44 days and concluded with the victory of Azerbaijan was ended. Azerbaijan liberated Karabakh from occupation and ensured its territorial integrity.

The Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan stated that it supported and appreciated the ceasefire decision (Kostanai News, 2020). And drew attention to the constructive role of Russia in the realization of this agreement and its peacekeeping efforts towards the practical implementation of the agreement (Tass News Agency, 2020). On November 12, 2020, local Kazakhs also participated in the victory celebrations organized by Azerbaijan's diaspora representatives in the city of Aktobe, Kazakhstan. Azerbaijani and Kazakhstani flags were waved side-by-side during the celebrations in Aktobe (Trend News Agency, 2020). Kazakhstan President Tokayev described the agreement as historic in the video conference of the CSTO Security Council (Ria Novosty, 2020).

1.3.The Effect of the Azerbaijani Diaspora in Kazakhstan on the Development of Political Relations

The emergence of Azerbaijanis in Kazakhstan is associated with the forced settlement of peoples in the war and pre-war years. The deportation of Azerbaijanis to Kazakhstan took place in three stages. The first stage of the deportation of Azerbaijanis to Kazakhstan was carried out in the late 1930s with the forced expulsion of the oppressed peoples of the Caucasus from their homeland. The second stage took place between the years 1944-1950 and the third stage took place between the 1960s to the 1980s. The Azerbaijanis settled in the new copper industrial areas in Kazakhstan (Assambleya Naroda Kazaxstana, 2021).

With the mass collectivization that started in the USSR in the 1930s, many propertyless people emerged in Azerbaijan and these people settled in Kazakhstan as displaced persons. In 1932, approximately 600 Azerbaijani families who settled in the Aral Sea Islands were transferred to Aralsk city of the Kyzylorda region of Kazakhstan. Many of these families, who were not used to severe frosts, lost their lives after the first winter. Of these families, a total of 200 families survived and they were transferred to Kyrgyzstan (Kozgambayeva, 2017). 50 thousand Azerbaijanis were exiled to Kazakhstan due to Soviet political pressures that started in Azerbaijan in 1937. With hundreds of families settling in Kazakhstan, these lands have become the eternal homeland for Azerbaijanis (Kozgambayeva, 2017). In 1944, various peoples, including Azerbaijanis, were exiled from Soviet Georgia to Kazakhstan.

Azerbaijanis later continued to live in Kazakhstan, after gaining freedom of movement. Undoubtedly, the friendly attitude of the Kazakh people was decisive in this (Kozgambayeva, 2017). Today, Azerbaijanis predominantly live in Shymkent, Jambul, Almaty, and Kyzylorda. Azerbaijanis living in the south of Kazakhstan are mostly engaged in agriculture. Azerbaijani

societies have been established in all regions and major cities of Kazakhstan. The societies of "Gobustan" in Almaty region, "Azeri" in Jambul, "Vatan" in Pavlodar, "Haydar" in Kostanay, and "Dostluk" in Mangystau can be given as examples (Kozgambayeva, 2017). The "Turan" cultural center, one of the first Azerbaijani communities in Kazakhstan, was established in 1977 (Djafarova, 2013: 71). The "Caspian National-Cultural Center" of Azerbaijanis started its activities in 1999 (Kozgambayeva, 2017).

All kinds of conditions were created for the preservation of the culture, language, and traditions of all peoples living in Kazakhstan after independence. Kazakhstan is a positive example for many post-Soviet countries in this regard. There are schools teaching in Azerbaijani in the cities of Astana, Almaty, and Taldykurgan (Djafarova, 2013: 73). The Union of Cultural Centers of Kazakhstan Azerbaijanis operates in Astana. This union brings together 12 diaspora organizations. The total number of Azerbaijani diaspora organizations in Kazakhstan is 37 (The State Committee on Work with Diaspora of the Republic of Azerbaijan, 2021). The 1st Forum of the Diaspora Organizations of Turkic Speaking Countries was held in Baku on June 21, 2013. The Azerbaijan diaspora in Kazakhstan actively participated in the forum (Djafarova, 2013: 74).

The Azerbaijan diaspora contributes greatly to the development of friendship between peoples. Representatives of the Azerbaijani diaspora include entrepreneurs, engineers, politicians, scientists, education, culture, and sportspeople who contribute to the economic, cultural, and political development of Kazakhstan (Kozgambayeva, 2017). In recent years, the diaspora representatives have started to play a more active role in Kazakhstan's political life. From the diaspora representatives, five oblast (province) deputies, three city deputies and the mayor of Chu were elected (Ceferova, 2019: 99). The Azerbaijan diaspora also ensures the development of relations between the regions of Kazakhstan and Azerbaijan. For example, the diaspora acts as a locomotive in the development of cooperation between the Mangystau region and Azerbaijan, and thus direct flights have started between Aktau and Baku (Velizade, 2019).

2. Cooperation within the Scope of Regional Energy and Transportation Projects

After independence, Azerbaijan and Kazakhstan developed cooperation mechanisms at various levels, especially in the fields of regional energy and transportation. Transport and energy fields are priority areas in cooperation between the two countries. Azerbaijan and Kazakhstan successfully implemented the principle of oil exports and diversification of oil supply routes (Djangabayeva, 2009: 27). Efficient regional cooperation was realized within the scope of the BTC oil pipeline, the Baku-Tbilisi-Erzurum natural gas project, and the Baku-Tbilisi-Kars railway project (Muhamedjanov, 2009: 7). In this context, the energy component has determined the direction of economic relations.

The oil sector is the foundation of the economies of Azerbaijan and Kazakhstan, and is developing dynamically in both countries. This sector provides a significant part of the national gross product, budget, and foreign currency revenues of Azerbaijan and Kazakhstan (Nuriyev, 2009: 11). In this context, during the years of independence, the oil and gas sectors in both countries have developed significantly. Kazakhstan sees Azerbaijan as its main partner and sister country in the Caucasus region in the implementation of projects in the fields of energy, transportation, and communication. Developing cooperation and interaction between the western regions of Kazakhstan and the regions of Azerbaijan, and expanding the transportation infrastructure of the Caspian ports are among the main priorities (Djangabayeva, 2009: 27). The "Aktau Production and Logistics Center", which was founded in the special region of Aktau with the investment of Azerbaijan in 2014, plays an important role in the increase of commercial and economic relations between Azerbaijan and Kazakhstan (Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2021). Azerbaijan and Kazakhstan are among the participants of the Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (TRACECA) program. On October 28, 2005, tripartite meetings were held in

Aktau between transport representatives of Azerbaijan, Kazakhstan and Georgia on the development of transportation in TRACECA. During the meetings, the launch of the container train on the Poti-Baku-Aktau-Almaty route was discussed. At the same time, the railway and transportation tariffs were the subject of the meetings (Djangabayeva, 2009: 32). On December 24, 2005, train services started on the Poti-Baku-Aktau-Almaty route, and train services were planned to be made regularly twice a month. (Day.Az, 2005).

Since 2002, Azerbaijan and Kazakhstan have started to negotiate the BTC project to ensure the transportation of Kazakh oil to world markets. With BTC, it is aimed to transport oil to be produced in the Caspian Region, especially Azerbaijani oil, to Ceyhan, Turkey via Georgia through a safe, economically and environmentally suitable pipeline system and to reach world markets by tankers (Myrzabekova & Zhaxyglova, 2016: 17). On April 18-19, 2005, negotiations were held between the authorities of Azerbaijan and Kazakhstan on the Aktau-Baku pipeline, which will enable the transportation of Kazakh oil through the BTC, and an agreement was reached on many important issues, including tariffs (Aslanli, 2017: 34). During his visit to Baku on May 25, 2005, Nazarbayev attended the ceremony held in Sangachal regarding the service start of the Azerbaijani section of the BTC pipeline. The Baku Declaration on the Development and Expansion of the East-West Energy Transmission Corridor, in which Kazakhstan also participated, was signed at the ceremony (Heydar Aliyev Heritage, 2010). Consequently, on June 16, 2006, President Nazarbayev signed the agreement regarding Kazakhstan's participation in the BTC pipeline project. The agreement stipulates the provision of tanker transportation of Kazakh oil from Aktau to Baku over the Caspian Sea via the BTC pipeline (Ria Novosty, 2009). During the visit of President İlham Aliyev to Kazakhstan in 2007, a bilateral cooperation document was signed with Kazakh national oil company KazMunayGas and Azerbaijan State Oil Company (SOCAR) (Kazakhstan Business Magazine, 2020) On November 3, 2008, the transportation of Kazakh oil through the BTC pipeline started. On November 14, 2008, an agreement was signed between SOCAR and KazMunayGas on the basic principles of the realization of the Trans Caspian project in Baku. The agreement regulated the conditions and basic principles of the joint realization of the Trans Caspian project, the establishment of a joint company for the project by KazMunayGaz and SOCAR, “the financing of the established company, the determination of tariffs, and the gradual development process of the Trans Caspian system” (Aslanli, 2017: 35).

The Kazakh section of the Caspian Sea contains most of the largest known oil fields of the basin. The Tengiz field produces 570,000 barrels of oil per day. The Kashagan field has an estimated 13 billion barrels of oil reserves (Indeo, 2018). Transporting these rich reserves of Kazakhstan to European markets through Azerbaijan is important in terms of economic gains. Azerbaijan has a reliable profile as a transit country. One of the biggest projects in the context of transporting Central Asian oil to European markets is the Trans-Caspian pipeline and transportation project. The oil leg of the project has a more functional nature. The natural gas leg is negotiated in a more cautious and prudent framework in the context of geopolitical reasons.

In 2012, intensive negotiations were held on the fate of the Trans-Caspian oil pipeline. However, the unresolved legal status of the Caspian Sea and the disagreement between countries regarding the financing of the project prevented the project from being implemented (Huseynov, 2017: 150). In 2016, the Minister of Energy of Azerbaijan Natig Aliyev announced that they planned to lay the Trans-Caspian oil pipeline from Kazakhstan to Azerbaijan with an annual capacity of 56 million tons (Neftgaz.ru, 2016). With the project, Kazakh oil would be exported to world markets, especially from the Kashagan field, through the BTC pipeline and other oil transportation systems (Nicklin, 2016).

After the agreement on the resolution of the legal status of the Caspian Sea in 2018, a suitable geopolitical ground was formed for the realization of the project in question. The signing of the

agreement on the legal status of the Caspian Sea will also allow the growth of foreign investment in all Caspian countries. The functionality of Kazakhstan's Aktau, Bautino and Kuryk ports will increase (Ongarova, 2018: 8). Azerbaijani President Ilham Aliyev stated in his meeting with German Chancellor Angela Merkel on August 26, 2018, that "they would be very interested in the decision to export gas from the east of the Caspian to world markets via Azerbaijan, but this decision should be made by the other party" (Trend News Agency, 2018). Kazakhstan is "more cautious about the Trans-Caspian natural gas cooperation and steadily tries to develop the Trans-Caspian oil cooperation with Azerbaijan" (Aslanli, 2017: 44).

The leading transportation project that brings Azerbaijan and Kazakhstan together is the East-West Middle Corridor Initiative of Turkey. The Middle Corridor Initiative, which foresees the revitalization of the Silk Road, creates a natural synergy with China's Belt and Road Initiative, which aims to improve the connectivity between East and West (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2021). The Middle East-West Corridor initiative of Turkey is technically "based on the more functional use of the existing road and rail routes stretching from China to Turkey. One of the steps taken in this context is the use of the Nomad Express, which starts from the city of Shihezi in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region of China and reaches Aktau Port on the Mangshlak Peninsula of Kazakhstan" (Toprak, 2020: 24). Starting from Turkey, extending to the Caucasus region, from here to Central Asia and China, crossing the Caspian Sea, Turkmenistan and Kazakhstan, the East-West Middle Corridor constitutes one of the most significant components of the revitalization of the historic Silk Road project (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2021).

On 7 November 2013, an agreement titled "Establishment of the Coordination Committee for the Development of the Trans-Caspian International Transport Line" was signed between Kazakhstan, Azerbaijan and Georgia. Later, within the framework of the agreement to which China is a party, the first test drive on the Middle Corridor was carried out on 28 July 2015, and the container train (The Nomad Express) departing from Western China successfully reached Baku via Aktau Port 6 days later. With the Baku-Tbilisi-Kars (BTK) Railway going into operation in 2017, an important part of the Middle Corridor was completed (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2021). The first train set out on the BTK railway line on October 30, 2017. Turkey's President Recep Tayyip Erdogan, Azerbaijani President Ilham Aliyev, Prime Minister of Kazakhstan Bakitcan Sagintayev, Prime Minister of Uzbekistan Abdulla Aripov, and the Prime Minister of Georgia Giorgi Kvirikashvili participated in the opening ceremony of the BTK railway line. The grain brought from Azerbaijan to Kazakhstan in the first voyage on the line was transported from the Elet station to Turkey's Mersin port (Dünya, 2017).

3. Conclusion

After independence, the political, economic, and cultural relations between Azerbaijan and Kazakhstan gradually strengthened. The multidimensional cooperation between the two countries enables the solution of problems and the establishment of stability in the Caspian basin and Central Asia. In this context, the dialogue, friendship and partnership between Azerbaijan and Kazakhstan set an example for the cooperation and interaction between the countries of the Turkic world.

Undoubtedly, Azerbaijan's national leader Heydar Aliyev and Kazakhstan's founding President, Nursultan Nazarbayev, have played a decisive role in the development of bilateral relations. The constructive dialogue between the two leaders has enabled bilateral relations to rise to a strategic dimension. The tradition of mutual and fruitful visits in bilateral political relations was maintained during the period of President Ilham Aliyev. In this context, friendly relations based on mutual trust exist between Kasym Jomart Tokayev, who was elected President of Kazakhstan in 2019, and Ilham Aliyev.

The energy and transportation fields have served as the locomotive of Azerbaijan-Kazakhstan economic relations. The constructive and multilateral cooperation in these two priority areas has played an important role in ensuring regional stability and prosperity. Due to their key roles in the BTC pipeline project, the Trans-Caspian oil pipeline, and the Middle Corridor transportation project, the synergy between the two countries is very important for global and regional economic prosperity. The economic relations between the two countries have reached a new level within the framework of the investments made by the Azerbaijani capital in Kazakhstan in recent years.

No doubt, the dynamics shaping the relations between Azerbaijan and Kazakhstan are related to the new *de facto* regional realities. A suitable ground was formed for the development of regional economic activities following the historical victory of Azerbaijan in Karabakh. This favorable ground further increased the cooperation capacity of these two important countries. In this respect, it must be underlined that Azerbaijan was elevated to a decisive position in the economic and transportation policies of Kazakhstan and other Central Asian Republics. This decisive position will be further reinforced with the opening of the strategically important Zangezur Corridor. In this way, a regional cooperation area that will have high potential will be formed on the Central Asia-Caspian-South Caucasus-Turkey line. This novel cooperation area will allow for increased regional prosperity and reinforced economic interaction among countries. These new regional realities will also carry the Azerbaijan-Kazakhstan relations to a new strategic level, and economic perspectives will come to the forefront.

Moreover, cultural relations between Azerbaijan and Kazakhstan are constantly improving both bilaterally and through international platforms such as the Turkic Council and TURKSOY. A common history, traditions, and cultural ties prepare the ground for the further development of the relations. In this context, cooperation and joint activity opportunities between the two countries in the cultural field are quite high. Understandably, cultural relations have intensified since the two countries gained their independence. "Az-ya", the famous book of Oljas Suleymanov, one of the most important poets of the 20th century, who voiced the rights of Azerbaijanis to the world during the difficult years of Soviet Azerbaijan, started to be published in Azerbaijan in the 1980s. The Azerbaijan-Kazakhstan Friendship Society was established in Baku in 1993 to develop cultural ties. This society brings together writers, folk artists, painters, film directors, and the business circles of the two countries. The community plays an important role in the development of Azerbaijan-Kazakhstan relations.

In conclusion, it is possible to say that the political and regional relations between Azerbaijan and Kazakhstan, which are part of a common history and culture, have a great perspective. The strategic partnership existing between the two countries also significantly affects regional dynamics.

References

- Abdikerimov, S. (2019). Tokayev Bakı ile elaqelerin inkişafına mühüm ehemiyyet verir. Retrieved from <https://azvision.az/news/196427/-tokayev-baki-ile-elaqelerin-inkisafina-muhun-ehemiyet-verir--sefir---.html>
- Abdullayev, C. (1999). Uluslararası hukuk çerçevesinde Hazar'ın statüsü ve doğal kaynaklarının işletilmesi sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (4), 255-290.
- Ahmedov, A. (2013). Azerbaydjan-Kazaxstan: iz İstoriyi Vozniknoveniya Politicheskiy Otnosheniy (90-e gg XX veka). *Vestnik KazNU*, Almaty.
- Akorda Ofitsyalniy Sayt Prezidenta Respubliki Kazaxstan. (2009). V Aktau sostayalsya Neformalniy Sammit Azerbaydjana, Kazaxstana, Rossii i Turkmenistana. Retrieved from <http://www.akorda.kz/ru/events/v-aktau-sostoyalsya-neformalniy-sammit-azerbaidzhana-kazahstana-rossii-i-turkmenistana>

- Akorda Ofitsyalniy Sayt Prezidenta Respubliki Kazaxstan. (2011). Vstrecha Nursultana Nazarbayeva s İlhamom Aliyevym. Retrieved from <https://www.akorda.kz/ru/special/events/glava-gosudarstva-nursultan-nazarbaev-vstretilsya-s-prezidentom-respubliki-azerbaidzhan-ilhamom-alievym-kotoryi-pribyl-v-kazahstan-s-oficial>
- Akorda Ofitsyalniy Sayt Prezidenta Respubliki Kazaxstan. (2018). Komnyuke Pyatogo Kaspiyskogo Sammita. Retrieved from https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazahstan/astana_other_events/kommyunike-pyatogo-kaspiiskogo-sammita
- Aliyev, A. (2009). Sahilyanı Dövletlerin Xezer siyaseti. *Tarix ve Onun Problemleri*, (1), 192-201.
- Amirbek, A. (2015). Soğuk savaş sonrası Hazar'ın statüsü ve sınırlandırma sorunu: Kıyıdaş Devletler'in yaklaşımları açısından analizi. *Karadeniz Araştırmaları*, (46), 23-48.
- Aslanli, A. (2017), Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri açısından önemi, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (89), 27-51.
- Assambleya Naroda Kazaxstana. (2021). Etnosi Kazaxstana. Retrieved from <https://assembly.kz/ru/ethnos/ru/azerbaydzhantsy/>
- Ayulbayev, B. (2009). “Pozitsiya Kazaxstana i Azerbaydjana Vnesli Bolshoy Vklad v Opredeleniya Pravovogo Statusa Kaspiyskogo Morya”. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30361746#pos=3;-80
- Azerbaycan Respublikasının Qazaxistan Respublikasındaki Sefirliyi. Azerbaycan ile Qazaxstan arasında ticaret dövriyyəsi sürətlə artır. Retrieved from <https://nursultan.mfa.gov.az/az/news/3193/azerbaycan-ile-qazaxistan-arasinda-ticaret-dovriyyesi-suretle-artir>
- Ceferova, R. (2019). *Merkezi Asiya Respublikalarında Azerbaycan Diasporunun teşəkkülü ve fealiyyət tarixi*. Bakı: Turxan.
- Day.Az. (2005). İz Poti otpravlen perviy konteynerniy poezd po marshrutu Poti-Baku-Aktau-Almaty. Retrieved from <https://news.day.az/georgia/37834.html>
- Djafarova, R. (2013). Deyatelnosty Azerbaydjanskoy Diaspori v Respublike Kazaxstan v Postsovetskiy Period. *Jurnal Sovremennaya Nauchnaya Mysli* (3), 68-74.
- Djangabayeva, K. (2009). “Perspektivi Torgovo-Ekonomicheskogo Sotrudnichestvo Kazaxstana i Azerbaydjana”. *Kazahstan i Azerbaydjan: Perspektivi Sotrudnichestva i Vzaimodeystviya, Materyali Kazaxtansko-Azerbaydjanskogo Kruglogo Stola*. Almaty.
- Dünya Gazetesi. (2017). Bakü-Tiflis-Kars demiryolu'nda ilk tren yola çıktı. Retrieved from <https://www.dunya.com/ekonomi/baku-tiflis-kars-demiryolunda-ilk-tren-yola-cikti-haberi-388824>
- Galiyev, A. (2012). Kazaxstan kak Peregovornaya Ploshadka po Uregulirovaniyu Armyano-Azerbaydjanskogo Konflikta Vokrug Nagornogo Karabaxa. *Kavkaz&Globalizatsiya*, (3), 33-39.
- Heydar Aliyev Heritage International Online Library. Azerbaycan-Qazaxstan münasibetleri. Retrieved from <https://lib.aliyevheritage.org/az/549420.html>
- Huseynov, R. (2017). Azerbaijan-Kazakhstan Relations: Current Situation and Prospects. Retrieved from <http://przeglad.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2017/10/pp-2017-3-11.pdf>

- Huseynova, R. (2014). "Azerbaycan-Qazaxstan Münasibetleri (1993-2003-cü iller)". Retrieved from <http://az.strategiya.az/news.php?id=17289>
- Indeo, F. (2018). Settling the Caspian Issue and Realizing the Trans-Caspian Energy Corridor. Retrieved from <https://thediplomat.com/2018/07/settling-the-caspian-issue-and-realizing-the-trans-caspian-energy-corridor/>
- Interfax-Azerbaijan. (2020). Konventsia o statuse Kaspiya zalojila fundament dlya krupnomasshtabnogo sotrudnichestva v regione- Tokayev. Retrieved from <https://interfax.az/view/792525>
- Ismayilova, S. (2011). Nezavisimiy Azerbaydjan i Vzaimootnosheniya s Tyurkskimi Gosudarstvami. *Tarix ve Onun Problemleri*, (3), 197-204.
- Kapital Kazaxistan. (2016). Prezident prizval k deskalatsyii situatsyii v Nagornom Karabaxe. Retrieved from <https://kapital.kz/gosudarstvo/49278/prezident-prizval-k-de-eskalatsii-situatsii-v-nagornom-karabakhe.html>
- Kapital Kazaxistan. (2017). Nursultan Nazarbayev Vstretilsya s İlhamom Aliyevym. Retrieved from <https://kapital.kz/gosudarstvo/58705/nursultan-nazarbayev-vstretilsya-s-il-khamom-alievym.html>
- Kazakhstan Business Magazin. (2020). Esho odin shag na puty k realizatsyi Transkaspiskogo Proyekta. Retrieved from <http://www.investkz.com/articles/1708.html>
- Kostanai News (2020). MİD Kazaxstana sdelal zayavleniye po situatsiyu v Karabaxe. Retrieved from <https://kstnews.kz/news/kazakhstan/item-63103>
- Kozgambayeva, G.(2017). Deportatsiya Azerbaydjantsev v Kazaxstan. *Vestnik KazNU*, (1) Retrieved from <https://articlekz.com/article/18117>
- Kurayev, I. (2020). Vopros Nagorno-Karabaxskogo konflikta ne vihodit v obyazannosti ODKB. *Trend News Agency*, Retrieved from <https://www.trend.az/azerbaijan/karabakh/3317353.html>
- Memmedov, R. (2019). Mejdunarodno-Pravovoye Soderjaniya i Znacheniya Konventsyyi o Pravovom Statuse Kaspiyskogo Morya ot 12 Avgusta 2018 goda, *Jurnal Problemi Postsovetskogo Prostranstva*, (3), 175-194.
- Muhamedjanov, B. (2009). "Privetstvennoye Slovo". *Kazakhstan i Azerbaydjan: Perspektivi Sotrudnichestva i Vzaimodeystviya, Materyali Kazaxtansko-Azerbaydjanskogo Kruglogo Stola*. Almaty.
- Myrzabekova, M & Zhaxyglova, G. (2016). Boru hattı lojistiği: Kazakistan-Türkiye işbirliği imkânların değerlendirilmesi. *The International New Issues in Social Sciences* (3), 7-23.
- Neftgaz.Ru. (2016). Azerbaijan and Kazakhstan are Planning to Lay New Eksene-Kuryk-Baku Oil Pipeline. Retrieved from <https://neftgazru.com/news/oil/409593-azerbaijan-and-kazakhstan-are-planning-to-lay-new-eskene-kuryk-baku-oil-pipeline/>
- Nicklin, A. (2016). Kazakhstan and Azerbaijan to Lay New Oil Pipeline. Retrieved from <https://www.worldpipelines.com/contracts-and-tenders/07102016/kazakhstan-and-azerbaijan-to-lay-new-oil-pipeline/>
- Nuriyev, E. (2009). Kazaxstan i Azerbaydjan: Perspektivi Sotrudnichestva i Vzaimodeystviya. *Kazakhstan i Azerbaydjan: Perspektivi Sotrudnichestva i Vzaimodeystviya, Materyali Kazaxtansko-Azerbaydjanskogo Kruglogo Stola*. Almaty: 9-18.

- Ongarova, Y. (2018). Kazakistan'ın çok yönlü enerji politikası ve Hazar Denizi, *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, (3), 1-21.
- OSCE Summit in Astana. (2010). Astana Sammiti. Retrieved from [http://anl.az/el/emb/QARABAQ/beynelxalq-senedler/atet\(astana-sammiti\).pdf](http://anl.az/el/emb/QARABAQ/beynelxalq-senedler/atet(astana-sammiti).pdf)
- Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs. İkiterefli Münasibetler. Retrieved from <https://www.mfa.gov.az/az/content/215/qaxaxistan>
- Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs. Dvuxstoronniye otnosheniya. Generalnoye Konsulstvo Azerbaydjanskoy Respubliki v gorode Aktau. Retrieved from [.https://aktau.mfa.gov.az/ru/content/3/dvustoronnie-otnosheniya](https://aktau.mfa.gov.az/ru/content/3/dvustoronnie-otnosheniya)
- Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs. Münaqişenin helli prosesi. Retrieved from <https://www.mfa.gov.az/az/content/111/munaqisenin-helli-prosesi>
- Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs. Qaxaxstan. Retrieved from <https://mfa.gov.az/az/content/215/qaxaxistan>
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. “Türkiye'nin çok taraflı ulaştırma politikası. Retrieved from http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulasirma-politikasi.tr.mfa
- Ria Novosty. (2009). Neftprovod Baku-Tbilisi-Djeyxan im. Geydara Aliyeva. Ria Novosty, Retrieved from <https://ria.ru/20090417/168381928.html>
- Ria Novosty. (2020). Prezident Kazaxstana nazval soglasheniyu po Karabaxu istoricheskim. Retrieved from <https://ria.ru/20201202/karabakh-1587329652.html>
- Satpayev, D. (2020). My ne mojhem podderjat Armeniyu, ne lishivshis svyazey s Azerbaydjanom: kak skajetsa konflikt Nagornom Karabaxe na Kazaxstane. Retrieved from <https://www.caravan.kz/news/my-ne-smozhem-podderzhat-armeniyu-ne-lishivshis-svyazey-s-azerbaydzhanom-kak-skazhetsya-konflikt-v-nagornom-karabakhe-na-kazaxstane-677329/>
- Sultanov, B. (2009). “Privetstvennoye Slovo”. *Kazakhstan i Azerbaydjan: Perspektivi Sotrudnichestva i Vzaimodeystviya, Materyali Kazaxtansko-Azerbaydjanskogo Kruglogo Stola*. Almaty: 4-5.
- Tass News Agency. (2020). MİD Kazaxstana Otmetil Konstriktivnuyu Rol Rossii v Uregulirovaniyi v Nagornom Karabaxe. Retrieved from <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9971049>
- Terzioğlu, S. (2008). Hazar'ın statüsü hakkında kıyıdaş devletlerin hukuksal görüşleri. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, (5), 26-47.
- The Library of the First President of the Republic of Kazakhstan. Visokaya nagrada. Retrieved from <https://presidentlibrary.kz/ru/news/vysokaya-nagrada>
- The State Committee on Work with Diaspora of the Republic of Azerbaijan. Diaspora map. Retrieved from <http://diasporamap.com/az/country/119>
- The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. Retrieved from <https://www.stat.gov.az/source/trade/>
- Toprak, N. G. (2020). Orta koridor girişimi bağlamında Türkiye'nin değişen orta asya politikası. *Ahi Evran Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 19-32.
- Trend News Agency. (2018). Prezident İlham Eliyev: Transxezer kemerinin tikintisi daha çox qazın aahibi üçün maraqlı olmalıdır, tranzit ölkeler burada teşebbüs göstermemelidir. Retrieved from <https://az.trend.az/azerbaijan/politics/2944104.html>

- Trend News Agency. (2020). Na ulitsah Aktobe Kazaxi i Azerbaydjantsi otmetili pobedu avtoprobegom Karabax-eto Azerbaydjan. Retrieved from <https://www.trend.az/life/socium/3333635.html>
- Velizade, I. (2019). Tsentralnaya Aziya dlya Azerbaydjana-prioritetniy partner. *Cabar – Central Asian Bureau for Analytical Reporting*: 1-7.
- Yergaliyev, G. (2020). Chem grozit Kazaxstanu konflikt mejdu Armeniey i Azerbaydjanom. Retrieved from <https://zonakz.net/2020/10/05/chem-grozit-kazaxstanu-konflikt-mezhdu-armeniej-i-azerbajdzhanom/>

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLERİN MALİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: AMPİRİK BİR ANALİZ

Mustafa TEKDERE^{1*}
Abdullah Şuhan GÜRBÜZ²

Öz

Yerel yönetimlerin mali sürdürülebilirliği, yerelde kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde yerine getirilmesi noktasında büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada, 2010:Q1-2019:Q1 döneminde Türkiye'de yedi coğrafi bölgede yerel yönetimler için bütçe gelirleri-bütçe harcamaları ve vergi gelirleri-bütçe harcamaları değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Araştırma aşamasında Hakkio ve Rush (1991) ve Quintos (1995) tarafından belirlenen finansal sürdürülebilirlik prosedürü çerçevesinde ikinci nesil panel birim kök testleri ve eşbütünleşme teknikleri kullanılmıştır. İlgili dönemde hem bütçe gelirleri hem de vergi gelirlerine göre yedi coğrafi bölgede yer alan yerel yönetimler için bütçe açıklarının zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mali Sürdürülebilirlik, Panel Veri, Yerel Yönetimler

JEL Kodları: E62, C33, H70

FISCAL SUSTAINABILITY OF LOCAL GOVERNMENTS IN TURKEY: AN EMPIRICAL ANALYSIS

Abstract

The financial sustainability of local governments is of great importance for the efficient delivery of public services in the local area. In this study, the long-term relationship between the variables of budget revenues-budget expenditures and tax revenues-budget expenditures for local governments in seven geographical regions in Turkey in the period 2010:Q1-2019:Q1 was investigated. In the research phase, were used second generation panel unit root tests and cointegration techniques within the framework of the financial sustainability procedure determined by Hakkio and Rush (1991) and Quintos (1995). In the relevant period, it was concluded that budget deficits were sustainable in weak form for the local governments in the seven geographical regions according to both budget revenues and tax revenues.

Keywords: Fiscal Sustainability, Panel Data, Local Governments

JEL Codes: E62, C33, H70

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, mtekdere@erzincan.edu.tr, ORCID 0000-0002-6570-8072

***Sorumlu yazar** (Corresponding Author): mtekdere@erzincan.edu.tr

² Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, ORCID 0000-0002-5417-0481

Başvuru Tarihi (Received): 04.05.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Giriş

Türkiye’de yerel yönetimlerin modern anlamdaki gelişimi Tanzimat Dönemi’ne dayanmaktadır (Eryılmaz, 2005). Temelleri Tanzimat Dönemi’nde atılan modern yerel yönetim sistemi yaşanan savaşlar, siyasi olaylar, merkezîyetçi yapılanmanın ağırlığı ve üniter yapıyı koruma çabasına dayanan idari değişiklikler sonucu günümüze kadar birtakım dönüşümler yaşayarak ulaşmıştır.

Günümüzde yürürlükte olan 1982 Anayasası’nın 123. maddesinde yerel yönetimlerin oluşumuna zemin hazırlayan temel ilke bulunmaktadır. İlgili maddede “idarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır” denilmektedir. Söz konusu ifade; Türkiye’de yerinden yönetim sisteminin benimsendiğini, ilgili sistemin anayasal düzeyde güvence altına alındığını ve yerel yönetim kuruluşlarının oluşturulması noktasında gerekli hukuki altyapının sağlandığını göstermektedir.

1982 Anayasası’nın 127. maddesinde “mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, yine kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileri” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan Türkiye’de yer yönünden (coğrafi) yerinden yönetim sisteminin benimsendiği anlaşılmaktadır. Mevcut durumda Türkiye’deki yer yönünden (coğrafi) yerinden yönetim birimleri; “İl Özel İdareleri, Belediyeler, Bağlı İdareler, Köyler, Mahalli İdare Birlikleri ve Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları” olarak ifade edilebilir. Belediyeler kendi içerisinde; büyükşehir belediyeleri, büyükşehir dışı il belediyeleri ve ilçe ve belde belediyeleri olarak üçe ayrılmaktadır. Bağlı idareler, sadece büyükşehir belediyelerinde bulunmaktadır. Ayrıca 2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile büyükşehir statüsüne sahip 30 ildeki il özel idaresi yapılanması kaldırılmış ve ilgili büyükşehirlerde il özel idarelerinin oluşturduğu boşluk, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları (YİKOB) ile doldurulmaya çalışılmıştır³.

Yerel yönetimlerin üstlendiği görev ve sorumluluklar ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Bu noktada ülkenin siyasi yapılanmasının üniter veya federal olması da oldukça etkilidir. Siyasi yapılanma faktörü önemli olmakla birlikte, özellikle 1980 sonrası Neo-liberal süreçte tüm dünyada yerel yönetimlerin daha geniş bir görev yelpazesi altında hizmet verdiğini söylemek mümkündür. Türkiye’de de benzer bir eğilimin özellikle 2000’li yıllardan sonra yapılan yasal değişiklikler ile yaşandığı görülmektedir.

Yerel yönetimler üstlendikleri sorumluluklar ve yaptıkları harcamalar ile fiziki alt ve üst yapının tamamlanması, kültürel değerlerin korunması, il ekonomisinin gelişmesi, tarım ve hayvancılığı desteklenmesi, sosyal dayanışmanın artırılması, demokratik gelişim, genel olarak beşerî sermayenin ve dezavantajlı kesimlerin güçlendirilmesi, yaşam kalitesinin geliştirilmesi ve vatandaşlara olan fiziki yakınlık dolayısıyla kaynakların daha etkin ve verimli kullanılması gibi birçok alanda önemli roller oynamaktadır (Özer ve Akçakaya, 2014). Bunlara ilave olarak yerel harcamalar vatandaşın devleti tanımada büyük etkisi olan ve devletle halkın birbirine en yakın olduğu harcama alanlarıdır (Baltacı, 2005).

Türkiye’de yerel yönetimler denilince akla gelen ilk ve en önemli birim, belediyelerdir. Hitap ettiği nüfus potansiyeli, toplam yerel yönetim harcamaları içerisindeki oransal payı ve üstlendiği sorumluluklar bakımından belediyelerin yerel yönetimler arasında kilit taşı pozisyonunda olduğu ifade edilebilir (Ulusoy ve Tekdere, 2020). Fakat başta en önemli görev ve sorumlulukları üstlenen

³ Dolayısıyla İl Özel İdaresi yapılanması 51 ilde, YİKOB ise büyükşehir statüsüne sahip 30 ilde bulunmaktadır.

belediyeler olmak üzere birçok yerel yönetim biriminde (bağlı idareler hariç) öz gelir⁴ kaynaklarının yetersiz olduğu görülmektedir. Nitekim 2019 yılında mahalli idare toplam gelirlerinin yalnızca %43,32'si öz gelirlerden oluşmaktadır. Söz konusu oran 2019 yılında belediyelerde %37,35, Mahalli İdare Birlikleri'nde %33,25, İl Özel İdareleri'nde ise %9,67'dir (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2020). Söz konusu finansman yapısı yerel düzeyde sunulan hizmetlerin kalitesini ve boyutunu etkileyen (Korlu, 2019), hizmetlerin yerine getirilmesi noktasında merkezi idareye bağımlılığı artıran önemli bir unsurdur.

Merkezi transferlere bağımlılık belediyeler bir bütün olarak değerlendirilirse %60 seviyesini, büyükşehir belediyelerinde %75 seviyesini, tüm mahalli idare birimleri birlikte ele alınırsa %50 seviyesini aşmaktadır (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2020). Merkezi transferlere olan bağımlılığın, gelirlerin kullanımı noktasında siyasi ve mali sorumluluk duygusunu zayıflattığı ve harcamaların halkın istekleri doğrultusunda verimli ve etkin sunumunu olumsuz etkilediği söylenebilir. Ayrıca yerel yönetim harcamalarının artışı yönündeki yasal değişiklikler ve baskı, öz gelirlerin yetersizliği, yeni kaynak oluşturma sorunları ve mali yönetim hataları, hızlı varlık satışına ve borçlanma sorununa neden olarak yerel yönetimleri mali açıdan sürdürülemez noktalara getirebilmektedir (Kurtuluş, 2006).

Ulusoy ve Tekdere'ye (2020) göre:

“Çağdaş yerel yönetim anlayışı gereği yerel yönetim harcamaları öz gelirlerle ve özellikle öz gelirler içerisinde yer alan vergilerle finanse edilmelidir. Çünkü vergiler, öz gelirler içerisindeki en düzenli, sağlıklı, sürdürülebilir ve istikrarlı finansman araçları olarak kabul edilmektedir. Ayrıca hizmeti sunan birimler ile hizmeti finanse eden kişiler arasındaki doğrudan bağlantıyı güçlendirerek, tarafların mali ve siyasi sorumluluğunu artırmaktadır. Bu nedenle mali özerklik ve yerelleşme kuramları çerçevesinde reformlar yapılarak, vergiler ve diğer öz gelirler devamlı olarak artırılmaya çalışılmalıdır” (s. 38).

İlgili ifade, yerel mali sürdürülebilirlik açısından kesin bir çözüm olarak görülmeyen merkezi transferlerden ziyade, vergilerin önemini ortaya koymaktadır. Oysa 2019 yılında mahalli idare vergi gelirlerinin, toplam mahalli idare gelirleri içerisindeki payı %10,39'dur. İlgili oransal değer; bağlı idareler ile mahalli idare birliklerinde %0, il özel idarelerinde %0,2, bir bütün olarak incelenirse belediyelerde %13,59'dur. Yapılan son yasal değişiklikler ile büyükşehir modelinin güç kazandığı Türkiye'de büyükşehir belediyesine ait vergi gelirlerinin, büyükşehir belediyelerinin toplam gelirleri içerisindeki payı ise yalnızca %1,22'dir (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2020).

Anlatılanlar kapsamında bu çalışmada; Türkiye'de yedi coğrafi bölgede yer alan yerel yönetimlerin bütçe gelirleri ile bütçe harcamaları ve vergi gelirleri ile bütçe harcamaları arasındaki ilişki Hakkio ve Rush (1991) ve Quintos (1995) tarafından geliştirilen ve dönemler arası bütçe kısıtı yaklaşımını benimseyen bir yöntemle incelenmektedir. Dönemler arası bütçe kısıtının bugünkü değeri, uzun dönem sürdürülebilirlik noktasında önemli göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir.

Çalışmanın amacı; Hakkio ve Rush (1991) ve Quintos (1995)'un dönemler arası bütçe kısıtı yaklaşımını kullanarak geliştirdikleri prosedür vasıtasıyla, merkezi bütçe açığının sürdürülebilirliği yaklaşımını yerel yönetimler için uyarlayıp, Türkiye'de 2010Q1-2019Q1 döneminde yerel yönetimlerin bütçe gelirleri, vergi gelirleri ve bütçe harcamaları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi (bütçe odaklı bir yaklaşımla) araştırmaktır.

⁴ “Öz gelir; mahalli idarelerin genel bütçe vergi gelirlerinden aldığı paylar ile yurtdışı ve yurtiçi kurum, kuruluş ve kişilerden alınan her türlü yardım ve bağışlar dışında kalan diğer tüm gelirler olarak” ifade edilebilir (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2020).

Bu doğrultuda Türkiye’de yedi coğrafi bölgede yer alan yerel yönetimlere yönelik ekonometrik bir analiz gerçekleştirilmiştir. Ekonometrik analiz öncesinde mali sürdürülebilirlik kavramı incelenmiş ve literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra, kurulan modellerde yer alan değişkenler için yatay kesit bağımlılık ve heterojenlik araştırılmış, sonrasında ikinci kuşak panel birim kök testleri ve eşbütünleşme teknikleriyle uzun dönem ilişkinin varlığı sınanmıştır. Uzun dönem ilişkinin varlığı nedeniyle uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Analizden elde edilen bulgular vasıtasıyla bazı değerlendirmeler yapılmış ve sonuç kısmında birtakım önerilere yer verilmiştir.

1. Mali Sürdürülebilirlik Kavramı

Mali sürdürülebilirlik kavramı hem ülkelerin hem de uluslararası kuruluşların sıklıkla üzerinde durduğu bir konudur. 1920’lerin başında Fransa’nın karşı karşıya kaldığı kamu borç sorununu yazarken Keynes; “bütçe kısıtlarını karşılamak için Fransız hükümetinin sürdürülebilir mali politikalar uygulaması gerektiği ihtiyacından” bahsetmiştir. Keynes; “devletin sözleşmeden doğan yükümlülüklerinin milli gelirin aşırı bir oranına ulaşması durumunu” sürdürülebilirliğin yokluğu anlamında kullanmıştır. Modern anlamda; borç-GSYH değeri aşırı boyutlara ulaştığında sürdürülebilirliğin tartışmaya açılacağı ifade edilmelidir. Devletin gelirleri, yeni kamu borçlanması ihracı ile ilgili maliyetleri karşılamakta yetersiz kalıyorsa, sürdürülebilirlik sorunu vardır demektir (Afonso; 2005).

Bir diğer tanımlamaya göre mali sürdürülebilirlik; devlet harcamalarının, transferler ve borçlanma olmaksızın, kendi gelirleri ile karşılanması durumudur. Yapısal olarak benzer, ancak önemli ölçüde farklı olan başka bir tanımlama ise; devletin operasyonel harcamalarını kendi cari gelirleri ile (transferler hariç) karşılayabilmesidir. Farklı bir diğer tanımlamaya göre mali sürdürülebilirlik; yatırımlar dâhil tüm harcamaların vergi ve ücret gibi kendi gelirleri ve önceden belirlenmiş transfer ve borçlanma seviyesiyle karşılanabilmesidir. Söz konusu tanımlamalar incelediğinde sürdürülebilirliğin üç farklı ölçülebilir ortak noktası bulunmaktadır. Bunlar; gelir seviyesi, harcama seviyesi ve ikisi arasındaki farktır (bütçe açığı). Mali performansın sürdürülebilir/tatmin edici olup olmadığının temel göstergesi ise söz konusu açığın boyutları ve zaman içinde ilgili açığın küçülmesi ve büyümesi olarak ifade edilebilir (Slack ve Bird, 2004).

Son dönemlerde mali sürdürülebilirlik analizlerinde “dönemler arası bütçe kısıtı yaklaşımının” ön planda olduğu görülmektedir. Hamilton ve Flavin (1989) tarafından bilim dünyasına kazandırılan yaklaşımda ekonometrik yöntemler kullanılarak mali sürdürülebilirlik analiz edilmeye çalışılmıştır. Hamilton ve Flavin (1989) tarafından ortaya konulan yaklaşım, ekonometrik yöntemdeki gelişmelerle paralel olarak Wilcox (1989), Kremers (1989), Trehan ve Walsh (1988, 1991), Hakkio ve Rush (1991) ve Quintos (1995) tarafından geliştirilmiştir (Al, 2019; İnan, 2020).

Görüldüğü üzere temel olarak bütçe dengesi ve borçlar üzerinden tanımlanan mali sürdürülebilirlik kavramının tam olarak net bir tanımının olmadığını söylemek mümkündür (Slack ve Bird, 2004, Şen, Sağbaş ve Keskin, 2010; İnal, 2020). Nitekim birbiriyle ilişkisi olmakla birlikte borçların sürdürülebilirliği, bütçe açıklarının sürdürülebilirliği ve daha kapsayıcı bir kavram olarak mali sürdürülebilirlik adı altında analizler yapıldığı görülmektedir (Şen ve diğerleri, 2010; İnal, 2020). Bu çalışmada ise bütçe odaklı yaklaşım esas alınarak ekonometrik bir analiz gerçekleştirilmiştir.

2. Literatür Taraması

Ülkelere özel mali sürdürülebilirlik çalışmaları incelediğinde; Hamilton ve Flavin (1986) 1962-1984 ile Hakkio ve Rush (1991) 1950Q2-1988Q4 dönemleri için ABD’de bütçe açığı serilerini ele aldıkları çalışmalarında; bütçe açığının sürdürülebilirliğini ekonometrik yöntemlerle araştırmışlar ve serilerin durağan bir süreç izleyip izlemediğini inceleyerek, bütçe açıklarının sürdürülebilirliği hakkında birtakım bulgular elde etmişlerdir. Quintos (1995) ise sürdürülebilirlik koşulunu yeniden ele almak ve genişletmek suretiyle, zayıf ve güçlü sürdürülebilirlik kavramlarını literatüre

kazandırmıştır. İlgili çalışmalardan Hamilton ve Flavin (1986) ile Quintos (1995) ABD için bütçe açıklarının sürdürülebilir olduğunu, Hakkio ve Rush (1991) ise sürdürülemez olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca söz konusu yazalara ait eserlerin, mali sürdürülebilirlik alanındaki diğer çalışmalara öncülük ettiğini söylemekte mümkündür. Nitekim ilerleyen yıllarda belirtilen öncül çalışmaları geliştirerek üretilen diğer çalışmalardan; Wilcox (1989) ve Kremer (1989) ABD için bütçe açıklarının sürdürülemez olduğuna, Trehan ve Walsh (1988, 1991), Ahmed ve Rogers (1995), Haug (1995) ve Martin (2000) ise açıkların sürdürülebilir olduğuna dair kanıtlar sunmuştur. AB ülkelerini inceleyen Bravo ve Silvestre (2002) ise 1960-2000 döneminde 11 AB ülkesinde mali sürdürülebilirliği ölçme adına kamu harcama ve gelirleri üzerine uyguladıkları eşbütünleşme analizi sonucunda; Avusturya, Fransa, Almanya, Hollanda ve Birleşik Krallık için sürdürülebilirlik hipotezinin doğrulandığını, Belçika, Danimarka, Finlandiya, İrlanda, İtalya ve Portekiz’de ise ihlal edildiğini/doğrulanmadığını bildirmişlerdir. Marinheiro (2006) 1903-2003 ve 1975-2003 olmak üzere iki zaman periyodunu ele aldığı çalışmasında; Portekiz için mali politikaların sürdürülebilirliğini incelemiş ve 1903-2003 periyodu için mali politikaların sürdürülebilir olduğuna dair bulgulara ulaşmıştır. Ancak mali politikadaki sürdürülebilirliğin 1975-2003 dönemi için sağlanmadığını da ayrı bir bulgu olarak paylaşmıştır. Greiner, Koeller ve Semmler (2006) ise çalışmalarında 1960-2003 yılları için Almanya’da kamu borçlarının sürdürülebilir olduğunu göstermişlerdir. Kalyoncu (2006) Güney Kore, Meksika, Filipinler, Güney Afrika ve Türkiye’nin mali durumlarının sürdürülebilirliğini incelediği çalışmasında; zamanlararası borçlanma kısıtı altında gelir ve harcamalar arasındaki uzun dönem ilişkisi eşbütünleşme yöntemiyle test etmiş ve Güney Kore ile Türkiye’de mali durumun zayıf sürdürülebilir formda olduğunu; Meksika, Filipinler ve Güney Afrika’da ise uzun dönemde sürdürülebilir olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Magazzino ve Mutascu (2019) 1862-2013 dönemi için kamu birincil açığı ile borcu arasındaki ilişkiyi analiz ettikleri çalışmalarında; İtalya için uzun vadede önemli bir mali sürdürülebilirliğin olduğunu belirtmişlerdir.

Mali sürdürülebilirlik ile ilgili ülke grupları ele alınarak yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin; Çınar ve Özçalık (2014) 1980-2010 yıllarını baz aldıkları ve sekiz gelişmekte olan ülkeyi (Brezilya, Çin, Şili, Hindistan, Meksika, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye) inceledikleri çalışmalarında; bir sürdürülebilirlik kistası olarak dış borç stoku değişkeninin durağanlığını araştırmışlardır. Sonuç olarak ilgili dönemde gelişmekte olan ülkelere ait dış borç stoku değişkeninde durağanlık tespit edilememiş ve ülke ekonomilerinin mali politikalarının sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ehrhart ve Llorca (2008) 1975-1999 dönemi için Akdeniz’e kıyası olan Tunus, Mısır, Lübnan, İsrail, Fas ve Türkiye’de mali sürdürülebilirliğin varlığını araştırdıkları çalışmalarında; kamu harcama ve gelirlerinin durağan olmadığı (sürdürülemez), fakat uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Mercan (2014) 1996-2012 dönemini ele aldığı ve 2012 yılında bütçe açığı yüzde 3’ün üzerinde olan 18 OECD ülkesi için (Belçika, Kanada, Çekya, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İsrail, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, Birleşik Krallık ve ABD) bütçe açıklarının sürdürülebilirliğini, zamanlararası bütçe kısıtı yaklaşımı ile araştırdığı çalışmasında yaptığı panel eşbütünleşme analizi ile; ilgili ülkelerde zayıf mali sürdürülebilirliğin olduğu neticesine varmıştır. Prohl ve Schneider (2006) 1970-2004 döneminde panel eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli çerçevesinde 15 AB üyesi ülkede (Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsveç ve Birleşik Krallık) kamu borçları ile bütçe açıklarının sürdürülebilirliğini analiz ettikleri çalışmalarında; maliye politikasının zamanlararası bütçe kısıtı ile tutarlı olduğunu, dolayısıyla AB üyesi 15 ülkede mali sürdürülebilirliğin varlığını gösteren sonuçlara ulaşıldığını beyan etmişlerdir. İlgün (2016) 1980-2012 yıllarını baz aldığı ve seçilmiş on dört OECD ülkesini (Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İzlanda, İrlanda, Japonya, Norveç, İspanya, İsviçre, İngiltere, ABD ve Türkiye) incelediği çalışmasında; kamu gelirleri ve harcamaları ile borç stoku ve birincil bütçe dengesi arasında uzun dönemli

ilişkiyi araştırmıştır. İkinci nesil panel birim kök ve eşbütünleşme tekniklerinin uygulandığı çalışmada iki farklı sürdürülebilirlik koşulunu birlikte sağlayan 5 ülke olduğu, fakat eşbütünleşme katsayılarının zayıf mali sürdürülebilirliğe işaret ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de mali sürdürülebilirlik hakkındaki çalışmalar genel olarak merkezi bütçe gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişkinin tespitine, bir başka ifade ile merkezi bütçe açıklarının sürdürülebilirliği üzerine yoğunlaşmıştır. Merkezi bütçe açıklarının dışında KKBG, borç stoku, faiz ödemeleri, cari açık ve faiz dışı fazla gibi değişkenlerin de analizlerde kullanıldığı görülmektedir. Türkiye özelinde yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilirken öncelikle zayıf sürdürülebilirlik ve sürdürülebilirlik tespit edilen çalışmalara, sonrasında sürdürülebilirlik durumunun olmadığı yönünde bulgulara ulaşılan çalışmalara yer verilmiştir.

Azgün ve Taşdemir (2006) yaptıkları çalışmada 1980-2004 dönemi için bütçe açığının sürdürülebilirliğini Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme yöntemleriyle analiz etmiş ve bütçe açığının sürdürülebilir olduğu bulgusuna erişmişlerdir. Payne, Mohammed ve Çak (2008) 1968-2004 yıllarını ele aldıkları çalışmada; Türkiye’de hükümet gelirleri ve harcamaları arasında uzun dönemli ilişkiyi araştırmışlar ve bütçe açıklarının zayıf sürdürülebilir olduğu neticesine ulaşmışlardır. Göktaş (2008) 1987Q1-2007Q3 dönemini ele aldığı çalışmasında; Türkiye’de bütçe açığı serisini çoklu kırılmalı birim kök testleri vasıtasıyla inceleyerek kırılma tarihini belirlemiştir. Sonrasında bütçe açığının sürdürülebilir olup olmadığını tüm dönem ve iki alt dönem için ayrı ayrı incelemiştir. Eşbütünleşme testleri sonucunda ilgili dönemde bütçe politikalarının sürdürülebilirliğinin hem tüm dönem hem de iki alt dönem için zayıf olduğu neticesine varmıştır. Ceylan (2010) yaptığı analiz sonucunda; Türkiye’de KKBG/GSYH’nin, Faiz Dışı Fazla/GSYH’nin ve Kamu Borç Stoku/GSYH’nin yumuşak yapısal kırılmalara izin vererek durağan olduğunu ortaya koymakta ve bu kriterler açısından mali sürdürülebilirliğin sağlandığını ifade etmektedir. Dalgıç, İyidoğan ve Balıkçioğlu (2014) 2006:1-2013:3 döneminde Türkiye’de mali durumun sürdürülebilirliğini, Hakkio ve Rush (1991) tarafından oluşturulan çerçeve doğrultusunda incelemişler ve zayıf sürdürülebilirliğin olduğu sonucuna erişmişlerdir. Mercan (2013) Türkiye’de bütçe açıklarının sürdürülebilirliğini, 1987:M1-2013:M2 dönemi verilerini kullanarak, Johansen eşbütünleşme yöntemiyle ve üç farklı model ile (Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın etkilerini görmek amacıyla) analiz etmiştir. Sonuç olarak; 1987-2001 döneminde Türkiye’de bütçe açığının oldukça zayıf formda, 2001-2013 döneminde ise güçlü formda sürdürülebilir olduğu, 1987-2013 döneminde ise zayıf formda sürdürülebilir olduğu bulgusu elde edilmiştir. Akkuş ve Durmaz (2019) 1930-2016 dönemini baz aldıkları ve Türkiye’de bütçe sürdürülebilirliğinin olup olmadığını araştırdıkları çalışmalarında; Hatemi-J ve Irandoust (2012) tarafından geliştirilen Johansen metodolojisine dayalı saklı eşbütünleşme yöntemini kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda edinilen uzun dönem verileri değerlendiren araştırmacılar, Türkiye’de bütçe açıklarının zayıf sürdürülebilir formda olduğu neticesine varmışlardır. Al (2019) 1980-2018 döneminde bütçe harcamaları ile bütçe gelirleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi eşbütünleşme analizi ile incelemiştir. Engle-Granger eşbütünleşme analizine göre söz konusu değişkenler eşbütünleşik değildir. Bu kapsamda incelenen dönem için Türkiye’de mali sürdürülebilirliğin sağlanmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenleri arasında saklı eşbütünleşme ilişkisi araştırılmış ve pozitif bileşenler açısından mali sürdürülebilirliğin zayıf olduğu görülmüştür. Konak ve Mütevelli (2019) 1992:1-2017:10 dönemine ait aylık verilerle, ihracat ve ithalat değişkenlerini kullanarak cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığını ADF birim kök testi, Johansen eşbütünleşme testi, Engle-Granger eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri ile test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda Husted (1992) ve Quintos (1995) modeline göre Türkiye’de ilgili dönemde cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu tespit edilmiştir. İnal (2020) mali sürdürülebilirliği ekonometrik tekniklerle araştırdığı çalışmada, 2006-2019 dönemine ait aylık veriler kullanılarak durağanlık analizi gerçekleştirilmiştir. Fourier ADF birim kök testi sonucunda, bütçe dengesi serisinin yumuşak

yapısal kırımlarla birlikte durağan olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile Türkiye’de bütçe dengesi açısından sürdürülebilir bir yapı söz konusudur. Yenisu (2020) ise 1990-2016 döneminde dış borç stoku verilerini ele aldığı ve ARIMA modelini uyguladığı çalışmasında; Türkiye’de dış borçların sürdürülebilir olduğu sonucuna erişmiştir.

Kia (2008) 1970-2003 (İran) ve 1967-2001 (Türkiye) yıllarını ele alarak, eşbütünleşme yöntemiyle İran ve Türkiye’de mali sürdürülebilirliği incelediği çalışmasında; her iki ülke açısından mali bütçeleme sürecinin sürdürülebilir olmadığı sonucunu elde etmiştir. Göktan (2008) ise 1999-2006 dönemini ele aldığı çalışmasında; durağanlık analizi ve eşbütünleşme teknikleriyle Türkiye’de ilgili dönemde mali sürdürülebilirliğin sağlanıp sağlanmadığını araştırmıştır. Çalışma sonucunda ilgili dönemde Türkiye ekonomisi için, Hamilton ve Flavin (1986) tarafından ileri sürülen borç sürdürülebilirlik koşulunun geçerli olduğu, Kremers’in ileri sürdüğü kritere göre ise geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Şen ve diğerleri (2010) 1975-2007 dönemini ele aldıkları çalışmalarında; Türkiye’de mali sürdürülebilirliği birim kök testi, eşbütünleşme testi ve çoklu doğrusal regresyon gibi farklı yöntemlerle analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre ilgili dönemde Türkiye ekonomisinde mali sürdürülebilirliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Arısoy ve Ünlükaplan (2010) Türkiye’de 1950-2009 dönemini kapsayan yıllık verilere dayalı zaman serisi teknikleriyle, devletin dönemler arası bütçe kısıtını temel alan bir bakış açısı kullanarak, maliye politikası uygulamalarının sürdürülebilirliğini analiz ettikleri çalışmalarında; yapısal kırımlar dikkate alınsa bile maliye politikalarının sürdürülebilir olmadığı neticesine varmışlardır. Hepsağ (2011) Türkiye’de 1990Q1-2008Q4 dönemini ele aldığı çalışmasında; Türkiye ekonomisinde uygulanan mali politikaların sürdürülebilirliğini dönemler arası bütçe kısıtı yaklaşımıyla incelemiştir. İlgili dönemde Borç/GSYH değişkeni için yapısal kırılmalı periyodik birim kök testi kullanılarak durağanlık analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda Türkiye’de mali sürdürülebilirliğin periyodik davranışlar gösterdiği, yürürlükte olan mali politikaların yapısal kırılma ve periyodik davranışlar altında sürdürülemez olduğu ifade edilmiştir. İnal (2020) çalışmasında; 1975-2019 dönemini incelemiş, KKBG/GSYH serisi ile ADF ve PP birim kök testleri uygulamış ve sonuç olarak Türkiye’de KKBG/GSYH için sürdürülebilir bir yapının söz konusu olmadığı neticesine varmıştır. Bulut (2020) çalışmasında 2001Q1-2009Q11 döneminde mali sürdürülebilirliği bütçe gelir ve giderleri üzerinden incelemiştir. Kapetanios birim kök ve Maki eşbütünleşme analizlerinin yapıldığı çalışmada mali sürdürülebilirliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de merkezi yönetim bütçe açıklarının sürdürülebilirliğine kıyasla yerel yönetim bütçe açıklarının sürdürülebilirliği üzerine oldukça az denilebilecek sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan yine öncelikle sürdürülebilirlik ve zayıf sürdürülebilirlik bulgularına ulaşılanlara, daha sonra sürdürülebilirliğin olmadığını ifade eden çalışmalara aşağıda kronolojik olarak değinilmiştir.

Çiçek ve Yavuz (2014) 2007Q1-2011Q4 dönemini ele aldıkları çalışmalarında; Türkiye’de belediyelerin gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişkiyi, gelir-harcama paradoksu çerçevesinde ele almışlardır. Çalışma sonucunda ilgili dönemde belediye gelirleri ile harcamaları arasında doğrusal bir ilişki saptanmıştır. Akduğan ve Agun (2018) 2007-2017 dönemine ait üçer aylık verileri kullandıkları çalışmalarında; belediyeler için birincil bütçe dengesi serisinin durağanlığını analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda ilgili dönemde Türkiye’de belediyelerin mali sürdürülebilirlik koşulunu sağladıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Dağ, Kızılkaya ve Kızılkaya (2018) 2007-2016 yıllarını kapsayan çalışmalarında; Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin bütçe gelirleri ile bütçe giderleri arasında uzun dönemli ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda ilgili dönemde Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin bütçe sürdürülebilirliklerinin zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzunali ve Görmez (2019) 2014-2017 yıllarını kapsayan çalışmalarında; Antalya ili için mali tablo rasyo analizi yöntemiyle mali yapı ve bütçe sürdürülebilirliğini araştırmışlardır.

Analiz sonuçlarına göre ilgili dönemde Antalya Büyükşehir Belediyesi için bütçe sürdürülebilirliğinin azaldığı belirtilmiştir.

Tekeli ve Hotunoğlu (2014) 1975-2012 dönemine ait veriler ile Hamilton ve Flavin (1986) tarafından ortaya konulan dönemlerarası borçlanma kısıtı yaklaşımını kullanarak, Türkiye’de uygulanan mali politikaların sürdürülebilirliğini araştırmıştır. Araştırma kapsamında mahalli idareler ile merkezi idare, mali sürdürülebilirlik açısından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda; mahalli idareler ile merkezi idare açısından bütçe açıklarının güçlü bir formda sürdürülebilirliğini destekleyici bulgu elde edilememiş ve mahalli idareler ile merkezi idare bütçesi nezdinde meydana gelen yapısal kırılmaların nedenleri (seçim, kriz ve yasal düzenlemeler vb.) ortaya konulmuştur. Belke (2021) 2006-2019 döneminde Westerlund (2007) tarafından geliştirilen hata düzeltme modeline dayalı panel eşbütünleşme testi ile kamu harcama ve gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılması için Emirmahmutoglu ve Kose (2011) panel nedensellik testini kullanarak, 81 il belediyesinin mali sürdürülebilirliğini analiz ettiği çalışmada; 81 il belediyesinin mali yapısının sürdürülemez olduğunu, kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin ise iki yönlü olduğu ve iller arasında değişkenlik gösterdiği sonucunu elde etmiştir.

3. Veri Seti ve Model

2010Q1-2019Q1 dönemlerinde Türkiye’de 7 coğrafi bölgede yer alan yerel yönetimlerin ele alındığı çalışmada bütçe sürdürülebilirliği birimler arası korelasyonun ve heterojenitenin dikkate alındığı ikinci nesil panel birim kök testleri ve eşbütünleşme teknikleri kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmanın analiz kısmında bütçe gelirleri, vergi gelirleri ve bütçe harcamaları değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler çeyreklik GSYH deflatörü kullanılmak suretiyle reel hale getirilmiş ve sonrasında Census X-13 yöntemiyle mevsimsel etkiden arındırılmıştır. Serilere logaritmik dönüşüm uygulanmamıştır. Yerel yönetimlere ait bütçe gelirleri, vergi gelirleri ve bütçe harcamaları değişkenlerine dair veriler, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü resmî web sitesinden elde edilmiştir⁵. Çalışmanın analiz aşamasında kullanılan verilere ait betimleyici istatistikler, Tablo 1’de gösterilmiştir⁶.

Tablo 1: Betimleyici İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Hata	Min	Max
Bütçe Gelirleri	259	7.97e+09	8.30e+09	6.48e+08	5.68e+10
Vergi Gelirleri	259	8.13e+09	9.16e+09	5.31e+08	6.64e+10
Bütçe Harcamaları	259	8.30e+08	1.15e+09	2.15e+07	7.10e+09

Bütçe sürdürülebilirliği araştırılırken Hakkio Rush (1991) ve Quintos (1995) tarafından belirlenmiş olan mali sürdürülebilirlik prosedürü, çalışmada bütçe gelirleri-bütçe harcamaları ve vergi gelirleri-bütçe harcamaları değişkenleri için uyarlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada kullanılacak modeller aşağıda yer alan iki eşitlikle ifade edilmiştir.

$$BG_{it} = \beta_0 + \beta_1 BH_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$VG_{it} = \beta_0 + \beta_1 BH_{it} + u_{it} \quad (2)$$

⁵ Çalışma kapsamına 2006 yılından sonra verileri yayınlanmadığı için köy idareleri dahil değildir (Ulusoy ve Akdemir, 2019). Ayrıca 2019Q1 ait veriler içerisinde, YİKOB’lara ait veriler de bulunmaktadır. Daha sonraki süreçte Sayıştay Denetim Raporları’ndaki eleştiriler doğrultusunda Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları’na ait verilerin, toplam mahalli idare verilerine dahil edilmediği, daha önce yayımlanan 2019 yılı ilk üç dönem verilerinin ise revize edildiği bilinmektedir. İlgili değişikliklerin bu çalışmanın 2019 yılının birinci çeyreğine ait verilere (2019Q1) yansıtılmadığı belirtilmelidir.

⁶ İstenilmesi halinde çalışmanın veri seti okuyucularla paylaşılabilir.

Hakkio ve Rush'ın (1991) belirttiği mali sürdürülebilirlik prosedürü için denklem (1) ve (2)'de bütçe gelirleri-bütçe harcamaları ve vergi gelirleri-bütçe harcamaları serilerinin eşbütünleşik olması gerekmektedir. Buna göre;

- i. BG-BH ve VG-BH serileri arasında eşbütünleşik ilişki yok ise mali sürdürülebilirlik yoktur.
- ii. Eşbütünleşik ilişki var ve $\beta_1 = 1$ ise mali sürdürülebilirlik olduğu,
- iii. Eşbütünleşik ilişki var ve $\beta_1 < 0$ ise mali sürdürülebilirliğin sağlanamayabileceği,
- iv. $\beta_1 \leq 0$ iken bütçe harcamalarının bütçe gelirlerinden daha hızlı artış göstermekte olduğu ve bu sebeple mali sürdürülebilirliğin olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Quintos (1995) tarafından bu hipotezler genişletilmek suretiyle sürdürülebilirliğin zayıf veya güçlü olma şartları ifade edilmiştir. Bu hipotezlere göre;

- i. BG-BH ve VG-BH serileri arasında eşbütünleşik ilişki var ve $\beta_1 = 1$ ise bütçe açığının güçlü sürdürülebilir olduğu,
- ii. İki seri eşbütünleşik ve $0 < \beta_1 < 1$ ise bütçe açığının zayıf sürdürülebilir olduğu,
- iii. İki seri eşbütünleşik ve $\beta_1 \leq 0$ ise bütçe açığının sürdürülebilir olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır.

4. Metodoloji

Çalışmanın analiz kısmında uygulanması gereken yöntemin belirlenebilmesi için öncelikle yatay kesit bağımlılığı ve eğim parametresinin homojenliği araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı testleri sonrası durağanlık analizi gerçekleştirilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik varsayımları dikkate alınarak eşbütünleşme test sürecine geçilmiştir. Eşbütünleşme testi sonrasında panel ve birimler bazında uzun dönem katsayı tahminleri elde edilmiştir.

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığının Testi

Çalışmada kullanılan değişkenlere hangi birim kök testlerinin uygulanacağını kestirebilme noktasında yatay kesit bağımlılığı testleri önem arz etmektedir. Birinci kuşak panel birim kök testleri yatay kesit bağımsızlığı varsayımı altında uygulanabilirken, yatay kesit bağımlılığının olduğu durumlarda ikinci kuşak testler uygulanmaktadır.

4.1.1. Breusch ve Pagan (1980) Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Breusch Pagan (1980) testi, N'in sabit T'nin sonsuza gittiği durumlarda kalıntı korelasyon katsayılarını temel alan bir Lagrange Çarpanı (LM) testidir. LM test istatistiği,

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi_{N(N-1)/2} \quad (3)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Burada $\hat{\rho}_{ij}^2$, i. ve j. birimler arasında anlık korelasyonu göstermekte ve;

$$\hat{\rho}_{ij}^2 = \hat{\rho}_{ji}^2 = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it} e_{jt}}{\left(\sum_{t=1}^T e_{it}^2 \right)^{1/2} \left(\sum_{t=1}^T e_{jt}^2 \right)^{1/2}} \quad (4)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Eşitlikte $e_{it} = y_{it} - \hat{\beta}_i' x_{it}$ vasıtasıyla elde edilmektedir. Lagrange Çarpmanı (LM) testinin temel hipotezi; $H_0 : cov(u_{it}, u_{jt}) = 0$ (yatay kesit bağımlılık yoktur) şeklinde kurulmaktadır.

4.1.2. Pesaran CD (2004) Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Pesaran (2004) birimler arası korelasyonun testi için, ADF regresyonunun tahmininden elde edilen kalıntıları kullanmaktadır. Her bir birimin kendisi dışındaki diğer tüm birimlerle korelasyonu hesaplanmaktadır. Birim boyutu N iken $N \times (N-1)$ adet korelasyon hesaplanmaktadır. Pesaran birimler arası korelasyonu test etmek için dengeli panel için;

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (5)$$

istatistiğini geliştirmiştir. Eşitlikte $\hat{\rho}_{ij}$;

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it} e_{jt}}{\left(\sum_{t=1}^T e_{it}^2 \right)^{1/2} \left(\sum_{t=1}^T e_{jt}^2 \right)^{1/2}} \quad (6)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Birimler arası korelasyon olmadığını ifade eden temel hipotez altında, $T_{ij} > 3$ ve N’in yeteri kadar büyük olduğu durumda istatistik standart normal dağılım takip etmektedir. Bu testin küçük örneklerde performansının iyi olduğu ifade edilmiştir (Yerdelen Tatoğlu, 2018).

4.1.3. Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Breusch ve Pagan (1980) testi, grup ortalamasının sıfır ve birim ortalamasının sıfırdan farklı değerler aldığı durumlarda sapmalı sonuçlar üretmektedir. Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) bu sapmayı düzeltmek için test istatistiğine varyans ve ortalamayı ekleyerek düzeltmiştir. Test istatistiği;

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^N \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \left(\frac{(T-K-1) \hat{\rho}_{ij}^2 - \hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \right) \sim N(0,1) \quad (7)$$

üçşeklinde ifade edilmektedir. $\hat{\mu}_{Tij}$ ortalamayı, v_{Tij} varyansı göstermektedir. Bu test istatistiği asimptotik standart normal dağılım takip etmektedir. Testin temel hipotezi;

$H_0 : cov(u_{it}, u_{jt}) = 0$ tüm t’ler için şeklindedir. Temel hipotezin reddedilmesi birimler arasında korelasyon olduğunu göstermektedir (Pesaran, Ullah ve Yamagata, 2008).

4.2. Homojenlik Testi

Çalışmada kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespit edilebilmesi için gerekli ön testlerden biri homojenlik testidir. Homojenlik varsayımının sağlanıp sağlanamaması durumuna göre eşbütünleşme testlerine karar verilmektedir.

4.2.1. Swamy S Testi

Swamy (1971) tarafından geliştirilen test istatistiği;

$$\hat{S} = \chi_{k(N-1)}^2 = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \bar{\beta}^*)' \hat{V}_i^{-1} (\hat{\beta}_i - \bar{\beta}^*) \quad (8)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Burada $\hat{\beta}_i$ birimlere özgü regresyonlardan elde edilen OLS tahmincileri, $\bar{\beta}^*$ ağırlıklı WE tahmincisi, $\hat{V}_i$ ise iki tahminci arasındaki varyans farkını göstermektedir. Parametrelerin homojen olduğunu ifade eden temel hipotez, $K(N-1)$ serbestlik derecesi ile $\chi_{k(N-1)}^2$ dağılımına sahip test istatistiğinin kritik değerden büyük olması halinde reddedilmektedir.

4.3. Durağanlık Analizi

Çalışmada kullanılan değişkenlere uygulanması gereken birim kök testlerine karar vermeden önce yatay kesit bağımlılığı testleri gerçekleştirilmiştir. Değişkenlere ait serilerde yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak panel birim kök testlerinden Pesaran (2007) testi analizde kullanılmaktadır.

4.3.1. Pesaran (2007) Panel Birim Kök Testi

Pesaran (2007) birimler arası korelasyonu elimine etmek için araç değişkenler yöntemini önermektedir. Araç değişkenler yöntemi ADF birim kök testinin gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiş şeklini kullanmaktadır. Bu regresyonun birinci farkı yatay kesit bağımlılığını elimine etmektedir. Bu sebeple bu yaklaşım ‘‘Yatay Kesit Genelleştirilmiş Dickey Fuller (CADF)’’ olarak adlandırılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2013). Pesaran (2007) birim kök testi için regresyon denklemi;

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + u_{it} \quad (9)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Birimler arası korelasyonu dikkate almak üzere hata terimi;

$$u_{it} = \gamma f_t + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

olarak tanımlanmaktadır. Eşitlikte durağan olduğu varsayılan f_t değişkeni gözlenemeyen faktörleri temsil etmektedir. Bu teste göre, modelde bulunan yatay kesit bağımlılığa f_t sebep olmaktadır. Bu sebeple modele gözlenemeyen ortak faktör yerine $\Delta \bar{y}_{it}$ ve $\bar{y}_{i,t-1}$ araç değişken olarak modele dahil edilmektedir. Hata teriminde veya faktörde otokorelasyon olmadığı durumda CADF regresyonu;

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \rho_i y_{i,t-1} + d_0 \bar{y}_{i,t-1} + d_1 \Delta \bar{y}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Eşitlikte $\bar{y}$ tüm N gözlemlerin zamana göre ortalamasını temsil etmektedir. Hata terimi veya faktörlerde otokorelasyon olması durumunda ise;

$$\Delta y_{i,t} = \alpha_i + \rho_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{i,t-1} + \sum_{j=0}^p d_{i,j} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \sum_{j=0}^p \beta_{i,j} \Delta y_{i,t-j} + \mu_{i,t} \quad (12)$$

CADF regresyonuna y_{it} ve $\bar{y}_{it}$ 'nin birinci farkları eklenerek genişletilmektedir. p her bir birim için ADF birim kök testinden elde edilen gecikme uzunluklarının ortalamasını ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu bilgi kriterleri veya ardışık testler vasıtasıyla belirlenebilmektedir. CADF

regresyonu tahmin edildikten sonra, CIPS istatistiğini hesaplayabilmek için gecikmeli değişkenlerin t istatistiklerinin ortalamaları alınmaktadır.

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (13)$$

CIPS istatistiği standart normal dağılıma uymaktadır. Pesaran (2006) test için kritik değerleri farklı T ve N değerleri için hesaplamıştır.

4.4. Panel Eşbütünleşme Testi

Çalışmada kullanılan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi için kullanılması gereken panel eşbütünleşme testine karar verilmesi gerekmektedir. Değişkenlere ait serilerde heterojenlik tespit edilmekle beraber yatay kesit bağımlılığı da mevcuttur. Bu sebeple eşbütünleşme analizi yapılırken yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan İkinci Kuşak Panel Eşbütünleşme Testlerinden, hata düzeltme modeli temelli olan heterojenliğe ve yatay kesit bağımlılığına izin veren Gegenbach, Urbain ve Westerlund (2016) eşbütünleşme testi kullanılacaktır (Yerdelen Tatoğlu, 2018).

4.4.1. Gegenbach, Urbain ve Westerlund (2016) Panel Eşbütünleşme Testleri

Gegenbach, Urbain ve Westerlund (2016) tarafından ortak faktör yapısı kullanılarak hata düzeltme bazlı bir panel eşbütünleşme testi geliştirilmiştir.

$$\Delta Y_i = d\delta_{y.x_i} + \alpha_{y_i} y_{i,-1} + \omega_{i,-1} \gamma_i + \nu_i \pi_i + \varepsilon_{y.x_i} = \alpha_{y_i} y_{i,-1} + g_i^d \lambda_i + \varepsilon_{y.x_i} \quad (14)$$

Bu test için yukarıdaki hata düzeltme modeli temel alınmıştır (Yerdelen Tatoğlu, 2018).

4.5. Ortak Korelasyonlu Etkiler (CCE) Tahmincisi

Değişkenler düzeyde durağan değilse, eşbütünleşik ise ayrıca eğim parametresi birimlere göre değişiyorsa ve yatay kesit bağımlılığı söz konusuysa kurulacak olan hata düzeltme modelinin tahmininde Pesaran (2006) tarafından önerilen Ortak Korelasyonlu Etkiler (CCE) tahmincisinin kullanımı uygun görülmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2018: 299). CCE tahmincisi;

$$\Delta Y_{it} = \phi_i (Y_{it-1} - \theta_i' X_{it-1}) + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_j^* \Delta Y_{it-j} + \sum_{j=0}^{p-1} \delta_j \Delta X_{it-j} + \mu_{it} + e_{it} \quad (15)$$

Panel hata düzeltme modeline ortak faktörler olarak değişkenlerin yatay kesit ortalamaları eklenerek global şokların heterojen etkileri yok edilmektedir. Birimlere göre tahmin edilen CCE tahminlerinin birimler bazında ortalamaları alınarak ortak korelasyonlu etkiler (CCEMG) tahmincisi elde edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2018).

5. Bulgular

Bu kısımda çalışmada kullanılacak olan değişkenler için yapılan ön testler gerçekleştirilmektedir. Yatay kesit bağımsızlığı varsayımı birinci kuşak panel birim kök testlerinin uygulanabilmesi için bir ön koşul olarak belirtilmekte, aksi takdirde ikinci kuşak panel birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir. Serilerin düzeyde durağan olmaması ve aynı derecede eşbütünleşik olmaları ise eşbütünleşme ilişkisinin araştırılması için gerekli bir ön koşul durumundadır. Son olarak değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin tespiti durumunda uzun dönem katsayı tahminleri yapılmaktadır. Ön testler ve analiz sonucu elde edilen bulgular aşağıda görülmektedir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Bütçe Gelirleri		Vergi Gelirleri		Bütçe Harcamaları	
	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri
(Pesaran, 2004)	25,12***	0,000	27,18***	0,000	18,10***	0,000
(Breusch, Pagan 1980)	634,84***	0,000	739,49***	0,000	472,99***	0,000
(PUY, 2008)	94,62***	0,000	110,76***	0,000	69,64***	0,000

Not: *** %1, **%5, * %10 hata payında anlamlılığı ifade etmektedir.

Birimler arası korelasyon test sonuçları Tablo 2’de görülmektedir. Çalışmanın analizinde kullanılacak olan üç değişken için test sonuçları birimler arası korelasyonun olmadığını ifade eden temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir. Dolayısıyla değişkenlerde yatay kesit bağımlılığın olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer bir deyişle bölge yerel yönetimlerinin ele alındığı çalışmada, bölgelerden birinde meydana gelen bir şokun diğer bölgeleri de etkilediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple analize birimler arası korelasyonu dikkate alan ikinci nesil panel birim kök ve eşbütünleşme testleriyle devam etmek uygun görülmektedir.

Tablo 3: Swamy S Testi Sonuçları

	İstatistik	Olasılık Değeri
BG=f(BH)	5507,91***	0,000
VG=f(BH)	4677,54***	0,000

Not: *** %1, **%5, * %10 hata payında anlamlılığı ifade etmektedir.

Yerel yönetimlerin gelirleri ve vergi gelirleri ile yerel yönetim harcamaları değişkenlerinin bir dönem gecikmeli değerleri arasındaki ilişkilerde homojenlik varsayımının araştırılması gerekmektedir. Eğim katsayılarının birimlere göre değişip değişmediğinin belirlenmesi için yapılan Swamy (1971) S test sonuçları Tablo 3’te görülmektedir. Sonuçlar, tüm hata paylarında eğim parametresinin birimlere göre homojen olduğunu ifade eden temel hipotezin reddedildiğini ve eğim parametresinin birimlere göre değiştiğini göstermektedir.

Serilerde birimler arası korelasyonun tespit edilmesi sebebiyle durağanlık analizi sürecinde ikinci kuşak panel birim kök testleri kullanılacaktır. Dolayısıyla bütçe gelirleri, vergi gelirleri ve bütçe harcamaları değişkenlerinin durağanlığı ikinci kuşak panel birim kök testlerinden Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) panel birim kök testi ile incelenecektir.

Tablo 4: Birim Kök Test Sonuçları

Bölgeler	Bütçe Gelirleri		Vergi Gelirleri		Bütçe Harcamaları	
	Düzyey	1,Fark	Düzyey	1,Fark	Düzyey	1,Fark
Pesaran	-0,248	-9,019***	-0,433	-7,851***	-1,247	-4,271***

Not: *** %1, **%5, * %10 hata payında anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4’te CIPS panel birim kök test sonuçları görülmektedir. Sadece sabite izin verildiği ve bir gecikme olduğu durumda elde edilen CIPS test sonuçları, tüm hata paylarında serilerin birinci farklarında durağan olduğunu göstermektedir. İkinci kuşak panel birim kök test sonuçlarına göre iki farklı model içinde yer alan değişkenlerin birinci farklarında durağan bulunması, mali sürdürülebilirlik prosedürüne devam edilebileceğini göstermektedir. Analizin sonraki kısmında seriler arasındaki uzun dönemli ilişki yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği esas alan ikinci kuşak panel eşbütünleşme testleri vasıtasıyla araştırılmaktadır.

Tablo 5: *Gegenbach, Urbain ve Westerlund Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları*

BG=f(BH)			VG=f(BH)		
Katsayı	T-bar	Olasılık Değeri	Katsayı	T-bar	Olasılık Değeri
-0,513***	-3,783	<=0,01	-0,482**	-2,861	<=0,05

Not: *** %1, **%5, * %10 hata payında anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5’e göre panel eşbütünleşme testi için bağımlı değişkenin bir gecikmesinin anlamlılığı incelendiğinde, %5 hata payında her iki modelde yer alan değişkenler için eşbütünleşme ilişkisinin tespit edildiği görülmektedir. Birinci modelde “bütçe gelirleri ile bütçe harcamaları değişkenleri arasında eşbütünleşme yoktur” şeklinde, ikinci modelde ise “vergi gelirleri ile bütçe harcamaları arasında eşbütünleşme yoktur” şeklinde kurulan temel hipotezler %5 hata payında reddedilerek her iki modelde yer alan değişkenlerin uzun dönem ilişkiye sahip oldukları belirlenmiştir. Analizin bir sonraki kısmında Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup Tahmincisi (CCEMG) vasıtasıyla uzun dönem katsayılar tahmin edilerek, yerel yönetimlerin mali sürdürülebilirliğinin formu belirlenecektir.

Tablo 6: *BG=f(BH) Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayıları (CCE-CCEMG)*

CCE	Katsayı	Std, Hata	Sürdürülebilirlik $0 < \beta < 1$
Tüm Panel	0,3182***	0,0865	Zayıf Sürdürülebilirlik
CCEMG			
Marmara Bölgesi	0,2246	0,1512	Sürdürülebilirlik Yok
Ege Bölgesi	0,3363***	0,0596	Zayıf Sürdürülebilirlik
Karadeniz Bölgesi	-0,0114	0,0171	Sürdürülebilirlik Yok
Akdeniz Bölgesi	0,3481***	0,0784	Zayıf Sürdürülebilirlik
İç Anadolu Bölgesi	0,1308*	0,0762	Zayıf Sürdürülebilirlik
Doğu Anadolu Bölgesi	0,6350***	0,0700	Zayıf Sürdürülebilirlik
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	0,5638***	0,0732	Zayıf Sürdürülebilirlik

Not: *** %1, **%5, * %10 hata payında anlamlılığı ifade etmektedir.

Analizin bu kısmında uzun dönemli ilişkinin tahmini için iki farklı panel eşbütünleşme modeli kurulmuştur. Bunlardan ilki, bütçe gelirlerinin bağımlı, bütçe harcamalarının bağımsız değişken olarak yer aldığı modeldir. İkinci modelde ise vergi gelirleri bağımlı, bütçe harcamaları değişkeni ise bağımsız değişkendir. İki farklı model kullanılmasının sebebi; yerel yönetimlerin bütçe açıklarının sürdürülebilirliğini bütçe gelirleri ve vergi gelirleri açısından değerlendirebilmektir. Tablo 6 bütçe gelirleri-bütçe harcamaları için, Tablo 7 ise vergi gelirleri-bütçe harcamaları için panel ve birim bazında kurulan CCE-CCEMG model sonuçlarını göstermektedir.

CCE model sonucuna göre, uzun dönemde tüm bölge yerel yönetimlerinin bütçe harcamalarındaki bir birimlik artış bütçe gelirlerinde yaklaşık 0,32 birimlik bir artışa sebep olmaktadır. CCE modelinde, uzun dönem katsayısı [0-1] aralığında bulunmuştur. Dolayısıyla mali sürdürülebilirlik koşulunun sağlandığı görülmektedir. Ancak ilgili dönemde ele alınan bölge yerel yönetimleri için mali sürdürülebilirliğin zayıf olduğu, bütçe harcamalarının bütçe gelirlerinden daha hızlı arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. İlgili bulgular Dağ ve diğerleri (2018), Akdoğan ve Agun (2018) ile Çiçek ve Yavuz’un (2014) yapmış oldukları çalışmalarda sonuçlarla örtüşmektedir.

Tüm bölge yerel yönetimleri için ayrı ayrı uzun dönem katsayı tahmin sonuçları da Tablo 6’da görülmektedir. CCEMG sonuçlarına göre; Marmara ve Karadeniz ve İç Anadolu Bölgesi yerel yönetimleri için uzun dönem katsayı tahmini %5 hata payında istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle ilgili bölge yerel yönetimlerinde bütçe harcamaları ile bütçe

gelirleri değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır. Söz konusu durum bölge yerel yönetimleri için sürdürülebilirliğin olmadığını göstermektedir.

Ege, Akdeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan yerel yönetimler için uzun dönem katsayıları sırasıyla; 0,33, 0,34, 0,63 ve 0,56 olarak bulunmuştur. Belirtilen bölgelere ait yerel yönetimler için tahmin edilen uzun dönem katsayıları %5 hata payında istatistiksel olarak anlamlıdır. Uzun dönem katsayı tahminleri [0-1] aralığında yer almaktadır. Bu durum ilgili bölge yerel yönetimlerinde mali sürdürülebilirliğin zayıf formda mevcut olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle söz konusu bölge yerel yönetimlerinde bütçe harcamaları, bütçe gelirlerinden daha hızlı artmaktadır.

Belirtilen bulgular çerçevesinde Türkiye’de ilgili dönemde yedi coğrafi bölge yerel yönetimleri arasında uzun dönem katsayısı büyüklüğü baz alınmak suretiyle mali performans sıralamasının gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Sonuçlara göre zayıf mali sürdürülebilirlik bulgusu ile birlikte mali performans sıralaması büyükten küçüğe doğru; Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu, Akdeniz ve Ege Bölgesi yerel yönetimleri şeklindedir. Nitekim Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Akdeniz ve Ege Bölgesi yerel yönetimlerinin bütçe harcamalarındaki bir birimlik bir artış, bütçe gelirlerini sırasıyla 0,63, 0,56, 0,34 ve son olarak 0,33 birim artırmaktadır.

Tablo 7: $VG=f(BH)$ Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayıları (CCE-CCEMG)

CCE	Katsayı	Std, Hata	Sürdürülebilirlik $0 < \beta < 1$
Tüm Panel	0,0294***	0,0086	Zayıf Sürdürülebilirlik
CCEMG			
Marmara Bölgesi	0,0308	0,0210	Sürdürülebilirlik Yok
Ege Bölgesi	0,0583***	0,0213	Zayıf Sürdürülebilirlik
Karadeniz Bölgesi	-0,0029*	0,0017	Sürdürülemez
Akdeniz Bölgesi	0,0298*	0,0160	Zayıf Sürdürülebilirlik
İç Anadolu Bölgesi	0,0239***	0,0058	Zayıf Sürdürülebilirlik
Doğu Anadolu Bölgesi	0,0573***	0,0130	Zayıf Sürdürülebilirlik
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	0,0089	0,0083	Sürdürülebilirlik Yok

Not: ***%1, **%5, *%10 hata payında anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7’deki CCE model sonuçlarına göre uzun dönemde tüm bölge yerel yönetimlerinin bütçe harcamalarındaki bir birimlik artış vergi gelirlerinde yaklaşık 0,03 birimlik bir artışa yol açmaktadır. Tüm panel için uzun dönem katsayısı [0-1] aralığında bulunmuş olmakla birlikte mali sürdürülebilirlik koşulunun sağlandığı görülmektedir. Ancak sürdürülebilirliğin oldukça zayıf olduğu, sıfıra çok yakın bir değer aldığı belirtilmelidir. İlgili dönemde tüm bölge yerel yönetimleri göz önüne alındığında, bütçe harcamalarının vergi gelirlerinden daha hızlı arttığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tüm bölge yerel yönetimleri için ayrı ayrı uzun dönem katsayı tahmin sonuçları da Tablo 7’de görülmektedir. CCEMG sonuçlarına göre bölgeler ayrı ayrı incelendiğinde; Marmara Bölgesi ve Güney Doğu Anadolu yerel yönetimleri için vergi gelirleri ile bütçe harcamaları değişkenleri arasında anlamlı bir uzun dönem ilişki tespit edilememiştir. Bu durum ilgili dönemde bu bölge yerel yönetimlerinde mali sürdürülebilirliğin olmadığına işaret etmektedir.

Karadeniz Bölgesi yerel yönetimlerinde ise vergi gelirleri ile bütçe harcamaları değişkenleri arasında anlamlı bir uzun dönem ilişki tespit edilmekle birlikte uzun dönem katsayısı negatif bulunmuştur. Bu durum ilgili dönemde bu bölge yerel yönetimlerinde mali politikaların sürdürülemez olduğunu göstermektedir. Bütçe harcamalarında uzun dönemde meydana gelen bir birimlik artış vergi gelirlerinde yaklaşık 0,003 birimlik bir azalmaya yol açmaktadır.

Ege, Akdeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi yerel yönetimlerinde vergi gelirleri ile bütçe harcamaları arasında anlamlı bir uzun dönem ilişki bulunmuştur. Bu bölge yerel yönetimleri için uzun dönem katsayıları [0-1] aralığında yer almakta, mali sürdürülebilirlik koşulu sağlanmakta ve bu durum zayıf mali sürdürülebilirliğe işaret etmektedir. İlgili dönemde Ege, Akdeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi yerel yönetimleri için uzun dönemde bütçe harcamalarının vergi gelirlerinden daha hızlı arttığı sonucuna ulaşılmaktadır.

6. Sonuç

Çalışmada Türkiye’deki yerel yönetimlerin mali sürdürülebilirliği hem yerel yönetimlerin vergi gelirleri hem de toplam bütçe gelirleri açısından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda çalışmada 2010Q1-2019Q1 dönemleri için bütçe açıklarının sürdürülebilirliği iki farklı model vasıtasıyla araştırılmıştır. İki farklı model ile değerlendirme yapılmasının sebebi; yerel yönetimlerin vergi gelirleri ve toplam bütçe gelirleri ile bütçe açıklarını sürdürebilme kabiliyetini karşılaştırmaktır.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular; yerel yönetimlerin vergi gelirleri ile uzun dönemde sürdürülebilir bir mali politika uygulamalarının mümkün olmadığı yönündedir. Zira vergi gelirlerinin bağımlı değişken olarak ele alındığı modelde sürdürülebilirlik zayıftır. Bütçe gelirlerinin tamamının ele alındığı modelde ise yerel yönetimlerin mali sürdürülebilirliği yine zayıf formda olmasına karşın, vergi gelirlerinin esas alındığı modele kıyasla daha yüksek bir sürdürülebilirlik verisi elde edilmiştir. Dolayısıyla Hakkio ve Rush (1991) tarafından geliştirilen prosedür, ilgili dönemde Türkiye’deki yerel yönetimler için geçerlidir.

Söz konusu bulgulara göre yerel yönetimlerin öz gelirleri arasında yer alan vergi gelirleri ile yerel kamu hizmetlerini sağlama ihtimalinin olmadığını söylemek mümkündür. Bütçe gelirleri bir bütün olarak ele alındığında ise uzun dönemde yerel kamu hizmetlerini sağlama noktasında zayıf bir mali sürdürülebilirlik durumu ortaya çıkmaktadır.

Yerel yönetimlerin “çağdaş yerel yönetim” anlayışına uygun biçimde ve daha sürdürülebilir bir mali pozisyonda yerel kamu hizmetlerini sunmaları için yapısal bir dönüşüme ihtiyaç vardır. Bu yapısal dönüşümde vergi gelirleri, yerel yönetimlerin birincil ve en önemli gelir kaynağı olmalıdır. Mali özerkliği sınırlayan transferler ise içselleştirici, düzenleyici ve tamamlayıcı bir rol üstlenmelidir. Oysa mevcut konumda merkezi transferlerin birincil veya temel gelir kaynağı pozisyonunda olduğu bilinmektedir (Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2020).

Yerel yönetimlerin daha etkin, verimli, kendi kendine yeterli, mali açıdan sürdürülebilir ve üretken bir hizmet birimi olması için öncelikle, harcama ve gelirleri dengeli olmalıdır. Bütçe açığı, borçlanma, faiz ve dış hizmet alımı (bütçe dışı uygulamalar) gibi olguların etkisiyle, bütçenin etkin hizmet sunma kapasitesi kaybedilmemelidir. Yerel düzeyde hizmetlerin gerçekleştirilmesi ve finansmanı sürecine halkın duyarlılığının artması için daha katılımcı bütçeler oluşturulmalı, başta denetim alanı üzere demokratik uygulamalar genişletilmeli, yerel yönetimler ile vatandaşlar arasındaki karşılıklı mali ve siyasi sorumluluk duygusu geliştirilmelidir. Yerel yönetimler bünyesinde popülist ve partizanca uygulamalara fırsat verilmemeli, halkın öncelik ve tercihlerine uygun biçimde hizmet sunumu gerçekleştirilmeli ve neticede vatandaş memnuniyetinin artmasına odaklanılmalıdır. Anlatılan olumlu edinimlere ulaşma kapsamında yerel yönetimlerin harcamalarını kendi öz gelir kaynaklarıyla, öz gelirler arasında ise özellikle vergilerle finanse etmesi oldukça önemlidir.

Söz konusu öneme binaen yapılması gereken yapısal dönüşümde, yerel yönetim harcamalarının öncelikle vergilerle finanse edilmesi sağlanmalıdır. Vergi gelirleri yetersizse; mülk ve teşebbüs gelirleri, ücret ve harç gibi vergi dışı öz gelir kaynakları ile yetersizliğin giderilmesine çalışılmalıdır. Finansman açığının devam etmesi durumunda, merkezi transferler devreye girmeli ve mali sürdürülebilirliği artırma adına tamamlayıcı bir rol üstlenmelidir.

Belirtilen finansman yapısı sayesinde hizmeti finanse eden vatandaşlar ile hizmeti arz eden yerel yönetimler arasındaki doğrudan ilişki ve sorumluluk duygusu güçlenecektir. Transferler temel gelir kaynağı pozisyonunda olmayacağı için merkezi yönetimin, yerel yönetimler ile vatandaşlar arasındaki aracılık rolü minimize olacak ve yerel yönetimler kendilerine en önemli finansal katkıyı sağlayan vatandaşlara karşı daha büyük bir sorumlulukla hizmet vereceklerdir. Vatandaş odaklı hizmet anlayışını, maliyet-etkin hizmet sunumunu, hesap verebilirliği ve vatandaş memnuniyetini artıran bu süreç, uzun dönemde kalıcı mali sürdürülebilirliğin altyapısını oluşturacaktır.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Mustafa Tekdere, Abdullah Şuhan Gürbüz

Kaynakça

- Afonso, A. (2005). Fiscal sustainability: The unpleasant european case. *FinanzArchiv/Public Finance Analysis*, 61(1), 19-44.
- Ahmed, S. ve Rogers, J. H. (1995). Government budget deficits and trade deficits: Are present value constraints satisfied in long-term data? *Journal of Monetary Economics*, 36(2), 351-374.
- Akdoğan, U. ve Agun, B. H. (2018). Türkiye'de belediyelerin mali sürdürülebilirliği: Birincil denge yaklaşımı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 207-222.
- Akkuş, Ö. ve Durmaz, A. (2019). Türkiye'de bütçe açığının sürdürülebilirliği: Saklı eşbütünleşme ilişkisi. *Maliye Dergisi*, 176, 52-71.
- Al, İ. (2019). Mali sürdürülebilirlik analizi: Türkiye üzerine bir uygulama. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 67-84.
- Arısoy, İ. ve Ünlükaplan, İ. (2009). Türkiye'de mali açıkların sürdürülebilirliği ile kamu gelirleri ve harcamaları ilişkisinin analizi. *Maliye Dergisi*, 159, 444-462.
- Azgün, S. ve Taşdemir, M. (2006). Bütçe açıklarının sürdürülebilirliği: Zamanlararası borçlanma kısıtının testi (1980-2004). *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2), 35-47.
- Baltacı, C. (2005). Dört halife devri şehir hayatı ve yerel yönetim hizmetleri. V. Akyüz (Ed.), *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler Cilt I* içinde (ss. 81-103). İstanbul: İlke Yayıncılık
- Belke, M. (2021). Türkiye'deki il belediyelerinin mali sürdürülebilirliği: Dinamik panel veri analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 128-158.
- Bravo, A. B. ve Silvestre, A. L. (2002). Intertemporal sustainability of fiscal policies: Some tests for European countries. *European Journal of Political Economy*, 18, 517-528.
- Breusch, T. S. ve Pagan A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its application to model specifications in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-253.
- Bulut, H. (2020). Assessing fiscal sustainability in Turkey through cointegration analysis with multiple structural breaks. *International Journal of Applied Business and Management Studies*, 5(1), 1-9.
- Ceylan, R. (2010). Türkiye'de mali sürdürülebilirlik göstergeleri istikrarlı mı?. *Maliye Dergisi*, 158, 388-397.
- Çınar, S. ve Özçalık, M. (2014). Gelişmekte olan ülkelerde mali sürdürülebilirlik. *Journal of Yaşar University*, 9(33), 5597-5622.
- Çiçek, H. G. ve Yavuz, İ. S. (2014). Vergi-harcama paradoksu:Türkiye'de belediyeler üzerine bir araştırma. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 23(4), 17-31.

- Dağ, M., Kızılkaya, O. ve Kızılkaya, F. (2018). Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin bütçe sürdürülebilirliği üzerine bir uygulama. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(635), 65-72.
- Dalgıç, B., İyidoğan, P. V. ve Balıkçioğlu, E. (2014). Sustainability of fiscal policy: An empirical examination for Turkish economy. *Journal of Business Economics and Finance*, 3(2), 133-137.
- Ehrhart, C. ve Llorca, M. (2008). The sustainability of fiscal policy: evidence from a panel of six South-Mediterranean countries, *Applied Economics Letters*, 15(10), 797-803.
- Eryılmaz, B. (2005). Osmanlı yerel yönetiminde İstanbul şehremaneti. V. Akyüz (Ed.), *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler Cilt I* içinde (ss. 398-414). İstanbul: İlke Yayıncılık
- Gegenbach, C., Urbain, J-P. ve Westerlund J. (2016). Error correction testing in panels with common stochastic trends. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 982-1004.
- Göktaş, A. (2008). Türkiye’de mali sürdürülebilirlik üzerine ampirik bir çalışma. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25(2), 425-445.
- Göktaş, Ö. (2008). Türkiye ekonomisinde bütçe açığının sürdürülebilirliğinin analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 8, 45-64.
- Greiner, A., Koeller, U. ve Semmler, W. (2006). Testing the sustainability of german fiscal policy: Evidence for the period 1960-2003. *Empirica*, 33, 127-140.
- Hakkio, C. S. ve Rush, M. (1991). Is the budget deficit “Too large?”. *Economic Inquiry*, 29, 429-445.
- Hamilton, J. D. ve Flavin, M. A. (1986). On the limitations of government borrowing: A framework for empirical testing, *The American Economic Review*, 76(4), 808-819.
- Haug, A. A. (1995). Has federal budget deficit policy changed in recent years?. *Economic Inquiry*, 33(1), 104-118.
- Hepsağ, A. (2011). Mali politikaların sürdürülebilirliğinin yapısal kırılmalı periyodik birim kök testi ile analizi: Türkiye örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 32-45.
- İlgün, M. F. (2016). Mali sürdürülebilirlik: OECD ülkelerine yönelik panel veri analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 69-90.
- İnal, V. (2020). *Türkiye’de mali sürdürülebilirlik*. Ankara: İKSAD Yayınevi.
- Kalyoncu, H. (2005). Fiscal policy sustainability: test of intertemporal borrowing constraints. *Applied Economics Letters*, 12(15), 957-962,
- Kia, A. (2008). Fiscal sustainability in emerging countries: Evidence from Iran and Turkey. *Journal of Policy Modeling*, 30(6), 957-972.
- Konak, A. ve Mütevellî, D. (2019). Türkiye’de cari açığın finansman yapısı ve sürdürülebilirliği: Ekonometrik bir analiz. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 123-140.
- Korlu, R. K. (2019). Financial sustainability and assesment for municipalities in Turkey. Ü. Çağlar, H. Şimşek ve İ. Şiriner (Ed.), *Current Debates on Economic Growth Public Finance & Game Theory* içinde (ss. 145-158). London: IJOPEC Publication.
- Kremer, J. J. M. (1989). U.S. federal indebtedness and conduct of fiscal policy. *Journal of Monetary Economics*, 23(2), 219-238.

- Kurtuluş, B. (2006). *Türkiye'de belediyelerin mali yapısı ve harcamaların finansmanı*. Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Bütçe ve Mahalli İdareler Dairesi, Devlet Planlama Teşkilatı, DPT Yayın No: 2692.
- Magazzino, C. ve Mutascu, M. A. (2019). A wavelet analysis of Italian fiscal sustainability. *Journal of Economic Structures*, 8(1), 1-13.
- Marinheiro, C. F. (2006). The sustainability of portuguese fiscal policy from a historical perspective. *Empirica*, 33, 155-179.
- Martin, G. M. (2000). US deficit sustainability: A new approach based on multiple endogenous breaks. *Journal of Applied Econometrics*, 15(1), 83-105.
- Mercan, M. (2013). Zamanlararası dış denge kısıtı yaklaşımı çerçevesinde Türkiye'de bütçe açığının sürdürülebilirliği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 91-110.
- Mercan, M. (2014). Budget deficits sustainable? An empirical analysis for OECD countries. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 131, 258-263.
- Özer, M. A. ve Akçakaya, M. (2014). *Yerel yönetimler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Payne J. E., Mohammed, H. ve Çak M. (2008). Turkish budget deficit sustainability and the revenue expenditure nexus. *Applied Economics*, 40, 823-830.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Institute for the Study of Labor (IZA)*, Discussion Paper No: 1240.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Quintos, C. E. (1995). Sustainability of the deficit process with structural shifts. *Journal of Business & Economic Statistics*, 13(4), 409-417.
- Slack, E. ve Bird, R. M. (2004). The fiscal sustainability of the greater toronto area. *Rotman School of Management ITP Paper*, University of Toronto Joseph L, 0405, 1- 41.
- Swamy, P. A. V. B. (1971). *Statistical inference in random coefficient models*. New York: Springer-Verlag Statistical Inference in Random Coefficient Models
- Şen, H., Sağbaş, İ. ve Keskin, A. (2010). Türkiye'de mali sürdürülebilirliğin analizi: 1975-2007. *Maliye Dergisi*, 158, 103-123.
- Tekeli, R. ve Hotunoğlu, H. (2014). Türkiye'de merkezi yönetimle yerel yönetimlerde mali sürdürülebilirlik analizi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 113 - 127.
- Trehan, B. ve Walsh, C. (1988). Common trends, the government budget constraint and revenue smoothing. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 425- 444.
- Trehan, B. ve Walsh, C. (1991). Testing intertemporal budget constraints: Theory and applications to US federal budget and current account deficits. *Journal of Money, Credit and Banking*, 23, 210-223.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2019). *Mahalli idareler*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

- Ulusoy, A. ve Tekdere, M. (2020). AB üyesi ülkelerdeki yerel vergi uygulamaları ve Türkiye’deki belediyeler için vergi önerileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 37–70.
- Uzunali, E. ve Görmez, A. H. (2019). Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin mali yapıları ve bütçe sürdürülebilirliklerinin oran analiz yöntemiyle karşılaştırılması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 25, 95-118.
- Wilcox, D. W. (1989). The sustainability of government deficits: Implications of the present-value borrowing constraint. *Journal of Money, Credit and Banking*, 21(3), 291-306
- Yenisu, E. (2020). Türkiye’de dış borçlar sürdürülebilir mi? ARIMA modeli. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 22(1), 195-213.
- Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü (2020). *2019 yılı mahalli idareler genel faaliyet raporu*. Erişim Adresi: <https://webdosya.csb.gov.tr/db/yereyonetimler/icerikler//2019-yili-mahall--i-dareler-genel-faal-yet-raporu-18082020-20200818142825.pdf>
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). *İleri panel veri analizi: Stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayıncılık
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *Panel zaman serileri analizi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Araştırma Makalesi / Research Article

RISK ANALYSIS APPLICATION IN AVIATION SECTOR WITH INTUITIONISTIC FUZZY TOPSIS METHOD

Ceren ÜNLÜKAL¹
Mustafa YÜCEL^{2*}

Abstract

Failure Mode and Effects Analysis (FMEA) is one of the risk analysis techniques often used in many industries to recognize, assess, and avoid potential failures. Although FMEA is an analytical technique with strengths, such as helping to identify and reduce potential risks in processes and products, and being widely used, it has been criticized at some points. It is not easy to appoint a mathematical number between 1 and 10 to risk factors by the experts and decision makers who make the risk assessment. At this point, the use of linguistic variables offered by the intuitionistic fuzzy logic approach provides convenience to decision makers and increases the accuracy of risk assessments. This study purposes to assess the risks that may arise throughout the production process of a company operating in the aviation industry with FMEA. Considering the possibility that risk factors are ignored and risk priorities cannot be determined correctly, intuitionistic fuzzy logic approach is integrated into the study. For this purpose, risk factors have been weighted by experts. In problem solving, failures have been prioritized by experts with the support of linguistic variables by using the Intuitionistic Fuzzy TOPSIS method.

Keywords: Risk Analysis, Failure Prioritization, Failure Mode and Effects Analysis (FMEA), Intuitionistic Fuzzy Logic, TOPSIS

JEL Codes: C02, L61

HAVACILIK SEKTÖRÜNDE SEZGİSEL BULANIK TOPSIS YÖNTEMİYLE RİSK ANALİZİ UYGULAMASI

Öz

Hata Türü ve Etkileri Analizi (HTEA), birçok sektörde potansiyel hataları tanımlamak, değerlendirmek ve önlemek için sıklıkla kullanılan risk analizi tekniklerinden biridir. HTEA, süreçler ve ürünlerdeki potansiyel risklerin belirlenmesine ve azaltılmasına yardımcı olması ve yaygın olarak kullanılması gibi güçlü yönleri olan analitik bir teknik olmasına rağmen bazı noktalarda eleştirilmiştir. Risk değerlendirmesini yapan uzmanlar ve karar vericiler tarafından, risk faktörlerine 1 ile 10 arasında matematiksel bir sayı atamak kolay değildir. Bu noktada sezgisel bulanık mantık yaklaşımının sunduğu dilsel değişkenlerin kullanılması karar vericilere kolaylık sağlamak ve risk değerlendirmelerinin doğruluğunu artırmaktadır. Bu çalışma, havacılık sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin üretim süreci boyunca ortaya çıkabilecek risklerini HTEA ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Risk faktörlerinin göz ardı edilmesi ve risk önceliklerinin doğru belirlenememesi ihtimali göz önünde bulundurularak, çalışmaya sezgisel bulanık mantık yaklaşımı entegre edilmiştir. Bu amaçla risk faktörleri uzmanlar tarafından ağırlıklandırılmıştır. Problem çözümünde Sezgisel Bulanık TOPSIS yöntemi kullanılarak, dilsel değişkenlerin desteğiyle hatalar uzmanlar tarafından önceliklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Risk Analizi, Hata Önceliklendirme, Hata Türü ve Etkileri Analizi (HTEA), Sezgisel Bulanık Mantık, TOPSIS

JEL Kodları: C02, L61

¹ Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, ORCID 0000-0001-9997-7310

² Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, ORCID 0000-0003-3029-6706

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): mustafa.yucel@inonu.edu.tr,

Başvuru Tarihi (Received): 22.07.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Introduction

Many businesses operating in various industries face risks and dangers for different reasons. Businesses which want to be in markets where competition is intense and, continue to hold onto, should conduct risks nicely. To conduct risks, it is necessary to identify and analysis risks. With the corrective and / or preventive actions planned according to the analysis results, risks and failures are eliminated or minimized. In this way, the owned resources are used much more effectively, reducing losses, and increasing efficiency.

In businesses that produce with high volume and strategic raw materials / materials, processes that begin with a mistake may consequence in huge damages if timely measures are not taken. Failures in production processes are difficult to compensate after reaching the customer and are costly (Zerenler & Karaboğa, 2014). Therefore, businesses that make production to order must keep their risks under control and avoid situations that may harm customer satisfaction.

The high failure rates that occur during the production stages cause economic inefficiency in terms of the business and lays the groundwork for a loss of trust in customers. Failure Mode and Effects Analysis (FMEA), which is one of the most reliable engineering techniques used in analysis and evaluating risks, is used to handle failures in business activities in terms of Occurrence, Severity and Detection. Failures are prioritized according to the Risk Priority Number (RPN) obtained by multiplying the failure occurrence, severity and detection values determined by the experts. FMEA approach alone may be insufficient in prioritizing failures. In this study, the results were analyzed by integrating the Intuitionistic Fuzzy Logic based TOPSIS approach into FMEA technique to eliminate the failures that arise in a company operating in the aviation sector and reduce the damage to the company.

The remained parts of the paper are as follows. Risk and risk management concepts are included in Section 1. The methodology and literature on FMEA are explained in Section 2. The case study is included in Section 3, while the discussions and conclusion are presented in the Section 4.

1. Risk Concept and Risk Management

The concept of risk is frequently used in various scientific fields such as banking, insurance, finance, decision making, management, trade and health. The concept of risk, which basically means the danger of loss or the possibility of being damaged, is also defined as uncertainty. Risk is an event that develops beyond expectations and can cause a negative situation. Risk is also expressed as the possibility of future situations, events or internal and external factors affecting the realization of goals and objectives.

In the OHSAS 18001 Occupational Health and Safety Management System, risk is expressed as the compound of the probability of occurrence of a dangerous event or exposure and the degree of severity of the injury or health impairment caused by the event or exposure, while in the ISO 31000 Risk Management System, it is described as the effect of uncertainty on goals.

Risk management is the determination, analysis and prioritization of risks in order to minimize the dangers that may occur during the activities of the businesses or to evaluate the opportunities that may arise in the best way. In general, risk management is the activities performed to reduce the risks to an acceptable level (Garvey, 2008).

Risk management focuses on uncertainties and analysis of results and takes care to resolve these results in favor of the business. The main purpose in risk management is to establish a balance between risks and opportunities. The risk management process is activated when the ability to meet targets becomes uncertain. It is aimed to pursue and check risks. The process of risk management consists of the following steps.

Identifying risks is the first step of the process of risk management. At this stage, potential threats and opportunities that may affect the process are identified. In the second stage, the possibilities, effects and consequences of the risks are presented. Risk analysis is performed by measuring the risks and effects that are likely to occur. In the third stage, risk sizes obtained from the risk analysis are graded, evaluated and put in order. Risk sizes are prioritized according to acceptable levels. In the fourth stage, it is necessary to plan remedial actions to eliminate the prioritized risks or bring them to the desired level. Corrective and preventive actions are planned toward from the highest risk value to the lowest risk value. At the last stage, the planned measures are put into practice and are reviewed to measure their effectiveness and remedial activities are revised when necessary.

2. Methodology

2.1. Failure Mode and Effects Analysis

In the 1960s, FMEA, which provided helpful outputs in the military and aviation industries, is one of the commonly used analytical tools and techniques to classify and remove potential or recognized failures and make risk management decisions to increase the reliability and safety of systems or processes and provide the necessary support (Shi et al., 2019). This method, which is based on the principle of identifying and correcting possible troubles before the production process, ensures the continuousness of high-level quality products by aiming to identify the core reasons of risks and reduce their impacts (Chang et al., 1999; Kahraman et al., 2013; Mızrak Özfiat, 2014; Ng et al., 2017). FMEA is a simple type of analysis used to reveal potential problems in systems and predict possible unwanted results. This method is inductive and answers the question what if problems occur in this part for each part of the system. This determines the situations involving significant problems that may occur in the parts of the system and how much the whole system will be affected when this problem is encountered (Üçkardeş & Ünal, 2012).

Early intervention and prevention of occurring or potential failures provide to decreasing system damages. FMEA, which serves to give priority to risks and mistakes; It contains of three factors: Occurrence, Severity, and Detection. Occurrence or state of occurrence of a failure Occurrence; the degree of damage to the environment or the customer when a failure occurs Severity; the chance of detecting the potential failure before reaching the customer or the degree of noticeability is expressed as Detection. Risk Priority Number ($RPN = O * S * D$) is obtained by multiplication the mathematical numbers of risk factors (Ünlükal et al., 2018). The numerical equivalent of each risk factor is between 1 and 10, so the RPN value is an integer between 1 and 1000. Corrective and preventive actions are planned by ordering the obtained RPN values in descending order.

2.2. Literature Review

There are many studies in the literature conducted by adopting the FMEA approach. Some of these studies are included in Table 1.

Table 1: Literature Review

Author(s)	Method(s)	Application Field
Faghih-Roohi et al. (2020)	Intuitionistic fuzzy TOPSIS+FMEA	Pharmaceutical shipment network
Balaraju et al. (2019)	Fuzzy FMEA	Mining operations
Lo & Liou (2018)	Best–worst method, Interval analysis, Grey relational analysis+FMEA	Smartphone manufacturing
Arabsheybani et al. (2018)	Fuzzy MOORA+FMEA	Sustainable supplier selection
Fattahi & Khalilzadeh (2018)	Extended fuzzy MULTIMOORA, Fuzzy AHP+FMEA	Steel industry
Maniram Kumar et al. (2018)	Fuzzy grey relational analysis+FMEA	LPG dispensing station
Şenel et al. (2018)	Intuitionistic fuzzy TOPSIS+FMEA	Maritime industry
Liu et al. (2018)	Entropy weight method+FMEA	Gas station supply chain
Yazdi (2018)	Intuitionistic fuzzy AHP, Intuitionistic fuzzy TOPSIS	Gas refinery
Guo et al. (2017)	Fuzzy AHP, QFD+FMEA	Shafting installation process
Huang et al. (2017)	Entropy method, TODIM+FMEA	Grinding wheel system
Certa et al. (2017)	ELECTRE TRI+FMEA	Dairy manufacturing industry
Wang et al. (2016)	IVIF-COPRAS, IVIF-ANP+FMEA	Hospital service
Zhou & Thai (2016)	Fuzzy and grey theory FMEA	Tanker equipment
Hu & Hsiao (2016)	Kano model+FMEA	Airline services
Liu et al. (2015)	Fuzzy AHP, Entropy method, Fuzzy VIKOR+FMEA	General anesthesia process
Jong et al. (2013)	Fuzzy FMEA	Edible bird nest production process
Kutlu & Ekmekçioğlu (2012)	Fuzzy AHP, Fuzzy TOPSIS+FMEA	Automotive industry
Liu & Tsai (2012)	Fuzzy ANP, QFD+FMEA	Construction industry
Yang et al. (2011)	Dempster–Shafer evidence theory+FMEA	Aircraft turbine rotor blade

Although FMEA is widely used in many areas, it is criticized for being limited due to the uncertainty and problems experienced in prioritizing the detected failure modes (Ben-Daya & Raouf, 1996; Bowles, 2004; Braglia et al., 2003; Chin et al., 2009; Gilchrist, 1993; Pillay & Wang, 2003; Sankar & Prabhu, 2001):

- Relative weights of O, S and D risk factors are not considered in traditional FMEA. The importance of these factors may not be equal for every situation.
- Some failure modes with different O, S and D numbers can have the same risk priority number.
- The formula used to determine the RPN value is open to discussion. There is no detailed justification in the literature that O, S, and D must be multiplication to calculate RPN.
- The RPN scale has a discrete structure, so it is difficult to derive a huge variety of values from 1 to 1000 from O, S and D risk factors.
- It is difficult to perceive the three factors numerically. In FMEA, a lot of information can be explained with linguistic variables as possible, important or very high.

Considering the criticisms, it is seen that FMEA has not been used alone in recent years. Instead, using it in integration with fuzzy logic and Multi Criteria Decision Making (MCDM) techniques increases the success of problem solving and provides a more realistic perspective. For this reason,

the Intuitionistic Fuzzy TOPSIS method was used in the study to determine the importance of potential failures more clearly by removing the negative aspects mentioned above.

2.3. Intuitionistic Fuzzy TOPSIS

Professor Lotfi A. Zadeh (1965) laid the foundations of fuzzy logic by using the concept of Graded Sets. Zadeh has graded the memberships of the cluster members. In this way, he developed the concept of uncertainty and brought a new approach to the field of logic.

Atanassov (1986), on the other hand, brought a new perspective to fuzzy logic and focused on the functions of membership and non-membership. The degree of hesitancy is important as well as whether the elements belong to a set or not. This approach has been described as Intuitionistic Fuzzy Logic.

TOPSIS (The Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution), which has been entered into the literature by Hwang and Yoon (1981), is a MCDM method used to determine the best candidate closest to the positive ideal solution and the furthest to the negative ideal solution in the alternative set. The purpose of TOPSIS, which has a simple use, is to maximize benefit criteria and minimize cost criteria. It is often used for solving complex decision-making problems.

There is a lot of controversy about the risk factors for the probability of occurrence of the failure (O), the severity of the failure (S), and the detection of the failure (D). Since linguistic evaluations are carried out by individuals in a relative manner, it has been assumed that the intuitionistic fuzzy (IF) set theory is suitable for dealing with the uncertainty of such evaluations and leading to more accurate results (Sayyadi Tooranloo et al., 2018). Ideally, risks should be assessed collectively and uncertainties in expert judgments to be used in the assessment should be minimized (Faghih-Roohi et al., 2020). For this reason, the group decision model proposed by choosing the TOPSIS technique in the study was used to assess risk factors and failure elements based on the FMEA in an IF environment.

The process steps of the method used in prioritizing failures are as follows (Sayyadi Tooranloo & Ayatollah, 2016):

Step 1: In the first stage, the weight of experts (decision makers) is calculated. Considering that there are k experts in the decision maker team, linguistic variables are used to calculate the weights of these experts and the IF numbers corresponding to these linguistic variables are shown in Table 2. Let $U_k = \{\mu_k, \nu_k, \pi_k\}$ be an Intuitionistic Fuzzy Number (IFN) belonging to an expert of k. The following equations are used to calculate the weight of the expert.

Table 2: Linguistic Variables and IFN Used in Weighting Experts

Linguistic Variables	IFN Equivalent
Very Important	(0.90, 0.10, 0.00)
Important	(0.75, 0.20, 0.05)
Average Important	(0.50, 0.45, 0.05)
Insignificant	(0.35, 0.60, 0.05)
Very Insignificant	(0.10, 0.90, 0.00)

Reference: (Sayyadi Tooranloo & Ayatollah, 2016)

$$\lambda_k = \frac{(\mu_k + \pi_k (\frac{\mu_k}{\mu_k + \nu_k}))}{\sum_{k=1}^n (\mu_k + \pi_k (\frac{\mu_k}{\mu_k + \nu_k}))} \text{ and } \sum_{k=1}^n \lambda_k = 1, k = (1, 2, \dots, n) \tag{1}$$

If all experts are considered to be of same importance, the weight of expert k can be calculated by (2):

$$\lambda_k = \frac{1}{n} \text{ and } \sum_{k=1}^n \lambda_k = 1, k = (1, 2, \dots, n) \tag{2}$$

Step 2: According to the experts' opinions, the aggregated IF decision matrix is created. Before the aggregation process, each expert's decision matrix must be established. For this, the linguistic variables shown in Tables 3, 4 and 5 are used. The IFWA operator is used to aggregate the decision matrices:

Table 3: *Linguistic Variables and IFN Used in the Assessment of Failure Occurrence*

Linguistic Variables	IFN Equivalent
Very High	(0.90, 0.10, 0.00)
High	(0.75, 0.20, 0.05)
Average	(0.50, 0.45, 0.05)
Low	(0.35, 0.60, 0.05)
Very Low	(0.10, 0.90, 0.00)

Reference: (Sayyadi Tooranloo & Ayatollah, 2016)

Table 4: *Linguistic Variables and IFN Used in the Assessment of Failure Severity*

Linguistic Variables	IFN Equivalent
Hazardous Without Warning	(1.00, 0.00, 0.00)
High-Risk Warnings	(0.90, 0.10, 0.00)
Very Much	(0.80, 0.10, 0.10)
Much	(0.70, 0.20, 0.10)
Average	(0.60, 0.30, 0.10)
Low	(0.50, 0.40, 0.10)
Very Low	(0.40, 0.50, 0.10)
Inconsiderable	(0.25, 0.60, 0.15)
Very Inconsiderable	(0.10, 0.75, 0.15)
None	(0.10, 0.90, 0.00)

Reference: (Sayyadi Tooranloo & Ayatollah, 2016)

Table 5: *Linguistic Variables and IFN Used in the Assessment of Failure Detection*

Linguistic Variables	IFN Equivalent
Absolutely Impossible	(1.00, 0.00, 0.00)
Very Unlikely	(0.90, 0.10, 0.00)
Unlikely	(0.80, 0.10, 0.10)
Very Low	(0.70, 0.20, 0.10)
Low	(0.60, 0.30, 0.10)
Average	(0.50, 0.40, 0.10)
Relatively High	(0.40, 0.50, 0.10)
High	(0.25, 0.60, 0.15)
Very High	(0.10, 0.75, 0.15)
Absolutely Possible	(0.10, 0.90, 0.00)

Reference: (Sayyadi Tooranloo & Ayatollah, 2016)

$$r_{ij} = IFWA_{\lambda}(r_{ij}^{(1)}, r_{ij}^{(2)}, \dots, r_{ij}^{(l)}) = \lambda_1 r_{ij}^{(1)} \oplus \lambda_2 r_{ij}^{(2)} \oplus \lambda_3 r_{ij}^{(3)} \oplus \dots \oplus \lambda_l r_{ij}^{(l)}$$

$$r_{ij} = [1 - \prod_{k=1}^l (1 - \mu_{ij}^{(k)})^{\lambda_k}, \prod_{k=1}^l (v_{ij}^{(k)})^{\lambda_k}, \prod_{k=1}^l (1 - \mu_{ij}^{(k)})^{\lambda_k} - \prod_{k=1}^l (v_{ij}^{(k)})^{\lambda_k}] \quad (3)$$

$$r_{ij} = (\mu_{A_i}(x_j), v_{A_i}(x_j), \pi_{A_i}(x_j)) \text{ and } (i = 1, 2, 3, \dots, m; j = 1, 2, 3, \dots, n).$$

The aggregated IF decision matrix is obtained as follows:

$$R = \begin{bmatrix} \mu_{FM_1}(O), v_{FM_1}(O), \pi_{FM_1}(O) & \mu_{FM_1}(S), v_{FM_1}(S), \pi_{FM_1}(S) & \mu_{FM_1}(D), v_{FM_1}(D), \pi_{FM_1}(D) \\ \mu_{FM_2}(O), v_{FM_2}(O), \pi_{FM_2}(O) & \mu_{FM_2}(S), v_{FM_2}(S), \pi_{FM_2}(S) & \mu_{FM_2}(D), v_{FM_2}(D), \pi_{FM_2}(D) \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ \mu_{FM_n}(O), v_{FM_n}(O), \pi_{FM_n}(O) & \mu_{FM_n}(S), v_{FM_n}(S), \pi_{FM_n}(S) & \mu_{FM_n}(D), v_{FM_n}(D), \pi_{FM_n}(D) \end{bmatrix}$$

$$R = \begin{bmatrix} r_{1O} & r_{1S} & r_{1D} \\ r_{2O} & r_{2S} & r_{2D} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ r_{nO} & r_{nS} & r_{nD} \end{bmatrix} \quad (4)$$

Step 3: The weight of risk factors is calculated. Suppose $w_j^{(k)} = (\mu_j^{(k)}, v_j^{(k)}, \pi_j^{(k)})$ is an IFN assigned to criterion j by expert k , then the weights of risk factors are determined through the IFWA operator as follows:

$$w_j = IFWA_{\lambda}(w_j^{(1)}, w_j^{(2)}, \dots, w_j^{(l)}) = \lambda_1 w_j^{(1)} \oplus \lambda_2 w_j^{(2)} \oplus \lambda_3 w_j^{(3)} \oplus \dots \oplus \lambda_l w_j^{(l)}$$

$$w_j = [1 - \prod_{k=1}^l (1 - \mu_j^{(k)})^{\lambda_k}, \prod_{k=1}^l (v_j^{(k)})^{\lambda_k}, \prod_{k=1}^l (1 - \mu_j^{(k)})^{\lambda_k} - \prod_{k=1}^l (v_j^{(k)})^{\lambda_k}] \quad (5)$$

here $W = [w_1, w_2, w_3, \dots, w_j]$, $w_j = [\mu_j, v_j, \pi_j]$, $(j = 1, 2, \dots, n)$.

Step 4: Aggregated weighted IF decision matrix is determined. After finding the criterion weights (W) and the aggregated IF decision matrix, the aggregated weighted IF decision matrix is formed as follows (Atanassov, 1986):

$$R \otimes W = \left\{ \langle c, \mu_{FM_i}(x), \mu_w(c), v_{FM_i}(c) + v_w(c) - v_{FM_i}(c) \cdot v_w(c) \mid c \in X \rangle \right\} \quad (6)$$

$$\pi_{FM_i W}(c) = 1 - \mu_{FM_i}(c) \cdot \mu_w(c) - v_{FM_i}(c) - v_w(c) + v_{FM_i}(c) \cdot v_w(c) \quad (7)$$

$$R' = \begin{bmatrix} \mu_{FM,W}(O), v_{FM,W}(O), \pi_{FM,W}(O) & \mu_{FM,W}(S), v_{FM,W}(S), \pi_{FM,W}(S) & \mu_{FM,W}(D), v_{FM,W}(D), \pi_{FM,W}(D) \\ \mu_{FM,W}(O), v_{FM,W}(O), \pi_{FM,W}(O) & \mu_{FM,W}(S), v_{FM,W}(S), \pi_{FM,W}(S) & \mu_{FM,W}(D), v_{FM,W}(D), \pi_{FM,W}(D) \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ \mu_{FM,W}(O), v_{FM,W}(O), \pi_{FM,W}(O) & \mu_{FM,W}(S), v_{FM,W}(S), \pi_{FM,W}(S) & \mu_{FM,W}(D), v_{FM,W}(D), \pi_{FM,W}(D) \end{bmatrix} \quad (8)$$

$$R' = \begin{bmatrix} r'_{1O} & r'_{1S} & r'_{1D} \\ r'_{2O} & r'_{2S} & r'_{2D} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ r'_{nO} & r'_{nS} & r'_{nD} \end{bmatrix} \quad (9)$$

$r'_{ij} = (\mu'_{ij}, v'_{ij}, \pi'_{ij}) = (\mu_{FMW}(c), v_{FMW}(c), \pi_{FMW}(c))$ is an element of the aggregated weighted IF decision matrix.

Step 5: Based on IFN, positive and negative ideal solution points are determined. Assuming that J_1 expresses the utility criterion and J_2 expresses the cost criterion, FM^+ represents the IF positive ideal solution, while FM^- represents the IF negative ideal solution. FM^+ and FM^- are expressed in the following equations:

$$FM^+ = ((\mu_{FM^+ W}(c_j), v_{FM^+ W}(c_j), \pi_{FM^+ W}(c_j))) \text{ and } FM^- = ((\mu_{FM^- W}(c_j), v_{FM^- W}(c_j), \pi_{FM^- W}(c_j))) \quad (10)$$

$$\mu_{FM^+W}(c_j) = \left(\left\langle \max_i \mu_{FM^+W}(c_j) \mid j \in J_1 \right\rangle, \left\langle \min_i \mu_{FM^+W}(c_j) \mid j \in J_2 \right\rangle \right) \quad (11)$$

$$v_{FM^+W}(c_j) = \left(\left\langle \min_i v_{FM^+W}(c_j) \mid j \in J_1 \right\rangle, \left\langle \max_i v_{FM^+W}(c_j) \mid j \in J_2 \right\rangle \right) \quad (12)$$

$$\mu_{FM^-W}(c_j) = \left(\left\langle \min_i \mu_{FM^-W}(c_j) \mid j \in J_1 \right\rangle, \left\langle \max_i \mu_{FM^-W}(c_j) \mid j \in J_2 \right\rangle \right) \quad (13)$$

$$v_{FM^-W}(c_j) = \left(\left\langle \max_i v_{FM^-W}(c_j) \mid j \in J_1 \right\rangle, \left\langle \min_i v_{FM^-W}(c_j) \mid j \in J_2 \right\rangle \right) \quad (14)$$

Step 6: Distance measurements are calculated using IF sets. In this step, the Euclidean distance formula is used to measure the distances. For each point, the distances from the IF positive ideal solution point (S^+) and the IF negative ideal solution point (S^-) are calculated as follows:

$$S_i^+ = \sqrt{\frac{1}{2n} \sum_{j=1}^n \left[(\mu_{FM,W}(c_j) - \mu_{FM^+W}(c_j))^2 + (v_{FM,W}(c_j) - v_{FM^+W}(c_j))^2 + (\pi_{FM,W}(c_j) - \pi_{FM^+W}(c_j))^2 \right]} \quad (15)$$

$$S_i^- = \sqrt{\frac{1}{2n} \sum_{j=1}^n \left[(\mu_{FM,W}(c_j) - \mu_{FM^-W}(c_j))^2 + (v_{FM,W}(c_j) - v_{FM^-W}(c_j))^2 + (\pi_{FM,W}(c_j) - \pi_{FM^-W}(c_j))^2 \right]} \quad (16)$$

Step 7: The relative closeness coefficient (CC_i) required for the intuitionistic ideal solution is calculated individually. CC_i can be calculated as follows:

$$CC_i = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+}, \quad 0 \leq CC_i \leq 1 \quad (17)$$

Step 8: The calculated relative closeness coefficients are ranked in descending order. This ranking also expresses risk priority.

3. Case Study

The study was carried out in Eskişehir (in Turkey) in a company that operates in the field of precision aircraft engine parts and structural parts manufacturing, engineering, fixture and tool design manufacturing, special processes and quality control, and machining for the aviation industry.

The company, which has a machine park consisting of 21 vertical lathes, 27 horizontal lathes, 8 milling machines and 4 precision measuring devices and more than 200 employees, is one of the high-capacity companies operating in the sector for more than 25 years. Factors such as wide machine park, high number of products and employees, flexible and variable customer demands increase the complexity of the works in the company. Due to increasing customer complaints, rework part rates, delayed deliveries and rising costs, the company wanted to solve the problems it faced. The company, which could not find the substantial solutions within its own structure, wanted to stop the growth of the problems by taking external consultancy services. It has been determined that most of the problems occur in parts that are ignored during the production process, but mostly produced. In order to reduce the problems in a short time, studies have started with the product that poses a high risk. With the precautions to be taken according to the results of the analysis to be made, firstly, an improvement will be provided throughout the part dealt with, and then these precautions will be implemented across all products. Thus, the company wants to take an important step in achieving its goals and realizing its missions by ensuring customer satisfaction with sustainable production assurance. Due to these demands, cooperation was established with the company and necessary analyzes were made. The main purpose of this study is to identify the risks / failures that occur or may occur along the production process of a critical aircraft engine part produced in the company, and to realize a safer production process by eliminating these risks / failures.

It is aimed to reduce the failures and increase the quality performance by defining the failures that may occur along the manufacturing process. For this purpose, a team of two experts working as a quality engineer in the quality department has been formed. Using the failure records and the experiences of the team members, the product with the most problems in the production process and the problems that occurred during the manufacturing process of this product were determined. Risk analysis studies were evaluated with the IF TOPSIS method, and failure priorities were determined.

Shaft is one of the most produced products in the company and 2 vertical and 1 horizontal turning lathes are allocated only for this product, without changing the turning program. Shaft is one of the aircraft engine parts and is critical. Therefore, it is not possible to estimate the value of any failure that may occur. Considering all these features, it is inevitable to carry out risk analysis on this product.

Risk analysis does not only ensure that the customer receives fault-free parts; at the same time, by producing the right product at the first time, direct labor time and costs are reduced, the cycle time of the product is reduced, the consumables used are reduced, the rework times are reduced and the capacity utilization rate is increased.

3.1. Risk Analysis Application

To make the risk assessment, first, the failures that may occur in the production process of the product named HPT AFT SHAFT must be defined. The failures and their effects are specified in Table 6.

Table 6: Definition of Failures Occurring in the Factory and Failures Effects

Failure Modes	Failure	Failure Description	Failure Effect
FM1	Measure Failure	Measures out of tolerance limits	Part does not fit properly
FM2	Surface Defects	Failures caused by felt, cutting and measuring tool, fixture seating point marks	Affects product function and appearance
FM3	Dent	Cavities in the part due to various reasons	Surface quality deteriorates, risk of edge breakage increases, product function is affected
FM4	Crushed	Cracks, breaks or deep marks on some parts of the product	The functionality of the product deteriorates, and the desired properties cannot be obtained
FM5	Set	Failure to machine the part correctly due to burr or insert failures during machining	The function of the final product is affected, and the desired product cannot be obtained
FM6	Non-Occurring Measure	The absence of features such as edges, corners, angles, etc.	The desired product cannot be obtained

After failures are identified, the steps required for risk analysis application are as follows:

Step 1: Since the weight of the experts is considered equal, the weight is calculated according to (2).

The weight of each expert is determined as $\lambda_k = \frac{1}{2} = 0,50$.

Step 2: Expert opinions are determined according to the linguistic variables shown in Tables 3, 4 and 5 and the aggregated IF decision matrix is formed. The opinions of the experts are shown in Table 7.

Table 7: Risk Evaluation According to Expert Opinions

Expert -1	Occurrence	Severity	Detection
FM1	Very High	Very Much	Low
FM2	Low	Very Inconsiderable	Unlikely
FM3	Average	Inconsiderable	Average
FM4	Very Low	Inconsiderable	Average
FM5	Average	Very Low	Average
FM6	Average	Much	Unlikely
Expert -2	Occurrence	Severity	Detection
FM1	Very High	High-Risk Warnings	Low
FM2	Average	Very Low	Average
FM3	Average	Low	Relatively High
FM4	Low	Low	Relatively High
FM5	Very Low	Much	Very High
FM6	Low	Very Much	Very Unlikely

Evaluations made with linguistic variables are transformed into IFN as indicated in Table 8.

Table 8: Decision Matrix

Expert -1	O			S			D		
FM1	0.9	0.1	0	0.8	0.1	0.1	0.6	0.3	0.1
FM2	0.35	0.6	0.05	0.1	0.75	0.15	0.8	0.1	0.1
FM3	0.5	0.45	0.05	0.25	0.6	0.15	0.5	0.4	0.1
FM4	0.1	0.9	0	0.25	0.6	0.15	0.5	0.4	0.1
FM5	0.5	0.45	0.05	0.4	0.5	0.1	0.5	0.4	0.1
FM6	0.5	0.45	0.05	0.7	0.2	0.1	0.8	0.1	0.1
Expert -2	O			S			D		
FM1	0.9	0.1	0	0.9	0.1	0	0.6	0.3	0.1
FM2	0.5	0.45	0.05	0.4	0.5	0.1	0.5	0.4	0.1
FM3	0.5	0.45	0.05	0.5	0.4	0.1	0.4	0.5	0.1
FM4	0.35	0.6	0.05	0.5	0.4	0.1	0.4	0.5	0.1
FM5	0.1	0.9	0	0.7	0.2	0.1	0.7	0.2	0.1
FM6	0.35	0.6	0.05	0.8	0.1	0.1	0.9	0.1	0

Expert opinions are aggregated using the IFWA operator.

Table 9: Decision Matrix

	O			S			D		
FM1	0.900	0.100	0.000	0.859	0.100	0.041	0.600	0.300	0.100
FM2	0.430	0.520	0.050	0.265	0.612	0.122	0.684	0.200	0.116
FM3	0.500	0.450	0.050	0.388	0.490	0.122	0.452	0.447	0.101
FM4	0.235	0.735	0.030	0.388	0.490	0.122	0.452	0.447	0.101
FM5	0.329	0.636	0.034	0.576	0.316	0.108	0.613	0.283	0.104
FM6	0.430	0.520	0.050	0.755	0.141	0.104	0.859	0.100	0.041

Step 3: The weight of risk factors is calculated to weight the decision matrix.

Table 10: Experts' Evaluations of Risk Factors

	O	S	D
Expert -1	High	Very high	Average
Expert -2	Very high	Very high	High

Table 11: Risk Factors Weights

	O			S			D		
W	0.842	0.141	0.017	0.900	0.100	0.000	0.646	0.300	0.054

Step 4: The aggregated weighted IF decision matrix is determined according to the weights of the risk factors.

Table 12: Aggregated Weighted Decision Matrix

	O			S			D		
FM1	0.758	0.227	0.015	0.773	0.190	0.037	0.388	0.510	0.102
FM2	0.362	0.588	0.051	0.239	0.651	0.110	0.442	0.440	0.118
FM3	0.421	0.528	0.051	0.349	0.541	0.110	0.292	0.613	0.095
FM4	0.198	0.772	0.030	0.349	0.541	0.110	0.292	0.613	0.095
FM5	0.277	0.688	0.035	0.518	0.385	0.097	0.396	0.498	0.106
FM6	0.362	0.588	0.051	0.680	0.227	0.093	0.555	0.370	0.075

Step 5: Based on IFN, positive and negative ideal solution points are determined.

Table 13: Positive and Negative Ideal Solutions

	O			S			D		
FM ⁺	0.758	0.227	0.015	0.773	0.190	0.037	0.555	0.370	0.075
FM ⁻	0.198	0.772	0.030	0.239	0.651	0.110	0.292	0.613	0.095

Step 6: Distance measurements are calculated using IF sets.

Step 7: The relative closeness coefficient (CC_i) required for the intuitionistic ideal solution is calculated.

Table 14. Distance Measures and Closeness Coefficients

	S_i^+	S_i^-	CC_i	Rank
FM1	0.090	0.435	0.829	1
FM2	0.368	0.138	0.273	5
FM3	0.327	0.150	0.314	4
FM4	0.418	0.064	0.132	6
FM5	0.314	0.176	0.360	3
FM6	0.224	0.307	0.578	2

Step 8: In Table 14, the distance of the values belonging to each failure mode to the positive and negative ideal solution set is calculated and arranged according to the closeness coefficients in descending order. This order also refers to the order of risk priority. Accordingly, the highest risk priority is the measurement failure with FM1 code. This is followed by FM6, FM5, FM3, FM2 and FM4 respectively.

4. Discussions and Conclusions

FMEA is an effective method for designing and planning product and process by determining risks in various processes and preventing or reducing their effects at early stages. In traditional FMEA, RPN values are obtained by multiplication O, S, D and the degree of criticality is determined. However, this practice has some disadvantages such as multiplying different values of risk factors and obtaining the same RPN value without considering the weights of risk factors.

Despite advances in risk assessment, methods such as FMEA have gained wide-ranging applicability due to their simplicity and less time expenditure. On the other hand, FMEA method is criticized and FMEA application is narrow due to its inherent uncertainty, various restrictions

and difficult capture of objectivity. Risk assessment in FMEA is a specific complex task that is often performed with the experience and intuition of team members.

The integrated approach proposed in this study, which aims to eliminate critical failures in a business operating in the aviation industry, strategically evaluates the link established between risk analysis and MCDM methods. The approach starts from the need to define all of the risks through FMEA to analyze the risk factors of the system under study in depth. The IF TOPSIS method is used to prioritize the failures according to various evaluation criteria to rank the importance of all failure modes. IF TOPSIS is powerful at the same time in directing data uncertainty as it uses IFN. Risk factors were weighted by the aggregation of collective decisions made by a group of experts. This application was carried out in prospect of that risk factors may not have the same weight. Values of different weighted risk factors estimated by IF expressions are given based on expert judgment. This is an important progress in FMEA area, as giving distinctive weights to factors using IF logic adds a new perspective to FMEA. Then, IF TOPSIS was applied to analysis possible failure modes and rank them according to risk priorities, and linguistic variables were used.

The results obtained from this study are both guiding and warning to other companies operating in the same / similar sector, as well as improving the production processes in other products of the company. Companies that realize the risks / failures that have not yet occurred in their processes can easily take precautions or apply to written studies / research reports such as this to solve similar problems. Thus, the risks either never occur or cause minimal damage.

There are several important issues that limit this study. Expert opinions in calculating RPN or determining the weights of risk factors affect the priority order of failure modes. It should be considered that if there is any change in the evaluations of decision makers, the order of priority will change. Therefore, repeating the study with different experts and examining the consequence of the changes will contribute to the literature.

A recommendation has been provided against the limitations expressed in the paragraph above. Based on the company examined in this study, it is thought that it will be beneficial to restructure the study by increasing the sample size in the cluster formed by the companies operating in the aviation sector and to examine the results. It can be aimed to produce solutions to the problems that occur on a sectoral basis. In this way, problems can be more easily generalized and dealt with in a radical way and permanent solutions are developed.

Other suggestion to be presented for the development of the proposed method is to use MCDM techniques such as AHP or ANP in determining the risk factor weights that can cause objective results in the process of evaluating failure modes. It may be important to what extent the weights determined in this way will affect the result. Another suggestion is to use other MCDM methods in problem solving in addition to TOPSIS in risk assessment of failure modes and to look at the differences in risk priority order.

Authorship Contributions (Yazarlık Katkıları): Ceren Ünlükal, Mustafa Yücel.

References

- Arabsheybani, A., Paydar, M. M., & Safaei, A. S. (2018). An integrated fuzzy MOORA method and FMEA technique for sustainable supplier selection considering quantity discounts and supplier's risk. *Journal of Cleaner Production*, 190, 577–591.
- Atanassov, K. T. (1986). Intuitionistic fuzzy sets. *Fuzzy Sets and Systems*, 20(1), 87–96.
- Balaraju, J., Govinda Raj, M., & Murthy, C. S. (2019). Fuzzy-FMEA risk evaluation approach for LHD machine-A case study. *Journal of Sustainable Mining*, 18(4), 257–268.

- Ben-Daya, M., & Raouf, A. (1996). A revised failure mode and effects analysis model. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 13(1), 43–47.
- Bowles, J. B. (2004). An assessment of RPN prioritization in a failure modes effects and criticality analysis. *Journal of the IEST*, 47, 51–56.
- Braglia, M., Frosolini, M., & Montanari, R. (2003). Fuzzy criticality assessment model for failure modes and effects analysis. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 20(4), 503–524.
- Certa, A., Enea, M., Galante, G. M., & La Fata, C. M. (2017). ELECTRE TRI-based approach to the failure modes classification on the basis of risk parameters: An alternative to the risk priority number. *Computers and Industrial Engineering*, 108, 100–110.
- Chang, C. L., Wei, C. C., & Lee, Y. H. (1999). Failure mode and effects analysis using fuzzy method and grey theory. *Kybernetes*, 28(9), 1072–1080.
- Chin, K. S., Wang, Y. M., Ka Kwai Poon, G., & Yang, J. B. (2009). Failure mode and effects analysis using a group-based evidential reasoning approach. *Computers and Operations Research*, 36(6), 1768–1779.
- Faghih-Roohi, S., Akcay, A., Zhang, Y., Shekarian, E., & de Jong, E. (2020). A group risk assessment approach for the selection of pharmaceutical product shipping lanes. *International Journal of Production Economics*, 229(April), 1–13.
- Fattahi, R., & Khalilzadeh, M. (2018). Risk evaluation using a novel hybrid method based on FMEA, extended MULTIMOORA, and AHP methods under fuzzy environment. *Safety Science*, 102(October 2017), 290–300.
- Garvey, P. R. (2008). *Analytical methods for risk management*. New York: Chapman and Hall/CRC.
- Gilchrist, W. (1993). Modelling failure modes and effects analysis. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 10(5), 16–23.
- Guo, Q., Sheng, K., Wang, Z., Zhang, X., Yang, H., & Miao, R. (2017). Research on element importance of shafting installation based on QFD and FMEA. *Procedia Engineering*, 174, 677–685.
- Hu, K. C., & Hsiao, M. W. (2016). Quality risk assessment model for airline services concerning Taiwanese airlines. *Journal of Air Transport Management*, 53, 177–185.
- Huang, J., Li, Z., & Liu, H. C. (2017). New approach for failure mode and effect analysis using linguistic distribution assessments and TODIM method. *Reliability Engineering and System Safety*, 167(January), 302–309.
- Hwang, C. L. & Yoon, K. (1981). *Multiple attributes decision making methods and applications*. Berlin: Springer.
- Jong, C. H., Tay, K. M., & Lim, C. P. (2013). Application of the fuzzy failure mode and effect analysis methodology to edible bird nest processing. *Computers and Electronics in Agriculture*, 96, 90–108.
- Kahraman, C., Kaya, I., & Şenvar, Ö. (2013). Healthcare failure mode and effects analysis under fuzziness. *Human and Ecological Risk Assessment*, 19(2), 538–552.
- Kutlu, A. C., & Ekmekçioglu, M. (2012). Fuzzy failure modes and effects analysis by using fuzzy TOPSIS-based fuzzy AHP. *Expert Systems with Applications*, 39(1), 61–67.

- Liu, H. C., You, J. X., You, X. Y., & Shan, M. M. (2015). A novel approach for failure mode and effects analysis using combination weighting and fuzzy VIKOR method. *Applied Soft Computing Journal*, 28, 579–588.
- Liu, H. T., & Tsai, Y. lin. (2012). A fuzzy risk assessment approach for occupational hazards in the construction industry. *Safety Science*, 50(4), 1067–1078.
- Liu, Y., Kong, Z., & Zhang, Q. (2018). Failure modes and effects analysis (FMEA) for the security of the supply chain system of the gas station in China. *Ecotoxicology and Environmental Safety*, 164(5), 325–330.
- Lo, H. W., & Liou, J. J. H. (2018). A novel multiple-criteria decision-making-based FMEA model for risk assessment. *Applied Soft Computing Journal*, 73, 684–696.
- Maniram Kumar, A., Rajakarunakaran, S., Pitchipoo, P., & Vimalasan, R. (2018). Fuzzy based risk prioritisation in an auto LPG dispensing station. *Safety Science*, 101(May 2017), 231–247.
- Mızrak Özfirat, P. (2014). Bulanık önceliklendirme metodu ve hata türü ve etkileri analizini birleştiren yeni bir risk analizi yöntemi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 29(4), 755–768.
- Ng, W. C., Teh, S. Y., Low, H. C., & Teoh, P. C. (2017). The integration of FMEA with other problem solving tools: A review of enhancement opportunities. *Journal of Physics: Conference Series*, 890(1).
- Pillay, A., & Wang, J. (2003). Modified failure mode and effects analysis. *Reliability Engineering & System Safety*, 79, 69–85.
- Sankar, N. R., & Prabhu, B. S. (2001). Modified approach for prioritization of failures in a system failure mode and effects analysis. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 18(3), 324–335.
- Sayyadi Tooranloo, H., Ayatollah, A. S., & Alboghobish, S. (2018). Evaluating knowledge management failure factors using intuitionistic fuzzy FMEA approach. *Knowledge and Information Systems*, 57(1), 183–205.
- Sayyadi Tooranloo, H., & Ayatollah, A. S. (2016). A model for failure mode and effects analysis based on intuitionistic fuzzy approach. *Applied Soft Computing Journal*, 49, 238–247.
- Şenel, M., Şenel, B., & Havle, C. A. (2018). Risk analysis of ports in maritime industry in Turkey using FMEA based intuitionistic fuzzy TOPSIS approach. *ITM Web of Conferences*, 22, 01018.
- Shi, S., Fei, H., & Xu, X. (2019). Application of a FMEA method combining interval 2-tuple linguistic variables and grey relational analysis in preoperative medical service process. *IFAC-PapersOnLine*, 52(13), 1242–1247.
- Üçkardeş, İ., & Ünal, D. (2012). Risk analizi ve havacılık sektöründe kaza risklerinin incelenmesi. *Ç.Ü Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 27(2), 174–181.
- Ünlükal, C., Şenel, M., & Şenel, B. (2018). Risk assessment with failure mode and effects analysis and grey relational analysis method in plastic injection process. *ITM Web of Conferences*, 22, 01023.
- Wang, L. E., Liu, H. C., & Quan, M. Y. (2016). Evaluating the risk of failure modes with a hybrid MCDM model under interval-valued intuitionistic fuzzy environments. *Computers and Industrial Engineering*, 102, 175–185.

- Yang, J., Huang, H. Z., He, L. P., Zhu, S. P., & Wen, D. (2011). Risk evaluation in failure mode and effects analysis of aircraft turbine rotor blades using Dempster-Shafer evidence theory under uncertainty. *Engineering Failure Analysis*, 18(8), 2084–2092.
- Yazdi, M. (2018). Risk assessment based on novel intuitionistic fuzzy-hybrid-modified TOPSIS approach. *Safety Science*, 110(March), 438–448.
- Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy sets. *Information and Control*, 8, 338–353.
- Zerenler, M., & Karaboğa, K. (2014). Müşteri memnuniyetinin sağlanmasında hataların önlenmesine yönelik üretim odaklı bir bakış açısı: Poka-Yoke sistemleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Dr. Mehmet YILDIZ Özel Sayısı, 263–276.
- Zhou, Q., & Thai, V. V. (2016). Fuzzy and grey theories in failure mode and effect analysis for tanker equipment failure prediction. *Safety Science*, 83, 74–79.

Araştırma Makalesi / Research Article

EREĞLİ KÖMÜR MADENLERİ VE EREĞLİ KAYMAKAMLIĞININ TEŞKİLİ (1865-1867)

Yalçın BAZNA¹

Öz

Madenler tarih boyunca her devlet için olduğu gibi Osmanlı Devleti için de önemli bir yer işgal etmiştir. Osmanlı Devleti için bu madenler içerisinde kömür madenlerinin sanayi devrimi ile birlikte önemi ve değeri daha da artmıştır. Nitekim kömür madenleri buharlı gemiler, trenler gibi devrin en önemli icatlarına yakıt olarak kullanılmıştır. Ancak kömür madenlerinin işletilebilmesi emek ve sermaye gücüne bağlıdır. Bu bakımdan Osmanlı Devleti madenlerin daha aktif bir şekilde işletilebilmesi amacıyla bazen maden çevresindeki yerleri madenin çıkarıldığı bölgeye mali birimler oluşturacak şekilde bağlamış bazen de madenin bulunduğu bölgeyi idari olarak müstakil bir birime dönüştürmüştür. Bu sayede hem emek gücü halledilmeye hem de maden çıkarımında bürokratik kolaylıklar sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Ereğli Kömür Madeni'nin gerek devlete sağladığı gelir gerekse sanayi vesair kollara yaptığı katkılar dolayısıyla Ereğli kazasının neden kaymakamlığa dönüştürüldüğü özellikle arşiv kaynakları çerçevesinde ele alınacaktır. Böylece Osmanlı mülki yapısının belirlenmesinde mali birimlerin de önemli bir yerinin olduğu ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ereğli, Madenler, İdare, Kaymakamlık, Kaza.

EREĞLİ COAL MINES AND THE FORMATION OF THE EREĞLİ KAYMAKAMLIK (1865-1867)

Abstract

Throughout history, mines have occupied an important place for the Ottoman State as well as for every state. For the Ottoman Empire, the importance and value of coal mines among these mines increased with the industrial revolution. As a matter of fact, coal mines were used as fuel for the most important inventions of the era, such as steamships and trains. However, the operation of coal mines depends on labor and capital power. In this respect, the Ottoman State sometimes connected the places around the mine to the region where the mine was extracted to form financial units in order to operate the mines more actively, and sometimes transformed the region where the mine was located into an administratively independent unit. In this way, both labor power was taken care of and bureaucratic convenience was tried to be provided in mineral extraction. In this study, the reason why Ereğli Coal Mine was turned into a sanjak will be discussed, especially within the framework of archival sources, due to the income it provides to the state and its contributions to industry and other branches. Thus, it will be revealed that financial units have an important place in the determination of the Ottoman administrative structure.

Keywords: Ereğli, Mines, Administrative, Kaymakamlık, County.

¹ Arş. Gör. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ylbzn@hotmail.com, ORCID 0000-0002-7549-6261.

Başvuru Tarihi (Received): 02.08.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Giriş

Muhassıllığın kaldırılmasından sonra 1842 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile mülki taksimat, eyalet, sancak ve kaza olarak yeniden şekillendi (Çadırcı, 2013: 236). Yeni düzenleme gereğince sancaklar, 1864 Vilayet Nizamnamesi ve bu Nizamname'nin 1867 yılında tüm ülkede tatbik edilmesine değin kaymakamlarca idare edildi. Bu anlamda eyalet/vilayet ve mutasarrıflık idari birimleri dışında kalan her bir sancak, aynı zamanda birer kaymakamlık mülki birimiydi. Osmanlı Devleti'nde aşağıda Ereğli örneğinde de görüleceği üzere zaman zaman kimi zaruretlerle yeni kaymakamlıklar ihdas edilebiliyordu. Bu zaruretler bölgenin özelliğine göre değişiklik gösteriyordu. Örneğin 1853 yılında Halep eyaletine bağlı Zor adındaki bir yerleşim yeri ödenmemiş vergilerin alınması ve asayişin temini kaygısıyla kaymakamlığa tahvil edilmişti (Güneş, 2013: 28). Yine 1860 yılı Ekim ayında işletmeye açılan Köstence-Çernovada (Boğazköy) demiryolu hattı ile Köstence, özellikle bölgede yaşanan sosyo-kültürel değişim, ivme kazanan ticaret ve tarım sayesinde kazadan kaymakamlığa dönüştürülmüştü (Kolay, 2011: XXI-XXII; Güneş, 2013: 29). Esasında bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak burada bir yerin kaymakamlık olarak teşkil edilebilmesinin bazı bürokratik işlemlere tabi olduğu vurgulamak gerekir. Buna göre bir yerin kaymakamlık olarak teşkil edilebilmesi için durumun evvela Meclis-i Vâlâ'da görüşülmesi gerekiyordu. Yapılan görüşmeler neticesinde eğer yeni bir kaymakamlık kurulması yönünde bir karar çıkmışsa kararı havi mazbata padişahın onayına sunulmak üzere sadaret makamına havale edilirdi. Karar padişah tarafından da uygun görüldüğü takdirde artık o yer kaymakamlık olarak teşkil ediliyordu. Bu onaydan sonra kaymakamlık maaşı vesair diğer giderler için durumun ayrıca Maliye Nezareti'ne ve daha sonra ilgili valilik veya mutasarrıflığa da bildirildiğini belirtmek gerekir (Güneş, 2013: 23-24).

Bu çalışmada esasında yapılmaya çalışılan en önemli şey Ereğli'nin hangi saiklerle kaymakamlığa dönüştürüldüğünü ortaya koymak olmuştur. Aşağıda açıklanacağı üzere mali birimler gerçekten de devlet ve millet açısından oldukça önemli bir yer işgal ediyordu. Bu mali birimlerden biri de Ereğli kömür madenleriydi. Bu anlamda madencilik² Osmanlı Devleti'ndeki ehemmiyetine ve mali birimlerin oluşmasındaki rolüne kısaca değinmek gerekir.

Bilindiği üzere kuruluştan 19. yüzyıla kadar madencilik alanında, her ne kadar devletten izin alınmak şartıyla mülk ve metruk arazilerde keşfedilen madenlerin 1/5 oranını devlete vermek kaydıyla işletme hakkını garanti edene verilmesi uygulaması var ise de umumiyetle devlet tekeli ön planda tutulmaktaydı (Çağatay, 1943: 120; Tızlak, 1999b: 313). Bu tekel sistemi ise genellikle iltizam usulü yerine emanet usulü şeklinde tecelli etmişti. Bu sistemin iltizam usulüne göre daha fazla tercih edilmesinin temel nedeni mali ve askeri açılardan madenlerin sahip olduğu ehemmiyet dolayısıyla idi. Nitekim iltizam usulünde mültezimler genellikle kendi çıkarları için işletilmesi en kolay ve ucuz ocaklara yönelmekteydiler. Bu durum da çoğu zaman madenlerin atıl durumda kalmalarına neden oluyordu (Tızlak, 1993: 295).

² Burada madencilikğin Osmanlı Devleti'ndeki serüveni hakkında ayrıntılı bilgiyi çalışmamızın amacını aşması münasebetiyle vermeyi uygun görmedik. Bu konuda bazı müracaat eserler şunlardır: Ahmed Refik Altınaya, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri 967-1200*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931; Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001; Ahmet Naim Çıladır, *Zonguldak Havzası: Uzun Mehmet'ten Bugüne Kadar*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1934; Donald Quataert, "19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 4, İstanbul, 1995, s. 914-916; Reşat İzbirak, "Türkiye'de Madencilik", *DTCF Dergisi*, C. III, S. 1, 1944, s. 213-226; Özkan Keskin, *Orman ve Maadin Nezaretinin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005; Neşet Çağatay, *Osmanlı Devleti'nde Maden İşletme Hukuku*, Ankara Üniversitesi DTCF, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1942; Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden Nizamnameye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnamesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 98, Ekim 1995, s. 75-91; Abdülmecit Mutaf, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü", *History Studies*, C. 2, S. 2, 2010, s. 295-303.

Devlet, her usulde madenlerin atıl durumda kalmalarını önlemek gayesiyle madenlerin bulunduğu bölgelerde yer alan bazı kaza veya köyleri madenin çıkarıldığı bölgeye mali birimler oluşturacak şekilde bağlıyordu. Nitekim Osmanlı Devleti'nin madencilik anlayışında üretimin sürekliliği en başta gözetilen hususlardan biriydi. Bu sürekliliği sağlayan unsurlar ise insan emeği ve sermaye idi. Madenler aynı zamanda devlet hazinesi ve halkın geçimleri için de önemli birer gelir kaynağıydı. Çünkü madenler gerek sivil gerekse askeri alanlarda oldukça yaygın kullanım alanlarına sahipti (Tızlak, 1996: 703). Bu bakımdan devlet, bu ihtiyaçları karşılamak düşüncesiyle zaman zaman bazı bölgelerde mali birimler vücuda getiriyordu. Bu amaçla oluşturulan mali birimlerden biri 1775 yılında Ergani ve Keban madenlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Maadin-i Hümayun Emaneti idi (Tızlak, 1999a: 926). Maadin-i Hümayun Emaneti ilk zamanlarda bu iki yer ile sınırlı iken zamanla sınırları üretimin üst seviyeye çıkarılması amacıyla daha da genişletildi. (Tızlak, 1999a: 938). Yine aynı şekilde Küre-i Nühas madenine de Küre-i Mamure ve Azdavay kazaları ihtiyaç duyulan sermaye ve emek gücünü temin etmek gayesiyle bağlanacaktı (Yakupoğlu, 2012: 36-45; Tızlak, 1993: 296). Tanzimat dönemine gelindiğinde bu kaygı devam edecek ve bu tür ihtiyaçlar dolayısıyla Ereğli kazası kaymakamlığa dönüştürülecekti. Ancak Ereğli'nin kaymakamlığa dönüştürülmesi meselesine geçmeden önce ana hatlarıyla da olsa Ereğli kömür madenlerine ve buradaki üretim miktarına değinmek gerekir. Böylece Ereğli'nin hangi saiklerle kaymakamlığa dönüştürüldüğü daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

1. Ereğli Kömür Madeni İdaresi ve Üretimi

Ereğli'deki kömür madenleri II. Mahmud zamanında keşfedilmesine rağmen Abdülmecid devrinde ancak işlettirilebildi (Öğreten, 2007: 140; Tak, 2001: 9; Kaştan, 2016: 4). Aslında Ereğli kömür madeninin bulunmasından önce de Anadolu ve Rumeli taraflarında pek çok kömür madeni bulunmuştu. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde maden kömürü ilk defa 1731 yılında Humbaracı Ahmed Paşa tarafından Bosna'da bulunmuştu. Daha sonra Baron De Tott tarafından 1774 yılında Yedikumlar denilen yerde yeni bir kömür madeni daha keşfedildi. Bununla birlikte bu kömür madenleri birtakım gerekçelerle işletilmedi. III. Selim dönemine gelindiğinde 1793 yılında İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e bakan batı sahillerinde başka bir kömür madeni bulundu. Bu sefer bu maden mukataa haline getirildi ve 1795 yılında Kaptan Paşa idaresine verildi. Yine 1796 yılında Yedikumlar bölgesinde yeni bir kömür madeni daha keşfedildi. Anadolu'da bu kömür madenleri dışında İçel, Marmaris, Alanya Dağları'nda da kömür madenleri bulundu. Bu anlamda yukarıda sayılan kömür madenleri Ereğli kömür madeninden önce keşfedilen ve işletilen madenlerdi. (Karal, 2007: 244-245; Öğreten, 2006: 137-141). Ancak bu madenler devrin şartları gereğince beklenen düzeyde işlettirilememişti. Ereğli kömür madeni de ilk zamanlarda istenilen düzeyde işlettirilemeyen madenlerdendi. Bu madeni daha aktif hale getirmek amacıyla bazı çalışmalar yapıldı. Bu anlamda Ereğli kömür madeninin işletilmesi imtiyazı ilk defa Maliye Hazinesi³ tarafından 5 Kasım 1842 ile 30 Kasım 1845 tarihleri arasında yüzde yüz yerli sermaye ile Safveti, İzzet, Rıza ve Ahmed Fethi Paşalar ile Tahir ve Mustafa Efendiler isimli altı ortaklı Ereğli Kömür

³ Hazine-i Amire zamanla önemini kaybetmiş ve Darphane'den yardım almadan ayakta duramaz hale gelmiştir. Bu nedenle 23 Mayıs 1835 tarihinde Hazine-i Amire ile Darphane birleştirilerek Darphane-i Amire Defterdarlığı adında yeni bir defterdarlık kurulmuştur. Ancak Hazine-i Amire'ye faydası olur düşüncesiyle birleştirilen bu iki kurum bu birleşmeden sonra istenilen sonucu vermeyince 28 Şubat 1838 tarihinde Darphane ile Hazine-i Amire birbirinden ayrılmak durumunda kalmıştır. Bu sefer Hazine-i Amire ile Mansure Hazinesi birleştirilmiş ve Maliye Nezareti adıyla teşekkül etmiştir. Ayrıca Defterdarlık tabiri de kaldırılmış ve yerine Maliye Nazırı tabiri kullanılmıştır. Bu düzenleme ile Darphane de eski konumuna dönmüş ve bir müşir idaresine verilmiştir. Ancak Tanzimat arifesinde 8 Haziran 1839 tarihinde Maliye Nazırlığı kaldırılmış ve Mansure Hazinesi Mukataat Hazinesi adıyla Hazine-i Amire'den ayrılarak iki kurum da müstakil bir hale getirilmiştir. Tanzimat ile birlikte Mukataat Defterdarlığı tabiri kaldırılmış ve Mukataat Hazinesi ile Hazine-i Amire birleştirilerek Hazine-i Amire Defterdarlığı ihdas edilmiştir. Bu defterdarlık Tanzimat dışında kalan yerlerin idaresini yürütmekle görevlendirilmiştir. Tanzimat'ın uygulandığı pilot bölgelerdeki mali işler ise 19 Ocak 1840 tarihinde kurulan Maliye Nezareti'nin sorumluluğuna verilmiştir. 25 Mayıs 1840 tarihinde ise tüm hazineler birleştirilerek Maliye Hazinesi adı altında kurulmuştur. Bkz. Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 12-13.

Kumpanyasına verildi. Bu kumpanyaya 6 Mart 1846 tarihinde 100 bin kuruş sermaye ile Padişah Abdülmecid de ortak oldu. Böylece altı ortaklı ve altı hisseli şirket yedi ortaklı on iki hisseye dönüştü. Ereğli Kömür Kumpanyasının kömür işletme imtiyazları da zamanla genişletildi. Bu bağlamda Kumpanya'nın kömür işletme imtiyazına Amasra, Bezekli, Karaburun, Güney ve Batı Anadolu'da yer alan kömür yatakları ile Girit ve Tekirdağ gibi bölgeler de dâhil edildi (Öğreten, 2006: 142-148).

Ereğli Kömür Kumpanyası, 1846 yılı Mart ayından itibaren Darphane'nin idaresine verildi (Terzi, 2000: 12-13). 1847 yılında Hazine-i Hassa Nezareti'nin⁴ kurulması ile birlikte ise Ereğli kömür madeni de dâhil diğer tüm madenlerin idaresi Hazine-i Hassa'ya devredildi.⁵ Böylece Ereğli kömür madeni kumpanya şeklinde Hazine-i Hassa idaresinde yönetilmeye başlandı. Zaten Madeni Hümayun Meclisi de kuruluşundan itibaren Hazine-i Hassa içerisinde çalışmalarını sürdürmekteydi. Ancak burada madenlerin kalemiye işlerinin Hazine-i Hassa; idare ve ahkâm işlerinin ise Maliye Hazinesi tarafından yürütüldüğünü belirtmek gerekir. Bununla birlikte bu durum zamanla birçok sıkıntılara sebebiyet verecekti. Bu nedenle 1852 yılı Mart ayından itibaren bütün madenler, 1861 yılında yeniden Maliye Hazinesine bağlanıncaya kadar Hazine-i Hassa'ya bağlandı. Hazine-i Hassa idaresine geçen madenler altı müdürlüğe ayrılarak başlarına birer müdür tayin edildi (Öğreten, 2006: 145-146). Bununla birlikte Ereğli kömür kumpanyası özellikle tersane ve devlet daireleri için ihtiyaç duyulan kömürü çıkaramadı. Örneğin kömür madenine en çok ihtiyaç duyulan Kırım Savaşı esnasında bile Ereğli kömür madenlerinden 1854 yılında Hamdi Paşa'nın valiliği döneminde üç aylık sürede tespit edebildiğimiz kadarıyla 650 bin kantardan fazla (36.692 tondan fazla) kömür çıkarılabilmişti (BOA, I.DH 305/19358 (2), 26 L 1270 (22.07.1854). Esasında bu kadar kısa bir sürede bu miktar kömürün çıkarılmış olması takdire değer bir gayretti. Yine 1862 ile 1865 yılları arasında toplam üç yıllık zaman diliminde yaklaşık 174.236 tondan biraz fazla çıkarılmıştı (BOA, MB.İ 21/43 (1), 5 Za 1283 (12.03.1867).

Ereğli madenlerinin iyi idare edilememesi, dolayısıyla istenilen seviyede maden çıkarılamaması gerekçesi ile sadaret makamınca 1861 yılının ikinci yarısında kumpanyanın feshi istenildi. Bu istek doğrultusunda 15 Ağustos 1861 tarihinde kumpanyanın kömür işletme hakkı feshedildi ve durum Hazine-i Hassa ile Maliye Nezareti'ne bildirildi. Kumpanyanın feshinden sonra madenler doğrudan doğruya Hazine-i Hassa tarafından işletilmeye ve idare edilmeye başlandı. Ancak bundan da istenilen netice alınamayacaktı. Bunun üzerine 1865 yılının Mart ayı başından itibaren kömür madenlerinin yönetimi Hazine-i Hassa adına idare edilmek kaydıyla Bahriye Nezareti'nin bir birimi olan Tersane-i Amire'ye devredildi (BOA, MB.İ 21/43 (1), 5 Za 1283 (12.03.1867); Öğreten, 2007: 142; Gencer, 2001: 197).

Bahriye Nezareti'nin ilk dönemlerinde de istenilen miktarda kömür çıkarılamadı. Bunda gerek Ereğli'de yaşanan birtakım mülki değişiklikler -ki aşağıda bu konuya değinilecektir- gerekse 13 Mart 1866 tarihinden itibaren maden idaresinin kısa bir süreliğine de olsa müstakil olarak yönetilmesi sonrasında sorumlu memurun bazı suistimalleri etkili olmuştu. Bu anlamda 13 Mart 1866 tarihinden itibaren Ereğli ve havalisindeki kömür madenlerinin çıkarılmasından mesul

⁴ Hazine-i Hassa, aslında Ceyb-i Hümayun Hazinesi'nin evrilmiş halidir. Bilindiği üzere Ceyb-i Hümayun Hazinesi'nin işlevlerinde zamanla oluşan değişiklikler nedeni ile 1844-1845 yıllarında bu tabir yerine özel hazine ya da hükümdara ait hazine anlamlarına gelen Hazine-i Hassa tabiri kullanılmaya başlanılmış ve bu anlamda tespit edilen en erken tarih 14 Ağustos 1846 tarihidir. Ancak bu iki tabirin birbirinin yerine kullanımına Abdülmecid'in 15 Haziran 1847 tarihli bir iradesi ile son verilmiş ve Ceyb-i Hümayun yerine Hazine-i Hassa tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Terzi, *a.g.e.*, s. 19-21. Arica bkz. Öğreten (2007), *a.g.m.*, s. 140.

⁵ Bu bağlanma tarihi tam olarak kesin değildir. Nitekim 22 Ocak 1850 tarihinde Darphane-i Amire'ye bağlı gösterilen madenler 6 Eylül 1850 tarihinde Hazine-i Hassa'ya bağlı olarak gösterilmiştir. Ahmet Öğreten bu iki tarih arasındaki yedi aylık süre zarfında madenlerin idaresinin Darphane-i Amire'den Hazine-i Hassa'ya geçtiğini iddia etmektedir ki bunu da iktisadi işletmelerin devir süresi olan Ruz-ı Hızır hesabından kaynaklandığına dayandırmaktadır. Bkz. Öğreten (2007), *a.g.m.*, s. 141 ve 4 nolu dipnot.

Miralay Hüseyin Bey hakkında Ereğli meclisince yapılan tahkikat neticesinde kaleme alınıp merkeze gönderilen 12 bendlik layihada aleyhinde halka türlü zulümlerde bulunduğu dair birtakım şikâyetler bulunmaktaydı. Şikâyetler, işçilere sert davranması, ücretlerini nakden ödememesi ve onları zati işlerinde bedava çalıştırması gibi konuları kapsamaktaydı (BOA, A.MKT.MHM 372/96 (2)). Hüseyin Bey'den esnaf da şikâyetçiydi. Nitekim Ereğli kömür madencilerince Kaptan Paşa'ya gönderilen bir arzuhalde de bazı şeyler şikâyet konusu edilmişti. Söz konusu arzuhaldeki şikâyet konuları, Hüseyin Bey'in çok sinirli bir adam olması dolayısıyla kendisini çok az dahi olsa biri kızdırdığında hemen falakaya yatırıp dövdükten sonra hapsedtirmesi, mal sandıklarından yirmi kuruşa aldığı mecediyeleri yirmi iki kuruşa halka satması, maden çevresindeki tüm fırınları kapattırıp kendi adına açtırdığı fırınlarda üretilen çamur gibi ekmekleri işçilere yedirmesi gibi konuları içermektedir. Nihayetinde onun bu tür tutumları herkesin kendisinden nefret etmesine, bunun sonucu olarak da imalatın günden güne azalmasına neden oluyordu (BOA, A.MKT.MHM 372/96 (3)).

Kömür imalatının istenilen düzeyde gerçekleşmemesinde iki önemli faktör daha etkiliydi. Bunlardan birincisi 1865 yılının Temmuz ayında Viranşehir'in yeniden sancak hüviyetine kavuşması ile birlikte Ereğli ve kazalarına tabi toplam 10 nahiyenin -ki bunun ayrıntılarına aşağıda değinilecektir- Bolu ve Viranşehir'e bağlanmalarıydı. İkincisi ise maden idaresinin ıslahı için belli miktarda sermayeye ihtiyaç duyulması ancak bu sermayenin Ereğli'nin mevcut sancak gelirlerinden sağlanamamasıydı. Bu önemli iki eksikliğin giderilmesi amacıyla Kaptan Paşa başkentte bazı girişimlerde bulundu. Bu bağlamda söz konusu 10 nahiyenin yeniden Ereğli'ye bağlanması ve maden idaresinin ıslahı için ihtiyaç duyulan 15 bin keselik akçenin bir şekilde temin edilmesi hususunda sadrazamlık makamına bir tahrirat gönderdi (BOA, MVL 723/39 (1), 19 Ra 1283 (01.08.1866)). Bunun üzerine madenlerin en iyi şekilde nasıl işletileceğini tahkik etmek üzere beş kişilik bir komisyon oluşturuldu. Komisyon üyeleri Dersaadet Kömür Ambarı Müdürü Esseyid İsmail, Bahriye Meclisi azalarından Esseyid İsmail, Ereğli Kaymakamı Faik Bey, Tersane-i Ebiniye Müdürü Miralay Yusuf ve Bahriye Meclisi Müftüsü Mehmed Kasım idi (BOA, İ.MVL 565/25386 (1), 09 S 1283 (23.06.1866)). Bu komisyon yapmış olduğu tahkikatını bir rapor ile merkeze gönderdi. Söz konusu raporda istenilen miktarda kömür üretimi için şunlar önerilmekteydi:

Her şeyden önce madenin ıslahı için yapılması gereken en önemli ıslahat madene tahsisi gereken akçenin ertelenmeksizin verilmesi ile Ereğli'nin eski idari sınırlarına kavuşturulmasıydı. Madenden bir sene içinde çıkarılması umulan 2 milyon kantar (yaklaşık 112.900 ton) kömür için ihtiyaç duyulacak 15 bin keselik akçe ise mümkünse Ereğli sancağı vergilerinden mümkün değilse noksan miktar Bolu ve Viranşehir sancakları emvalinden karşılanacaktı. İkincisi maden idaresi ile kaymakamlık idaresi birleştirilerek yönetimine mülki ve maden işlerinde tecrübesi ve devletine karşı sadakati bilinen birisi getirilmeliydi. Üçüncüsü, her işçinin ücretleri peşin olarak verilmeli ve bu durum tüm halka ilan edilmeliydi. Ayrıca mevcut yönetimin insanlara verdiği emniyetsizliği bertaraf etmek amacıyla Kozlu ve Zonguldak iskelelerinde münasip miktar maaş ile beraber sandık emini ikâme ettirilip her bir işçinin nöbetinin bitiminde ellerine birer kıta jurnal verilmeliydi. Böylece herkes hakkını sandık eminlerinden alacak ve artık alacakları ücretlerden emin olacaklardı. Hatta bu sayede halk sonraki nöbetlerine daha istekli geleceklerdi. Dördüncüsü, ocaklardan demir yollarına kadar bargir ile kömür nakledilecek yolların ne suretle inşa edileceğini ve yeni açılacak madenlerin hangi usulle kazılacağını göstermek için tecrübeli iki nefer maabir ve bir nefer maadin mühendisi daimi surette madenlerde bulundurulmalıydı. Beşincisi, Ereğli'deki miri sefinelerle limana daimi olarak nakledilen kömürlerin başkent vesair yerlere götürülebilmesi amacıyla Ereğli'de bir kıta vapur bulundurulmalıydı. Altıncısı, Ereğli kaymakamlığının havi olduğu kazalar halkı maden işlerinde istihdam edildiklerinden kereste kesim ve nakil işlerinden muaf edilmeliydiler. Yedincisi, tatil edilen ancak yıllık 300 bin kantar olarak çıkarılması planlanan Amasra'daki maden ocaklarından bir miktar numune alınıp komisyonca tahlil edilmeliydi.

Böylece buradaki kömür madeninin bu potansiyelde olup olmadığı anlaşılacak ve kömür üretimi daha da artmış olacaktı. Sekizincisi, madenlere bağlı kazaların işçilerini deftere kaydetmek üzere münasip miktar maaş ile bir nefer kâtip istihdam edilmeliydi. Dokuzuncusu, Ereğli limanından icabında kış mevsiminde de kömür nakledilebilmesi amacıyla buraya iki büyük depo ve yeni bir iskele inşa edilmeliydi. Onuncusu, Zonguldak İskelesine gidecek demir yolu bir an önce tamamlanmalıydı. Son olarak yukarıda sayılan öneriler yerine getirildiğinde 1867 yılı içerisinde 2 milyon kantar kömür iskelelere nakledilecek ve bu miktar her sene yarımşar milyon artarak 1871 yılına kadar 4 milyon kantara kadar ulaşacaktı (BOA, İ.MVL 565/25386 (1), 09 S 1283 (23.06.1866); İ.MVL 565/25386 (1,2), 09 S 1283 (23.06.1866).

Yukarıdaki layiha merkezde değerlendirildiğinde kömür çıkarımını arttırmak gayesiyle söz konusu nahiyelerin yeniden Ereğli'ye ilhak edilmesine ayrıca kaymakamlık ve maden işlerinin de birleştirilmesine karar verildi (BOA, İ.MVL 565/25386 (6), 12 Ş 1283 (20.12.1866). Ancak istenilen üretim bir türlü gerçekleşmedi. Bununla birlikte Dilaver Paşa'nın girişimleriyle hazırlanan 8 Mayıs 1867 tarihli Ereğli Kömür Madenleri Nizamnamesi'nden sonra kömür üretimi önceki dönemlerin hemen hemen üç katı olan 142 bin tona kadar ulaştı (Tızlak, 1998: 124). Sonraki dönemlerde maden üretimi daha da artacaktır. Bunda özellikle 1882 yılından itibaren madencilerin elde ettikleri kömürün yüzde 40'ını piyasaya satabilme hakkını elde etmeleri, devletin satın aldığı kömür ücretlerini yükseltmesi, vergilerin yarı oranında düşürülmesi ve madencilere yurt dışından getirilen malzemelere gümrük kolaylığının sağlanması gibi şeyler etkili olmuştu (Öğreten, 2007: 143).

1.1. Ereğli Kazasının Kaymakamlığa Tahvili

Ereğli kazasının kaymakamlığa dönüştürülmesinin temel amacı Ereğli'deki maden üretimini arttırarak ülkeyi dışa bağımlıktan kurtarmak hatta ihtiyaç fazlası kömürü dışarıya satmaktır. Böyle bir durum yukarıda da ifade edildiği gibi yeterli emek gücü ve sermayenin varlığı ile gerçekleşebilirdi. Bu bakımdan madenin bulunduğu idari sınırlar dâhilinde yeterli insan kaynağı ve sermayenin bulunması önemli iki unsurdur. Bu iki unsurun temini maksadıyla Tanzimat öncesinde olduğu gibi sonrasında da madenlerin bulunduğu bölgelerdeki civar kimi kazalar madenlere bağlanabilmekteydi. Örneğin Tanzimat ile birlikte Kastamonu'da muhassıllık teşkilatı kurulduğunda muhassıllık merkezi madenler dolayısıyla Küre-i Nühas olarak belirlenmişti. (Bazna, 2021: 79). Bu sayede madenler daha aktif ve hızlı bir şekilde işlettirilebiliyordu. Böyle bir durum Ereğli kazası kaymakamlığa dönüştürülürken de söz konusu olacaktı. Nitekim sadrazamlık makamına gönderilen bir tahriratta bu durum "...ve Ereğli kazasının kaimakamlık ittihazından maksad-ı hakiki ise madenlerin germi-i imali için lüzumu olan amele ve hayvanatın mârrü'z-zikr kazalar ile mülhakatından suhuletle celb ve istihsali kazıyyesi olup..." şeklinde ifadesini bulmuştu (BOA, MVL 717/76 (1), 17 Ş 1282 (08.01.1866). Yine sadrazamlık makamından Maliye Nezareti'ne gönderilen başka bir tahriratta, "... mezkûr maden idaresinin ıslahı akçenin vücuduna mütevakkıf idüğü maslahatdan olduğundan" şeklinde ifade edilmişti (BOA, MVL 723/39 (1), 19 Ra 1283 (01.08.1866). Bu bağlamda çalışmamızın bu kısmında Ereğli'nin kaymakamlığa tahvil edilme süreci ve bu süreç içerisinde karşılaşılan zorluklar ele alınacaktır. Böylece madenlerin ülkenin mülki yapısını dönüştürmedeki etkileri üzerinde bir örneklem ortaya konulmuş olacaktır. Ancak öncelikle Ereğli'nin idari statüsüne değinmek gerekir.

Tanzimat'tan önce Anadolu eyaletinin Bolu sancağına bağlı olan Ereğli, 1515 yılında nahiye, 1530 yılında kaza olarak idare ediliyordu (Sezen, 2017: 252). 16. yüzyıl başlarına ait tahrirlere bakıldığında burası pek de büyük olmayan bir kasaba hüviyetindeydi (Tuncel, 1995: 290) ve genellikle Benderereğli ismiyle anılıyordu. Örneğin Kanuni dönemine ait bir belgede "*Mahsulat-ı gümrük-i İskele-i Benderereğli*" ifadesi bu kabildendi. Yine 1805 yılına ait boşalan bir tımarın İrad-ı Cedid Hazinesi'ne devredilmesine dair bir tahriratta da "*Benderereğli*" ismi geçmekteydi (BOA, AE.SSÜL.I 2/63 (1), 29 Z 940 (11.07.1534); C.TZ 83/4142 (1), 15 C 1220 (10.09.1805).

Devlet salnamelerinde de “*Benderereğli*” şeklinde geçmekteydi. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1264/1848: 170; 1266/1850: 71; 1270/1856, s. 94; 1277/1861: 143). 1864 yılına gelindiğinde 1863 yılından itibaren Osmanlı ülkesinde yapılan umumi teftiş neticesinde teftiş heyetince Kastamonu mutasarrıflığı dâhilinde yapılan bazı mülki düzenlemeler sonrasında sınırları genişletilmek istenildi. Buna göre Ereğli kazası sınırlarına Alaplı ile birlikte Samako dâhil edildi (BOA, MVL 677/22 (2)). Bir süre sonra Ereğli'nin idari sınırları yukarıda belirtilen ihtiyaçlar gerekçesi ile daha da genişletildi. Nitekim 13 Mart 1864 tarihinde lağvedilen Viranşehir kaymakamlığından Bolu'ya dâhil edilen Çarşamba ve Bartın kazalarıyla yine Bolu'ya bağlı Devrek kazası Ereğli'ye mülhakatlarıyla birlikte ilhak edilmek suretiyle 13 Mart 1865 tarihinde kaymakamlığa dönüştürüldü (BOA, MVL 669/11 (1); MVL 531/23844 (3), 2 M 1282 (28.05.1865); MVL 714/77 (1), 3 C 1282 (24.10.1865); MVL 717/76 (1), 17 Ş 1282 (05.01.1866); MVL 715/10 (1), 15 C 1282 (05.11.1865); MVL 705/53 (1), 19 Z 1281 (15.05.1865).

Ereğli'nin kaymakamlığa dönüştürülmesinde Ereğli kazası ve maden müdürü Faik Bey ile Kaptan Paşa'nın girişim ve çabaları oldukça önemli bir yer işgal etmişti. Faik Bey ve Kaptan Paşa'nın temel mantıkları yukarıda da belirtildiği üzere Ereğli'den çıkarılacak kömür madenlerinin miktarını arttırıp öncelikle Tersane-i Amire ile devlet dairelerinin kömür ihtiyaçlarını karşılamak hatta mümkünse ihtiyaç fazlasını yabancı memleketlere satmaktı. Ancak bu durum Ereğli'nin kaymakamlığa dönüştürülerek sınırlarının genişletilmesine bağlıydı. Böylece ihtiyaç duyulan amele ve sermaye tedarik edilmiş olacaktı. Nitekim daha önceleri her ne kadar amele eksikliği civar kazalardan tedarik edilmeye çalışılmışsa da istenilen başarı bir türlü elde edilememişti. Bu yüzden Kaptan Paşa, Faik Bey'in de görüşleri doğrultusunda merkeze Bolu'ya tabi Ereğli kazasına Çarşamba, Bartın ve Devrek kazalarının da eklenmesi suretiyle kaymakamlığa dönüştürülmesini teklif etti. Kaptan Paşa teklifini merkeze kabul ettirebilmek için makul birtakım önerilerde bulunmayı da ihmal etmedi. Buna göre Ereğli'nin kaymakamlığa dönüştürülmesi halinde maden ve kaza işleri birleştirilerek tek bir kişinin uhdesine verilecekti. Kaptan Paşa'ya göre bu iş için en uygun kimse ise hem 1.500 kuruş maaşla Ereğli kazası müdürlüğü hem de 7.500 kuruş maaşla maden müdürlüğü görevlerini yürüten Faik Bey idi. Böyle olduğu takdirde kaymakam maaşı için hazine nezdinde bilahare kaynak arayışına gidilmeyecekti. Çünkü o sıralarda 9.000 kuruş kaymakam maaşları için kâfi miktardaydı. Kaptan Paşa'nın sınırları genişleyecek Ereğli'nin güvenliğinin temini için sunduğu öneri ise Bolu'dan Ereğli'ye ilhak edilecek yerlerdeki zaptiyelerin getirilmesi şeklindeydi. Bununla birlikte bu zaptiyeler gitmeyecek ve Ereğli kaymakamlığı sayıları az miktardaki zaptiyelerce korunmaya çalışılacaktı. Bu azlık bir süre sonra Ereğli Meclisi gündemine alınıp, birer nefer yüzbaşı ve kâtip ile 10 nefer süvari ve 5 nefer piyade daha istihdam edilecekti (BOA, MVL 720/70 (1), 21 Z 1282 (07.05.1866)). Bu şekilde de hazineye masraf yüklenmemiş olacaktı. Görüldüğü üzere bazı tasarruflar devletin o dönemde bulunduğu şartlar göz önüne bulundurulmak suretiyle talep ediliyordu. Ancak Kaptan Paşa, usul gereği bir mal kâtipi ile ihtiyaç nispetinde istihdam edilecek kâtip maaşlarının hazinece ödenmesini talep edecekti (BOA, İ.MVL 531/23844 (1), 28 Za 1281 (24.04.1865); İ.MVL 705/53 (2), 19 Z 1281 (15.05.1865).

Kaptan Paşa'nın bu önerilerini havi tahriratı Meclis-i Vâlâ gündemine alındı. Yapılan müzakereler neticesinde daha fazla maden çıkarılmasına vesile olacağı münasebetle önerilerin yerinde olduğu kararlaştırıldı (BOA, İ.MVL 531/23844 (2), 25 Z 1281 (21.05.1865)). Meclis-i Vâlâ'nın kararından sonra kararı havi kaleme alınan mazbata padişahın onayına sunuldu ve onaylandı (BOA, İ.MVL 531/23844 (3), 2 M 1282 (28.05.1865)). Böylece Ereğli kazası 1865 yılının ilk yarısında kaymakamlığa dönüştürüldü. Ereğli kaymakamlığa tahvil edildikten sonra buranın hesap ve tahrir işlemlerine bakmak üzere mal müdürlüğüne 1.500 kuruş maaş ile Cevri Efendi ve tahrir işlerine ise 1.000 kuruş maaş ile Hasan Efendi tayin edildi. Ayrıca bunların maiyetinde çalışacak kâtiplere de üç yüz elliser kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı (BOA, İ.MVL 539/24223 (1), 21 Z 1282 (13.09.1865); İ.MVL 539/24223 (2), 28 Ra 1282 (20.09.1865)).

Ereğli'ye dâhil edilen kazaların mülhakatları ise şu şekilde tertip edilmişti: Devrek merkez olmak üzere Dirgene maa Sekizdivan, Yılanlıca, Tefen ve Yenice'den; Çarşamba merkez olmak üzere Perşembe, Hisarönü (Filyos) ve Zerzene'den; Ereğli merkez olmak üzere Alaplı ve Samako'dan; Bartın merkez olmak üzere Amasra ve Gölpazarı nahiyelerinden oluşuyordu (BOA, MVL 677_00022 (2,2); İ.MVL 565/25386 (1), 9 S 1281 (23.06.1866).

Ancak 18 Temmuz 1865 tarihinde padişahın iradesi ile Viranşehir, eski idari yapısıyla yeniden kaymakamlığa tahvil edilince yukarıda sayılan nahiyelerin tamamı Viranşehir ve Bolu'ya yeniden bağlanmak durumunda kaldı (BOA, İ.MVL 565/25386 (1), 09 S 1283 (23.06.1866); Bazna, 2021: 234). Böylece Ereğli'nin idari sınırları küçülmüş ve bunun sonucu olarak iş gücü ve sermaye ihtiyacına yönelik bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştı. Bu nedenle bir süre sonra Ereğli'den ayrılan nahiyelerin yeniden Ereğli'ye bağlanması noktasında Ereğli kaymakamlığınca bazı girişimlerde bulunuldu. Nitekim 1865 yılı sonlarına doğru sadrazamlık makamından Maliye Nezareti'ne gönderilen bir tezkerede -ki aşağıda verilecek bilgiler bu tezkereden alınmıştır- Kastamonu mutasarrıflığı dâhilinde gerçekleştirilen bu yeni mülki yapılanma neticesinde merkez ile Kastamonu mutasarrıflığı arasında birtakım görüşmeler yapıldığı ve bu hususta Kastamonu'dan bazı bilgiler istenildiği ifade edilmekteydi. Bunun üzerine Kastamonu mutasarrıflığınca konu ile ilgili bir meclis mazbatası hazırlanarak merkeze gönderildi. Mazbatada, yukarıda belirtilen on adet nahiyenin Ereğli'ye ilhak edilmesi merkezden istirham ediliyordu. Kastamonu mutasarrıflığının bu talebi sonrasında konu derhal müzakere edilmek üzere ilgili evraklarla birlikte Meclis-i Vâlâ'ya havale edildi. Ayrıca durum Maliye Nezareti'ne de bildirildi ve bu husus hakkında bilgi istenildi (BOA, MVL 715/102 (1), 6 Ş 1282 (25.12.1865).

Sadrazamlık makamının bu emri üzerine Maliye Nazırı Mehmed Hurşid Paşa tarafından söz konusu tezkereye bir cevap yazıldı. Cevapta konunun varidat muhasebesine havale edildiği ve burada yapılan incelemeler neticesinde konu hakkında bir müzekkere hazırlanarak bilgi verildiği beyan ediliyordu. Müzekkerede, yukarıda verilen kazaların mülhakatı olan Alaplı, Yılanlıca, Dirgene, Yenice, Tefen, Hisarönü, Perşembe, Zerzene, Amasra ve Gölpazarı nahiyelerinin Viranşehir ve Bolu'dan ayrılarak Ereğli'ye ilhak edilmelerinin doğru olmayacağı belirtiliyordu. Nitekim böyle olduğu takdirde diğer sancaklar oldukça küçülecek buna karşılık Ereğli oldukça büyük bir sancak hüviyetini kazanacaktı. Ayrıca maden işlerinin de dağdağalı bir iş olması münasebetiyle diğer kazaların maliye işleri de sekteye uğrayacaktı. Müzekkerede bunların dışında Ereğli sancağı teşkil edilirken yıllık varidatına göre maliye memurlarının tayin edildiği ve ona göre gerekli düzenlemelerin yapıldığı ifade ediliyordu. Bu gerekçeler haricinde padişahın iradesinde belirtilen bu on nahiyenin Ereğli'ye ilhak edilip edilmemesi hususunda bir açıklık olmadığı da belirtilmişti. Son olarak Hurşid Paşa, bu durumun zaten Bolu ve Viranşehir sancakları kaymakamlıklarına 27 Kasım 1865 tarihli bir tahriratla bildirildiği de ifade ediliyordu (BOA, MVL 715/102 (2), 6 Ş 1282 (25.12.1865). Bütün bu veriler göz önünde bulundurulduğunda görüldüğü üzere Ereğli'nin Bartın, Çarşamba ve Devrek kazalarından oluştuğu ve söz konusu nahiyelerin ise Bolu ve Viranşehir'de kalmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bir süre sonra söz konusu nahiyelerin Ereğli'ye yeniden bağlanması hususunda bu kez Kaptan Paşa işin içerisine dâhil oldu. Tartışmalara dâhil olan Kaptan Paşa, sadrazamlık makamına bir tahrirat göndererek yukarıda zikredilen nahiyelerin Ereğli'ye dâhil edilmelerini istirham etti (BOA, MVL 717/76 (1), 17 Ş 1282 (05.01.1866). Ancak Kaptan Paşa'nın bu isteği uygun bulunmadı.

1866 yılı başlarına gelindiğinde Ereğli maden işleri ile Ereğli kaymakamlığı birbirinden ayrılarak Ereğli kaymakamlığı eskiden olduğu gibi Faik Bey'in, Ereğli maden işleri ise Tersane-i Amire miralaylarından Hüseyin Bey'in uhdesine verildi. Ancak bu yeni idari durum özellikle Hüseyin Bey'in yukarıda açıklandığı üzere halka yaptığı bazı zulümler yüzünden şikâyetlere neden oldu (BOA, A.MKT.MHM 372/96 (5), 21 B 1283 (29.11.1866). Şikâyetler, Ereğli Meclisi gündemine alındığında Ereğli maden işleri ile Ereğli mülki işlerin yeniden tek kişide toplanması gerekliliğine karar verildi. Bu karar bir mazbata halinde Kastamonu mutasarrıflığına da bildirildi (BOA,

A.MKT.MHM 372/96 (5), 21 B 1283 (29.11.1866). Ereğli meclisinin bu mazbatası Kastamonu mutasarrıflığı meclisi gündemine alındığında diğer bazı bilgiler de göz önünde bulundurulurken bu iki idarenin yeniden birleştirilmesinin zaruri olduğu kararlaştırıldı. Bu karar bir mazbata halinde gereği görüşülmek üzere merkeze iletildi (BOA, A.MKT.MHM 372/96 (4), 11 Ş 1283 (19.12.1866). Konu merkezde görüşüldüğünde Ereğli kaymakamlık ve maden işlerinin birleştirilmesine ve her iki yerin başına Faik Bey'in tayin edilmesine karar verildi (BOA, İ.MVL 565/25386 (6), 12 Ş 1283 (20.12.1866). Ancak Faik Bey, maden işlerinin Hüseyin Bey uhdesine verilmesinden bu yana bazı işler için başkentte bulunduğundan bu görev bir süre sonra Dilaver Paşa'ya tevdi edildi. Böylece yaklaşık bir yıl süre ile ayrı ayrı yönetilen maden ve kaymakamlık işleri yeniden birleştirilmiş oldu (BOA, A.MKT.MHM 372/96 (5), 21 B 1283 (29.11.1866); A.MKT.MHM 372/96 (6), 6 N 1283 (12.01.1867).

Maden işleri ile kaymakamlık işlerinin birleştirilmesi ile birlikte yukarıda söz konusu on nahiye de Ereğli kaymakamlığına ilhak edildi.⁶ Bu on nahiye halkı Ereğli kaymakamlığından ayrıldıktan sonra devletçe kereste kesim ve nakil işleri ile görevlendirilmişti. Bu ilhaktan sonra artık nahiye halkı sırf kömür üretim işlerinde istihdam edilecekti. Böylece özellikle Kaptan Paşa'nın iddia ettiği iş gücü ve sermaye sağlanmıştı. Nahiyelerin mülki işleri her ne kadar hemen gerçekleşmiş ise de maliye işleri herhangi bir karışıklık yaşanmaması adına 13 Mart 1867 tarihinden itibaren gerçekleşti (BOA, İ.MVL 565/25386 (6), 13 Ş 1283 (21.12.1866). Bununla birlikte Ereğli kaymakamlığı 1867 Vilayet Nizamnamesi ile Bolu livasına ilhak edilerek Bolu'nun içerisinde bir kaza olarak yönetilmeye başlandı (BOA, İ.MMS 133/5692 (2), 22 M 1284 (26.05.1867). Ereğli'nin Bolu livasına ilhak edilmesinden sonra yine madenlerin çıkarılması hususunda sıkıntılar yaşanmaya devam edecekti. Bu anlamda Bahriye Nezaretince sadrazamlık makamına Ereğli'nin yeniden müstakil bir liva olarak idare edilmesi için birtakım başvurularda bulunuldu ise de bu başvurular yerinde görülmecekti. Fakat maden işleri hususunda kaymakamın merkez ile doğrudan iletişimine dair izin çıkacaktı (BOA, MVL 739/87 (4), 9 C 1284 (08.10.1867).

2. Sonuç

Osmanlı Devleti için her türlü maden gibi kömür madenleri de önemli birer gelir kaynağıydı. Çünkü kömür madenleri özellikle sanayi devriminden sonra buharlı gemi ve tren gibi buharlı makinelerin yakıtı olarak günümüz petrol işlevini görüyordu. Bu denli önemli bir yer altı kaynağının işletilmesi hem ülke ekonomisine hem de halkın geçimine yadsınamaz bir katkı sağlıyordu. Bu açıdan devlet ve millet işbirliği ile üretimi gerçekleştirilen kömür madenlerinin daha fazla üretimi amacıyla pek çok çalışma yapıldı. Bu çalışmalardan biri de yeterli emek gücü ve sermayenin temin edilmesine yönelik oldu. Bu amaçla zaman zaman madenin bulunduğu çevredeki kimi kazalar veya nahiyeler söz konusu iki önemli unsurun temini gayesiyle madenin dâhil olduğu idari birime bağlandı. Hatta çalışmamız örnekleminde görüldüğü üzere madenin devlet ve millet için taşıdığı önem dolayısıyla kaza mülki birimi kaymakamlık mülki birimine dönüştürülmüştür. Çalışmanın en önemli sonuçlarından biri Osmanlı Devleti'nde ekonomik ve stratejik ehemmiyeti olan kimi madenlerin Osmanlı mülki yapısını şekillendirebildiğinin ortaya konulmuş olmasıdır. Bu anlamda Osmanlı Devleti için ülke ve halkın refahının her şeyin önünde tutulduğu, mülki ve mali kimi tasarrufların tamamen pragmatik bir çerçevede ele alındığı görülmektedir.

⁶ Kimi nahiyeler Ereğli'ye ilhak edilmeyi kabul etmek istememişlerdir. Nitekim Viranşehir sancağından Ereğli sancağına bazı kazaların ilhak edileceğinin Meclis-i Vâlâ'da müzakere edildiği duyumlarının ilgili ahaliileri uzaklık vb. bazı gerekçelerle harekete geçirmiş ve bunun olmaması adına bazı arzuhaller ile Viranşehir meclisine başvurarak onlardan aracı olmaları hususunda isticramda bulunmuşlardır. BOA, MVL 730/15 (1), 6 Ş 1283 (14.12.1866).

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Ali Emiri (AE.SSÜL.I): 2/63.

Cevdet Tımar Zeamet (C.TZ): 83/4142.

İrade Dahiliye (İ.DH): 305/19358.

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL): 539/24223; 565/25386.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS): 133/5692.

Mâbeyn-i Hümâyûn İrâdeleri (MB.İ): 21/43.

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL): 669/11; 677/22; 705/53; 714/77; 715/10; 715/102; 717/76; 720/70; 723/39; 730/15; 739/87.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): 372/96.

Resmi Yayınlar

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1264/1848;1266/1850; 1270/1856; 1277/1861.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Bazna, Y. (2021). *Osmanlı taşra idaresi: Kastamonu örneği (1839-1876)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.

Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu kentleri'nin sosyal ve ekonomik yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çağatay, N. (1943). Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku,. *DTCF Dergisi*, 2(1), 117-126.

Gencer, A. İ. (2001). *Bahriye'de yapılan ıslahat hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin kuruluşu (1789-1867)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Güneş, M. (2013). *Osmanlı Taşra idaresinin değişim sürecinde Kaymakamlık (1842-1871)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi* (C. VI). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaştan, Y. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda kömür ocaklarının işletilmesi (1839-1918). *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-26.

Kolay, A. (2011). *İzmir-Kasaba ve uzantısı demiryolu hatları (1863-1897)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Öğreten, A. (2006). Ereğli kömür madeni havzasında ilk üretim. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 31, 135-160.

Öğreten, A. (2007). Ereğli kömür havzasında Bahriye Nezareti döneminde madenler ve madenciler 1865-1908. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 139-178.

Sezen, T. (2017). *Osmanlı yer adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları (Yayın No: 26).

Tak, İ. (2001). *Osmanlı döneminde Ereğli kömür madenleri*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Terzi, A. T. (2000). *Hazine-i Hassa Nezareti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Tızlak, F. (1993). XIX. Yüzyılın ilk yarısında Anadolu madenleri. *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan kitabı içinde* (ss. 291-305). Samsun.
- Tızlak, F. (1995). Osmanlı maden işletmeciliğinde kanunnameden nizamnameye geçiş ve 1861 tarihli Maden Nizamnamesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 98, 75-91.
- Tızlak, F. (1996). XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı maden yatakları. *Bellekten*, LX (229), 703-718.
- Tızlak, F. (1998). Ereğli Kömür Madeni Nizamnamesi. *Belgeler*, 23, 123-142.
- Tızlak, F. (1999a). Maadin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı idari düzenindeki yeri (1775-1867). *XII. Türk Tarih Kongresi içinde* (ss. 925-939). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tızlak, F. (1999b). Osmanlı Devleti'nde madencilik. *Osmanlı içinde* (C. 3, ss. 312-321). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tuncel, M. (1995). Ereğli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde* (C.11, ss. 289-290). İstanbul: TDVİAM.
- Yakupoğlu, C. (2012). Kastamonu'nun doğal zenginliklerinden küre madenlerinin tarihi arka planı. *Kastamonu'nun Doğal Zenginlikleri Sempozyumu Bildiri Kitabı içinde* (ss. 36-45).

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRK YEREL YÖNETİMLERİNİN YASAL VE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜNDE FRANSA VE İNGİLTERE ÖRNEKLERİNİN ETKİSİ*

Veysel EROL¹

Öz

Son yıllarda dünyada her alanda hızlı bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm süreci, yalnızca teknoloji ve bilim alanında etkili olmamakta, bununla birlikte birçok ülkenin kamu yönetimi anlayışında da değişiklikler meydana getirmektedir. Özellikle 1980 sonrasında yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde Türkiye dâhil birçok ülkenin yönetim yapısında köklü değişikliklere gittiği görülmektedir. Türkiye’de kamu yönetimi alanında yaşanan gelişmeler ve yeni kamu yönetimi anlayışına geçiş süreci, Türk yerel yönetimlerini de doğrudan etkilemiş ve bu çerçevede yeni reformlar hayata geçirilmiştir. Bu çalışmada, Türkiye’de yeni kamu yönetimi anlayışıyla birlikte yerel yönetimlerin dönüşümü ve Fransa ve İngiltere’de yerel yönetim sistemlerinin Türk yerel yönetim sistemine olan etkileri ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Çalışmada, özellikle son yıllarda Türkiye’de yerel yönetimler üzerinde yapılan reform çalışmalarının Fransa ve İngiltere’de yerel yönetimlerde yapılan reformlardan hangi boyutlarda etkilendiğinin ortaya konulması amaçlanmıştır ve bundan sonra yerel yönetimler alanında yapılacak olan reformlarda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kamu Yönetimi, Türkiye’de Yerel Yönetimler, Fransa’da Yerel Yönetimler, İngiltere’de Yerel Yönetimler.

THE EFFECT OF FRANCE AND ENGLAND EXAMPLES ON THE LEGAL AND STRUCTURAL TRANSFORMATION OF TURKISH LOCAL GOVERNMENTS

Abstract

In recent years there has been a rapid change and transformation process in every field of the world. This change and transformation process is not only effects the field of technology and science but also effects the public administration aspects of many countries. Especially after 1980 within the framework of the new public administration approach, it is seen that many countries including Turkey, have undergone radical changes on their management structures. The developments in the field of public administration in Turkey and the transition process to the new public administration approach have also directly affected Turkish local governments and new reforms have been implemented within this framework. In this study, the transformation of local governments with the new public management approach in Turkey and the effects of local government systems in France and England on the Turkish local government system are examined in detail. In the study, it was aimed to search which reforms on local governments in Turkey were affected by the reforms in local governments in France and England and after that suggestions were made on how should the reforms to be made in the field of local governments in Turkey.

Keywords: New Public Administration, Local Governments in Turkey, Local Governments in France, Local Governments in England.

* Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi’nde Prof. Dr. Feyzullah ÜNAL danışmanlığında, Dr. Veysel EROL tarafından hazırlanan “Türkiye’de Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ile Birlikte Yerel Yönetimlerin Dönüşümü: Fransa ve İngiltere Örneklerinin Etkisi” başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, veysel.erol43@gmail.com, ORCID 0000-0002-6949-768X.

Başvuru Tarihi (Received): 03.11.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Giriş

Son yıllarda dünyada birçok alanda küreselleşme süreci hızla devam ederken, bu süreçte yerelleşme anlayışı, küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı direnç göstermede ayrı bir önem kazanmaktadır. Küreselleşme ve yerelleşme çerçevesinde şeffaflık, katılımcılık, esneklik ve hesap verebilirlik gibi temel ilke ve değerlerin ön plana çıktığı bu süreçte, yerel yönetim birimleri, yerel hizmetlerin sunumunda ve demokratik değerlerin hayata geçirilmesinde en önemli birimler olarak görülmektedir. Dolayısıyla demokrasi kültürüne sahip ülkelerde yerel yönetimlerin önemi her geçen gün daha da iyi anlaşılakta ve artmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte kamu yönetimi içerisinde geleneksel rolü değişmeye başlayan yerel yönetimler, özellikle 1980’li yıllardan itibaren birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kamu yönetimi içerisinde merkezi yönetime karşı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak Türkiye’de 1980-2000 yılları arasında yerel yönetimler ile ilgili önemli idari çalışmalar yapılmasına rağmen, bu çalışmalarda yer alan önerilerin yalnızca bir kısmı uygulama olanağı bulanabilmiş ve istenen düzeyde başarı sağlanamamıştır. 2000 yılından sonra ise yerel yönetimler ile ilgili önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve bu çerçevede 1984 yılında çıkarılan “3030 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu” yerine, 2004 tarihli “5216 Büyükşehir Belediye Kanunu”, 1930 yılında çıkarılan “1580 Belediye Kanunu” yerine, 2005 tarihli “5393 sayılı Belediye Kanunu” ve 1987 yılında çıkarılan “3360 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu” yerine, 2005 tarihli “5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu” yürürlüğe sokulmuştur. Bu düzenlemelerin yanı sıra, ilk defa yerel yönetim birliklerine yönelik ve yerel yönetim birliklerini tek bir çatı altında düzenleyen 2005 tarihli “5355 sayılı Mahalli İdari Birlikleri Kanunu” da çıkarılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle, yerel yönetim birimlerinin yetki ve sorumlulukları artırılarak, özerklik ve yerelleşme adına önemli adımlar atılmıştır. Bu süreçte, bir yerel yönetim birimi olarak köy yönetimleri ile ilgili de önemli girişimlerde bulunulmuş, Köy Kanunu Tasarısı hazırlanmış ancak henüz yasalaştırılmamıştır.

Son yıllarda birçok ülkede kamu hizmeti anlayışında yaşanan değişim ve dönüşüm karşısında, yerel yönetimlerin kamu yönetimi içerisindeki konumunun güçlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak Türkiye’de 2004 ve 2005 yıllarında yerelleşmeye yönelik önemli adımlar atılmasına rağmen, 2010 yılından sonra ve özellikle 2012 tarihli “6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile birlikte yerelleşme yerine, merkezileşmeye doğru önemli bir adım gerçekleştirilmiştir. Bu Kanunun, hizmette yerellik ve yerel demokrasi açısından birçok eleştirilere maruz kalmasına ve yerel özerklik açısından katı ve sert bir müdahale olarak nitelendirilmesine rağmen uygulanmasına devam edilmektedir.

Türkiye’de yerel yönetimlerin sürekli yasal ve yapısal bir dönüşüm sürecinde bulunmasının ve yapılan reformların tam başarıya ulaşmamasının en önemli sebeplerinden biri olarak, “bazı yabancı ülkelerde uygulanan yerel yönetim sisteminin ve yerel yönetim reformlarının” Türk yerel yönetim sisteminde de uygulanma çabaları ve uyum sürecinde yaşanan sorunlar olarak gösterilebilir. Bu örnek alınan yabancı ülkelerin başında Fransa ve İngiltere gelmektedir. Türkiye’deki yerel yönetim yapısı, 2000’lere kadar Fransa’nın yerel yönetim yapısı gibi merkeziyetçi bir yapıda iken; 2000 yılından sonra yapılan idari reform çalışmaları ile birlikte, İngiltere’de olduğu gibi Türkiye’de de yerel yönetimler güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak 2010 yılından sonra ise Fransa’da olduğu gibi, Türkiye’de de yerel yönetim alanında yerelleşme yerine, merkezileşmeye doğru tekrar adım atıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de yerel yönetimlerin istikrarlı bir yasal ve yapısal duruma kavuşması yapılacak reformların ve hukuksal düzenlemelerin toplumsal ihtiyaçlara cevap verecek şekilde ve yerel halkın karar mekanizmalarına katılmasıyla alınacak kararlara bağlı olduğu ve yalnızca bazı ülkelerin yerel yönetim uygulamaları örnek alınarak yapılan düzenlemeler ile istenen düzeyde başarıya ulaşamadığı görülmektedir.

Bu çalışma, Türk yerel yönetim sisteminin yasal ve yapısal dönüşümünü ele almakta ve Türkiye’de yerel yönetimlerin dönemsel olarak farklı kamu yönetimi ve yerel yönetim anlayışlarına sahip Fransa ve İngiltere’nin yerel yönetim reformlarının etkisinde kalarak, yasal ve yapısal sorunlarını çözmede tam başarılı olamadığını ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada, son yıllarda Türkiye’de yerel yönetimler üzerinde yapılan reform çalışmalarının Fransa ve İngiltere’de yerel yönetimlerde yapılan reformlardan hangi boyutlarda etkilendiğinin ortaya konulması amaçlanmış olup, bundan sonra yapılacak reformlarda, yapılacak yasal ve yapısal dönüşümlerde izlenecek yöntemin, ortaya çıkan sorunların ve bu sorunların çözümü yolunda yapılması gereken çalışmaların hangi yönde olması gerektiği konusunda öneriler getirilmektedir. Dolayısıyla çalışma, Türkiye’de yerel yönetim anlayışına ve yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılmasına katkılar sağlayabilmenin yeni yollarını ortaya koymaya çalışmaktadır.

1. Türk Yerel Yönetimlerinin Yasal ve Yapısal Dönüşümü

1980’li yıllardan itibaren kamu yönetiminde önemli bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmıştır. Dünya’da kamu yönetimi alanında yaşanan bu değişim ve dönüşüm sürecinden Türk kamu yönetimi de etkilenmiştir. Ancak Türkiye’de 1980-2000 yılları arasında özellikle ekonomik krizlerin yaşanması, bu dönemde yaşanan siyasal istikrarsızlıklar, merkezi yönetimce Türkiye’nin mevcut durumu göz önüne alınmadan ve yerel halkın görüşlerine yeterince başvurulmadan tek başına alınan kararlardan dolayı, kamu yönetiminde ulaşılmaması gereken ve beklenen başarı sağlanamamıştır. Bu dönemde idari reform çalışmaları duraklamasına rağmen, 2000 yılından sonra yeni kamu yönetimi anlayışı doğrultusunda reform niteliğinde idari çalışmalar hızlı bir şekilde devam etmiştir. Özellikle yerel yönetimler alanında yasal ve yapısal boyutta reform niteliğinde düzenlenmelere gidilmiştir. Türkiye’de 2000 yılından sonra yerel yönetimlerin yasal ve yapısal dönüşümünü ele almadan önce, Türkiye’de 1980-2000 yılları arasında yerel yönetimler ile ilgili yapılan idari reform çalışmalarına da kısaca değinmek gerekmektedir.

1.1. Türkiye’de Yerel Yönetimler ile İlgili Yapılan İdari Reform Çalışmaları

Türkiye’de idari reform çalışmaları adı altında yerel yönetimler ile ilgili yapılan düzenlemeler, planlı kalkınma dönemiyle birlikte hız kazanmıştır. Söz konusu düzenlemeler, 1980 yılına kadar geleneksel kamu yönetim anlayışının özelliklerini yansıtırken, 1980 yılından sonra ise yeni kamu yönetimi anlayışıyla şekillenmeye başlamıştır.

Türkiye’de yerel yönetimleri yeniden düzenlemek ve geliştirmek amacıyla, birçok idari reform çalışması yapılmıştır. Ancak konunun önemine binaen yalnızca, Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP), İç Düzen Projesi, İdari Reform Danışma Kurulu Raporu, Yerel Yönetimler Bakanlığı, Kamu Yönetimi Araştırma Projesi (KAYA) ve 1998 Yerel Yönetimler Reform Tasarısı üzerinde durulacaktır:

a) Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP): Planlı dönemde, yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesini amaçlayan en önemli girişim, kuşkusuz 1962 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla başlatılan ve 1963 yılında tamamlanan Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP)’dir. MEHTAP’ta, merkezi yönetimler ile merkezi hükümet teşkilatının taşra birimleri ve yerel yönetim birimleri arasında görev dağılımı, yerel yönetim birimlerin teşkilatlanması, yetkileri, kaynakları ile ilgili konular çok önemli bir alan olarak görülmüş ve yerel yönetimler ile bunların merkezi yönetimle olan ilişkilerinin (Ökmen, 1999: 139) incelenmesi üzerinde durulmuştur.

MEHTAP’ın önerileri çerçevesinde hazırlanan “İdareyi ve İdari Metotları Yeniden Düzenleme Komisyonu”, yerel yönetimlere yönelik araştırma yapılmasını öğretim üyelerinden Prof. Fehmi Yavuz’a vermiştir. Söz konusu araştırma, 1966’da tamamlanmış ve “Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi Üzerinde Bir Araştırma” adıyla TODAİE tarafından yayınlanmıştır. Bu araştırma sonucunda; yerel yönetimler ile ilgili kanun tasarılarının, bir görüşe ve felsefeye göre

değerlendirilmesi; yönetimlerin gruplandırılmasında, gelir ölçütünün kullanılmaması; merkezi vesayet yetkisini kullanacak yönetimler arasında uyum sağlanması; devletin denetiminin etkisiz yönetimlerden kurtarılması amacıyla, denetim ve gözetim yetkileri Bakanlar Kurulundan çok, bakanlıklara verilmesi; arazi ve yapı yazımına hemen başlanması ve kamulaştırmaya yönelik ilkelerin değiştirilmesi; merkezi yönetimde yeniden düzenleme yapıldığında, yerel yönetimlerin de göz önüne alınması; yerel yönetimlerin personel sorunu, devlet memurlarına koşut olarak çözümlenmesi ve meslek içi eğitimlerin sağlanması (Keleş, 1994: 378-379) şeklinde yerel yönetimleri ilgilendiren öneriler yer almıştır. Ancak MEHTAP çalışmasında yer alan bu önerilerin, yalnızca bir kısmının uygulanma olanağı bulabildiği bilinmektedir.

b) İç Düzen Projesi: Yerel yönetimler ile ilgili ikinci önemli çalışma olan İç Düzen (İçişleri Hizmet ve Teşkilatını Yeniden Düzenleme) Projesi, 1967 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından başlatılmış ve 1971 yılında da sonuçlandırılmıştır. Bu projenin temel amacı; İçişleri hizmet ve teşkilatını yeniden düzenlemek için İçişleri Bakanlığı örgütü içerisinde yer alan bütün kuruluşların merkez ve taşra birimleri ile Bakanlığa bağlı ya da denetimi altındaki kuruluşlar ve yerel yönetimler üzerinde amaç, görev ve yetkilerin dağılımı, örgüt yapıları ve örgütün işleyişi, hizmetlerden sorumlu personel; İçişleri Bakanlığı'nın görev ve hizmetlerine yönelik faaliyetlerde bulunan diğer kuruluşların aralarındaki görev karışimleri ve koordinasyonunun araştırılmasıdır (Keleş, 1994: 380-381).

İç Düzen Projesi sonucunda elde edilen veriler ışığında İçişleri Bakanlığı tarafından on iki kanun teklifi hazırlanmış ancak bunlardan hiçbiri Meclisten geçirilip kanunlaşma olanağı bulamamıştır. Bu durum, idari reform çalışmalarının gerekli ve önemli olmakla birlikte, kanunlaşmaması durumunda ise fazla bir değer ifade etmediğini göstermiştir (Aktel ve Memişoğlu, 2005: 28).

c) İdari Reform Danışma Kurulu Raporu: Bakanlar Kurulu kararıyla 1971 yılında kurulan “İdari Reform Danışma Kurulu”, çalışmaları sonucunda bir rapor hazırlamış ve bu rapor, esas olarak devlet kesiminin yeniden düzenlenmesini amaçlamıştır. Raporunda, yerel yönetim birimi olarak belediyeler, il özel idareleri, köyler ve mahalle muhtarlıkları kısaca ele alınmış ve yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesiyle ilgili çalışmalarda; her şeyden önce, yerel yönetimlere yöneltilmiş geleneksel olumsuz temel düşüncenin değişmesi, bu kurumların yabancı ve eğreti değil, parlamenter demokratik bir düzen içinde yaşamak isteyen ve planlı bir ekonomide kalkınmasını arayan bir toplum için hem yapısal hem de işlevsel önem arz eden kurumlar olarak görülmesi (Atasoy, 1992: 203-204) gerektiği ifade edilmiştir.

İdari Reform Danışma Kurulu tarafından hazırlanan rapor, o dönemlerde yaşanan siyasi çalkantılardan dolayı uygun bir zemin alanı bulamamış ve raporda yerel yönetimler ile ilgili ifade edilen öneriler uygulamaya aktarılamamıştır.

d) Yerel Yönetimler Bakanlığı: Yerel yönetimlerin sorunlarına merkezden çözüm arayacak bir kuruluşa ihtiyaç duyulmasından dolayı, 1978 yılında “Yerel Yönetim Bakanlığı” kurulmuştur. Yerel yönetimlerin daha hızlı ve etkin hareket edebilmesi amacıyla kurulan bu Bakanlık, hem hazırlamış olduğu “Belediye Gelirler Kanun Tasarısı”nın meclisten geçmemesi hem de istediği yetki ve sorumluluğun diğer bakanlıklardan alınmaması başta olmak üzere, diğer sebepler doğrultusunda başarısız görülmüş bir anlamda başarısızlığa itilmiş ve bu yüzden 1979 yılında kaldırılmıştır (Öner ve Yıldırım, 2002: 251).

Yerel Yönetim Bakanlığının ömrü kısa sürmesine rağmen, Türkiye’de yerel yönetimlerin gelişmesi yönünde önemli katkılar sağlamıştır. Bu Bakanlık sayesinde (Keleş, 1994: 385); yerel yönetimler, başkentte kendilerine sahip çıkacak merkezi bir örgüte kavuşmuşlar, hükümet karşısında yerel yönetim birimlerin pazarlık gücü artmış, yerel yönetim birimleri üzerindeki devlet gözetim ve denetimi akılcı ölçütlere indirilmesine yönelik çabalar ve bununla ilgili kanun hazırlıkları bu Bakanlık tarafından üstlenilmiş ve yerel yönetim birimlerinin, birlikler kurarak güçlenmeleri bu Bakanlık tarafından özendirilmiştir.

e) *Kamu Yönetimi Araştırma Projesi (KAYA)*: Kamu yönetiminin modern şartlara uyumunun sağlanması, kamu kuruluşları arasında görev, yetki ve sorumluluk dağılımı ve kaynak bölüşümünde yaşanan dengesizliklerin giderilmesi, merkez ve taşra örgütünün verimli ve kaliteli bir hizmet sistemine kavuşturulması ve bu konularda mevzuatta yapılması gereken düzenlenmelerin belirlenmesi amacıyla TODAİE tarafından 1988 yılında başlatılan “Kamu Yönetimi Araştırma Projesi (KAYA)” (Saran, 2005: 43) 1991 yılında tamamlanmıştır.

KAYA Projesi, yerel yönetimleri, modern çağın gereklerine uygun hale getirme ve vatandaş odaklı bir yerel yönetim reformu için gerekli adımları atması bakımından önemli bir çalışma olarak görülmüştür. Yerel demokrasiyi güçlendirici, etkili katılımın sağlandığı, yerel topluluklar tarafından denetlenen, halkı bilgilendiren, kendi yerel toplumuyla ilgili kararları kendi organları tarafından alınıp kendi birimleri aracılığıyla uygulayabilen, yönetsel etkinliği ve verimliliği gerçekleştiren, genel yönetim sistemi ile yönetimin birliği ilkesi ve planlama disiplini içerisinde bütünleşen, merkezi yönetimden destek ve nesnel koşullarda yardım alan, kaynaklar ve özellikle öz kaynaklar açısından güçlü bir yönetim birimi, raporun öngördüğü ideal yerel yönetim örgütü (Çukurçayır, 2003: 56-57) olarak ifade edilmiştir. Bu Proje, yerel yönetimler ile ilgili birçok önemli önerilerde bulunmasına rağmen, bu önerilerin yalnızca bir kısmı kanunlarda yansımaları bulabilmiştir.

f) *1998 Yerel Yönetimler Reform Tasarısı*: Kamu yönetiminde “Yerel Yönetimler Reform Tasarısı” olarak bilinen “Merkezi İdare ile Mahalli İdareler Arasında Görev Bölüşümü ve Hizmet İlişkilerinin Esaslarının Düzenlenmesi ve Çeşitli Yasalarda Mahalli İdareler ile İlgili Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı”, 1998 yılında TBMM Başkanlığına gönderilmiş ve bu Tasarı, yalnızca yerel yönetimler tasarısı olarak değil, bütün devlet örgütlenmesini yeniden düzenlemeyi amaçlayan bir tasarı (Güler, 1998: 3) olarak görülmüştür.

Yerel Yönetimler Reform Tasarısının temel amaçlarından biri, yerel hizmetlerin “yerinden yönetim ilkesi” ne uygun olarak yerel yönetim birimleri tarafından yürütülmesini sağlamak olmuştur. Tasarıda görülen bir diğer önemli amaç da, yerel yönetim birimlerin kamu harcamalarındaki payının %15’lerden, %35’lere çıkarılmasıdır. Söz konusu Tasarı, merkezi yönetim ile yerel yönetim birimleri arasındaki hizmetlerin niteliğine ve ülke ile dünya gereklerine uygun bir görev dağılımına dikkat çekmektedir. Tasarının getirdiği yenilikler arasında, yerel yönetim birimlerine yönelik kararların alınması ve uygulanması sürecine, halkın katılımını sağlayacak ve artıracak düzenlemelerde yer almaktadır (Ökmen, 2008: 63-65).

Yerel Yönetimler Reform Tasarısına göre yerel yönetimler, kanunlarla yasaklanmamış ve belli bir yönetime verilmemiş olan her türlü hizmeti yürütebilecektir. Bu Tasarı, merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında yaptığı görev dağılımıyla, merkezi yönetimin hareket alanını önemli derecede daraltmıştır. Daraltmayı, yerel yönetimlere bıraktığı hizmet üretiminin kapsamıyla gerçekleştirmiş, sığlaştırmayı ise merkezi yönetimin planlama, eşgüdümleme, rehberlik etme ve denetleme yetkilerinin içlerini boşaltarak sağlamıştır. Bu açıdan Tasarının amacının, bir tür “yerel devlet” yaratma olduğu (Güler, 1998: 7-8) öne sürülmektedir. Ancak 1998 Yerel Yönetimler Reform Tasarısı da yerel yönetimlerle ilgili yapılan birçok idari reform çalışmasıyla aynı kaderi paylaşmış ve tasarıda yer alan ilke ve öneriler uygulama olanağı bulamamıştır.

Yerel yönetimlerde yeniden yapılanma çabaları “Bitmeyen Senfoni” olarak ifade edilmektedir. Nitekim yerel yönetimler ile ilgili yapılan birçok idari reform çalışması, uygulamaya aktarılamamasına rağmen, 2000 yılından sonra yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde yerel yönetimlerle ilgili idari reform çalışmaları yapılmaya devam etmiştir. Dolayısıyla yerel yönetimlerde yeniden yapılanma çabaları; başlayıp ve biten bir süreç değil, devam etmekte olan bir süreç olarak görülebilir.

1.2. Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü

Türkiye’de 2000 yılından sonra yerel yönetimlerde yaşanan dönüşümün genel çerçevesi, 2003 yılında hazırlanan “Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı” ile çizilmiştir. Yeni kamu yönetimi anlayışıyla hazırlanan bu Tasarı, yasalasmamasına rağmen, başta yerel yönetimler olmak üzere birçok kamu alanı için çerçeve oluşturmuştur. Özellikle 2004 tarihli “5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu”, 2005 tarihli “5393 sayılı Belediye Kanunu”, 2005 tarihli “5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu” ve 2005 tarihli “5355 sayılı Mahalli İdari Birlikleri Kanunu”, Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı çerçeve alınarak hazırlanan çalışmaların başında gelmektedir. Bu Kanunlarla birlikte yerel yönetimlerin hem rollerinde ve statülerinde hem de görev ve yetkilerinde önemli değişimler gerçekleştirilmiş ve yerel yönetimler daha güçlü ve daha özerk hale getirilmeye çalışılmıştır.

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 5393 sayılı Belediye Kanunu ile birlikte belediyelerin görev ve yetkileri, yeni kamu yönetimi anlayış sistemine uygun olarak yeniden düzenlenmiş ve bu görev ve yetkiler eski kanunlara oranla artırılmıştır. Bu Kanunlar ile birlikte belediye encümeninin yapısı da yeniden düzenlenmiş ve belediye encümeni, hem seçilmiş hem de atanmış üyelerden seçilerek katılım ilkesi güçlendirilmeye çalışılmıştır. Yeni düzenlemelerle birlikte, belediyelerde esnek bir teşkilat yapısı öngörülerek, yerel hizmetlerin daha etkin, verimli, şeffaf, hızlı ve vatandaş odaklı sunulması istenmiştir. Yeni sistemde belediyeler üzerindeki denetim anlayışı da yeni kamu yönetimi anlayış sistemine uygun olarak düzenlenmiş ve yeni denetim şekli iç denetim ve dış denetim olarak ayrılmıştır. İç denetimin, iç denetçiler tarafından, dış denetimin ise Sayıştay tarafından yapılması yönünde düzenleme gerçekleştirilmiştir. Böylece belediyeler üzerindeki idari vesayet denetimi anlayışı sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 5393 sayılı Belediye Kanunu ile birlikte, belediye meclislerine de yerel özerklik açısından önemli görevler verilmiştir. Yeni düzenlemelerle birlikte, belediye meclisleri üye tam sayısının salt çoğunluğu ile toplanmakta ve katılanların salt çoğunluğuyla karar almaktadır. Ayrıca belediye meclis kararlarının kesinleşmesi için mülki idare amirinin onay sistemine son verilerek yeni bir yönetim anlayışı benimsenmiştir. Yapılan düzenlemelerle birlikte, belediyelerde özellikle bütçenin kesinleşmesi konusunda mülki idare amirinin onayının kaldırılması hem idari hem de mali özerklik açısından önemli bir adım olarak görülmektedir. Ayrıca yeni belediye kanunlarıyla birlikte, yerelde yönetim sürecinin sağlanabilmesi için önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve bu doğrultuda başta kent konseyi uygulamaları olmak üzere halkın yönetime katılımı noktasında önemli adımlar atılmıştır.

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile birlikte, il özel idarelerinde de önemli yenilikler getirilmiştir. Yeni il özel idaresi kanununda, yeni kamu yönetimi anlayışı doğrultusunda, etkin, verimli, şeffaf, vatandaş odaklı, hesap verebilir ve özerk bir yönetim anlayışı benimsenmiş ve bu doğrultuda önemli adımlar atılmıştır. Yeni Kanunla birlikte, il özel idarelerinin yetki ve görevleri artırılmış ve özellikle yerel özerlikle ilgili önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, valinin il genel meclis başkanı sıfatına son verilerek, meclis başkanının seçimle gelmesine karar verilmiş ve il özel idaresi bütçesinin İçişleri Bakanlığının onayı ile değil, il genel meclisinin kararıyla yürürlüğe girmesine onay verilerek seçilmişler lehine önemli bir adım atılmıştır. Yeni düzenlemelerle birlikte, belediyelerde olduğu gibi il özel idarelerinde de encümen yapısı yeniden düzenlenmiş ve il encümeninin atanmış ve seçilmişlerden oluşmasına karar verilmiştir. Yine belediyelerde olduğu gibi, il özel idarelerinde de daha etkin hizmet sunulabilmesi için esnek bir örgüt yapısı benimsenmiş ve genel sekreterlik ve norm kadro uygulaması getirilmiştir. Ayrıca yeni Kanun ile birlikte, yerelde yönetim sürecinin sağlanabilmesi için, il genel meclisinin kendi içinde seçtiği üyelerden oluşan “İhtisas Komisyonları”na kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları başta olmak üzere birçok kesimden bu komisyonlara katılma ve görüş bildirme hakkı verilmiştir.

Genel olarak yeni Kanun ile birlikte, il özel idarelerinde yapılan düzenlemeler, küreselleşme süreci ile önem kazanan yeni eğilimlerle paralellik göstermektedir.

Türkiye’de ilk defa yerel yönetim birliklerini tek kanun altında birleştirmeye yönelik “5355 sayılı Mahalli İdari Birlikleri Kanunu” çıkarılmasıyla birlikte, merkezi yönetimden yerel yönetimlere önemli yetki ve kaynak aktarılmıştır. Yeni kamu yönetimi anlayışıyla şekillenen bu Kanunun gerekçesinde genel olarak, yönetimde etkinliğin ve verimliliğin esas alınması gerektiği ifade edilmekte ve son yıllarda kamu yönetiminde ortaya çıkan sorunlara karşı hızlı çözümlerin bulunması gerektiği ifade edilmektedir.

Türkiye’de 2004 ve 2005 yıllarında yerel yönetimler ile ilgili yapılan yasal düzenlemelerle birlikte, köyler ile ilgili de yeni bir düzenleme gerekliliği ortaya çıkmıştır. 2000 yılından sonra yeni kamu yönetimi anlayışına uygun olarak köylere yönelik yapılan çalışmaların başında, 2008 yılında gerçekleştirilen “Köy Kanunu Çalıştayı” sonrasında hazırlanan 2009 tarihli “Köy Kanunu Tasarısı Taslağı” gelmektedir. Köy Kanunu Tasarısı Taslağı, köy yönetimlerinin hem mali hem de idari kapasitelerini eskiye kıyasla daha güçlü hale getirmeye amaçlamaktadır. Ancak 2010 yılında güncellenen ve son halini alan Köy Kanunu Tasarı Taslağı, modern çağın şartlarına uygun olarak hazırlanmasına rağmen henüz yasalaşmamıştır.

Türkiye’de yeni kamu yönetimi anlayışı ile birlikte yerel yönetimlerin yasal dönüşümü yanı sıra, yapısal yönü de değişmiştir. Yeni anlayış, özellikle yerinden yönetim ilkesinin benimsendiği, alternatif hizmet sunumunun gerçekleştiği, müşteri-vatandaş merkezinin esas alındığı, vatandaşların yönetime katılımının sağlandığı, değişime ve gelişmeye açık bir yerel yönetim sistemini benimsemiştir. Dolayısıyla yeni sistemde, yerel yönetimlerin görev ve yetkileri artırılırken, merkezi yönetiminin yerel yönetimler üzerindeki vesayet yetkisi de sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de 2004 ve 2005 yıllarında yerelleşmeye yönelik önemli adımlar atılmasına rağmen, 2010 yılından sonra ve özellikle 2012 tarihli “6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile birlikte yerelleşme yerine, daha çok merkezileşmeye yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 6360 sayılı Kanun ile birlikte, büyükşehir belediyesi olan illerde il özel idareleri kaldırılmış, bu illerde olağanüstü yetkilerle donatılan Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB) kurulmuştur. Bu Kanun ile birlikte ayrıca büyükşehir belediye sınırları içerisinde yer alan birçok köy ve belde birimlerinin tüzel kişiliği kaldırılmış ve bu birimler mahalleye dönüştürülmüştür. Mahalleye dönüştürülen bu birimlerin, bütçeleri de kaldırılmış ve yerel varlıkları ile birlikte sınırları içerisinde kaldıkları ilçe belediyelerine bağlanmıştır. Yerel halkın görüşlerine yeterince başvurulmadan ve ağırlıklı olarak bürokratik tercihlerden kaynaklanan bu düzenleme, hizmette yerellik (subsidiarite) noktasında birçok eleştiri almış ve yerel özerlik açısından da katı ve sert bir müdahale olarak nitelendirilmiştir.

Türkiye’de tarihsel süreç içerisinde yerel yönetimlerde yaşanan dönüşümün birçok sebebi olmakla birlikte, bu sebeplerin başında, “bazı yabancı ülkelerde uygulanan yerel yönetim sisteminin ve yerel yönetim reformlarının” Türk yerel yönetim sistemine uygulanması gösterilmekte ve bu ülkelerin başında Fransa ve İngiltere gelmektedir. Çalışmada da belirtildiği üzere, Türkiye’deki yerel yönetim yapısı, 2000’lere kadar Fransa’nın merkezîyetçi yerel yönetim yapısını örnek alırken; 2000’lerden sonra ve özellikle 2004 ve 2005 yıllarında yerel yönetimler ile ilgili yapılan düzenlemelerde Türk yerel yönetim yapısının, İngiliz yerel yönetim yapısını esas aldığı görülmektedir. Ancak 2010 yılından sonra ise Türkiye’nin yerel yönetim yapısı, Fransız yerel yönetimlerinde olduğu gibi tekrar merkezileşmeye doğru eğilim göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye’de yerel yönetimlerde yaşanan dönüşüm sürecini değerlendirebilmek için Fransa ve İngiltere’nin de yerel reform süreçlerini incelemek ve bu süreçlerin Türk yerel yönetim sistemine ve dönüşümüne olan etkilerini ele almak gerekmektedir.

2. Fransız Yerel Yönetim Sisteminin Türk Yerel Yönetim Sistemine Etkisi

Fransa ve Türkiye, tarihsel süreç içerisinde birçok açıdan birbiriyle etkileşim içerisinde olmuştur. İki ülkenin kamu yönetim sistemleri, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin başladığı Tanzimat Dönemi'yle birlikte kesişmektedir. Tanzimat Dönemi'nden sonra, Osmanlı Devleti'nin kamu yönetimi örgütlenmesinde gerçekleştirmeye çalıştığı dönüşüm sürecinde Fransa'nın büyük etkisi olmakla birlikte, bu etkinin Cumhuriyet Dönemi sonrasında da devam ettiği görülmektedir.

Önce Osmanlı Devleti'nin reform çalışmalarında, daha sonra Cumhuriyet Dönemi'nde kamu yönetiminin örgütlenmesinde Fransa'nın örnek alınması sürekli bir aktarımı da meydana getirmiştir. Türkiye'de hükümetin kabine yapısı (Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nden önceki) ile bakanlıklar, Sayıştay, Danıştay, belediye ve il özel idaresi birimleri için Fransa örnek model olmuştur (Karahanoğulları, 2004: 25-26). Bunların yanı sıra Türkiye'deki eğitim hizmeti, idare hukuku ve idari yargı sisteminde de Fransa'nın etkisi bulunmaktadır.

Türkiye'nin kamu yönetimi yapılanmasında, Fransa'nın kamu yönetimi yapısının örnek alınmasının yanı sıra, özellikle yerel yönetim alanında Fransa'nın önemli etkisi olmuştur. Fransa'nın idari yapıya model teşkil etmesine 1864 tarihli "Vilayet Nizamnamesi" örnek gösterilebilir. Bu Nizamname ile vilayetten (eyalet), sancak (il), kaza (ilçe), nahiye ve karye 'ye (kırsal topluluk) doğru inen bir hiyerarşik sistem getirilmiştir. Bu sistem önemli ölçüde Fransa'nın uygulamalarını esas almış olup, özellikle 1869-1870 yıllarında Fransa'nın etkisi daha da olgun hale gelmiştir (Karahanoğulları, 2004: 26).

Türkiye'deki il sisteminin yanı sıra, belediye teşkilatlanması da Fransız yönetim sisteminden esinlenilmiştir. Nitekim Osmanlı'da 1858 yılında kurulan "Altıncı Daire-i Belediyesi" nin adı bile Fransa'dan esinlenilerek oluşturulmuştur. Ayrıca, 1884 tarihli Fransız Belediye Kanunu ile 1930 tarihli Türk Belediye Kanunu karşılaştırıldığında; belediye meclisinin oluşumu, çalışma usulleri, kararların kesinleşmesi ve belediye başkanının seçilme sisteminin birbiri ile birçok ortak noktaları olduğu da görülmektedir. Türkiye'de 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu da, yerini 2005 yılında kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu'na bırakmıştır. 5393 sayılı Belediye Kanunu, Türk yerel yönetim sistemine köklü değişiklikler getirmesine rağmen, kendine özgün bir kanun değildir. Bu Kanun, büyük ölçüde 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun özelliklerini temel almıştır. Dolayısıyla Fransız belediye sisteminin, Türk belediye sistemi üzerindeki etkisinin günümüzde de devam ettiği söylenebilir.

Türkiye'de belediyelerin yanı sıra il özel yönetimlerinin de Fransız il özel yönetimiyle birçok ortak noktası bulunmaktadır. İki ülkedeki yerel yönetim sistemleri arasındaki benzerlik büyükşehir yönetim sistemlerinin hukuki dayanaklarında da görülmektedir. Fransa'da büyükşehir yönetimleri, Fransız Anayasasının 72. maddesinde yer alan "özel statülü yerel yönetimler" hükmüne dayandırılırken, Türkiye'de de büyükşehir yönetimleri, Türk Anayasasının 127. maddesinde yer alan "Büyük yerleşim yerleri için özel yönetim biçimleri getirilebilir" ibaresine dayanmaktadır. Görüldüğü üzere iki ülkede de büyükşehir yönetim sistemleri benzer şekilde anayasada dayanak bulmaktadır. Fransa ve Türkiye'deki yerel yönetim sistemlerine yönelik genel karşılaştırma ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: *Fransa’da ve Türkiye’de Yerel Yönetim Sistemlerinin Karşılaştırılması*

Yerel Yönetim Sisteminin Özellikleri	Fransa	Türkiye
Devlet Geleneği	Merkeziyetçi	Merkeziyetçi
Devletin Örgütlenme Şekli	Üniter	Üniter
Yerel Yönetimlere Yönelik Yenileşme Çabalarının Yoğunlaştığı Dönemler	19. yüzyılda Bonaparte reformları 1980’ler sonrası	19. yüzyıl Tanzimat Dönemi sonrası dönem 2000’ler sonrası
Yerel Yönetimlerin Anayasal Dayanağı	Var	Var
Yerel Yönetimlerin Yasal Dayanağı	Var	Var
Yerel Yönetim Türleri	Belediyeler İl Özel Yönetimleri Bölgeler	Belediyeler İl Özel Yönetimleri Köyler
Büyükşehir Yönetimleri	Belediyeler Arası İşbirliği Örgütleri Özel Statülü Yerel Yönetimler (Paris, Marsilya, Lyon) Diğer 10 Büyükşehir Belediyesi	30 Büyükşehir Belediyesi

Kaynak: (Arslan, 2019, s. 66).

Fransa ve Türkiye’deki yerel yönetim sistemleri arasında önemli benzerlikler olmakla birlikte, farklılıklar da bulunmaktadır. Fransız ve Türk yerel yönetim sistemleri karşılaştırıldığında ortaya çıkan beş temel farklılık şu şekilde gösterilebilir:

- Fransız ve Türk yerel yönetim sistemleri arasındaki farklılıkların başında, Fransa’da Türkiye’deki gibi belediye encümeni organının bulunmaması gelmektedir. Fransa’da belediye yönetiminin organları, belediye meclisi ve belediye başkanından oluşurken, Türkiye’de ise belediye yönetiminin organları, belediye meclisi, belediye encümeni ve belediye başkanından oluşmaktadır.
- Fransız ve Türk yerel yönetim sistemleri arasında dikkat çeken bir diğer farklılık köy birimleri ile ilgilidir. Fransa’da Türkiye’deki gibi köy yerel yönetim birimi bulunmamakta ve köylere de belediye denilmektedir. Bununla birlikte Fransa’da belediye kurulabilmesi için asgari bir nüfus eşiği bulunmazken, Türkiye’de ise belediye kurulabilmesi için 2004 yılına kadar belde nüfusunun az 2.000 olması şartı aranırken bu sayı, 2005 tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu ile birlikte 5.000’e çıkartılmıştır.
- Fransız ve Türk belediye başkanlık seçiminde de farklılık görülmektedir. Fransa’da belediye (komün) başkanları, belediye meclisleri tarafından seçilmektedir. Türkiye’de ise belediye başkanları, belde seçmenleri tarafından doğrudan seçilmektedir.
- Fransa ve Türkiye’de büyükşehir yönetimlerinin ilçe belediyeleri arasında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. Paris büyükşehir belediye örneğinde de ifade edildiği üzere, büyükşehir ilçe belediyeleri, merkez belediyeden ayrı bir hukuki tüzel kişiliğe sahip olmayan idari birimlerdir. Bu birimlerin meclisleri de, büyükşehir belediye meclisinin yanında daha çok danışmanlık rolü

görmektedir. Türkiye’de ise büyükşehirlerde bulunan ilçe belediyelerinin tüzel kişiliği olmakla birlikte, neredeyse bağımsız bir belediye gibi hareket edebilmektedirler.

e) Fransa ve Türkiye’deki yerel yönetim sistemleri arasındaki bir diğer farklılık da bölge yönetimleridir. Fransa’da 1972 yılında bir kamu kurumu niteliği kazanan bölgeler, 1982 yılında yerel yönetim statüsüne kavuşmuştur. Türkiye’de ise bölge yerel yönetimlerin kurulmasıyla ilgili düşünceler zaman zaman dile getirilmiş, bu konuda önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bölge yerel yönetimlerinin kurulmasıyla “federalizme geçileceği” ve “ulusal bütünlüğün bozulacağı” düşüncesiyle bu çalışmalar ve düşünceler kabul edilmemiştir. Günümüzde de bölge yerel yönetimlerinin kurulmasıyla ilgili somut bir adım bulunmamaktadır.

Fransa’da yerel yönetimlerdeki dönüşüm Türkiye’deki yerel yönetim sistemini günümüzde belli ölçüde etkilemeye devam etmektedir. Ancak belli bir tarihsel dönemde birbirine yakınlaşan bu iki ülkenin yerel yönetim sisteminin, farklı dönemlerde evrildikleri gözlenmektedir. Fransa’da 1982 ve daha sonra 2003 yıllarında yapılan bir takım köklü değişikliklerle yerelleşmeye doğru önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de ise kamu yönetim alanında 2000 yılından sonra ve özellikle de 2003 tarihli “Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı” ile birlikte yerelleşmeye doğru önemli adımlar atılmıştır. 2010 yılından sonra ise hem Fransa’da hem de Türkiye’de tekrar merkezileşmenin arttığı görülmektedir.

Fransa’da 1982 ve 2003 yılında yapılan düzenlemelerle yerel yönetimlerin güçlendirilmesi hedeflenirken, 2010 yılından sonra ise yerel yönetimler geri planda kalmıştır. Bu çerçevede, yerel yönetimlerin kendi vergi kaynakları kısıtlanmış, valilerin yerel yönetimler üzerindeki rolü artırılmıştır. Bununla birlikte, 2015 yılında il ve bölge yönetimleri için “genel yetki” kuralı ortadan kaldırılmış, 2016 yerel yönetim reformundan sonra bölge sayısı da 27’den 18’e indirilmiştir. 2020 yılından sonra ise il genel meclislerinin ortadan kaldırılması ve o düzeyde yerel yönetim biriminin olmaması önerilmiştir. Fransa gibi güçlü merkezîyetçi bir yapısı olan bir ülkenin, yapılan yerel yönetim reformlarıyla temel duruşunun kökünden değiştirilmesinin kolay olmadığı, 2010 yılından sonra yapılan düzenlemelerle tekrar görülmüştür.

Türkiye’de de 2010 yılından sonra yapılan düzenlemelerin, Fransa da gerçekleştirilen düzenlemelerle paralel olduğu görülmektedir. Türkiye’de 2010 yılından sonra merkezileşmeye doğru atılan en önemli adım, 2012 yılında kabul edilen “6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile birlikte olmuştur. Çalışmada da belirtildiği üzere, bu Kanun ile birlikte, büyükşehir belediye sınırları içerisinde yer alan birçok köy ve beldenin tüzel kişiliği kaldırılmış ve bu birimler mahalleye dönüştürülmüşlerdir. Mahalleye dönüştürülen birimlerin, bütçeleri kaldırılmış ve yerel varlıkları el değiştirmiştir. Ayrıca 14 yeni il belediyesi büyükşehir belediyesine dönüştürülerek, büyükşehir belediye sayısı 30’a çıkarılmıştır. Ancak büyükşehir belediyesi olan 30 ilde il özel idareleri kaldırılmış ve yerine Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB) kurulmuştur.

30 büyükşehir belediyesinde valinin başkanlığında kurulan, YİKOB’nın; hizmetlerin verimliliğini ve etkinliğini artırmak, hizmetlerdeki aksamalara engel olmak, afet ve acil yardım hizmetlerinin koordinasyonunu sağlamak, denetim alanındaki boşluğu doldurmak ve ili tanıtmak gibi görevleri bulunmaktadır. Ancak YİKOB’lar yerel özerkliğe aykırı olarak merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki kontrolünün artmasına sebep olacaktır. Bu kurumlar, sınırları net çizilmeyen olağanüstü yetkilerle donatılmaktadır (Özer ve Akçakaya, 2014: 111-114).

Dolayısıyla Türkiye’deki yerel yönetim yapısının, 2000’lere kadar Fransa’daki gibi katı bir merkezîyetçi yapıda iken, 2000’lerden sonra yapılan idari reform çalışmalarıyla yerelleşmeye doğru önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ancak 2010 yılından sonra iki ülkede de yerel yönetimler üzerindeki merkezileşmenin tekrar arttığı ve Fransız yerel yönetim sisteminde

gerçekleştirilen düzenlemelerin, Türk yerel yönetim sistemini de belli ölçüde etkilediği söylenebilir.

Türkiye’de 2000-2010 yılları arasında İngiltere’de olduğu gibi yerel yönetimler güçlendirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Türkiye’deki yerel yönetimlerin dönüşüm sürecini değerlendirebilmek için İngiltere’deki yerel yönetimlerin dönüşümünü ve bu dönüşümün Türkiye’ye olan etkisini de ele almak gerekmektedir.

3. İngiliz Yerel Yönetim Sisteminin Türk Yerel Yönetim Sistemine Etkisi

Yerel yönetimlere tarihsel süreç içerisinde federal yapılanmaya sahip ülkelerde daha çok önem verildiği ve bu birimlerin daha iyi gelişme gösterdiği genellikle ifade edilse de, üniter bir yapıya sahip İngiltere’de yerel yönetimlere, birçok ülkeye kıyasla daha çok önem verildiği, yerel demokrasi ve idari yapı içerisinde yerel yönetimlerin önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Köklü bir yerel yönetim geleneğine sahip olan İngiltere, güçlü bir merkezi yapıya sahip, parlamenter sisteme dayalı, geleneksel ve teamülü bir anayasa doğrultusunda geliştirdiği hukuk devleti anlayışını yerel yönetimlere de yansıtmış, karışık yapısına rağmen alt yapısı sağlam demokratik bir kurum olarak yerel yönetimleri güçlendirmiştir (Bulut ve Bimay, 2020: 2265).

İngiliz yerel yönetim sisteminin oldukça karışık bir düzene hâkim olması ve siyasi mücadelelerin yaşandığı bir arena olmasına rağmen, gerçekleştirdiği faaliyetler ve sahip oldukları özellikler açısından Türkiye açısından örnek alınabilecek bir yapıya sahiptir. İngiltere’de yerel halkı ilgilendiren yerel düzeydeki hem kamusal hem de yarı kamusal faaliyetlerin neredeyse tamamı yerel birimler tarafından gerçekleştirilmekte, yerel yönetim birimleri kararların alınmasında ve uygulanmasında, personelin istihdamında ve çalışma şartları açısından tek başlarına karar almada önemli yetkilere sahip bulunmakta ve yapmış oldukları faaliyetlerin sağladıkları faydaların tespiti için sürekli araştırma yaparak, aldıkları sonuçları birimlerine yansıtmaktadırlar (İnaç ve Ünal, 2006: 137).

İngiltere sıkı bir merkezîyetçi üniter devlet olarak merkezi yönetim ve yerel yönetimler arası ilişkiler bakımından Türkiye’ye benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla İngiltere’de başarıyla uygulanan bir modelin Türkiye’de rahatlıkla uygulanabileceği söylenebilir. Nitekim İngiltere’de özellikle yeni kamu yönetimi anlayışıyla birlikte bazı neo-liberal politikalar İngiltere’den Türkiye’ye transfer edilmiştir. Buna en iyi örnek olarak 1980’li yıllardaki özelleştirme uygulaması gösterilebilir. Özelleştirme uygulaması önce İngiltere’de uygulanmış ve ilerleyen süreçte kısmen başarılı olunmasıyla birlikte Türkiye’de de uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye’de özellikle yerel yönetimler alanında yapılmış olan iyileştirmeler de, İngiltere’de yerel yönetimlerin modernleştirilmesi için kullanılan tekniklerle büyük benzerlik göstermektedir. Buna en iyi örnek olarak da “best value (en iyi değer)” programı gösterilebilir. Best value programına uygunluk bakımından Türkiye’de yapılan en önemli yenilik, belediyelere stratejik plan yapma zorunluluğunun getirilmesidir (Demirkaya, 2006: 333). Ayrıca 5393 sayılı Belediye Kanunu ile getirilen “hizmetlerde aksamanın da (yerine geçme yöntemi)” (Ünal, 2020: 74) İngiltere’den alındığı bilinmektedir.

Demokrasinin ve yerelleşmenin beşiği olarak görülen İngiltere, halk katılımına büyük önem vermekte ve bu konuda da Türkiye’ye örnek teşkil etmektedir. İngiltere’de halk katılımının sağlandığı ve doğrudan demokrasinin en iyi uygulama alanı olarak görülen uygulamalardan biri köy toplantılarıdır. İngiltere’de nüfusu 200’ü geçen köylerde meclis (parish council) bulunmakta, meclis bulunmayan köylerde ise köy toplantıları (parish meetings) yapılmaktadır. Türkiye’de köy yönetimlerinin organı olan köy dernekleri de bu yapıya benzer bir şekilde oluşturulmuştur.

İngiliz yerel yönetim sistemi, Türk yerel yönetim sistemine göre daha köklüdür. Ancak iki ülkenin yerel yönetim sisteminde önemli benzerlikler bulunmaktadır. İngiltere ve Türkiye’deki yerel yönetim sistemlerine yönelik genel karşılaştırma aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: İngiltere ve Türkiye'nin Yerel Yönetim Sistemlerinin Karşılaştırılması

	İngiltere	Türkiye
Yerel Yönetim Türleri ve Organları	<p>Birinci Kademe İl (County): Başkan ve Meclis</p> <p>İkinci Kademe Bölge (District): Başkan ve Meclis</p> <p>Üçüncü Kademe Köy (Parish): Başkan ve Meclis</p> <p>Londra Büyükşehir Belediyesi: Londra'da üst kademe yönetiminde Büyük Londra Otoritesi, alt kademede ise Londra Şehir Meclisi ve ilçe meclisleri vardır.</p>	<p>İl Özel İdaresi: Vali, İl Genel Meclisi, İl Encümeni</p> <p>Belediye: Belediye Başkanı, Belediye Meclisi, Belediye Encümeni</p> <p>Köy: Köy Muhtarı, Köy İhtiyar Heyeti, Köy Derneği</p>
Yerel Yönetimlerin Dayanakları	Anayasal dayanağı yok, Görev ve yetkiler kanunlar ile düzenlenmiştir.	Anayasal dayanağı var, Görev ve yetkiler kanunlar ile düzenlenmiştir.
Yerel Yönetimlerin Görev ve Sorumlulukları	<p>Sağlık</p> <p>Eğitim (Üniversite öncesi tüm eğitimler)</p> <p>Konut</p> <p>Ulaşım</p> <p>Sosyal hizmetler</p> <p>Kütüphaneler</p> <p>Kültürel hizmetler</p> <p>Şehir ve kırsal alan planlaması ve Tüketicinin korunması</p> <p>Polis, itfaiye hizmetleri</p> <p>Çevre gibi temel hizmetler vd.</p>	<p>Sağlık</p> <p>Eğitim</p> <p>Konut</p> <p>Altyapı hizmetleri</p> <p>Şehir içi ulaşım</p> <p>Ekonomi ve ticaret</p> <p>Kültür</p> <p>Sosyal hizmetler</p> <p>Çevre vd.</p>
Yerel Yönetimlerin Yetki ve Görevleri	Yerel yönetimlerin yetki ve görevlerini belirleyen temel bir metin bulunmamaktadır. Ancak savunma, ticaret ve uluslararası ilişkiler dışında yerel alanı ilgilendiren neredeyse her konuda yetki ve görevleri bulunmaktadır.	Genel yetki ilkesi bulunmaktadır. Yetki kanunda belirtilen yetki ve görevlerle sınırlıdır. Görevler liste usulü yöntemiyle kanunlarda düzenlenmiştir.
Yerel Yönetimlerin Gelirleri	<p>Emlak vergileri</p> <p>Bağışlar</p> <p>Borçlanmalar</p> <p>Merkezi yönetimden alınan yardımlar</p> <p>İşletme kazançları</p> <p>Diğer gelirler</p>	<p>Vergi gelirleri</p> <p>Bağışlar</p> <p>Borçlanmalar</p> <p>Harcamalara katılma payları</p> <p>Harçlar</p> <p>Genel bütçe gelirlerinden ayrılan paylar</p>

Tablo 2: (devam) İngiltere ve Türkiye'nin Yerel Yönetim Sistemlerinin Karşılaştırılması

	İngiltere	Türkiye
Yerel Yönetimlerin Giderleri	Yatırım harcamaları	Yatırım harcamaları
	Cari harcamalar	Cari harcamalar Transfer harcamaları
Yerel Yönetimlerin Denetimi	Yargısal denetim	Yargısal denetim
	Vesayet denetimi	Vesayet denetimi
	Parlamentonun denetimi	Etik denetim
	Sunulan hizmetlerle ilgili bakanlığın denetimi	Mali denetim (Sayıştay)
	Ombudsman denetimi	Ombudsman denetimi
Merkez-Yerel Yönetimler İlişkisi	Merkezi yönetimin denetimi ve yaptırımı söz konusudur.	Merkezi yönetimin denetimi ve yaptırımı söz konusudur.
Yerel Yönetimlerin Özerkliği	Kısıtlı	Kısıtlı

Kaynak: (Bulut ve Bimay, 2020, s. 2277; Usta, Akman ve Kocaoğlu, 2017, s.77).

Tabloda da görüldüğü üzere her iki yerel yönetim sistemi arasında ortak noktalar bulunmakla birlikte, özellikle merkezi yönetimin yerel yönetim birimleri üzerindeki denetimi ve yaptırımı dikkat çekmektedir. Her iki ülkede de yerel yönetimler üzerinde vesayet denetimi bulunmakta ve bundan dolayı yerel yönetimler kısıtlı bir özerkliğe sahiptir. Dolayısıyla denetim ve özerklik yönüyle İngiliz yerel yönetim sistemi, Türk yerel yönetim sistemiyle önemli benzerlikler göstermektedir.

İngiltere ve Türkiye'deki yerel yönetim sistemleri arasında benzerlikler olmakla birlikte, önemli farklılıklarda bulunmaktadır. İngiliz ve Türk yerel yönetim sistemleri karşılaştırıldığında ortaya çıkan temel farklılıklar şu şekilde gösterilebilir:

- İngiltere'de yazılı bir anayasa olmamasından dolayı, yerel yönetim birimlerinin anayasal bir dayanağı bulunmamaktadır. Türkiye'de ise 1982 Anayasasının 123. maddesinde, yönetimin, "merkezden yönetim" ve "yerinden yönetim" esaslarına dayandığı belirtilmekte ve 127. maddesinde de yerel yönetim birimlerinin genel özelliklerine yer vermektedir.
- İngiltere'de yerel yönetim birimleri olarak, il, bölge, köy ve ayrı bir düzenlemeye tabi tutulan Londra Büyükşehir Belediyesine yer verilmektedir. Türkiye'de ise yerel yönetim birimleri olarak, il özel idaresi, belediye ve köy yönetimleri yer almaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de hiçbir il, Londra Büyükşehir Belediyesi gibi ayrı bir düzenlemeye tabi tutulmamaktadır.
- İngiltere'de Londra Büyükşehir Belediyesi hariç diğer yerel yönetim birimlerinin belediye başkanları, meclis tarafından seçilmektedir. Türkiye'de ise belediye başkanları ve köy muhtarları doğrudan yerel halk tarafından seçilmektedir.
- İngiltere'de yerel yönetimlerde Türkiye'deki gibi "il encümeni" ya da "belediye encümeni" ne benzer bir yapılanma da bulunmamaktadır.
- İngiltere'de eğitim, sağlık ve güvenlik hizmetleri yerel yönetimler tarafından yerine getirilmektedir. Türkiye'de ise bu hizmetler genellikle merkezi yönetim tarafından yürütülmektedir.

f) İngiltere’de yerel yönetim birimlerinin yetki ve görevlerini liste halinde belirleyen temel bir hukuki metin bulunmamaktadır. Türkiye’de ise yerel yönetim birimlerinin görevleri, ilgili kanunlarda liste usulü ile belirlenmiştir.

g) İngiltere’de yerel yönetim birimlerinin hiçbirinde bütçelerin vesayet makamları tarafından onaylanmasına gerek duyulmamaktadır. Türkiye’de ise köy bütçesi, vali ya da kaymakam tarafından onaylanırken, diğer yerel yönetim birimlerinde bütçelerin vesayet makamları tarafından onaylanması yöntemi kaldırılmıştır.

İngiltere kamu yönetiminde ortaya koyduğu dinamizm ile birçok ülkeye öncülük etmektedir. Ancak 1980 sonrasında yerel yönetimlerin dönüşümü noktasında diğer ülkelere göre farklı bir yol izlemiştir. 1980’lerden günümüze birçok ülkede yerel yönetimler ön plana çıkartılmak istenirken, İngiltere’de ise 1979 Margaret Thatcher Dönemi ile başlayan süreçte yerel yönetimler, adeta geri plana atılmak üzere idari reformlar yapılmış ve bu reformlar ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır. 1979-1997 dönemleri arasında merkezi yönetimin güçlendirilmesi adına yapılan idari reformlardan sonra, 1997 Tony Blair Hükümeti ile birlikte yerel yönetimler tekrar önem kazanmaya başlamıştır.

İngiltere’de 1997 yılından itibaren yerelleşme çalışmalarının hız kazanmasında ve yerel yönetimlerle ilgili idari reform çalışmalarının gerçekleştirilmesinde, ülkenin Avrupa Birliği ile uyum sürecinde olmasının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Blair Hükümeti ile birlikte başlayan süreçte, yerel yönetim birimlerine yeni sorumluluklar verilmiş ve mevcut yetkileri de artırılmıştır.

İngiltere’de yerel yönetimlerin dönüşümü çerçevesinde, 1997 yılında “Yerel Yönetim Birliği” kurulmuş ve bu birlik yerel yönetim birimleri arasında koordinasyon sağlamayı amaçlamıştır. 1986 yılında kaldırılan Londra Büyükşehir Belediyesi ’de 1999 tarihli “Londra Belediye Kanunu” ile tekrar kurulmuş ve yetkileri eskiye oranla artırılmıştır. 2000 yılında “Yerel Yönetim Kanunu” ile mahkemelerin yaptırımlarıyla karşılaşan yerel yönetim birimlerine bazı esneklikler tanınmış, 2010 yılında ise bu birimlere daha fazla yetki verileceği belirtilmiştir. 2011 “Yerel Yönetim Kanunu” ile de yerel yönetim birimlerine yeni özgürlüklerin ve yetkilerin verilmesi amaçlanmıştır.

İngiltere’de yerel yönetim birimlerinin sürekli gündemde olması ve bu konuda düzenli olarak yasal çalışmaların yapılması, ülkenin bu birimlere verdiği önemi de göstermektedir. İngiltere’de özellikle 1997 yılından sonra yerel yönetim birimlerinde yaşanan dönüşüm Türkiye dâhil birçok ülkeyi etkilemiştir. Türkiye’de 2000 yılından sonra ve özellikle de 2003 tarihli “Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı” ile birlikte, İngiltere gibi yerelleşmeye doğru önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Türk kamu yönetiminin gelişim sürecini önemli derecede etkileyen ve yeni kamu yönetimi anlayışının da temel özelliklerini yansıtan Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı, dönemin Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmesine rağmen ilgili hükümet tarafından tasarıda yer alan birçok düzenleme ayrı ayrı TBMM’den geçirilmiştir. Söz konusu tasarıda en çok dikkat çeken düzenlemelerin başında ise yerel yönetim birimleri ile ilgi yapılan çalışmalar gelmektedir.

Türkiye’de 2000 yılından sonra daha kaliteli, şeffaf, etkin, ekonomik ve verimli hizmet sunmak amacıyla, 2004 yılında “5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu”, 2005 yılında ise “5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu” ve “5393 sayılı Belediye Kanunu” kabul edilmiştir. Yeni kamu yönetimi anlayışı ekseninde şekillenen bu yasal düzenlemelerle birlikte, yerel yönetim birimleri üzerinde vesayet denetimi azaltılmış ve bu birimlerin yetki ve görevleri artırılmıştır. Ayrıca bu Kanunlar ile birlikte yerel yönetim birimlerinin mali yapısı güçlendirilmiş ve hizmetlerin vatandaş odaklı sunulması istenilmiştir.

Türkiye’de 2000 yılından sonra yerel yönetimler ile ilgili dikkat çeken bir diğer yenilik de 2005 yılında kabul edilen “5355 sayılı Mahallî İdari Birlikleri Kanunu” dur. Yeni kamu yönetimi anlayışına göre hazırlanan bu Kanun, yönetimde etkinlik ve verimliliği esas alarak, birden fazla yerel yönetim biriminin yürütmekle görevli oldukları bazı hizmetlerin birlikte yapılmasını

öngörmektedir. Bu Kanun ile birlikte, daha etkin çalışan birimlerin oluşturulması amaçlanmaktadır.

Türkiye’de 2000 yılından sonra köyler ile de ilgili girişimlerde bulunulmuş ve bu süreçte yeni kamu yönetimi anlayışına uygun olarak köylere yönelik yapılan girişimlerin başında ise 2008 yılında gerçekleştirilen “Köy Kanunu Çalıştayı” sonrasında hazırlanan 2009 tarihli “Köy Kanunu Tasarısı Taslağı” gelmektedir. Köy birimlerini eskiye kıyasla daha işlevsel bir birim haline getirmeye amaçlayan bu taslak, henüz yasalaşmamıştır.

Türkiye’de 2000 yılından sonra yerel yönetim alanında yapılan birçok düzenlemenin İngiliz yerel yönetim modeline göre yapıldığı görülmektedir. Türkiye’de yerel yönetim birimleri, İngiltere’de olduğu gibi idari ve mali açıdan güçlendirilmeye çalışılmış ve özellikle kent konseyleri ile doğrudan halk katılımına önem verilmiştir. İngiltere, tarihsel süreç içerisinde sosyo-kültürel olarak Türkiye’den farklı bir şekilde gelişim göstermesine rağmen, özellikle kamu yönetiminin birçok alanında Türk kamu yönetimine örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin kamu yönetim sistemini önemli derecede etkileyen İngiltere’nin, yerel yönetimler alanında da birçok etkisi görülmektedir.

Türkiye’de 2000 yılından sonra İngiliz yerel yönetimlerine hakim olan anlayışın, hem yasal hem de yapısal değişimler açısından Türk yerel yönetim sistemine örnek teşkil edebilecek bir durum sergilemekte olduğu söylenebilir. Yerel yönetimlerin idari ve mali özerkliği, stratejik yönetimleri, performans yönetimleri ve yeni denetim anlayışları gibi birçok konu ve düzenlemenin İngiliz yerel yönetimleri örnek alınarak geliştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Ancak hala Türkiye’de yerel yönetimler üzerinde merkezi yönetimin ağırlıklı bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle 2012 yılında kabul edilen 6360 sayılı Kanun ile birlikte yerelleşme yerine, merkezileşmeye doğru önemli bir adım gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Türkiye’deki yerel yönetim sisteminin, 2012 yılından sonra yerelleşmeye önem veren İngiliz modeli yerine, merkezileşmeyi esas alan Fransız yerel yönetim modeline doğru bir kayış sergilediği ve şekillendiği görülmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Yerel yönetimlerin gün geçtikte öneminin artması ve etki alanlarının genişlemesiyle birlikte, kamu yönetimi içerisinde yerel yönetimlere bakış açısını ve yerel yönetimlerden beklentilerin değişmesini de beraberinde getirmektedir. Özellikle küreselleşme ile birlikte, yerel yönetim birimlerinin geleneksel rolleri de değişmeye başlamış ve ülkelerin demokratikleşme düzeyleri neredeyse bu birimlere verilen önem ile özdeş hale gelmiştir. Son yıllarda birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de yerel yönetimlere verilen önemin artmış olması, yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin sayısında ve kalitesinde beklentilerin de artmasına yol açmıştır.

Türkiye’de özellikle 2004 ve 2005 yıllarında yerelleşmeye yönelik önemli adımlar atılmasına rağmen, 2010 yılından sonra merkezileşmeye yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Yerel yönetimlerde yaşanan bu dönüşüm sürecinin birçok sebebi olmakla birlikte, özellikle Fransa ve İngiltere yerel yönetim sistemlerinde yaşanan gelişmelerin etkisi olduğu görülmektedir. Türkiye’de yerel yönetimler, dönemselsel olarak farklı kamu yönetimi ve yerel yönetim anlayışlarına sahip Fransa ve İngiltere’nin yerel yönetim reformlarının etkisinden kalmasından dolayı, Türk yerel yönetimlerinin yasal ve yapısal sorunlarının istenen düzeyde çözülemediği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de yerel yönetim sisteminde yapılacak yasal ve yapısal dönüşümlerde başarılı olunabilmesi için Fransız ve İngiliz yerel yönetim anlayışının iyi örneklerinin alınması ve uygulanması yanında, Türk idari ve toplum yapısına, kültürüne ve değerlerine uygun bir yerel yönetim modeli ve anlayışının kendi ihtiyaçlarımız doğrultusunda tespit edilerek benimsenmesi gerekmektedir.

Türkiye’de yerel yönetimlerin mevcut sorunları içerisinde en fazla dile getirilen sorunlar arasında karar mekanizmalarına halkın katılmasında yaşanan eksiklikler gösterilmektedir. Son yapılan düzenlemeler ile kent konseyleri gibi bazı mekanizmalar oluşturulsa da bunların da ülke düzeyinde her belediyede etkin bir şekilde işletilemediği görülmektedir. Yönetişimde sorumlulukların paylaşılmasında yaşanan belirsizlikler ve belediyelerin mali imkânlarının yetersizliği gibi sorunlar kent konseylerinin etkinliğini azaltmaktadır. Yapılacak yeni yasal düzenlemelerle bu sorunların aşılmasında somut adımların atılması gerekmektedir.

Köy yönetimleri ile ilgili olarak hazırlanan son kanun tasarısında köy derneklerinin etkin işletilemediği gerekçesiyle kaldırıldığı görülmektedir. Oysa İngiltere’de doğrudan demokrasinin bir uygulaması olarak gösterilen ve İngilizler tarafından övülen "parish meeting (köy toplantıları)"lerde halkın doğrudan karar mekanizmalarına katıldığı ve yerel demokrasinin somut bir uygulamasının gerçekleştirildiği görülmektedir. Benzer şekilde Türkiye’de mevcut köy kanununda halkın yönetime ve karar mekanizmalarına doğrudan katılımına imkân veren, doğrudan demokrasinin bir uygulama mekanizması olarak köy derneklerinin, yapılacak yeni yasal düzenleme ile tamamen kaldırılmak yerine belli dönemlerde toplanması sağlanarak tekrar aktif hale getirilebilmelidir.

Türkiye’de “etkin ve adil hizmet dağılımını” en üst düzeyde sağlayacak güçlü yeni bir yerel yönetim sisteminin, ülkenin yönetim yapısına ve toplumsal ihtiyaçlara uygun olması ve toplumun her kesimi tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Bu sebeple, yeni yerel yönetim sistemi çalışmaları için ağırlıklı olarak bürokratların katıldıkları bir komisyon yerine, toplumun her kesiminden katılımın sağlandığı bir komisyonun kurulması ve bu doğrultuda yapılacak çalışmaların başta bilimsel platformlarda olmak üzere iyice tartışılarak ortak bir karara varılması ve bu kararların da kamuoyu ile sağlıklı bir şekilde paylaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla yeni yerel yönetim çalışmalarının, geçmiş dönemlerde yapılan MEHTAP ve KAYA Projeleri gibi tek taraflı kararlarla değil, ortak kararlarla yapılması ve bu kararların da ülkenin yönetim yapısına uygun olması ve her kesimin üzerinde birleştiği kararlar olması gerekmektedir.

Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal, kültürel ve idari şartlar dikkate alındığında, oluşturulacak yeni bir yerel yönetim sistemi ile birlikte, yerel yönetimlerde yaşanan bütün sorunların tümüyle ortadan kaldırılması beklenilmemelidir. Ancak modern çağın şartlarına göre hazırlanan ve yerel ihtiyaçları karşılayan yeni bir yerel yönetim sisteminin, hem yöneten hem de yönetilenler tarafından benimsenmesi ve desteklenmesiyle birlikte, beklentileri eskiye göre daha iyi karşılaması mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Aktel, M. ve Memişoğlu, D. (2005). Yerel yönetim reformlarının başarısızlık nedenleri. H. Özgür ve M. Kösecik (Ed.), *Yerel yönetimler üzerine güncel yazılar-I* içinde (ss. 21-38). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Arslan, E. (2019). Fransa’da ve Türkiye’de yerelleşme politikaları: İl özel idareleri ve büyükşehir belediyeleri üzerinden karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28(3), 43-71.
- Atasoy, V. (1992). *Türkiye’de mahalli idarelerin yapısı ve yeniden düzenlenmesi*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Belediye Kanunu. (2005, 13 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 25874). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>.
- Bulut, Y. ve Bimay, M. (2020). Karşılaştırmalı yerel yönetimler analizi: İngiltere ve Türkiye örnekleri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 2263-2298.

- Büyükşehir Belediyesi Kanunu. (2004, 23 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 25531). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.
- Çukurçayır, M. A. (2003). *Yurttaş odaklı yerel yönetim*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Demirkaya, Y. (2006). İngiliz yerel yönetim politikasında köklü değişim: Yeni işçi partisinin yerel yönetim reformu. H. Özgür ve B. Parlak (Ed.), *Avrupa perspektifinde yerel yönetimler içinde* (ss.317-336). Bursa: Alfa Akademi Yayınları.
- Güler, B. A. (1998). 1998 Reform tasarısı üzerine bir inceleme. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 7(4), 3-25.
- İl Özel İdaresi Kanunu. (2005, 4 Mart). *Resmi Gazete* (Sayı: 25745). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5302.pdf>.
- İnaç, H. ve Ünal, F. (2006). İngiltere’de yerel yönetimler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 125-140.
- Karahanogulları, O. (2004). Fransa. B. A. Güler vd. (Ed.), *Kamu yönetimi ülke incelemeleri içinde* (ss.21-84). Ankara: Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.
- Keleş, R. (1994). *Yerinden yönetim ve siyaset* (2. Baskı). Ankara: Cem Yayınevi.
- Ökmen, M. (1999). Yerel yönetimlerde yeniden düzenleme girişimleri ve son reform tasarısı üzerine bazı düşünceler. *Türk İdare Dergisi*, 71(422), 133-151.
- Ökmen, M. (2008). Türkiye’de merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkileri ve yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılması. R. Bozlağan ve Y. Demirkaya (Ed.), *Türkiye’de yerel yönetimler içinde* (ss.45-83). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Öner, Ş. ve Yıldırım, U. (2002). 1963’den 2002’ye: Kalkınma planlarında Türk yerel yönetimlerinin dönüşümü. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 239-278.
- Özer, M. A. ve Akçakaya, M. (2014). *Yerel yönetimler-teorik boyut*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Saran, U. (2005). Türk kamu yönetiminde değişimin genel çizgisi: Reform arayışlarının karşısındaki beklentiler ve güçlükler. A. Nohutçu ve A. Balcı (Ed.), *Bilgi çağında Türk kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması içinde* (ss. 37-55). İstanbul: Beta Yayınları.
- Usta, S., Akman, E. ve Kocaoğlu, M. (2017). Yerelleşme-merkezileşme tartışmaları ekseninde yerel yönetimlerde reform: İngiltere ve Türkiye üzerine mukayeseli bir analiz. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(1), 68-78.
- Ünal, F. (2020). *Türkiye’de yerel yönetimlerin denetimi ve yerel yönetim ombudsmanı*. İstanbul: Sonçağ Akademi.

Araştırma Makalesi / Research Article

**İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN MİLLİ İKTİSAT POLİTİKALARININ NETİCESİ
OLUŞAN BİR ZÜMRE: HARP ZENGİNLERİ VE BU ZÜMRENİN TÜRK ROMANINA
YANSIMASI**

Mustafa TÜRK MENOĞLU^{1*}
Sevgül TÜRK MENOĞLU²

Öz

Milli İktisat, İttihat ve Terakki'nin en güçlü olduğu 1913-1918 yılları arasında uygulanan iktisat politikalarına verilen addır. Ancak Milli iktisat bu zaman aralığını aşarak Cumhuriyet döneminin iktisadi anlayışına da esin kaynağı olmuştur. Milli iktisat politikaları uygulanırken İttihat ve Terakki'ye yakın kimselere imtiyazlı davranılması sonucu savaş ortamından doğmuş zengin bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu kesim, harp zengini olarak isimlendirilir. Bu zenginler halktan ya da devletin gücünü kullanan devlet çalışanları içinden çıkmıştır. Harp zenginleri o dönem yeni ortaya çıkan bir kesim olarak edebiyatın da ilgisini çekmiştir. Bu çalışmada Osmanlı'nın son dönemini önemli ölçüde etkilemiş bir hareket olan İttihat ve Terakki ve onun ortaya koyduğu Milli İktisat anlayışı; iktisat, siyasi tarih ve edebiyat bağlamında ele alınmıştır. Çalışmanın ilk kısmında Osmanlı iktisadi anlayışı hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra İttihat ve Terakki ve onun iktisadi anlayışı olan milli iktisat hakkında bilgi verilmiştir. Son kısımda ise İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat anlayışından ortaya çıkmış harp zenginlerinin Türk romanında ele alınışı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milli iktisat, Harp Zenginleri, İttihat ve Terakki, Roman, İktisat

**A GROUP RESULTING FROM THE NATIONAL ECONOMIC POLICIES OF THE
COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS: THE WAR PROFITEERS AND ITS
REFLECTION IN TURKISH NOVEL**

Abstract

National Economy is the name given to the economic policies implemented between the years of 1913-1918, when the Union and Progress was the strongest. However, National Economy has exceeded this time interval and inspired the economic understanding of the Republican period. As a result of the privileged treatment of people close to the Committee of Union and Progress while the national economic policies were being implemented, a wealthy group emerged from the war environment. This group is called the war profiteer. They came from the people or the public officials who used the power of the state. The war profiteers attracted the attention of literature as a newly emerging group at that time. In this study, the Union and Progress, which was a movement that had a significant impact on the last period of the Ottoman Empire, and the understanding of National Economy put forward by it; discussed in the context of economics, political history, and literature. In the first part of the study, a general evaluation was made about the Ottoman economic understanding. Afterwards, information was given about the Union and Progress and its economic understanding. In the last part, the war profiteers, who emerged from the National Economy understanding of the Union and Progress, in the Turkish novel was evaluated.

Keywords: National Economy, The War Profiteers, The Committee of Union and Progress, Novel, Economic

¹ Arş. Gör. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü,
ORCID 0000-0001-8556-6959

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): mustafaturkmenoglu@yyu.edu.tr

² Doç. Dr., Van Yüzüncü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü,
ORCID 0000-0002-1704-8014

Başvuru Tarihi (Received): 20.08.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Giriş

Osmanlı'nın iktisadi anlayışı içinde 14. ve 16. yüzyıllar klasik dönem olarak adlandırılır. 16. yüzyıl sonrasına bakıldığında iktisadi anlayışta köklü bir değişim görülmez ve bu durum 19. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eder. Osmanlı'nın iktisadi yapıda değişimi gerçekleştirememesinin nedeni ekonomi üzerinde etkisinin türlü engeller yüzünden sınırlı kalmasıdır. Bu engeli, ekonomi üzerinde köklü değişiklik yapacak güce sahip olmaması olarak ifade edebiliriz. İktisadi anlayışta asıl değişimi ise 19. yüzyılın ilk yarısından sonra görmekteyiz. Osmanlı'nın 16. ve 19. yüzyılları arasında iktisadi dünya görüşünü ortaya koyan ve etkili olduğunu da söyleyebileceğimiz üç ana ilkesi vardır. Bu ilkeler iâşe, gelenekçilik ve fiskalizmdir. İâşe ilkesi, Osmanlı'nın en fazla önemseydiği ilkesidir. Bu ilke ile ülke içinde mal arzının en yüksek düzeyde tutulması hedeflenir. Malları bol tutmak, kalitesini artırmak ve fiyatını düşürmek amacıyla üretim ve ticaret alanlarında müdahale benimsenmiştir. İâşe ilkesi gereği dış ticarete ihracat zorlaştırılmış ve kısıtlanmıştır. İthalat ise kolaylaştırılmış ve teşvik görmüştür. İhracat izinle ve yüksek vergi konularak yapılırken ithalatın önüne engel konulmamış ve serbestçe yapılmıştır. Dış ticarete kapitülasyonların da iâşe ilkesi anlayışı ile yapıldığını söyleyebiliriz. Osmanlı bu uygulamadan hiçbir dönemde vazgeçmemiştir. Gelenekçilik ilkesi, üretim ve istihdam yapısının değişmeden dengede kalmasını sağlamaktır. Bu ilke, esnaf, işçi ve dükkân sayısının aynı kalması, ziraî faaliyeti olan işletmelerin büyüklüğünün belirli seviyede tutulması ve buralarda çalışanların şehirlere göç etmesinin yasaklanması gibi uzun deneyim ve uyarlamalarla oluşmuş kurallara uyulmasını ifade etmektedir. Fiskalizm ilkesi ise hazinenin gelirlerini yüksek düzeylere çıkarmak ve çıkmış olduğu düzeyin altına inmesine müsaade etmemektir. Yukarıda bahsedilen ilkelerin ayakta kalabilmesi için Osmanlı Devleti emek, toprak ve sermaye olarak ifade ettiğimiz üretim faktörlerini kontrol etmiştir. Faktörlerin kontrolü hususunda hassas davranmıştır. Çünkü Osmanlı bu ilkelerin bozulmadan uygulanmasını kendi varlığı ile ilişkilendirmiştir (Genç, 2012: 45-69).

19. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı'nın iktisadi anlayışında referans noktalarının değişmeye başladığı bir dönemi ifade eder. Klasik dönemde benimsenen iktisat politikası ilkeleri, şartların zorlamasıyla değişmiştir. Devlet, mevcut iktisadi yapı içinde ekonomik faaliyetlerin yürütülemediğini görmüştür. Bir taraftan esnaf için mali fedakârlık içeren uygulamalar başlatılırken, diğer taraftan gümrükler artık yerli üreticileri himaye aracı olarak kullanılabilir. Nitekim 1874 yılında iç gümrükler kaldırılır. 1880'lerde ise ithal gümrükleri konmaya başlanarak yerli imalatın korunması sağlanır (Genç, 2012: 97).

Osmanlı'nın iktisadi anlayışının zorunlu olarak değişmeye başladığı dönemde devlette de birtakım yapısal değişimler baş göstermiştir. Bu yapısal değişimler, adına reform diyebileceğimiz çalışmalardır. Bu reformlarla amaçlanan yeni dünyaya ayak uydurabilmek ve mevcut kurumları dönüştürebilmektir. İlk olarak 1839 yılında Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ilan edilmiştir. Bu ferman, yönetim ve toplum hayatına önemli değişiklikler getirmiştir. Bu değişimler özellikle Batıdan gelenlere ve Osmanlı'nın bünyesinde bulunan Müslüman olmayanlara rahat hareket edebilecekleri ticari, idari ve hukuki garantiler veren eskisine göre daha laik bir yönetim altında özgür bir yönetim biçimi oluşturmuştur. (İnalçık, 2019: 140-141). Böyle bir uygulamaya gidilmesinin sebebi milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerin önüne geçmek ve dışarıdan müdahalelere fırsat vermemektir. Netice olarak devletin yapmaya çalıştığı, bünyesindeki milletleri bir arada tutabilmek adına Osmanlı milleti (vatandaşı) projesi oluşturmaktı. Diğer taraftan, halk üzerinde

ekonomik anlamda yıkıcı etkisi olan iltizam³ ve müsadere⁴ gibi gelir ve servet oluşumunu engelleyen uygulamalar Tanzimat Fermanı ile kaldırılmıştır (Akyıldız, 2011: 3-4).

Tanzimat Fermanı sonrasında batıdan gelen anayasacılık fikirlerinin tesiri sonucunda Yeni Osmanlıların⁵ da fikrî savunuculuğunu yaptığı bir anayasa talebi ortaya çıkmıştır. Bu anayasa talebi doğrultusunda padişahın mutlakiyetini sınırlandırma ve ana hakların teminat altına alınmasını isteyen ortamın oluşması netice vermiş ve 1876'da Kanun-i Esasi (I. Meşrutiyet döneminin başlangıcı) ilan edilmiştir (İnalçık, 2017: 58). Kanun-i Esasi'nin öngördüğü gibi seçimler yapılmış ve meclis açılmıştır. Bu dönemde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı cereyan etmiş ve savaş sonucunda Ruslar neredeyse İstanbul kapılarına dayanmıştır. Bu sebeple hükümet suçlanmış ve hükümete karşı açık eleştiriler yapılmıştır. Bu ortamın neticesinde Meclis-i Mebusan, İkinci Abdülhamit tarafından 14 Şubat 1878 tarihinde süresiz tatil edilmiştir (Zürcher, 2011: 121-122). İkinci Abdülhamit'in anayasayı askıya alması, iktisadî bunalımlar ve savaşlar sonucunda toprak kayıpları Osmanlı'yı içinde bulunduğu kaos ortamından çıkarmayı düşünen örgütlerde hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu ortamdan yararlanarak muhalif örgütlenme iyice yayılmıştır. O örgütlerden biri İttihat ve Terakki'dir. 1908 yılında Makedonya sorunu meydana gelmiş ve bu sorunun ortaya çıkmasında İttihat ve Terakki'nin etkisi olmuştur. İkinci Abdülhamit bu olay üzerine askıya aldığı anayasayı 23 Temmuz 1908'de (İkinci Meşrutiyet) tekrar yürürlüğe koymuştur (Akşin, 2018: 52-53). Daha sonra 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) meydana gelmiş ve bu isyan Harekât Ordusu tarafından bastırılmıştır. İsyanın bastırılmasından sonra İkinci Abdülhamit tahttan indirilmiştir. Bu süreçlerde İttihat ve Terakki, çalışmalarına aralıksız devam etmekte; kongreler düzenleyip siyasi kararlar kaleme almaktadır. İktidar üzerinde de kontrolü, paralel bir hükümet şeklinde devam ettirmektedir. Balkan Harbi'nin sebep olduğu çöküntü ve Edirne ilinin Bulgarlara verileceği söylentileri üzerine İttihat ve Terakki önderleri tarafından Babîali basılmış ve hükümet istifa ettirilmiştir. İttihat ve Terakki yeni hükümeti Mahmut Şevket Paşa'nın kurmasını istemiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın hükümeti kurmasından kısa süre sonra suikast sonucu öldürülmesi üzerine İttihat ve Terakki, yönetimi ele almış ve muhalefet sindirilerek tek parti yönetimi uygulanmıştır. Bu yönetim anlayışı Mondros Mütarekesi sonrasına kadar devam etmiştir (Hanoğlu, 2001: 482).

³ “Devletin, genellikle belirli bir mekânla sınırlı kanunî ve/veya şer’î vergi unsurlarından oluşan bir demeti ifade eden mukâtaa birimlerini vergilendirmeyi rekabete açık, ekseriya müzayede ile tesbit edilen ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre (tahvil) için kârı ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere güvenilir bir kefaletle devretmesidir” (Mehmet Genç, *İltizam*, TDV İslâm Ansiklopedisi C:22, s.154-158.)

⁴ “Bir kimsenin taşınır veya taşınmaz malına hükümetin el koyması” (Halil Seyidoğlu, *Ekonomik Terimler*, Güzem Can Yayınları, s.423.)

“Osmanlılar'da. Müsâdere usulü, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde yalnız devlet malını zimmetine geçirenlerle isyancılar hakkında uygulanan bir ceza türü iken zamanla merkezî yönetime siyasî ve iktisadî menfaat sağlamak amacıyla başvurulmuş bir vasıta haline almıştır. Devletin kuruluşundan XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden bir buçuk asırlık süreçte keyfî müsâderelere pek rastlanmamışsa da Fâtih Sultan Mehmed döneminden (1451-1481) itibaren Tanzimat Fermanı'nın ilânına kadar yaklaşık dört asır boyunca çeşitli şekillerde uygulanmıştır.” (Tuncay Ögün, *Müsâdere*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C:32, s.67-68.)

⁵ “1865-1876 yılları arasında Osmanlı aydınlarının idareye karşı oluşturduğu muhalif topluluk.” Ayrıca, “Anayasa ilânı ve bir parlamento açılması fikri etrafında toplandığı iddia edilen, genelde yaş itibarıyla de genç olan Tanzimat ettiklerinde şüphe bulunmamakla beraber bunların Yeni Osmanlılar adıyla anılan bir cemiyet şeklinde ne zaman, nerede ve kimler tarafından kurulduğu, konuyla ilgili yetersiz kaynakların çeşitli ve birbirine ters düşen kayıtlarından ötürü tartışmalıdır ve mensuplarının önde gelenleri dışında diğerlerinin faaliyetleri de yeteri kadar açığa kavuşturulamamıştır.” (Kemal Beydilli, *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C:43, s.430-433)

1. İttihat ve Terakki'nin Fikrî Yapısı

İttihat ve Terakki, Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkmış ve bu döneme oldukça etki etmiş bir harekettir. Bu hareket, başlangıçta cemiyet (gizli siyasi dernek) olarak faaliyetini sürdürmüştür. Cemiyetin ortaya çıkışı 2 Haziran 1889'dur. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne öğrencisi olan İbrahim Temo'nun önyayak olmasıyla Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Mehmed Reşid tarafından kurulmuştur. Cemiyet, İttihad-ı Osmanî adıyla faaliyetlerine başlamıştır (Hanioğlu, 2001: 476-477). Cemiyet, ilk zamanlar farklı unsurları, birbirine zıt düşünceye sahip kişileri içerisinde barındırmış ve zamanla etki alanını genişleterek siyasi fırka (İkinci Meşrutiyet sonrası) haline gelmiştir. İttihat ve Terakki, 1918 yılında şartların zorlamasıyla kendini feshetmiştir. İttihat ve Terakki Partisi kuruluşu ile kendini feshettiği 1918 yılına kadar değişik fikrî yapılarla ortaya çıkmıştır. İlk kurulduğunda Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında biyolojik materyalizm⁶ etkisi görülürken, 1905 yılına kadar Namık Kemal'in 'Hürriyet' fikrinin etkisini görebiliriz. 1906 yılı sonrası ise Şakir-Nazım grubu ile Türkçülüğün etkisi görülür (Mardin, 1995: 98-99). Diğer bir deyişle, başlangıcından feshedilmesine kadar partinin benimsemiş olduğu belirli bir siyasi ve sosyal fikri yoktur (Mardin, 2001: 22). Dolayısıyla cemiyetin fikrî yapısında "Yeni etkisini 'Jön Türkler'⁷ ve ülke içinde temel örgütlenmesini kuran asker ve sivil aydınların yer aldığını görmekteyiz" (Çavdar, 1991: 7). İttihat ve Terakki yukarıda bahsedildiği gibi her dönem farklı fikirlerle ve insanlarla karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu fikirlerin arkasında yatan esas düşüncenin Osmanlı'yı kurtarmak olduğu söylenebilir (Mardin, 1995: 98). Partinin kendini 1918 yılında feshetmesinden sonra geride bıraktığı kadroları Türkiye'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısını etkilemiştir. Bu kadrolar "Cumhuriyetin kurulması sürecinde ve sonrasında düşünce modelleri" ile etkili olmuştur (Çavdar, 1991: 7). İttihat ve Terakki etkin olduğu dönemlerde ülke yönetimine, eğitime, hukuk sistemine ve iktisadi yapıya ilişkin yeni anlayışlar ve modeller ortaya koymuştur. Burada ele alınacak Milli İktisat anlayışı da İttihat ve Terakki'nin iktisadî anlamda ortaya koyduğu düşünce modellerinden biridir.

2. İttihat ve Terakki'nin Savaş Yılları İktisat Politikası: Milli İktisat

İttihat ve Terakki, iktidarda olduğu süreçte Türkçülük anlayışına paralel bir iktisadi anlayış olan *Milli İktisat*'ı ortaya koymuştur. Osmanlı'nın en karmaşık ve buhranlı dönemleri olarak 1908 ve 1922 yılları arasında savaş, ihtilal, darbe ve ayaklanmaların olduğu görülür ve bu olaylar Osmanlı'nın tarihe karıştığı zaman dilimi içinde yer almaktadır (Boratav, 2010: 20). Her açıdan imparatorluk için bir kırılma noktası olan bu süreç, yeni bir devrin, Cumhuriyet'in geçiş dönemi olarak, sancılıdır. İktisadî anlamda ise bu dönem "eksik kalmış bir burjuva demokratik devrimi" veya "ulusal bir kapitalizm doğrultusunda atılan ilk ve çekingen adımlar" ifadeleriyle nitelendirilebilir (Boratav, 2010: 21). Osmanlı, yüzyıllar boyunca edindiği tecrübelerle dayanarak, yazının girişinde de belirtildiği gibi, kendine özgü bir iktisat anlayışı geliştirmiştir. Bu iktisadi anlayış sayesinde Osmanlı kendi topraklarında uzun süre yaşayabilmiştir. Fakat Sanayi Devrimi sonrası Batının ekonomide yaşadığı dönüşüm, özellikle makine ile üretim tam anlamıyla Osmanlı'da gerçekleşmemiştir. Osmanlı, geleneksel üretimi devam ettirmiş bu sebeple Batı karşısında iktisadi anlamda geri kalmıştır. Hatta Batının iktisadi gelişimini ve altyapısını tamamladığı zamanlar Osmanlı'da düşünce düzeyinde iktisat üzerine yazılanlar bile bir hayli sınırlı kalmıştır. İktisadın daha ilmî bir açıdan öne çıkması İkinci Meşrutiyet yıllarına denk gelir (Toprak, 2019: 54). İkinci Meşrutiyet, bir değişim ve özgürlük rüzgârı estiren toplumdun her

⁶ Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında biyoloji dersleri çoğunlukta olduğu için öğrenciler, muhalefet aracı olarak biyolojik materyalizm etkisinde kalmıştır. Bu görüşe göre, insan yaşamı dinî bakış açısından uzak bir şekilde biyolojik süreçlerle açıklanmıştır. (Şükrü Nişancı, İttihat Terakki Politikalarında Pozitivizmin Etkisi ve Eleştirel Bir Yaklaşım, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, S:2, 2009, s.36-37.

⁷ "Daha çok II. Abdülhamid dönemindeki siyasi muhalefet hareketleri ve bu hareketlere katılan kişi ve gruplar için kullanılan bir tabir." (M. Şükrü Hanioğlu, *Jön Türkler*, TDV İslam Ansiklopedisi, C:23, s.584-587.)

alanında o değişimin izleriyle karşılaşmıştır. Özellikle iktisadi meselelerde yeni düşünce tarzları için İkinci Meşrutiyet başlangıç olarak değerlendirilebilir (Toprak, 2019: 55). Bu iktisadi konulardaki arayışlardan biri Prens Sabahattin'in savunduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet fikridir. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet anlayışı klasik iktisat anlayışını benimsemiş olan Osmanlı toplumu için yeni bir kavram olarak tartışmalara sebep olsa da o dönem için bir kurtuluş önerisi olarak tarihte yerini almıştır. Nitekim İttihat ve Terakki de bu liberal ekonomi anlayışını “Balkan Harbi'ne kadar” (Toprak, 2019: 55) sürdürmüştür.

Balkan Harbi sonrası özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında her alanda başlayan millîleşme çabaları dikkat çeker. Millî bir iktisat düşüncesi dönemin çok gündeme getirilen meseleleri arasında yer almıştır. O dönemde ülke ekonomisinde yabancı sermayenin büyük oranda pay sahibi olması, yerli sermayenin ihmal edildiği gerçeğiyle yüzleşilmesini sağlar. Bunun için birtakım çabaların içine girilir. Artık millî ekonominin yerleştirilmesi için açık iktisat politikaları uygulaması terk edilecek ve korumacı iktisat politikalarına geçilecektir (Pamuk, 2017: 227). Özellikle savaş dönemi, iktisadî Türkçülüğe dayanan bir Türk kapitalist sınıfını oluşturmak ve Türklerin iktisadî faaliyetler içinde olmasını sağlamak için şirketler kurmaya uygun ortam sağlamıştır (Akşin, 2017: 426). Diğer taraftan, savaş şartları ne kadar zor olursa olsun devlet desteğiyle millî burjuvazinin oluşturulmasının gerekliliği ve bunun muhtemel olduğu; ilerlemek ve çağı yakalamak için zaruret teşkil ettiği ileri sürülüyordu (Boratav, 2010: 27). Birinci Dünya Savaşı, İttihatçı yönetime millî bir burjuvazi ve sanayi yaratma gibi amaçları gerçekleştirecek bir fırsat tanımıştır (Akkuş, 2008: 123). Bu dönemde Osmanlı, millî bir burjuvazi kurma çabalarının ürünü olarak “Müslüman tüccarlar arasından, esnaftan hatta bürokratlar arasından bulmaya çalıştıkları adaylardan girişimci kadrolar oluşturmak suretiyle, güçlü bir ulusal burjuvazi kurmaya çalışmış[tır]” (Zürcher, 2011: 191). 1913 yılında uygulanmaya başlanan Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı da bir Türk burjuvazisi yaratma çabalarındandır (Pamuk, 2017: 227). Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı ile sanayi kuruluşlarına bazı yeni kolaylık ve bağışıklıklar tanınmıştır. Bu açıdan Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı sanayileşme politikamızın oluşmasında oldukça önemli bir aşamadır (Ökçün, 1975: 38). Bu geçici yasa ile yerli sanayiye devlet desteği sağlanmıştır. Bu sayede 1909-1913 yılları arasında kısa sürede kurulan millî sermayeli şirket sayısı, 1886-1908 yılları arasında kurulan millî sermayeli şirket sayısını aşmıştır (Akşin, 2018: 81). İttihat ve Terakki idaresi “ekonominin dış bağlantılarının niteliğini değiştirecek ve daha sonra Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarına da esin kaynağı olacak bir dizi karar al[ır]” (Pamuk, 2014: 164). Bu kararların ilki, kapitülasyonların kaldırılmasıdır. “1914 yılının sonunda yabancı ülke vatandaşlarına hukuk, yargı, ticaret ve diğer alanlarda imtiyazlar sağlayan kapitülasyonlar, ya da Osmanlıların kullandıkları eski deyimle imtiyâzât, tek taraflı olarak iptal edil[miş]” (Pamuk, 2014:164), Böylece, “koruyucu bir dış ticaret politikasına geçil[miştir]” (Toprak, 1995:7). Bu şekilde Birinci Dünya Savaşı'nın “olağanüstü ortamı fırsat bilinerek” (Toprak, 1995:7) Millî İktisat politikası uygulamaya konmuştur. Millî iktisat anlayışına göre devlet iktisadiyatı”, “millî iktisad”ın temel yörüngesini oluşturmuştur (Toprak, 1995: 7).

Milli iktisat anlayışının şekillenmesinde Alman modeli örnek alınmıştır:

“Millî iktisadın temelini oluşturan Türk ulusçuluğunun gelişiminde Alman romantizminin önemli katkıları olmuştur. 19. yüzyıl başlarında İngiltere ve Fransa ile karşılaştırıldığında geri bir iktisadi yapıya sahip olan Almanya'da Fichte, Gentz, Müller, List gibi düşünürlerin etkisiyle, devlet organizmaya benzetilerek bir bütünsellik içerisinde görülmüş, liberal iktisadî öğretiye ters düşen, dışa kapalı bir ulusal iktisadî yapı gündeme gelmişti. İttihatçıların ulus modelini Alman romantizmindeki bu organik bütünsellik oluşturdu” (Toprak, 1995: 6-7).

Bireyi arka plana iterek devlet kavramını önceleyen bu anlayış ile ekonomide bir yol haritası çizilmiştir. İttihat ve Terakki, İkinci Meşrutiyet döneminde güçlenen milliyetçiliğin tesiriyle Millî

İktisat anlayışının aydınlar tarafından benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi dönemin önemli aydınlarının da Millî İktisat anlayışına destek verdikleri görülür. Yusuf Akçura, Osmanlının varlığını sürdürebilmesi için burjuva sınıfına ihtiyaç duyulduğunu vurgular. Bir yazısında bunu dile getirir:

“Tanzimat’tan sonra, Türk esnaf ve tüccarları Avrupa kapitalizminin istilasına uğradığından Osmanlı- Türk içtimaî heyeti Lehistan’ın son zamanlarında olduğu gibi, yalnız esnaf, memurîn ve köylüden mürekkep kusurlu ve sakat bir uzviyet haline gelmişti. Devlet-i Osmaniye’nin 19. asır burjuvazisi Garb kapitalizminin komisyoncu ve acenteliğini eden Yahudi, Ermeni ve Rum gibi yerli gayr-i Türklerle menşe-i milliyelerinin ve tâbiyyet-i harikalarının tefrik ve temeyyüzü gayr-ı kabil Levantenlerden tereküp ediyordu. Eğer, Türkler kendi içlerinde, Avrupa sermayesinden de istifade ederek bir sermayedar burjuva sınıfı çıkaramayacak olursa, yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i içtima’iyyesi’nin muasır bir devlet halinde yaşayabilmesi zorlaşacaktı” (Akçuraoğlu, 1333: 179).

Bu derece millî burjuvazi anlayışı savunulmasına rağmen millî burjuvazinin “devlet gücü yoluyla gelişme çabaları sonuçsuz kal[mıştır]” (Berkes, 2013: 402). Çünkü bu eğilimin karşısındaki en büyük engellerden birisi “Türk burjuvazisinin cılızlığı”dır. (Boratav 2010: 23)

Ziya Gökalp *Millî Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir?* başlıklı yazısında milli iktisada dair görüşlerini şu şekilde dile getirir:

“Millî iktisat (Economienationale): Bu enmûzecin iki devresi vardır. Birinci devirde millî istihsâl millî istihsâlê tamamıyla tekabül ederek milleti iktisaden kendi kendine kifâyet edecek bir hale getirir. İkinci devirde inkisâm-ı servet âdilâne bir şekil alarak bütün efrâd-ı millet, medeniyetin feyizlerinden mütenaim olmaya başlar” (Gökalp, 1332: 1-2).

Gökalp, bu ifadeleriyle üretim ve tüketimde bir denge sağlanması ve gelir dağılımındaki adaletin millî iktisat anlayışının temelleri arasında olması gerektiğini vurgular.

Ziya Gökalp ve çağdaşı olan aydınların da millî bir iktisadi anlayış konusundaki ısrarlarının temelinde yabancı sermayenin özellikle Osmanlının son döneminde verilen tavizlerle birlikte ülkeyi kuşatmasının payı vardır. Kapitülasyonlarla Osmanlı ekonomisine vurulan ağır darbe, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarını finanse etmek için alınan dış borçlar yabancı sermayenin güçlenmesine sebep olmuştur. Aynı dönemlerde Galata bankerlerinin yabancı sermayeli bir banka olan Osmanlı Bankası’nı kurlmaları ekonomik gidişatın daha da vahim bir hal almasına yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile Millî Mücadele’nin başlaması millî bir şuuru da beraberinde getirir. Bu millî anlayış edebiyat, dil, iktisat gibi alanlara yansımıştır.

Yukarıda kısaca değerlendirilen Millî İktisat anlayışı millî bir burjuva yaratma gayesiyle yola çıkmış; ancak birtakım olumsuz sonuçları da doğurmuştur. Bu olumsuzluklardan biri imtiyazlı ve “sunî bir biçimde zenginleşen” (Demiryürek, 2015: 500) bir kesimin ortaya çıkmasıdır. Harp zengini olarak bilinen bu kesim Türk romanına da konu olmuştur. Bu çalışmada harp zenginlerine ve bu harp zenginlerinin Türk romanına yansımalarına yer verilecektir. Bunun için Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Hakka Sığındık*, Peyami Safa’nın *Mahşer*, Refik Halit Karay’ın *İstanbul’un Bir Yüzü*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Ankara ve Kiralık Konak* adlı romanları ele alınacaktır.

3. Türk Romanında Harp Zenginleri

Türk edebiyatında Birinci Dünya Savaşı yıllarını konu alan romanlarda harp zenginlerine yer verilir. Harp zenginleri, savaş ortamında görülmeye başlayan türedi zenginlerdir. İttihat ve Terakki’nin destek verdiği Millî İktisat anlayışı doğrultusunda oluşan iktisadî ortamda, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki’nin idaresi altında olan Esnaf Cemiyeti ve ona bağlı

esnaf örgütleri savaştan kaynaklanan fiyat artışlarına uyum sağlayarak ülke ekonomisi üzerinde etkin güçlerini koymuşlardır. Karne, narh ve benzeri yöntemler istifçiliğe ve karaborsacılığa prim tanımıştır (Toprak, 2019: 492-493). Savaş dönemi dış ticaretin zorlaşması neticesinde Anadolu'da yetişen ürünlere talep artmış, bu sebeple Anadolu'da servet sahibi bir çiftçi kitlesi oluşmuştur. Mahsulü pazara sevk eden Anadolu tüccarı tarımsal ürün fiyat artışlarından payına düşeni almış, kısa sürede taşrada varlıklı bir esnaf-tüccar kesimi oluşmuştur. Anadolu ile ticarî ilişkiler kurulurken Müslüman-Türk tüccarlar gözetilmiş, vagon tahsisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın çevrelere öncelik tanınmıştır. (Toprak, 2019: 492). Bütün bunların sonucunda “harp zengini”, “yeni zengin” gibi ifadelerin yanında “harp tüccarı”, “spekülasyon erbabı”, “1915,1916,1917 zengini”, “muhtekir” gibi adlarla da anıl[an] bir grup oluşmuştur (Toprak, 2019: 493). Oluşan bu türedi zenginler ile “halk arasında derin bir sınıfsal farklılık ortaya çıkmıştır” (Kacıroğlu, 2009: 128).

Harp zengini, bu çalışmada incelenen romanlarda ahlaki yönü düşük bir tip olarak ele alınır. Savaşın en çetin dönemlerinde harp zengini tüccar kesiminin özellikle gıda gibi temel bir ihtiyaç üzerinden toplumu sömürmesi bir hayli tepki toplamıştır. Harp zengini tüccar profilinin para hırsı ve acımasızlığına 1917 yılında Tanin Gazetesi'nde yer verilmiştir. Gazetede yazıda son dönemlerde ortaya çıkan sermaye sahiplerinin baskıları yüzünden insanların oldukça sıkıntı çektiği ve dünyanın hiçbir yerinde sermaye sahiplerinin bu kadar zalim olmadıkları ifade edilmiştir (1917: 1). Bunun üzerine Millî İktisat anlayışını savunanlar “ülke iktisadına çekidüzen verebilmek için genel ahlâk sorununa en kısa sürede çözüm getirilmesini” önermişlerdir. Ancak esnaf örgütlerinin yeterince gelişmediği bir ortamda mesleki ahlak da oluşmamıştır (Toprak, 1995: 21).

Ticaretin en zor zamanlarında temel ürünlere fahiş fiyat artışı yapan harp zengini tüccar tipi, dini çıkarı için kullanan bağınaz, cahil ve acımasız “hacı” figürü olarak Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Hakka Sığındık* romanında karşımıza çıkar. Roman, Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği ve İspanyol gribinin dünyayı etkisi altına aldığı çok sıkıntılı bir dönem olan 1918 yılında geçer. İstanbul'un Hoşkadem taraflarında yoksul bir kenar mahallenin mekân olarak seçildiği bu romanda mahallenin yoksulluğuna tezat teşkil edercesine iki harp zengininin de bu mahallede birbirine çok yakın gösterişli birer konağı vardır. Hacı Ferhat Efendi ve Hafız İshak Efendi olarak anılan bu iki şahıs isimlerinin başındaki *hacı* ve *hafız* sıfatlarından da anlaşılacağı üzere kendi kimliklerine “dinî” bir sıfat ekletmeyi uygun bulmuşlardır. Hacı Ferhat Efendi, “Abdülhamit devrinin bal tutup da parmağını yalayanlarındandı[r]” (Gürpınar, 1995: 167). Hoşkadem Mahallesi'nde “konak yavrusu güzel bir evin sahibidir” (Gürpınar, 1995: 166). Hacı Ferhat Efendi, “her devirde egemen bir kuvvet vardır. Ona uymak, çağın felsefesi sayılır” (Gürpınar 1995:167) fikrinden hareketle “küplerini doldurmayı bilenler” (Gürpınar, 1995: 167) sınıfına dâhil olmuş ve bu tavrı da onun bolluk içinde yaşamasını sağlamıştır.

Hacı Ferhat Efendi, subay olan ilk damadını ordunun silah ve cephanede dışında yiyecek giyecek gibi gereksinimlerini karşılayan askeri sınıfa, “Levâzım'a yerleşti[rir]” (Gürpınar, 1995: 168). Damadı, burada Levazım Başkanı olan İsmail Hakkı Paşa'nın “yalnızca iki gözü değil; bir çift eli ve tek bacağına tamamlayıcısı, dayanağı, bastonu[dur]” (Gürpınar, 1995: 168). Subay olan diğer damadı ise:

“Tekâlif-i harbiye (savaş vergisi) kamçısıyla bir ticaret evinden, bir depodan içeri girdi mi hokkabazların tılsımlı değnekleri gibi, bunun ucunu nereye uzatsa önünde yüzlerce fıçı fıçı yağlar, teneke teneke gazlar, çuval çuval şekerler, gazevilerle pirinçler, balya balya yünler, pamuklar, kumaşlar işaret ettiği yöne doğru akıp gid[er]” (Gürpınar, 1995: 168-169).

Bu alıntıda Hacı Ferhat Efendi'nin Tekâlif-i Harbiye olarak bilinen savaş vergisinden istifade ederek haksız kazanç sağladığına dikkat çekilir. Osmanlı devleti Tekâlif-i Harbiye'yi, Balkan Savaşları döneminde savaş harcamalarını karşılamak ve aldığı borçlar sebebiyle ortaya çıkan bütçe

açıklarını kapamak için çıkarmak zorunda kalmıştır (Tezcan, 2005: 64). Bilindiği üzere Tekâlif-i Harbiye⁸ kararları milli mücadele döneminde çok sıkı bir biçimde uygulanmış ve halktan büyük oranda aynî ve nakdî yardım toplanmıştır. Tekâlif-i Harbiye kararlarının birtakım olumsuz sonuçları da olmuştur. Halkın zaten kıt olan alım gücüne bu verginin eklenmesi hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Dönemin Maliye Nazırı Cavit Bey alınan kararlarla ilgili tepkisini daha sonra hatıralarında şöyle dile getirir:

“(…) Memleketin ihtiyacını hiçbir surette düşünmüyorlar. Şehir ahalisinin aç kalması ihtimali sanki ciddiyet ve itina ile düşünülecek bir mesele değilmiş. Tekâlif-i Harbiye bedelâtı peşinen tediye olunmadığından tabii eşya sahipleri hariçten ithalatı tatil etmek mecburiyetinde kalıyorlar yahut rekizisyon yapılmayacağına dair taahhüt istiyorlar” (1944: 2).

Levâzımın harp zenginleri için verimli bir alan olduğu, Peyami Safa'nın *Mahşer* romanında da dikkat çeker. Tüccar Mahir Bey ve karısı levazıma gelen mallar üzerinden yolsuzluk yaparlar. “Levazımın ambarımı iki büyük fare gibi yut[arlar]” (Safa, 1994: 93).

Harp zenginlerinin servetlerinin bir kaynağı da vagon ticaretidir. O yıllarda vagon ticareti, savaşın karanlık ortamını fırsat bilenler için büyük bir kazanç kapısıdır. Anadolu'da yetişen ürünler İstanbul'a getirilir, bu sevkiyat işleri savaş döneminin en fazla kazanç getiren işleridir (Boratav, 2010: 29). Bunun sebeplerinden biri de vagon kiralama işinde birtakım iltimasların yapılmasıdır.

“Memlekette milli banka ve zirai kredi müesseseleri bulunmadığından hükümet bu tarz satın almaya mâni olacak kudrette değildi. Alınan bütün tedbirler neticesiz kalıyor ve sadece büyük suiistimallere meydan veriyordu. Cephane ve gıda maddeleri naklinden tasarruf edilen vagonların sayısı haftada iki üçü geçmiyordu. Bunlar da tabii olarak ne Adana'daki pamukların ne de Ankara'daki yünlerin taşınmasına yetiyordu. Aynı zamanda iltimas ve imtiyazlar da başladı. Vagonlar satın alınıyor ve satılıyor. İki vagon için müsaade almış kimselerin binlerce liralık menfaat temin ettikleri söyleniyordu” (Yalçın, 1998: 33).

“Savaş sevkiyatının da tıkadığı demiryolu şebekesinden buğday nakli için vagon tahsisi elde edebilen tüccar İstanbul'a getirdiği gıda maddelerini spekülâtif kârlarla pazarlama imkânı bul[ur]” (Boratav, 2010: 29). Böylece “ticaretle ilişkisi olmayan, vagon tahsisi alışverişiyle uğraşan türedi zenginler” (Toprak, 2019: 493) ortaya çıkar. Bu karaborsa ortamı *Mahşer* romanında vagon ticaret ile uğraşan Mahir Bey üzerinden verilir. Mahir Bey, vagonlarla getirttiği mallarını gümrükten rahatça ve hiçbir kurala tâbi olmadan geçirmektedir. Bu kirli işlere bürokratlar da karışmıştır. Aşağıdaki alımtıda bu duruma dikkat çekilir:

“Vali Beyefendi. Öküz öldü ve ortakları ayrıldı. Artık benim işime karışamazsınız. Benim vagonlarım da cihet-i ekseriyeninkiler gibi, kontrolden ve müsadereden

⁸ 5 Ağustos 1328 (1912) tarihli Harp Vergisi Hakkında Kanun şu şekildedir: “Kanunun birinci maddesinde olağanüstü harp masraflarını karşılamak için yeni vergiler konulduğu ve var olan vergilerin de artırıldığı belirtiliyor. İkinci maddede bin ve temettü vergilerine yüzde 25 zam yapılıyor. Üçüncü maddede verilen her türlü maaş ve yardımlardan yüzde 3 vergi alınıyor. Ancak bunların 300 kuruşu vergiden muaf tutuluyor. Dördüncü maddede askere alma kanunu gereğince bedel-i nakdi vereceklerin ödeyecekleri miktar 10'ar lira artırılıyor. Beşinci maddede tuz fiyatına her yerde 10 para zam yapılıyor. Ancak bazı kritik ve hududa yakın yerler bu zamdan etkilendirilmiyor. Altıncı maddede rakı yapımı için alınan vergiye bir misli zam yapılıyor. Yedinci maddede bu vergilerin yürürlüğe giriş şekli belirtiliyor. Sekizinci maddede harcırahlardan yüzde beş ile yüzde on arasında kesinti yapılıyor. Dokuzuncu maddede bina, temettü, rakı, bedel-i nakdi vergilerine yapılan zam ve üçüncü maddede belirtilen yeni vergilerin üç seneyi geçmemek üzere hükümetin uygun göreceği zamana kadar alınacağı diğerlerinin ise gerek kalmadığı zaman kaldırılacağı belirtiliyor. Onuncu maddede ise bu kanun icrasında maliye nazırı memurdur deniyor.” (Cemal Avcı, Tekâlif-i Harbiye ile Tekâlif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanımı, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1995, C:XI, S:31, s.223-239.)

muafıdır. Bir kere daha benim işlerime burnunuzu soktuğunuzu görürsem bütün hırsızlıklarınızı matbuatla ilan ederim, siz de ben de birbirimizden daha sağlam ayak kabı değiliz” (Safa, 1994: 64).

Romana da yansıyan bu olumsuz durum, İttihat ve Terakki yönetiminin bu uygulamasının “büyük ölçüde adam kayırmacılığa ve yolsuzluğa da yol açmış” (Zürcher, 2011: 192) olduğunu gösteren bir ayrıntıdır.

Ele alınan romanlarda stokçuluk yapan tüccarlar da öne çıkar. Savaşın sıkıntılı ortamında özellikle temel gıda maddeleri üzerinden yapılan bu stokçuluk o dönemin temel meselelerinden biridir. “Kıtlık ve kıtlığa bağlı iâşe, karaborsa ve istifçilik ile spekülasyon ve enflasyon sorunları” (Tezcan, 2005: 77) tüccarlara bu işi yapmaları için uygun zemini hazırlamıştır. Özellikle un, yağ gibi temel gıda maddelerine yönelik stokçuluk bu dönemde dikkat çeker. O dönemlerde İstanbul’daki ekmek sıkıntısına bir çözüm bulmak için Encümen-i Mahsus adında bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul ilk toplantısında un fiyatlarını belirlemiştir. Ancak un fiyatını yetersiz bulan zahireciler stok yapmaya ve el altından fahiş fiyatlara ürün satmaya devam etmiştir (Korkmaz, 2020: 255).

Refik Halid Karay’ın *İstanbul’un Bir Yüzü* romanında stokçuluk temel gıda maddesi olan un üzerinden yapılır. “O sırada bir un işi yaptık” (Karay, 2005: 29) diyen romanın kahramanı harp zengini Kâni, ortağıyla birlikte bu işten çok büyük bir kâr elde ettiklerini belirtir. Daha sonraki bir başka işte de “Halep’e yağ toplamaya çık[an]” Kâni ve bir başka ortağı “tam tüccarca bir dalavere” ile “yek tahtada ortaklaşa kırk sekiz bin lira kâr...” (Karay, 2005: 32) elde eder.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Ankara* romanında “Ankara’nın muteber bir ailesi” olarak bilinen Sungurluzadeler, yazarın “Büyük Kavga” olarak tabir ettiği 1. Dünya Savaşı’nın ikinci yılında birdenbire zenginleşmişlerdir (Karaosmanoğlu, 2016: 28). Bu zenginlik yine karaborsacılık, stokçuluk gibi işler üzerinden gerçekleşmiştir.

Karaosmanoğlu’nun *Kıralık Konak* romanının kahramanı Servet Bey başlangıçta kendi halinde bir hayat yaşarken harp zenginleri ile tanışınca hayatı değişir ve müreffeh bir hayatın kapısını aralar. Sahip olduğu zenginliğin kaynağı hakkında “O meşhur (...) mebusunun şerikiymiş” (Karaosmanoğlu, 2005: 172) ve “bu adam milyonlar kazanmış, bittabi Servet Bey de epeyce istifade etmiş[tir]” (Karaosmanoğlu, 2005: 172) şeklinde ifadeler geçer.

Ele alınan romanlarda harp zenginlerine büyük bir öfke duyulur. Bu türedi zenginler, ülkenin en zor zamanlarında çalışmadan ve sıkıntı çekmeden servet sahibi olmuşlardır. Ayrıca gösterişli hayatlarını yoksulların gözü önünde yaşarlar. *Mahşer* ve *Kıralık Konak* romanlarında savaşa katılan roman kahramanları çekilen sıkıntıların herhangi bir değer yargısına sahip olmayan harp zenginleri için yapıldığını düşünüp büyük bir hayal kırıklığına uğrarlar. *Kıralık Konak* romanında harp zengini bir mebusla birlikte usulsüz bir şekilde para kazanan Servet Bey’in yaşadığı hayatı gördükten sonra Çanakkale’de boşuna ülke için savaştığını düşünen Hakkı Celis, bu topluluğu “milletin çürüyen ve dökülen tarafı” (Karaosmanoğlu, 2005: 175) olarak görür. “Havaya kalkan sekiz yüz bin kılıç, işte bu kangren olmuş uzvu kesip atmak için” (Karaosmanoğlu, 2005: 175) mücadele eder. Benzer bir tablo *Mahşer* romanında görülür. Romanın kahramanlarından Mahir Bey, vagon ticareti yaparken vagonlarının selameti için karısını erkeklere peşkeş çeker. Bu ahlak dışı ilişkileri gören Nihat, “üç senedir... meğer... biz kimler için harp edip durmuşuz!” (Safa, 1994: 49) diyerek yaşadığı hayal kırıklığını dile getirir.

Romanlarda yer verilen harp zenginleri “savaş yıllarında İstanbul’un yaşamına alışılmadık bir görünüm kazandırmış” (Toprak, 2019: 493) kesimin bir yansımasıdır. Bu kesimin o dönem İstanbul’unda eğlence düşkünlüğünün artması, toplumsal ahlakın çöküntüye uğraması, İstanbul’da ilk kez kumar, alkol ve kadın ticaretinin geniş boyutlara ulaşması gibi durumlara sebebiyet verdiği bilinmektedir (Toprak, 2019: 493). *İstanbul’un Bir Yüzü* romanında bu zenginler, komşularının “sayelerinde ne satsız kalıyoruz ne eğlencesiz” (Karay, 2005: 12) sözlerine maruz kalırlar. *Hakka*

Sığındık romanında “mahalle geçim cehenneminde yanarken” (Gürpınar, 1995: 171) Hacı Ferhat Efendi ile Hafız İshak Efendi’nin gelinleri ve kızları giyinip süslenip tiyatroya giderler. Aşırı derecede süslenip mahallenin yoksulluğuyla büyük tezat teşkil eden bu kadınlar, yoksul komşu kadınlar tarafından şu ifadelerle anlatılırlar:

“(…) Bunlar tiyatro seyrine mi gidiyorlar? Yoksa orada oynamaya mı? Yüzlerine basmışlar düzgünü, vermişler allığı, çekmişler sürmeyi... Bu soğukta göğüsler açık... Kollar açık... Üşümez mi bu karılar?

-A, nerden üşüyecekler... Otonun içi sıcak... Gittikleri tiyatro da mükemmel sobalı... Soğuk senin, benim için... Onların kıştan haberleri var mı?” (Gürpınar, 1995: 176).

Romanlarda ele alınan harp zenginleri iki grup olarak dikkat çeker. Birinci grup zenginler, tıpkı servetleri gibi bir anda ortaya çıkarlar. Köklü bir aile geçmişine sahip değillerdir. *İstanbul’un Bir Yüzü* romanında zamanın en zengin insanlarından biri haline gelen Kâni, yoksul bir mahallede, kendi halinde bir ailenin çocuğu olarak büyümüştür. Annesi, “kibar dalkavuşu” (Karay, 2005: 4) bir kadın olduğu için kocasıyla birlikte bir konağa kapılanmış ve orada konak ahalisine kendisi haremde, kocası selamlıkta hizmet ederek “masrafsız ve zahmetsiz gayet refahlı bir hayat” (Karay, 2005: 5) sürmüşlerdir. Kâni, böyle bir ortamda seyislerin arasında büyümüştür.

Hakka Sığındık romanında yine, köksüz insanların türedi zengin oluşlarına vurgu yapılır. Hatta yazar romanda bu durumdan o denli rahatsızdır ki, harp zenginlerinin ortaya çıkmasına sebep olan İttihat ve Terakki yönetimine öfke duyar. Gürpınar’a göre, romanda yer verdiği Hafız İshak Efendi ve Hacı Ferhat Efendi gibi harp zenginleri İttihat ve Terakki yönetiminin “ayak takımlarını besleyişi” (Gürpınar, 1995: 169) neticesinde ortaya çıkmıştır. İttihatçılar sayesinde “ne tulumbacılar efendi, bey, paşa, vekil, mebus” olmuşlar, “ne hiçbir adam sınıfına geç[mişlerdir]” (Gürpınar, 1995: 170).

Bu köksüz zenginlerin hayatları da alışıldığı gibi görmüş geçirmiş varlıklı insan profilinden bir hayli uzaktır. *İstanbul’un Bir Yüzü* romanında Kâni, daha çok çalgı, saz, eğlence gibi faaliyetlere düşkündür ve evinde sürekli davetler verir. (Karay, 2005: 33). *Hakka Sığındık* romanında Hacı ve Hafız’ın çocukları her fırsatta Beyoğlu’ndaki davetlere katılırlar. Toplu bir şekilde tiyatroya giderler ve giyim kuşamlarında gösterişe önem verirler (Gürpınar, 1995: 176-177).

İkinci grupta yer alan zenginler ise taşralı olarak tabir edilenlerdir. Bu gruptaki zenginler Anadolu olup, çoğunlukla eğitimsiz, zevksiz ve hiçbir vasfı olmayan insanlardır. Bu gruptaki harp zengini profilinin en keskin biçimde verildiği roman, *Ankara* romanıdır. Romanda, Sungurluzadeler olarak bilinen aile çok zengin oldukları dönemde de “eski hayatları, eski maişet tarzları” (Karaosmanoğlu, 2016: 29) ile yaşamaya devam etmişlerdir. Romanın kahramanı Selma, bu yeni zenginlerin temizlik ve nezaketten yoksun oluşları karşısında çok şaşkındır. Bunu kocasıyla yaptığı bir konuşmada dile getirir:

“Geçenlerde”, dedi; “buraya seni ziyarete geldiği akşam, o gittikten sonra sabaha kadar pencereleri açık bıraktım. Fakat gene kâr etmedi.” Ve parmaklarının ucuyla burnunu tuttu” (Karaosmanoğlu, 2016: 30).

Yukarıdan değerlendirilen her iki gruptaki tüccarların ortak özelliği İttihat ve Terakki mensupları başta olmak üzere dönemin milli iktisat savunucularının oluşturmak istediği Türk burjuvası profilinden uzak oluşlarıdır. Ele alınan beş romanda da harp zenginleri bütünüyle olumsuz bir görüntü verir.

4.Sonuç

Millî İktisat politikası İttihat ve Terakki'nin Osmanlı'nın son döneminde Alman modelinden esinlenerek uyguladığı bir politikadır. Bu politikayı uygulamayı zaruri hale getiren birkaç sebep vardı. Bunlardan en önemlisi millî bir burjuva oluşturarak iktisadî anlamda bir kalkınma sağlamaktı. O dönemde dünyada yaşanan değişim ve gelişmeler farklı yollar aramayı zorunlu kılıyordu. Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi sıkıntılar ortadaydı. Bu sıkıntılı ortamda alt yapısı çok fazla oluşturulamadan uygulamaya konan Millî İktisat anlayışı beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde uygulanan Millî İktisat politikasının olumsuz yansımaları kısa sürede ortaya çıkmıştır. Özellikle ticarete yaşanan iltimas, usulsüzlük, savaşın olanak tanıdığı karaborsacılık, stokçuluk gibi birtakım meseleler toplumda büyük rahatsızlık uyandırmıştır. Kolay yoldan para kazanan imtiyazlı ve köksüz bir zengin sınıfının ortaya çıkması o dönemde basında da büyük yer bulmuş, bir hayli tartışılmıştır. “Harpe zenginleri” meselesi o dönemin Tanin, Sabah, Vakit, Tasvir-i Efkâr gibi gazetelerinde pek çok yazarın makalesine konu olmuştur. Harp zenginleri edebiyatta da yer bulmuş, Türk romanında “türedi zengin” olarak bilinen bir kesim belirlemiştir. Bu çalışmada değerlendirilen romanlarda türedi harp zenginlerinin toplumsal hayata yansımalarına yer verilmiştir. Romanlarda yer verilen harp zenginleri, İttihat ve Terakki'nin tasavvur ettiği *millî burjuva* profiline hiçbir şekilde uymayan her anlamda menfi özellikler gösteren bir kesimdir. Kısaca harp zengini tipi incelenen romanlara olumsuz bir insan tipi olarak yansımıştır. Bir diğer nokta romanlarda yer alan harp zenginlerine duyulan öfkenin öne çıkmasıdır. İncelenen romanlar içerisinde özellikle Hakka Sığındık romanında Hüseyin Rahmi Gürpınar, zaman zaman kurguya müdahale ederek İttihat ve Terakki yönetimini açık bir biçimde eleştirirken, Mahşer romanında Peyami Safa, bu öfkeyi roman kahramanlarının ağzından dile getirir. Gerek incelenen romanlar gerekse dönemin süreli neşriyatından hareketle harp zenginlerinin o dönem toplum nezdinde öfke duyulan bir kesim olduğunu söylemek mümkündür.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Mustafa Türkmenoğlu, Sevgül Türkmenoğlu

Kaynakça

- Akçuraoğlu, Y. (1333). İktisadî siyaset hakkında. *Türk Yurdu*, 12, 179-181.
- Akkuş, T. (2008). Bir iktisadi siyaset projesi: millî iktisat ve Bursa. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 119-141.
- Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve ittihat ve terakki*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Akşin, S. (2018). *Kısa Türkiye tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akyıldız, A. (2011). Tanzimat, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 40, ss. 1-10). İstanbul: TDVİAM.
- Anonim (1917). İhtikâra karşı. *Tanin Gazetesi*, 12 Mayıs 1917.
- Anonim (1944). Maliye nazırı Cavit beyin notları. *Tanin Gazetesi*. 19 Eylül 1944.
- Avcı, C. (1995). Tekâlif-i harbiye ile tekâlif-i milliye vergilerinin karşılaştırmalı tanımı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11(31), 223-239.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beydilli, K. (2013). Yeni Osmanlılar Cemiyeti, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 43, ss. 430-433), İstanbul: TDVİAM.
- Boratav, K. (2010). *Türkiye iktisat tarihi (1908-2007)*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Çavdar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Demiryürek, M. (2015). Savaştan doğan bir tip: “harp zengini. *Turkish Studies*, 10 (16), 493-508.
- Genç, M. (2000) İltizam, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 22, ss. 154-158), İstanbul: TDVİAM.
- Genç, M. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (1332). Millet nedir, milli iktisat neden ibarettir II. *İktisadiyat Mecmuası*, 7, 1-2
- Gürpınar, H. R. (1995). *Hakka sığındık*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (2001). Jön Türkler, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 23, ss. 584-587), İstanbul: TDVİAM.
- İnalcık, H. (2017). *Osmanlı idare ve ekonomi tarihi*. İstanbul: İsam Yayınları.
- İnalcık, H. (2019). *Osmanlı Devletinde İslamiyet ve devlet*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kacıroğlu, M. (2009), Milli mücadele ve erken dönem cumhuriyet romanında harp zenginleri. *Karadeniz Araştırmaları*, 20, 117-136.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2005). *Kiralık konak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2016). *Ankara*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karay, R. H. (2005). *İstanbul'un bir yüzü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Korkmaz, E. (2020). Birinci dünya savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde karaborsa. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 66, 241-279.
- Mardin, Ş. (2001). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1995). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nişancı, Ş. (2009). İttihat Terakki politikalarında pozitvizmin etkisi ve eleştirel bir yaklaşım, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 19-49.
- Öğün, T. (2006). Müsadere, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 32, ss. 67-68), İstanbul: TDVİAM
- Ökçün, A. G. (1975). Teşvik-i sanayi kanun-ı muvakkatı 1913. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 30, 25-44.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Safa, P. (1994). *Mahşer*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Seyidoğlu, H. (1999). *Ekonomik terimler*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Tezcan, C. (2005). *Tekalif-i harbiye ve tekalif-i milliye örneklerinde savaş dönemleri mâli politikaları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Toprak, Z. (1995). *Türkiye'de ekonomi ve toplum (1908-1950): milli iktisat- milli burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2019). *Türkiye'de milli iktisat (1908-1918)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçın, H. C. (1998). *TalatP hatıraları*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2011). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

PARTİ ÇALIŞMA VE MÜFETTİŞ RAPORLARINA GÖRE CHP VE HİZİPLEŞME: KÜTAHYA ÖRNEĞİ

Hasan YAPICI¹

Öz

Milli Mücadelenin zaferle sonuçlandırılmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin inşa sürecinde siyasi yaşamına başlayan Cumhuriyet Halk Partisi 1930 yılına kadar devrimlerin büyük bir bölümünü gerçekleştirmiştir. Bu süreçten sonra gerek 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik krizi aşmak gerekse de demokrasiyi çoğulcu bir yapıya ulaştırmak için Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fakat yapılan devrimlerin halk tabanında yeteri kadar karşılık bulmadığı SCF deneyimiyle ortaya çıkmıştır. Bu nedenle siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan ülkenin ve halkın içerisinde bulunduğu durumu tam olarak anlayabilmek, parti içi işleyişi ve yerel bürokrasiyi kontrol edebilmek için rapor sistemi oluşturulmuştur. İdare heyetlerinin meydana getirmiş olduğu raporları karşılıklı kontrol edebilmek için ise müfettişlik bölgeleri oluşturulmuş ve bunun yanı sıra milletvekillerinden de seçim bölgelerine ilişkin raporlar talep edilmiştir. Dolayısıyla bu sistemle birlikte CHP alınan en ufak kararın bile yansımalarını anlamaya çalışmıştır. Bu çalışmada tek parti döneminde Kütahya'da partinin işleyişini hizipleşmeler ekseninde ortaya koymaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tek Parti Dönemi, CHP, Kütahya, Rapor Sistemi, Hizipleşme.

RPP AND SCHISM ACCORDING TO PARTY LABOR AND INSPECTOR REPORTS: THE CASE OF KÜTAHYA

Abstract

After the victory of the National Struggle, the Republican People's Party, which started its political life in the construction process of the Republic of Turkey, realized most of the revolutions until 1930. After this process, the Liberal Republic Party was established at the request of Mustafa Kemal Pasha, both to overcome the economic crisis that emerged in 1929 and to bring democracy to a pluralistic structure.. However, it has been revealed by the experience of the LRP that the revolutions did not find sufficient response among the people. For this reason, a report system has been created in order to fully understand the political, social and economic situation of the country and the people, and to control the internal party functioning and local bureaucracy. In order to be able to mutually control the reports produced by the administrative committees, inspectorate districts were created and besides this, reports on the electoral districts were requested from the deputies. Therefore, with this system, the RPP tried to understand the repercussions of even the smallest decision. In this study, it has been tried to reveal the functioning of the party in Kütahya in the axis of schism.

Keywords: One-Party Period, RPP, Kütahya, Report System, Schism.

¹ Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kütahya, hasan.yapici@dpu.edu.tr,
ORCID 0000-0003-3308-9024.

Başvuru Tarihi (Received): 17.08.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Giriş

19. yüzyılla birlikte Fransız İhtilalinin ortaya çıkarmış olduğu sonuçlar bağlamında, imparatorluklar milliyetçik ideolojisi çerçevesinde birer birer çözüme süreci içerisine girmiştir. Yüzyıllarca bir cihan imparatorluğu misyonunu üstlenmiş olan Osmanlı İmparatorluğu da doğal olarak bu süreçten etkilenmiş ve dönemin emperyalist güçlerinin zorlamasıyla da çözülüş süreci yine bu yüzyıl içerisinde ivme kazanmıştır. İmparatorluk bünyesinde yaşayan unsurların bağımsızlık kazanarak üniter devletleri inşa etmesinin yanı sıra imparatorluk, Batı tarafından özellikle 1838² yılı sonrası yarı sömürge haline getirilmiştir (Cem, 2010: 192).

Askeri ve siyasi kudretinin yanında ekonomik olarak da eski gücünü tamamen kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğunda, münevverler/aydın sınıf devlet nasıl kurtulur? sorusuna sürekli olarak cevap aramış ve yıllarca süren mücadeleleri sonucunda meşruti monarşiyi ülkenin kurtarıcısı görerek iki defa ilan ettirmişlerdir.³ Mutlak monarşilere nazaran meşruti monarşilerin en azından daha demokratik oluşu imparatorluğu dağılmaktan kurtarmaya yeterli gelmemiştir.

I. Dünya Savaşı imparatorluk için sonun başlangıcı olmuş ve savaş sonrasında imza edilen Mondros Mütarekesi ile ülke emperyal güçler tarafından peyderpey işgal edilmiştir. Bu minvalde başlangıçta bölgesel olarak (Mumcu, 1982: 30) ortaya çıkan kurtuluş fikirleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi ve akabinde Sivas Kongresi neticesinde ulusal bir görünüme kavuşmuştur. Burada önemli olan durum ise kongrenin sonucudur. İstanbul, herhangi bir bölgeyi terk ederse geçici hükümetin kurulacağı, Temsil Heyetinin vatanın hepsini kapsadığı ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulması yönünde kararlar alınmıştır (Cebesoy, 2010: 232). Belki de kongrenin almış olduğu en önemli karar A-RMHC'ye yönelik olandır. Cemiyetin vatanın kurtuluşundaki en aktif rolü üstlenmiş olması nedeniyle, Mustafa Kemal Paşa'nın ileriki yıllarda cemiyeti partiye çevirmesi (Cumhuriyet Halk Fırkası) ve bu partinin 1. Kurultayı'nı Sivas Kongresi olarak işaret etmesi A-RMHC'nin ne denli önemli olduğunu göstermektedir (Uyar, 1999: 67). Nitekim "Filhakika yaratıcı Şef... Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurduğu zaman C. H. Partisinin temellerini de atmış bulunuyordu" şeklinde bizzat Cumhuriyet Halk Patisi tarafından yapılan açıklamayla cemiyetin hem parti hem de ülke için önemli oluşu ifade edilmek istenmiştir (CHP, 1938: 3).

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temelinde Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının akabinde başlangıçtan beri var olan meclis içerisindeki muhalefet şiddetlenmiştir.⁴ Bu muhalefet nedeniyle meclisin işleyişi yavaşlamış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin baş mimarı olan Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) 1922 yılında gazetelere vermiş olduğu demeçte Halk Fırkasının kurulacağını belirtmiştir (Tunçay, 1999: 40). Ardından yurt gezisine çıkan Paşa, halkın da fikirlerini almış ve meclis 1923 yılının Nisan ayında seçime gitme kararına varmıştır. Buradaki en önemli mesele ise meclisin seçim kararı ardından Mustafa Kemal (Atatürk)'ün 9 Umde'yi (ATAM, 2016: 516)

² 1838 yılı Osmanlı İmparatorluğu açısından tam bir kırılmayı işaret etmektedir. İngiliz emperyalizmi, Osmanlı iktisadi yapısını kendi lehine değiştiremediği için sürekli olarak bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Nitekim İmparatorlukta iç gümrük, tekel sistemi ve toprak satın alma usullerinin katı kurallara bağlı olması şikâyetlerin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Bu kurallar sayesinde yabancı tüccarlar Osmanlı iktisadi sistematiğinden diledikleri gibi faydalanamamış ve yine kurallar sayesinde Osmanlı sömürge haline gelmekten kurtulmuştur. Fakat Kavalalı isyanı ile birlikte durum Osmanlı aleyhinde değişmiş ve yardım karşılığında Osmanlı, İngiltere ile adeta bir felaket antlaşması olan Balta Limanı Antlaşmasını imza etmiştir (Kocaoğlu, 1995: 204; Avcioglu, 1968: 50).

³ Bu dönemdeki siyasi fikirler, istibdadın Jön Türkler tarafından sınırlandırılması ve meşrutiyet için bkz. (Mardin, 2014: 33; Aybars, 2012: 21).

⁴ 23.04.1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının akabinde Meclis içerisinde gruplar oluşmuştur. Fakat başlangıçta gruplar arasındaki hizipleşme asıl meselenin vatanın selameti olması dolayısıyla şiddetli bir şekilde yaşanmamıştır. Vatan topraklarının düşman işgalinden kurtulmasından sonra ise hizipleşme daha da derinleşmiştir. Örneğin Lozan görüşmelerine kimlerin katılacağı konusu şiddetle tartışılmıştır. Bunun dışında ikinci grubun etkin isimlerinden biri olan Ali Şükrü Bey, Topal Osman tarafından öldürülmüştür (Demirel, 2003: 212, 380, 394; Kabacalı, 2007: 281).

yayınlanmış olmasıdır. Dolayısıyla nasıl ki Milli Mücadele süreci bir plan ve program çerçevesinde yol almışsa Halk Fırkasının kuruluşu da aynı şekilde plan ve program çerçevesinde gerçekleşmiştir. Türk siyasi tarihine bir iz düşüm bırakmış olan CHP'nin ilk programı da 9 Umde olarak kabul edilmektedir. Seçimlere bu program ışığı altında katılan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu tıpkı Milli Mücadele süreci gibi seçimlerden zaferle ayrılmıştır.

Vatan topraklarının kurtulmasının ardından yapılan ilk seçimlerin A-RMHG tarafından kazanılmasından sonra Halk Fırkasının kuruluş süreci de hızlandırılmıştır. Partinin kuruluşu için Ağustos 1923'te yapılmaya başlanan toplantılar Eylül 1923'e kadar devam etmiş ve nihayetinde 09.09.1923 tarihinde partinin ilk nizamnamesi kabul edilmiştir. Ekim ayında partinin kuruluş dilekçesi ise İçişleri Bakanlığına verilerek, parti resmi olarak hayat bulmuştur (Bila, 2008: 36). Burada önemli olan diğer bir mesele ise Recep (Peker)'in Kütahya milletvekili olarak partinin genel sekreterliğine getirilmiş olmasıdır. Nitekim hal böyle olunca en azından parti genel sekreterinin seçim bölgesinde işlerin yolunda gittiğini düşünmek gerekir. Fakat yine çalışmanın ilerleyen sayfalarında da tartışılacağı üzere bu bağlamda Kütahya'daki parti işleri ve şehir halkının durumlarını içeren raporların (Peker)'e rağmen hiç te iç açıcı olmadığını söylemek gerekir.

Halk Fırkasının resmi olarak kurulmasının akabinde parti isminin başına Cumhuriyet kelimesi de eklenmiştir. Bundan sonraki süreçte 1930 yılına kadar devrimler hızlı bir biçim de gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bilindiği üzere erken Cumhuriyet döneminde iki defa çok partili rejim denemesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki demokrasinin getirisi olarak doğal seleksiyon sürecinde kendiliğinde ortaya çıkarken (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası), diğeri ise bunalım döneminde bizatihi Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından kurulması (Serbest Cumhuriyet Fırkası) istenmiştir.

17.10.1924 tarihinde hayat bulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını aslında meclis içi muhalefetin Milli Mücadeleye büyük hizmetleri olan kişiler arasında da devam ettiğinin bir tezahürü olarak değerlendirmek gerekir. Partinin kurucuları arasında Kazım Paşa, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa gibi Milli Mücadeleye hizmet etmiş ve dahi Mustafa Kemal Paşa'nın eski silah arkadaşlarının bulunması dolayısıyla yönetici kadro açısından hizipleşmenin olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal (Atatürk), (2015) bu hizipleşmenin altında yatan asıl sebebi dini argümanlara ve dahi bu konudaki görüş ayrılıklarına bağlamaktadır:

“Yeni fırka, dini fikirlere ve inançlara hürmetkârlık perdesi altında, biz hilafeti tekrar isteriz. Biz yeni kanunlar istemeyiz. Bizce Mecelle kâfirdir. Medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler, biz sizi himaye edeceğiz; bizimle beraber olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in fırkası hilafeti lağv etti. İslamiyet'e zarar veriyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir diye bağırıyor muydu?” (s. 661).

Belki de Mustafa Kemal (Atatürk)'ün düşüncesinin aksine TpCF'yi kuran yönetici kadronun irticai bağlamda, karşı devrim yaratma veya siyasi rejimin eski usule döndürülmesi konusunda bir düşünceleri yoktu. Fakat devrim karşıtlarının TpCF çatısı altında birleştiğini söylemeden geçmemek gerekir. Şeyh Sait isyanı da bu durumu ortaya koymaktadır. İsyanın bastırılmasından sonra TpCF'nin kapatılma karar gerekçesinde “...Mahkemelerde ve meleün nasda cereyan eden bu ahvalden maada hükümetin ıttılama muhtelif vilayetlerden iblağ olunan malumat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının esası malumu dini siyasete alet eden bir vasıtai tasvil addetmeğe çalıştıklarını göstermiştir.” (Gülcan, 2001: 102) cümleleriyle dini siyasete alet etmek olarak belirtilmiştir.

TpCF'nin kapatılmasının ardından takvimler 1929 yılını işaret ettiğinde Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik sahasında çıkan yangından diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de nasibini almıştır. Ekonomik kriz ilk olarak Türk Lirasında kendisini hissettirmiş ve TL yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmiştir (Semiz & Akandere, 2001: 305). Dolayısıyla mamul ürünlerin fiyatları da tırmanışa geçmiştir. Savaştan yeni çıkmış ve bütün kurumlarını yeniden

dizayn eden bir ülkede böylesine büyük bir ekonomik krizin sancılarının hissedilmesi erken Cumhuriyet döneminin talihsizliği olmuştur. Rejim sağlam temeller üzerinde inşa edilmeye çalışılırken ekonomik sahadaki bu kriz ise durumu zora sokmuştur. Bu nedenle hem siyasal yaşamı revize etme hem de ekonomik krizin sonuçlarını bir anlamda törpüleyebilmek adına Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından Fethi (Okyar)'a Serbest Cumhuriyet Fırkası kurdurulmuştur (Yetkin, 1982: 23-39; Yücel, 2006: 27). Araştırmacılar tarafından SCF için güdümlü muhalefet tanımlaması yapılmasının nedeni de budur. SCF'nin bizzat (Atatürk)'ün isteği ile kurulmuş olmasına rağmen ömrünün çok kısa olması ise dikkat çekmektedir. Partinin 1930 yılında Belediye seçimlerinde kendisini göstermesi ve dahi sonraki süreçte iktidar adayı olarak tanımlaması, partinin sonunu hazırlayan sebepler arasında yer almaktadır. Bütün bu durumlar ise görünen sebeplerdir. Partinin kapatılmasının esas nedeni TpCF'de olduğu gibi devrim karşıtlarının bu sefer SCF çatısı altında birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim daha parti yeni kurulmuşken Atay "Yeni fırka daha ilk adımda CHF'ye karşı olanlar için bir tasnif yapacaktır... 1- Cumhuriyetçi olmadıkları için Halk Fırkasına karşı olanlar, 2- Halk Fırkasının...tatmin edemediği insan zümreleri, 3- Cumhuriyetçi olup da Halk Fırkasının tuttuğu yolun doğru olmadığına inananlar" (1930: 1) sözleriyle partiye katılacak olan zümreleri belirtmiştir. Dolayısıyla Atay'ın söylemiş olduğu gibi SCF, Cumhuriyetçi olmayanların meskeni ve iktidar adayı olduğu için Ağaoğlu'nun "1930 senesi Ağustosunun 8'inde temeli atılmış olan Serbest Fırka.... yani yüz gün bile yaşamadan rahmete erişti ve tarihe gömüldü" (2011: 118) deyişi ile yüz gün bile Türk siyasal yaşamında varlığını sürdüremeden son bulmuştur (Cumhuriyet, 1930: 1).

SCF'nin kapatılması ile yönetici kadro Cumhuriyet rejiminin halk tabanında yeteri kadar algılanamadığını fark etmiştir. Bir yandan ekonomik krizin getirdiği ağır yükümlülükler bir yandan da Türkiye'deki siyasal iklim, iktidarı siyasi, ekonomik ve sosyal tedbirler almaya zorlamıştır. Bu konuda CHF'nin 3. Kurultayı çok önemlidir. 3. Kurultay ile birlikte bu sorunların çözümüne yönelik olarak devletçilik/devlet kapitalizmi (CHF, 1931: 10) ile iktisadi meseleler çözülmeye çalışılmıştır. Siyasi ve sosyal alandaki meselelerin ise Kemalizm (Kongar, 2001: 116) ve halkevleri (Çeçen, 1990: 13) ile çözüme ulaştırılması hedeflenmiştir. Bunun dışında yine siyasi bağlamda 1946 yılına kadar bir daha plüralist bir rejim denemesi yapılmamıştır. Fakat yine de meclis içerisinde aslında Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde demokratik değerler doğrultusunda partinin 5. kurultayı ile birlikte müstakil grup oluşturulmuştur (Bila, 2008: 83-85).

1930 sonrasının Cumhuriyet Halk Partisi için ayrıca bir önemi vardır; *parti devlet bütünleşmesinin hız kazanması*. Parti çalışma raporları, parti müfettişi raporları ve intihap dairesi raporlarını bu açıdan incelemek gerekir. Bu süreçte rejim ve iktidarın sağlam temeller üzerinde inşa edilebilmesi için siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan yani devlet, parti ve toplumu ilgilendiren hususlarda bilgi sahibi olunması gerekmiştir. Bunu da CHP rapor sistemiyle organize etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla CHP; devleti, partiyi ve toplumu istediği noktaya getirebilmek ve dönüşümü gerçekleştirebilmek için her alanda fikir sahibi olmak istemiştir. Fikir sahibi olmak istediği vilayetlerden birisi de (Türkiye'nin geri kalanında olduğu gibi) Kütahya'dır. Nitekim yıllar boyu sadarete bağlı kalmış, Yunan işgali sürecinde büyük sıkıntılar yaşamış ve stratejik açıdan geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Kütahya iktidar tarafından da önemsenmiş ve bu kapsamda müfettişlerden ve parti teşkilatlarından düzenli olarak raporlar istenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada tek parti döneminde Kütahya'da partinin işleyişi hizipleşmeler ekseninde ortaya koymaya çalışılmıştır.

1. Rapor Sistemi ve Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyetin ilanının ardından yeni Türkiye, Milli Mücadele sürecini zafere ulaştırmış olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun, Cumhuriyet Halk Fırkasına dönüşmesiyle bu partinin omuzları üzerinde 1950 yılına kadar ülkenin siyasal iklimini ve sosyo-ekonomik yapısını devrimlerin ışığında oluşturmaya çalışmıştır. Bunu yaparken ise hem Mustafa Kemal Atatürk hem

de Milli Şef döneminde (tarihin sürekliliği bağlamında) Osmanlı İmparatorluğundan kalan alt yapıyı kullanmışlardır. Nitekim devrimi yapan kadro bile Osmanlı mirasıdır.⁵

1930 yılı sonrasında (Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin ardından) devrimlerin halk tabanında yeteri kadar algılanmadığının farkına varılmıştır. Bu duruma çözüm üretebilmek için yine 1930 sonrasında parti devlet bütünleşmesi hız kazanmış ve buna paralel olarak *yönetmek için bilme noktasında* teftiş ve rapor sistemi devreye sokulmuştur. Teftiş ve rapor sistemi de erken Cumhuriyet dönemine özgün veya bu dönem içerisinde geliştirilmiş olan bir uygulama değildir. Dolayısıyla bu mekanizmanın kökenlerini de devralınan miras içerisinde aramak gerekmektedir.

Rapor sisteminin hayat buluşu 19. yüzyıla rastlamaktadır. Bu tarih ise tesadüfi bir durum değildir. Tanzimat sonrasında reformların sağlıklı bir şekilde işleyip sonuçlardan haberdar olabilmek için Osmanlı İmparatorluğunda merkezi hükümet tarafından böyle bir sistem vücuda getirilmiştir. Tanzimat'ın ilan edilmesinin ardından merkezi hükümet Rumeli ve Anadolu'ya çeşitli müfettişler göndermiştir. Böyle bir uygulama yapılmasının temel nedeni ise taşradaki yönetimi denetlemek, herhangi bir yanlış uygulamaya mahal vermemek ve yapılan bir yanlış uygulama varsa bu duruma son vermek istemelerinden kaynaklanmaktadır (Metinsoy, 2006: 109). Dolayısıyla bu sistemle birlikte Osmanlı İmparatorluğu merkezi bir yandan yerel bürokrasileri denetlemiş bir yandan da otoritesini sağlamlaştırarak toplumsal yaşantıya dair fikir sahibi olabilmıştır. Bu uygulama da Cumhuriyet Türkiye'sinin 1930'lu yıllarına örnek teşkil etmiştir.

1923 sonrasında aslında 1930 yılına kadar geçen süre zarfında devrimlerin birçoğu gerçekleşmiştir. Bu süreçte ekonomik yapıdan sosyal yaşama ve siyasal örgütlenmeye kadar birçok kurum ve kuruluşlar meydana getirilmiştir. Örneğin 1923-1930 sürecinde ekonomik açıdan bankacılık sektörü canlandırılırken (İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası sırasıyla bkz. Kocabaşoğlu, 2001: 45; Gül, 1989: 65; Demirel, 2014: 25) yine bu süreçte çeşitli kurumlar (Âli İktisat Meclisi, İstatistik Kurumu vs...) meydana getirilmiş ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun (Kanunun Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde çıkan yapıları için bkz. Ökçün, 1975: 25; Kasalak, 2012: 73) desteği sayesinde özel sermaye eli ile ekonomik yapılanma hedeflenen noktaya ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 1929 yılı aslında yönetici kadronun heyecanla beklediği bir yıl olmuştur. Nitekim Lozan'dan kalma bazı ticari sınırlılıkların ortadan kalkması açısından gümrük politikalarının bağımsızlığının ülke ekonomisine büyük katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Fakat Wall Street Borsası'nın çöküşü bütün hayalleri yıkmış ve Türk siyasal yaşamında SCF deneyiminin ortaya çıkış sebeplerinden biri de bu kriz olmuştur. Nihayetinde kriz devlet kapitalizmi ile aşılmaya çalışılırken parti-devlet bütünleşmesinin hız kazanmasıyla Cumhuriyet Halk Fırkası 1930 sonrasında taşra teşkilatlarını revize etme yolunu seçmiştir.

Yaklaşık olarak 27 yıl iktidarda kalmış ve döneme Tek Parti rejimi ile damga vurmuş olan Cumhuriyet Halk Partisi, 1930 sonrasındaki parti içi işleyişi denetleme, muhalefetin önüne geçebilmek, toplumsal ideolojiyi anlayabilmek ve dahi meşruiyetini sağlam temellere dayandırabilmek için rapor ve teftiş sistemini işler kılmıştır. Bu sistemi işler kılmalarının çıkış noktası ise 3. Büyük kurultay ile birlikte gerçekleşmiştir. Kurultayda ortaya çıkan nizamnamenin 4. kısmı ve Fırka Mebuslarının Riayet edecekleri noktalar başlığı altında 111. madde de "Mebusların vazifeye devam bakımından vaziyetleri Büyük Millet Meclisi'nin kaidelerine bağlıdır... başkaca vazife almayanların her yıl intihap dairelerine gitmeleri... ve en aşağı iki defa bütün kaza merkezlerini dolaşmaları" kararı alınmıştır (1931:22). Bu karar maddesi detaylı olarak okunduğunda partinin genel başkanlığınca durumun çok önemli olduğu ve takip edileceği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra teftiş bölgelerinin kurulması ve aynı zamanda da seçim

⁵ Osmanlı'dan devralınan mirasın büyük bir bölümünü ekonomik yapı oluşturmaktadır. Örneğin İttihatçıların uygulamış olduğu Milli İktisat politikası 1923-1930 sürecinde temel yapısı bozulmadan fakat daha seküler bir biçimde 1923-1930 Türkiye'sinin ekonomi politikasının yol haritası olmuştur (Toprak, 1995: 6).

bölgesinin dışından bir vekilin müfettiş olarak atanması da istenmektedir. Bunu yapabilmenin yöntemi için ise 1935 yılında plan hazırlanmıştır. Bu plana göre 23 vilayeti içerisine alan 7 teftiş bölgesi oluşturulmuştur (Metinsoy, 2006: 113). 1940 yılına gelindiğinde ise vilayet sayısı 25'e yükselmiştir. Nitekim bu durum da bir tablo ile CHP genel sekreterliği tarafından bildirilmiştir.

Tablo 1: 1940 yılı CHP Teftiş Bölgeleri ve Müfettişler

Sıra	Bölge Merkezi	Bölgeye Dâhil Olan Vilayetler	Bölge Müfettişi ve Vekil Olduğu Bölge
1	Kırklareli	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	Ragıp Akça-Kocaeli
2	Kocaeli	Kocaeli, Bolu	Rahmi Apak-Tekirdağ
3	Bilecik	Bursa, Bilecik	Zühtü Durukan-Samsun
4	Balıkesir	Çanakkale, Balıkesir	Dr. M. Bengisu-İzmir
5	İzmir	İzmir	Galip D. Göker-İstanbul
6	Kütahya	Kütahya, Manisa	Dr. H. V. Somyürek-Giresun
7	Afyon	Eskişehir, Afyon	Saadettin Uraz-İstanbul
8	Aydın	Muğla, Aydın	Dr. Rıza Levent-Mardin
9	Denizli	Burdur, Denizli	Ziya Arkant-Yozgat
10	Isparta	Antalya, Isparta	Osman Şahinbaş-Edirne
11	Konya	Konya	Şevket Ödül-Kırklareli
12	Kastamonu	Zonguldak, Kastamonu	Şerefettin Karacan-Kars
13	Niğde	Kayseri, Niğde	Agâh Sırrı Levent-Aydın
14	Kırşehir	Yozgat, Kırşehir	Hilmi Çoruk-Kastamonu
15	Ankara	Ankara, Çankırı	Esat Uras-Amasya
16	Sinop	Samsun, Sinop	Hikmet Işık-Sivas
17	İçel	Seyhan, İçel	H. Reşit Tankut-Maraş
18	Amasya	Amasya, Çorum	Salim Altuğ
19	Sivas	Sivas, Tokat	Zihni Orhon-Kars
20	Gaziantep	Gaziantep, Hatay	Fahrettin Tiritioğlu-Balıkesir
21	Maraş	Malatya, Maraş	Mithat Aydın-Trabzon
22	Giresun	Trabzon, Giresun, Ordu	A. Hilmi Kolaç-Kayseri
23	Çoruh	Çoruh, Rize	Cemal Karamuğla-Muğla
24	Erzurum	Erzurum, Kars	Dr. Vehbi Demir-Ordu
25	Erzincan	Erzincan, Gümüşhane	Muzaffer Akpınar-Balıkesir

Kaynak: (BCA, 1940a).

Tablo 1'de ifade edildiği üzere 1935 yılında 23 vilayeti kapsayan müfettişlik bölgesi 1940 yılı ile birlikte 25'e yükseltilmiştir. Aynı zamanda teftiş bölgelerine başka vilayetlerin milletvekilleri müfettiş olarak tayin edilmiştir. Dolayısıyla parti tarafından objektif bir teftiş yapılması istendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yine aynı yılda teftiş bölgeleri tekrar dizayn edilmeden yaklaşık olarak iki ay öncesinde genel sekreterlik tarafından parti müfettişlerine "...bu işi yukarıda arz ettiğim hükümler dairesinde yalnız iki arkadaş yerine getirmiş ve raporlarını vermiştir. Diğer

müfettiş arkadaşlarında bu ahkâm dairesinde iki teftiş yaparak raporlarını vermeleri” şeklinde uyarı yapılmıştır (BCA, 1940b). Dolayısıyla CHP teftiş işini, intihap bölgesi raporlarını ve parti çalışma raporlarını oldukça ciddiye almıştır. Nitekim Kütahya da bu bölgelerden biridir.

1.1. Kütahya İdare Heyeti Raporları

İdare heyeti raporları partinin genel merkezinin belirlemiş olduğu sorulara yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu kapsamda idare heyeti raporlarında partiye kayıtlı üye sayısı, üye kayıtlarının tüzüğe uygunluğu, üye kaydı defterleri, teftişlerin yapılıp yapılmadığı, aza yardım paraları, bütçe ve hesap işleri, yönetim kurulları, yönetim kurul kararları, parti işleyişinde iş bölümü, ilçelerden rapor alınıp alınmadığı, yönetim kurulunda olanların eğitim seviyeleri, parti düşünüşünün dışında başka fikir akımlarının varlığı, irtica, halkevi, spor, neşriyatlar, hayırlı işler ve idare heyetinin yerel bürokrasi ile ilişkisine yönelik olarak sorulara cevap aranmıştır. Nitekim sorular değerlendirildiğinde aslında parti merkezi, idare heyetleri raporlarında bölgenin güncel siyasa ve sosyo-ekonomik yapısına yönelik olarak bütün gelişmelerden haberdar olmak istemiştir.

Cumhuriyet Arşivinden Kütahya bölgesi için 1936 yılından başlamak üzere veriler elde edilebilmektedir. Bu raporlardan ilki 1936 yılındaki parti il idare heyetinin çalışma raporlarıdır. Bu rapora göre ilk olarak, partiye kayıtlı üye sayısı 1936 yılının birinci 6 ayında merkez kazada 9670, Tavşanlı’da 4205, Gediz’de 4220, Simav’da 5570, Emet’te 4350 ve Uşak’ta 5529 olmak üzere toplam da 33544’tür. Bunun dışında üye kayıtları, üye kaydı defterleri, hesap işleri, yönetim kurulları, iş bölümleri ve parti çalışmalarına dair ilçelerden raporların toplanmasının tüzüğe uygun bir şekilde gerçekleştirildiği bildirilirken, Manisa Milletvekili tarafından bölgenin teftiş edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca yardım paralarının ehemmiyetsiz toplandığı, okuma yazma bilemeyenlerin bazı nahiye ve ocak teşkilatlarında yer aldığı, seçimlerde partinin kazanmasını engelleyecek şahısların ve hareketlerin olmadığı, irticayı destekleyecek kişi ve hareketlerin var olmadığı, Kütahya Vilayet gazetesinin parti fikirlerini yaymak için çalıştığı, sosyal hizmetler ve partinin arasındaki ilişkinin iyi işlediği ve son olarak da hükümet ile parti örgütünün uyum içerisinde çalıştığı vurgulanmıştır (BCA, 1940c). Dolayısıyla 1936 yılının ilk 6 ayı için hemen hemen bütün işlerin yolunda gittiği yönünde rapor sunulmuştur. Buradan ayrıca bölge müfettişinin Osman Erçin olduğu da anlaşılmaktadır. Erçin’in teftiş raporu da büyük oranda çalışma raporu ile uyum sağlamaktadır (BCA, 1940c).

1936 yılının ikinci 6 aylık raporunda ise üye sayısı 33436 olarak bildirilmiştir. Sayıdaki düşünün temel gerekçesi olarak bazı köylerin Bilecik’e bağlanması ve dolayısıyla burada kayıtlı olan üyelerin irtibatlarının Kütahya merkez ilçe ile kesilmiş olması olarak gösterilmiştir. Bunun dışında raporda dikkat çeken unsurlardan biri yardım parası konusudur. Merkezde %10, Tavşanlı’da %65, Emet’te %50, Gediz’de %37 oranında yardım parası toplanırken Uşak ve Simav da yardım parası toplanamamıştır. Aslında yardım paralarının toplanışı bir anlamda parti ve devlet bütünleşmesine işaret etmektedir. Nitekim devleti yöneten parti olarak CHP’nin böyle bir uygulama yapması ve dahi parti üyelerinin bağışları vermesi durumu ispat etmektedir. Fakat bu uygulamaya karşın bağış yapanların bu bağışlara gerçekten isteyerek katılım sağlayıp sağlamadıkları her zaman bir soru işareti olarak kalacaktır. Raporda cevap verilmiş olan diğer maddeler de ilk 6 aylık çalışma raporuyla benzerlik göstermektedir (BCA, 1940c).

1937 yılı için birinci 6 aylık çalışma raporunda ise en dikkat çekici unsur yine bazı nahiye ve ocak teşkilatlarında okuma-yazma bilemeyenlerin görevli olduğunun fakat bu durumun bir engel teşkil etmediğinin belirtilmiş olmasıdır (BCA, 1940c: Madde 11). Burada eleştiri yapılması gereken nokta ise görevleri hakkında detaylı bilgi verilmemiş olan kişilerin okuma yazma bilmeyip teşkilat içerisinde görev almış olmasıdır. Bunun dışında 1936 yılı raporu ile bu senenin ilk 6 aylık raporu üye kaydı dışında (1937’nin ilk 6 ayı için 33564) aynı olduğunu söylemek gerekir.

Arşivden tespit edilen diğer çalışma raporu 1939 yılına işaret etmektedir. 1939 yılındaki ilk 6 aylık raporda üye sayısının artışı dikkati çekmektedir. Genel toplamda büyük bir artış yaşanmasa da

Uşak (6814) ve Simav (6151) ilçeleri Gediz, Emet ve Tavşanlı ilçelerine nazaran üye kaydı sayısı bağlamında üstünlük sağlamıştır. Bununla birlikte Belediye bütçesinden 12497 Türk Lirası'nın spor kapsamında değerlendirilmek üzere ayrıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durumda bize yerel bürokrasilerinin de tamamen kontrol altına girdiğini ifade etmektedir. Ayrıca parti üyelerinden tahsil edilen bağışların yine ehemmiyetsiz bir şekilde toplandığı görülmektedir. Bu konudaki sorun yıllar geçse de bir türlü çözüme ulaştırılamamıştır. Bunun dışındaki diğer meselelere raporda büyük oranda olumlu yanıtlar verilmiştir (BCA, 1940c).

1939 yılının ikinci 6 aylık raporunda ise yine göze çarpan ilk unsur bağış meselesidir. Bağış oranları merkez ilçeden %10, Uşak'tan %8, Gediz'den %45, Emet'ten %2, Tavşanlı'dan %33 oranında toplanırken Simav'dan bağışların toplanması işine yeni başlanıldığı bildirilmiştir. İlginç olan nokta ise Uşak ve Simav'ın parti üye sayılarında diğer ilçelere göre artış yaşanmış olmasına rağmen bağış konusunda çok geri kalmasıdır. Nitekim Simav için teftiş yapıldığında "Simav kazamızın teftişinde bütçeleri varsa da ne varidat temini için çalışılmış.... vilayetçe kendilerine yapılan 100 lira yardımda bu defa Simav teşkilatımıza gönderilmiş ve derhal yeni faaliyete geçilmesi tavsiye olunmuştur" şeklinde teşkilatında bu konuda çalışmadığı ifade edilmiştir. Simav ilçesinin dışında parti idare heyetlerinin nizamnameye göre toplantılar yaptığı bildirilmiştir (BCA, 1940c). Bunun dışındaki maddelere büyük oranda olumlu cevaplar verilmiştir.

Takvimler 1940 yılını işaret ettiğinde dünyadaki konjonktürel gelişmelere de bağlı olarak raporların daha detaylı sunulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı koşullarında parti teşkilatı hakkında daha detaylı bilgi istenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak 1940 yılı üye sayısında bir artış yaşanmıştır. Bunun dışında dikkate değer unsurlardan biri de Simav ilçesinin eskiye nazaran daha disiplinli çalışmaya başlamasıdır. Nitekim parti üyelerinden bir önceki dönemde toplanan bağışlar hakkında muntazaman bir rapor sunulmamışken, bu yıl için %75 oranında bağış alındığı ifade edilmiştir (BCA, 1941). Ayrıca diğer maddelere de genel itibarıyla olumlu yanıtlar verilmiştir. Bu yılın ikinci 6 aylık çalışma raporunda ise ilk olarak aza sayısı dikkati çekmektedir. Nitekim aza sayısının 41433'e ulaştığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında yardım paraları yine ikinci altı aylık çalışma raporunun sorunlu olan konularından biridir. Raporda %25 oranında para toplandığını ve bu oranın arttırılacağı belirtilmiştir (BCA, 1941).

1941 yılına gelindiğinde ise artık idare heyeti raporlarının bir önceki yıla göre daha teferruatlı olduğu anlaşılmaktadır. Parti azası içerisinde bulunanların eğitim seviyeleri bile daha detaylı olarak aktarılmıştır. Bu kapsamda parti aza sayısı 41759'dur. Bunlardan 73 kişi üniversite, 428 kişi lise, 4535 kişi ortaokul, 20290 kişi ilkokul mezunudur. Ayrıca okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 16433 olarak tespit edilmiştir. Buradan eğitim seviyesinin bir türlü yükseltilemediği ve aynı zamanda da halkevlerinin yeteri kadar randımanlı çalışmadığı anlaşılmaktadır. Halkın, halkevindeki okuma-yazma kurslarına ne kadar katıldığını veya bu konuda ne kadar istekli olduğunun tespiti yapılamamıştır. Dolayısıyla bu durumu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim raporda halkevinin binasının yetersiz olmasına karşın işlerini muntazam bir şekilde yürüttüğünden de söz edilmektedir (BCA, 1941). Dolayısıyla halk eğitimi II. Dünya Savaşı yılları Türkiye'sinde ve bölgesel olarak Kütahya'da da büyük bir sosyolojik problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu senenin ikinci 6 aylık raporunda ise aza sayısı 42179'a yükselmiştir. Öğrenim bakımından üniversite ve lise mezunu sayıları değişmezken ortaokul mezunu 20 kişi ve ilkokul mezunu 400 kişi yeni aza olarak parti teşkilatına katılmıştır. Diğer meseleler ise bu senenin ilk 6 ayı ile hemen hemen aynıdır. Ayrıca 1942 yılında da eğitim seviyesi değişmemiştir. Hatta ilk 6 aylık raporda parti azasına yeni katılan 173 kişiden 130'unu okuma yazma bilmeyenler oluşturmaktadır (BCA, 1943).

Parti idare heyeti raporları günün şartlarına da bağlı olarak yalnız başına değerlendirilmeyecek kadar önemlidir. CHP'nin, idare heyetlerinden detaylı olarak istemiş olduğu raporlar sadece parti içi işleyişine yönelik olarak değil; siyasi, sosyal ve buna bağlı olarak devletin yürütmüş olduğu

ekonomi politikalarının toplumdaki karşılığını öğrenme çabalarının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle raporlarının doğruluğunu anlayabilmek için müfettiş ve intihap bölgesi raporlarını da dikkatlice irdelemek gerekmektedir. Nitekim ülkeyi yöneten parti olarak CHP’de bu nedenden ötürü müfettiş ve intihap bölgesi raporlarını yetkili kıldığı Milletvekillerinden istemiştir.

1.2. Parti Müfettişi, İntihap Bölgesi Raporları ve Hizipleşme

Kütahya bölgesi bağlamında arşivden tespit edilebilen ilk parti müfettişi raporu Aydın Milletvekili ve Afyon Bölgesi Müfettişi Adanan Menderes’in teferruatlı bir biçimde ortaya koymuş olduğu 1940 tarihli rapordur. Menderes raporunda idare heyetleri ve çalışmaları, kongreler ve halkevi açısından detaylı bilgi vermiştir. Dolayısıyla rapordan vilayet idare heyeti ve kaza idare heyetleri hakkında şema çıkarmak mümkündür. Vilayet idare heyeti için, reis Memduh Ispartalıgil ve Belediye Başkanı Ethem Yücel’dir. Azalar arasında ise Emin Toktar, Şükrü Kutlu, Mehmet Çini, İsmet Gündüz, Bayan Naime ve Semiha Göksen bulunmaktadır.

İlk olarak vilayet idare heyeti ve azalarından bahseden Menderes, parti içerisindeki hizipleşmelere ve halkın yönetici kadro için sahip olduğu düşüncelere titizlikle değinmiştir. Bu kapsamda İdare heyeti reisi olan Memduh Ispartalıgil’in, babasından kalan serveti israf ettiği için parti işlerine koşturduğunu ve bu durumun halk arasında da bilindiğinden bahsettikten sonra “Hatta belediye başkanını düşürmek için her türlü faaliyetlerde bulunmaktadır. Vilayet reisliği için yeterli değildir” demektedir. Belediye başkanı Ethem Yücel’in ise parti işlerini suiistimal ettiği gibi belediye bünyesine kendi akrabalarını aldığını vurgulamaktadır. Rapor dikkatlice okunmaya devam edildiğinde azaların da kendi aralarında hizipleşme yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Emin Toktar belediye başkanıyla çatışırken aynı çatışma ortamını Ispartalıgil’in akrabası olması hasebiyle Bayan Naime de de görmek mümkündür. Aslında bütün idare heyeti ve azalarının çatışma ortamı neredeyse hepsinin vilayet reisi olmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Vilayet reisi olmak için Ethem Yücel, Selahattin Kutman (Halkevi başkanı), Memduh Ispartalıgil, Şükrü Kutlu ve Mehmet Çini mücadele etmişlerdir. Kutman’ın başkan olmaması için Yücel ve arkadaşları, Yücel’in başkan olmaması için Kutman ve arkadaşları çalışmalar yürütmüş ve neticesinde herkes için zararsız görülen Ispartalıgil başkan olmuştur. Dolayısıyla burada seçimlerden önce de aralarında bir hizipleşme olduğunu söylemeden geçmemek gerekir. Bunun dışında vilayet idare heyeti; parti aza sayısını arttırmak, parti prensiplerini yaymak, kendisine bağlı parti kademelerini teftiş, denetim ve idare etmek gibi asli vazifelerini yapmamıştır (BCA, 1940c). Teftiş raporu ile idare heyeti raporu bu noktada çelişmektedir. Çünkü idare heyeti sunmuş olduğu raporlarda neredeyse bütün parti işlerinin yolunda gittiğini belirtmiştir.

Kaza idare heyeti için de detaylı değerlendirmelerde bulunan Menderes, Kütahya merkez kaza idare heyetinin (son kongreden önce) Zihni Kutlu, Tecelli Kurter, Fuat Kara, Keylan Döğer, Ahmet Bayer, İzzet Işıklı ve İsmail Bobik’ten oluştuğunu, son kongrede ise Bayer, Işıklı ve Bobik’in heyete dâhil olmadığını bunların yerine emekli Binbaşı Nuri, Mehmet Özel ve Nuri Kara’nın seçildiğini belirtmiştir. Menderes’e göre bir binbaşının idare heyeti reisliğine seçilmesi çok önemlidir. Fakat bu kişinin aleyhinde propaganda yapılmıştır (1940c). Dolayısıyla Menderes’in sözlerinden merkez kazadaki idare heyetinin arasında da hizipleşme yaşandığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında merkez kaza idare heyeti köylerde kongreleri yapmamasının yanı sıra kongreleri yapılmış gibi göstermiştir.

Merkez kazanın dışında Tavşanlı, Gediz, Emet, Simav ve Uşak kazaları için de değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bunlardan en dikkat çekicisi ise Tavşanlı kazasıdır. Nitekim Tavşanlı kazası idare heyeti başkanı Halil Benli için şaibeler mevcuttur. Bu şaibelere göre Benli, Milli Mücadele’de Yunanlıların işgali altında bulunan Bursa’ya kaçmış ve Yunanlılarla teşriki mesai etmiştir. Bu nedenle de halkın sevgi ve saygısını kazanmış değildir. Menderes’in tabiri ile “Buna rağmen paralı ve kurnaz bir adam olduğu için mazarını unutturabilmiş ve parti ve memleket işlerinde faal olarak yer almıştır” (BCA, 1940c). Tüm bu şaibelerden ötürü de Menderes, Benli’yi görevden almayı

uygun gördüğünü belirtmiştir. Fakat işin enteresan tarafı da ileriki süreçte Menderes, Demokrat Parti'den milletvekili seçilirken Benli de, Kütahya milletvekili Sadri Ertem'in 13.11.1943 tarihinde vefatı üzerine milletvekilliğine getirilmiştir (BCA, 1944). Bu kadar şaibeli olmasına karşın Benli'nin vekillik koltuğuna oturması her ne olursa olsun Benli açısından başarı olarak değerlendirilebilir. Bunun dışında parti işleri de bu kaza için gelişi güzel halledilmiştir (BCA, 1940c).

Gediz kazasında ise işler Tavşanlı'nın tam aksi yönünde gelişmiştir. Burada parti teşkilatı halkın sevgi ve saygısını kazanmıştır. Bu durumu idare heyeti başkanı Süleyman Atay'ın başarısı olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat buna rağmen yine de Gediz, parti içi hizipleşmelere sahne olmuştur. Bu seferki hizipleşme kaymakam ve idare heyeti arasında gerçekleşmiştir. Bunun temel nedeni ise kaymakamın şehir kulübü açmak istemesinden kaynaklanmıştır. Halkevinin boşalacağı düşüncesiyle de idare heyeti arasında sürtüşmeler yaşanmış ve dolayısıyla aralarındaki hizipleşme derinleşmiştir. Bunun dışında parti idare heyeti diğerlerine nazaran daha faal olarak görev yapmıştır (BCA, 1940c).

Rapordan anlaşıldığına göre Emet, parti işlerinin yolunda gittiği kazalardan birisi olmuştur. Fakat buna rağmen son idare heyeti başkanı Halil Çoban, azadan Mustafa Oruç ve Ali Güreli tekrar seçilememişlerdir. Bunun dışında parti idare heyeti ile halk arasında sevgi bağı oluşurken kaza kongreleri de uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Simav kazasında ise parti işleri Emet'in tam aksi yönünde ilerlemiştir. Bu ilçede belediye başkanı, halkevi ve parti idare heyeti başkanlığı görevini yaklaşık on sene yürütmüş olan Sadık Ülkem hiçbir iş yapmamıştır. Hatta Menderes (1940c) aşağıdaki sözleri demekten kendini alıkoyamamıştır:

“...Simav da partinin durumu hiç iyi değildir. Hatta parti bile yoktur denilebilir. Ne dosya var ne toplantı. 1936'dan 1939'a kadar 4 toplantı yapılmış. Bunlar da reis seçimi için yapılan mecburi toplantılardır. Aza defteri var fakat ne tarih ne kayıt mevcut. Sadık Ülkem normal şartlarda cezalandırılmalı fakat on üç seneden beri burada görev yapmış olan valilere ne yapmalı. Bu yüzden son seçimde Eczacı Osman'ın (Artum) parti reisliğine ve Asım Simav'ın halkevi başkanlığına seçilmesini memnuniyetle karşıladım”.

Dolayısıyla bu ilçede işler o kadar gelişi güzel yapılmış ki partinin varlığından bile söz etmek mümkün değildir. Fakat buna rağmen Ülkem'in uzun süre seçilmesi de dikkat çekici bir unsurdur. Nitekim Benli gibi bu durumu da Ülkem'in şahsi başarısı olarak algılamak gerekir. Simav'ın yanı sıra Uşak ilçesinin durumu da pek farklı değildir. Bu ilçede de parti teşkilatına kendi kişisel hırsları için katılanlar mevcuttur. Özellikle heyete seçilen Mehmet Tekiş'in ticari hayatında yolsuzluk yaptığı yönünde şaibeler Menderes tarafından kaydedilmiştir (BCA, 1940c).

Menderes raporunda bütün hizipleşmeleri ve parti işlerini açık sözlülükle ifade edişinin ardından konuyu bir sonuca bağlamıştır. Bu kapsamda 1940 yılı için parti müfettişi raporunda ifade edilenlerle, idare heyeti raporlarının birbirini destekleyici olmadığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Menderes'in (1940c) ifade ettiğine göre parti mensuplarının, partinin ismini bile bilmediği anlaşılmaktadır:

“...Parti teşkilatımızın bu gün gösterdiği manzara parti prensipleri ve nizamnameden uzaktır... Köylerin %90'ında parti köy ocaklarının bir durağı yoktur. Köylerde partimizin izini gösterecek başka bir şey de yoktur. Köy Ocaklarının bu kadar silik kalmasının neticesinde köylerde faaliyet yapılmamıştır... Kütahya'nın Soluca köyüne gittim. Burada reise sordum (Hüseyin Cengiz) parti ile alakalı herhangi bir haber geldi mi diye hayır dedi. Partinin ismini sordum Fırka dedi. Partinin ismini sormama rağmen söyleyemedi”.

Menderes'in raporunu intihap dairesi raporları da desteklemektedir. Kütahya milletvekilleri Alaettin Tiritoğlu, Besim Atalay, Ali Süha Delilbaşı, Mustafa Bacak, Sadri Ertem ve Vedit Uzgören halkevi, sıhhat işleri, evkaf işleri, inhisarlar, adliye, posta ve telgraf merkezleri, tam teşkilatlı nahiye ve dilekler başlığı altında intihap dairesi raporlarını tamamlamışlardır. Bu raporda vekillerin "...parti ile halkın alakasını az bulduk. Bilhassa halkevi salonunda yaptığımız bir toplantıda toplanan vatandaşların yüzde doksanını memur, talebe teşkil ediyordu... Toplantının yirmi dört saat evvelden belli olmasına rağmen halkın gelmemesini oradaki parti teşkilatının noksanı ve halkla alakasızlığını ifade eder kanaatine vardık" sözleri durumu tam olarak ifade etmektedir (BCA, 1940c). Dolayısıyla idare heyeti raporlarının büyük kısmı bu yıl için yanıtıcı olarak düzenlenmiştir.

Cumhuriyet Arşivinden tespit edilebilen diğer rapor, Giresun milletvekili Kütahya bölgesi CHP müfettişi Hasan Vasıf Somyürek'in 1941 tarihli ikinci ve üçüncü umumi teftiş raporudur. Bu raporlarda Somyürek, Menderes'in raporuna göre daha az detay vermiş ve sadece parti genel sekreterliğinin cevap aradığı sorulara değinmiştir. Dolayısıyla Menderes kadar derinlemesine bir teftiş raporu hazırlamamıştır. Bu kapsamda vilayet idare heyeti ve azası hakkında bilgi vermeyen Somyürek Vilayet idare heyetinin halk nazarında sevildiğini, aralarında herhangi bir hizipleşme yaşanmadığı gibi parti nüfuzunu şahsi çıkarları için kullanan kimsenin olmadığını vurgulamıştır. Bununla birlikte parti fikirlerini yaymak için halkevinin fazladan enerji sarf ettiğini belirtmiş ve kongreler ile iç çalışmaların nizamnameye uygun olarak yapıldığını raporlaştırmıştır (BCA,1942). İlginç olan taraf ise kaza idare heyetleri için aynı görüşleri paylaşmamış olmasıdır. Somyürek merkez kaza için "parti prensiplerini vatandaşlara her vesile ve fırsatla usanmaksızın söyleme, anlatma ve yayma yolunda hiçbir çalışmada bulunmadıkları görülmüş ve bu yolda nizamnamemizin hükümlerine tevfikan ciddi mesaiye geçmeleri ehemmiyetle tavsiye dirmiştir" derken en net bir ifade ile merkez kaza teşkilatının çalışmalarında aksaklık olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında merkez kaza idare heyetindeki en büyük problem azaların toplantılara katılmamış olmasıdır. Bu durum da Somyürek tarafından çoğunun çiftçi olması nedenine bağlanmıştır (BCA,1942). Merkez kazanın dışında Tavşanlı, Emet, Gediz, Simav ve Uşak için çok önemli bir eksikliğin olmadığı raporda belirtilmiştir. Sadece Simav için toplantıların muntazam şekilde yapılmadığı ve bütün ilçeler için yardım paralarının toplanması konusu raporda gündeme alınmıştır.

Somyürek, Menderes'ten farklı olarak nahiye ve köyleri de teftiş etmiştir. Gitmiş olduğu yerler arasında Uşak'a bağlı Karahallı, Sivaslı, Banaz, Ulubey, Susuz Köyü, İslam Köy ve Gediz'e bağlı Şaphane nahiyesi bulunmaktadır. Dolayısıyla günümüzde Uşak'a bağlı olan her yeri neredeyse teftiş etmiştir. Bunlardan ilk olarak Şaphane'den bahseden Somyürek toplantıların yapılmadığını aيداتlar üzerinde yeteri kadar yoğunlaşmadığını ifade etmiştir. Diğer teftiş ettiği yerler açısından ise en dikkat çekici olanı Sivaslı nahiyesidir. Somyürek "*on paraları bile yoktur*" derken aslında partinin bu bölgede yeteri kadar aktif olmadığını ifade etmeye çalışmıştır. Bunun dışında Bulgaz köyünde parti ile ilgili hiçbir faaliyetin olmadığını belirtmiştir. Teftiş bölgesinde bulunan diğer yerler için ciddi bir sorun ifade edilmemiştir (BCA,1942).

Raporunu tamamlamasının ardından genel bir değerlendirmede bulunan Somyürek, aslında Kütahya bölgesinde parti işlerinin bir önceki teftişe nazaran daha düzgün ilerlediğini "...bu vilayette birinci teftiş esnasında nizamname ve talimatnamelerimiz hükümlerine intibak için yapılmış ikaz edici tavsiye ve ricaların tesirsiz kalmamış bulunduğu yedi ay sonra tekrar edilen bu ikinci teftişinde kendini hissettirmekte ve nispeten tekâmül eyleme yolunda yürünmekte olduğu kanaatini vermektedir" sözleri ile ifade etmiştir (BCA,1942). Bir yıl içerisinde Kütahya bölgesi merkez ve ilçelerdeki Menderes'in tespit etmiş olduğu sorunların hemen hemen hepsinin neredeyse çözülmüş olması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla burada iki tane sorunsal karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki; gerçekten sorunlar bu kadar kısa zamanda çözüldü mü? İkincisi ise

rapor gerçekleri yansıtmakta mıdır? Kısa zamanda bu kadar sorun çözülmüşse o dönem için Kütahya idare heyetlerinin çalışmalarının takdire şayan olduğunu söylemeden geçmemek gerekir.

Bölge müfettişinin 1941 yılına ait üçüncü teftiş raporunda ise ikinci raporuna nazaran pek bir şey değişmemiştir. Burada en çarpıcı olan nokta ise vilayet idare heyeti azaları arasında yer alan Belediye Başkanı Ethem Yücel, parti başkanı Selahattin Kutman ve Emin Toktar'ın sempati azlıklarının hala devam etmiş olduğunun ve bu duruma da Yücel ile Kutman arasında belediye başkanlığı için rekabet etmiş olduklarının neden olduğu raporda yer almasıdır (BCA, 1942). Nitekim Menderes'te raporunu yazarken bu kişiler arasında hizipleşmenin olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla bu kişilerin aralarındaki husumetin devam ettiği ve Kutman'ın parti başkanlığına yükselmesi ile iki grup arasındaki hizipleşmenin ivme kazandığı anlaşılmaktadır.

Kaza idare heyetleri için raporda merkez ve Tavşanlı kazası için sadece aza sayılarının artmaması tespit edilmiştir. Emet ilçesi için ise işler biraz karışıktır. Burada merkezdeki hizipleşmenin ve güç savaşının bir tezahürü olarak Toktar'ın müdahalesi ile Acemoğlu diye bilinen Ahmet Acar idare heyetine seçilmiştir. Rapordan iplik işi ile uğraştığı anlaşılan bu kişi, idare heyetinden ayrılmış ve yerine eski idare heyetinde bulunan Ömer Özdek getirilmiştir. Bunun yanı sıra dikkat çeken bir diğer husus ise Ahmet Benli adlı şahsın idare heyetine getirilmiş olmasıdır. Bu kişinin Halil Benli ile akraba olup olmadığı tespit edilmemiştir. Fakat akraba ise bu durumu Halil Benli'nin yeni bir başarısı olarak yorumlamak gerekir. Bununla birlikte Emet için de aza sayısının arttırılması raporlaştırılmıştır. Emet'in yanı sıra Gediz ve Uşak ilçeleri için de aza sayılarının arttırılması yönünde tavsiye verilirken Simav ilçesi için göze çarpan önemli bir gelişme Halkevinin tapusunun alınmış olmasıdır. Bunun dışında bütün ilçe ve nahiyeler için para toplanması bir sorun olarak devam etmiştir. Nitekim görülen usulsüzlüklerin düzeltilmesi için talimatta idare heyetlerine gönderilmiştir (BCA, 1942).

Bölge parti müfettişinin yanı sıra Kütahya milletvekillerinden Sadri Ertem, Alaettin Tiritioğlu, ve Besim Atalay Eylül ayı için Meclisin tatil olmasından istifade ederek intihap bölgesini (Kütahya merkez, Tavşanlı, Emet, Gediz, Simav) dolaşarak raporlarını meydana getirmişlerdir. Bu rapor dikkatlice incelendiğinde II. Dünya Savaşı'nın meydana getirmiş olduğu olumsuzlukları Kütahya'da da görmek mümkündür. Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı'na Türkiye dâhil olmamış fakat savaşa katılmış gibi bu süreçten ağır yaralarla çıkmıştır. Bu ağır yaraların asıl nedeni ise ekonomik alanda çıkan savaştan kaynaklanmaktadır. Bu süreçte ilk olarak Türkiye nüfusunun %10'a yakın bir kısmı silahaltına alınmıştır. Buna bağlı olarak üretim düşmüştür.

Örneğin 1939 yılında buğday üretimi yaklaşık dört milyon ton iken bu rakam 1945 yılına gelindiğinde yine yaklaşık olarak iki milyon tona düşmüştür (Boratav, 2006; 311). İkinci olarak ise savaş ortamı vurgunculuğu (ihtikâr) ortaya çıkarmış ve nihayetinde Türkiye iktisadiyatında yoksulluk ve açlık büyük bir sosyolojik problem olarak savaş süresince gündemde kalmıştır. Dolayısıyla savaş yılları boyunca ekonomik sıkıntıların Kütahya'da da kendini hissettirdiğini rapordan anlamak mümkündür.

Ertem, Tiritioğlu ve Atalay intihap bölgesi raporunda buğday fiyatları, demir fiyatları ve pancar istasyonları hakkında malumat vermektedir. Raporda buğday fiyatları için "... ofisin satın aldığı buğdaylara verilen fiyatın bir miktar daha arttırılmasını karaborsaya karşı tedbir olarak ileri sürülmektedir" denilirken karaborsanın köylere kadar sirayet ettiği ve üreticinin elinden buğdayın düşük ücretlere alındığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında asıl olarak demir ve pancar konusunda şikâyetler artmıştır. Köylünün ziraat alet ve edevatı için demir fiyatlarının artmasına paralel olarak yüksek miktarda harcama yapması gerekmiştir (BCA, 1942). Bununla birlikte pancar istasyonlarının Kütahya da yetersiz kalması hasebiyle şikâyetler yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla intihap bölgesi raporuna ekonomik meseleler bir iz düşüm bırakmıştır. Bölge milletvekilleri de sorun olarak karşılıklarına çıkan meseleleri raporlaştırmıştır.

Arşivden tespit edilen diğer müfettiş raporları ise Somyürek'e ait beşinci umumi teftiş raporu ve Talat Simer ait 1948 tarihli raporlardır. Somyürek beşinci umumi teftiş raporunda (1942 yılı ikinci devre) dikkati çeken ilk husus Kutman ve Yücel'in arasındaki hizipleşmedir. Nitekim Somyürek aralarındaki hizipleşmeye yönelik olarak "... arasında devir devir kendini hissettiren sempati azlığı 27/6/1942 tarih ve 1/48324 sayılı emirleri veçhile bir partili olarak ve sevişerek el birliği yapmaları hususundaki tavsiyeye rağmen yine zevahiri kurtaracak derecede bulunmaktadır" demekten kendini alıkoyamamıştır (BCA, 1943). Yine de bu hizipleşmeye rağmen ikilinin Kütahya CHP'si için çalışmaları, aza sayılarını bir önceki yıla göre 1695 arttırarak bu sayıyı 43454'e ulaştırmalarından anlaşılmaktadır. Bunun dışında merkez kaza, Tavşanlı, Emet, Gediz, Şaphane ve Simav ilçelerinde idare heyetlerinde ciddi bir soruna rastlanmazken Uşak bu süreçte hizipleşmelerden ötürü idare heyeti olarak sıkıntıya düşmüştür. Bu hizipleşmenin de temel sebebi iktidar hırsı dolayısıyla daha fazla güç elde etmek için olmuştur. Somyürek'in (BCA, 1943) ifade edişine göre kişisel çıkarlar doğrultusunda idare heyetindeki kişiler resmen başka bir oluşum içerisine girmişlerdir:

" Parti idare heyetindeki teşkil eden azalar başta reis Hakkı Yılcı olmak üzere sırasıyla Orhan Kamil Kabalak, Mehmet Tiritoğlu, Hüsnü Akarcalı, Mehmet Kemal Tekeş, Mehmet Nacak, Tahsin Kırhallı... son belediye seçimine müteakip aralarında meclis reisi intihabı münasebeti ile 27/10/1942 tarihinden ibtidar eylemek üzere devam edegelen anlaşmazlıklar neticesi Hüsnü Akarcalı, Mehmet Kemal Tekeş, Mehmet Nacak, Tahsin Kırhallı'nın parti idare heyetini terk ile ayrı bir idare heyeti teşkili gibi harekete yeltenmeleri..."

Bu nedenle de parti işleri sekteye uğramıştır. Aralarındaki husumet dolayısıyla parti işleri yavaşlamış ve bu durum nahiyelere de sirayet etmiştir. Giresun mebusu raporunda Uşağa bağlı Karahallı nahiyesi için "dokumacılığı ile tanınmış bu nahiyede... belli başlı hiçbir iş yapmadıkları görülmüş" demektedir (BCA, 1943). Dolayısıyla Uşak merkez idare heyeti arasında yaşanan sürtüşmelerden ötürü parti işleri sekteye uğramıştır.

Dönemin intihap bölgesi raporlarına bakıldığında ise Alaettin Tiritoğlu, Ali Süha Delilbaşı, Vedit Uzgören, Sadri Ertem ve Aşir Atlı 1942 yılının Eylül ayında yapmış oldukları tetkiklerde asıl olarak yine ekonomik ve siyasi meseleler üzerinde durmuşlardır. Raporda siyasi bağlamda ülkenin savaşa katılmamasından Kütahya halkının memnun olduğunu iç ve dış politika başlıklarında "İntihap dairemiz halkı istisnasız hükümetimizin milli birliğe dayanan ve memleket harp dışı siyasetinden şükranla bahsetmektedir..." diyerek ifade etmişlerdir. Fakat savaşın ortaya çıkarmış olduğu ekonomik durumdan yine şikâyet edilmiştir. Bir önceki intihap bölgesi raporundaki ekonomik meselelere ek olarak bu sefer petrolden de şikâyetler gelmeye başlamıştır (BCA, 1943). Dolayısıyla milletvekilleri bu raporda da parti işleyişinin yanı sıra halkın dertleri ile meşgul olup bu sıkıntıları dile getirmişlerdir.

Takvimler 1948 yılını işaret ettiğinde artık dünyadaki siyasi konjonktüre bağlı olarak Türkiye'deki iç siyasa da değişim göstermiştir. II. Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla birlikte iki kutuplu (kapitalist, sosyalist) dünyada Türkiye, bazı mecburiyetlerden ötürü kapitalist bloğun yanında yer almak durumunda kalmıştır. Toplanan konferanslarda Sovyetler Birliği'nin, Türkiye üzerindeki emellerini açıkça dışa vurması Türkiye'yi batı bloğunun yanına yer almaya sevk etmiştir (Köse, 2015). Batı bloğunda yer alabilmek için ise her açıdan liberal politikaların uygulanması gerekmektedir.

Dolayısıyla 1945 yılı itibari ile Türkiye'de siyaset liberalleşirken, ekonomik açıdan liberalleşmenin önündeki en büyük engel olan devlet kapitalizmi/devletçilik 1950 yılına kadar yavaş yavaş tasfiye edilmiştir. Böyle bir değişimin neticesinde raporlar da değişime ayak uydurmuş ve genel itibariyle karşı partilerin durumları da raporlarda yer almaya başlamıştır.

Bursa Milletvekili CHP Afyon bölgesi müfettişi Simer'in raporunda da karşı partilerin vaziyetlerini görmek mümkündür. Raporda diğer partilere ilişkin bilgiler de verilmektedir. Örneğin “partimizin bu ilde en küçük bir gazetesi yoktur. Gerçi karşı partilerin durumu da bu şekilde olmakla beraber...” şeklindeki sözleriyle Simer, neşriyat konusunda bile karşılaştırma yapmıştır. Bununla birlikte parti içi işleyişin ve bunun halka yansımalarının hiç de iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Raporda 1946 seçimlerinden sonra parti içi hizipleşmenin derinleştiği vurgulanmaktadır.

“Geçen 1946 milletvekili seçimi esnasında vali Tefik Hadi'nin aleyhimize yaptığı iddia olunan müdahale ve mazbata tahriratının hakikati bilinmemekle beraber, hadisenin Alaettin Tiritöglü arkadaşımızın ruhunda yaptığı kötü tesir ve yine bu işte yardımcılık ve düzenbazlık ettiği söylenen, hala iş başında bulunan arkadaşlar hakkında hasıl olan fena intiba ve kanaat bütün bu geçimsizlik ve dirliksizliklerin husulünde daimi kaynak olmaktadır” (BCA, 1948).

İsimler değişse de kişisel hırslar değişmediği için hizipleşmelerin de yine daha fazla güç kazanmak uğruna derinleştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hizipleşmenin sonucu olarak parti işleri de bu tarihte daha fazla gerilemeye başlamıştır.

Simer'in raporunda dikkat çeken bir başka unsur ise diğer partilerin Kütahya bölgesindeki durumudur. İlk olarak Demokrat Parti'den bahseden Simer, Kütahya bölgesindeki en önemli rakiplerinin DP olduğunu belirtmesinin ardından bu partinin Uşak'ta Millet Partisi ile derin bir çekişme yaşadığını ifade etmiştir. Bunun dışında Millet Partisi için ise Kütahya il merkezinde henüz yeni kurulacağını vurgulamıştır (BCA, 1948). Ayrıca parti idare heyetinden de bahseden Bursa milletvekili il idare heyetinde bulunan kişilerin aralarındaki kırgınlığın devam ettiğini “Bölgeye gittiğim ve Kütahya'da kaldığım günler içinde daima muhtelif tezahürlerine de bizzat şahit olduğum bu müteakib ilçe yaralarının Kütahya merkezimizde daimi bir huzursuzluğun için için kaynayacağına inanıyorum” şeklindeki sözleriyle ifade etmiştir (BCA, 1948). Bununla birlikte merkez ilçe, Tavşanlı, Emet, Gediz, Simav, Uşak ve yeni kurulan Altıntaş ilçesi hakkında parti işleyişine yönelik olarak bilgi veren müfettiş hemen hemen her yerde ayrı sorunlar tespit etmiştir. Bu sorunlardan en önemlisi ise Simav'a bağlı Dağardı bucağındaki yol meselesidir. Müfettişin ifade ettiğine göre ilçe merkezine 60, en yakın demir yolu istasyonuna ise 20 kilometre mesafe vardır. Dolayısıyla ulaşım çok güç gerçekleşmektedir. Bunun dışında diğer ilçelerin hemen hemen hepsinde hizipleşmelerin olduğu belirtilmiştir. Burada dikkat çeken bir husus ise o dönem için milletvekili olan Halil Benli'nin kardeşi Rıza Benli'nin Tavşanlı idare kurulunun başına geçmesidir (BCA, 1948). Nitekim bundan ötürü de sıkıntılar yaşanmıştır. Fakat yine de durumu Benli'nin yeni başarısı olarak yorumlamak germektedir. Nitekim bütün raporlar değerlendirildiğinde Kütahya için Cumhuriyet Halk Partisi yönetiminin yaşanan hizipleşmeler ekseninde tam başarılı olduğu söylenemez. Dolayısıyla 1950 yılında iktidarını devreden CHP'nin iktidarı devretmesinin nedenlerinden birinin de kişisel hırslar ve bu kapsamda yaşanan çatışmalar olduğunu söylemek gerekir.⁶

2. Sonuç

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti zemininde Milli Mücadelenin zaferle sonuçlandırılmasından ardından cemiyet, Mustafa Kemal Paşa tarafından Halk Fırkasına

⁶ 1950 seçimlerinde Kütahya bölgesinde CHP %39.1 oy alırken buna karşılık DP oyların %49'una sahip olmuştur. Bu bağlamda CHP 1, DP ise 9 Milletvekili çıkarabilmiştir. Aslında CHP'nin Kütahya'da kaybedeceği 1946 seçimlerinde belli olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz koşullar, CHP idarecilerinin kendi aralarındaki hizipleşmeleri ve dahi partinin uzun yıllar iktidar olmasının akabindeki yıpranmışlığı 1946 seçimlerine de etki etmiştir. Kütahya'da 1946 seçimlerinde CHP 3, DP ise 7 Milletvekili çıkarmıştır. Hatta Ispartalığil ve Özdek DP'den Milletvekili seçilmişlerdir. Dolayısıyla hizipleşmeler neticesinde CHP'den ayrılmaların olduğu anlaşılmaktadır. Seçim sonuçları için bkz. (Göktürk, 2013: 255-256).

dönüştürülmüş ve akabinde isminin başına Cumhuriyet kelimesi eklenmiştir. Böylelikle 1950 yılına kadar ülkeyi yöneten ve Türk siyasi tarihine bir iz düşüm bırakmış olan parti hayat bulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ve dahi hem devletin hem de halkın dönüşümünü sağlayacak olan devrimlerin birçoğu yönetici kadro eli ile 1930 yılına kadar Cumhuriyet Halk Fırkası bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla 1930 yılına kadar sosyolojik dönüşümün ve modern devletin inşa sürecinin sağlam bir zemin üzerinde şekillendiği düşünülmüştür. Aslında bu yanlış 1929 yılında ekonomik sahada çıkan yangın ile birlikte gün yüzüne çıkmıştır. Nitekim Wall Street borsasındaki heyelan yeni kurulmuş ve ekonomik yapılanmasını liberal politikalar çerçevesinde geliştirmeye çalışan Türkiye Cumhuriyeti'nde bütün taşları yerinden oynatmıştır. Dolayısıyla dış siyasette yaşanan ekonomik yıkım iç politikaları derinden etkilemiştir. Bu krizi aşabilmek için ise iki tane çözüm önerisi getirilmiştir; *plüralist rejim ve devletçilik/devlet kapitalizmi*.

Aslında plüralist rejim denemesi Cumhuriyet dönemi için SCF ile hayat bulmuş bir kavram değildir. Cumhuriyet'in ilanının ardından Milli Mücadele kahramanlarının devrimlerin yapılışı ve yöntemi açısından aralarındaki hizipleşmenin bir tezahürü olarak TpCF'nin doğuşu ile gerçekleşmiştir. Fakat bilindiği üzere Şeyh Sait isyanı ve akabinde Takrir-i Sükûn dönemi ile birlikte devrimlerin hızlıca yapılabilmesi için erken Cumhuriyet döneminde primitif bir istibdat dönemi SCF deneyimine kadar sürmüştür. Hem siyasal iklimin hem de içinde bulunulan ekonomik krizden çıkışın sağlanabilmesi için bizzat Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından Fethi Bey'e tarihe güdümlü muhalefet olarak iz düşüm bırakmış olan Serbest Cumhuriyet Fırkası kurdurulmuştur. Kuruluşunun ardından bir müddet sonra partinin kendisini iktidar adayı olarak tanımlaması ve dahi tıpkı TpCF'de olduğu gibi devrim karşıtlarının SCF çatısı altında birleşmeleri partinin sonunu hızlandırmıştır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin henüz çoğulcu bir demokratik rejime hazır olmadığı SCF ile birlikte anlaşılmıştır.

SCF deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra devrimlerin halk tabanına inmediğinin anlaşılmasıyla soruna çözüm arayışları hızlanmıştır. Bu konuda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 3. Kurultayında *evraka* haykırıları kurultaya katılanların kulaklarını çınlatmıştır. Nitekim hem partinin ideolojisi (Kemalizm) hem de ekonomik krizden çıkış yöntemi (devlet kapitalizmi/devletçilik) kabul edilmiştir. Bu kurultayda aslında bir taş ile üç kuş vurulmuştur; Kemalizm, devlet kapitalizmi ve parti devlet bütünleşmesi.

3. Kurultayın ortaya çıkarmış olduğu en önemli sonuçlardan biri de parti devlet bütünleşmesinin bundan sonraki süreçte hız kazanacak olmasıdır. Bu kurultay ile birlikte ortaya çıkan nizamname de intihap bölgelerinin tetkik edilmesi kararı alınmıştır. Dolayısıyla artık rapor sistemi CHF tarafından işler kılınmıştır. Bunu yapmalarının temel nedeni ise siyasal, ekonomik ve sosyolojik olarak ulaşılmak istenen hedefe (muasır medeniyetler/modern devlet) giden yolda yönetici kadro eli ile alınmış olan kararların işlerliğini ölçmektir. Yani her konuda fikir sahibi olunmak istenilmesinden kaynaklanmaktadır. Parti idare heyeti, müfettiş ve intihap bölgesi raporlarını bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

Kütahya, rapor sistemine dâhil edilmiş olan vilayetler arasında yer almaktadır. 1930 sonrasında parti idare heyeti raporları etkinleştirilirken müfettişlik bölgelerinin dizaynı ile birlikte intihap bölgesi raporları da dikkate alınarak hem parti içi işleyiş hem de bölge halkının durumu adeta üçlü bir kontrol mekanizmasıyla birlikte denetlenmiştir. Arşivden tespit edilen belgelere göre bu kapsamda başlangıcından itibaren Kütahya'da parti içi yönetim kurullarında hizipleşmeler derinleşerek yıllar geçtikçe kendisini hissettirmiştir. Bu durum ise bölge de hem parti işlerini çıkmaza sokmuş hem de halktan gelen taleplerin bir müddet ötelenmesine sebebiyet vermiştir. İdare heyetleri içerisinde yaşanan bu hizipleşmelerin temelinde ise kişisel hırslar yani her zaman daha fazla güç elde etme isteği olmuştur. Bununla birlikte idare heyetlerinin hazırlamış olduğu raporların büyük oranda gerçeği yansıtmadığını söylemeden geçmemek gerekir. Bütün müfettiş

raporları ve bunu destekleyen intihap bölgesi raporları, bu duruma işaret etmektedir. Nitekim raporların yazılmasından itibaren Kütahya bölgesindeki kişilerin çoğunun kendi kişisel çıkarları doğrultusunda partiyi kullandığı ve dolayısıyla halkın dileklerine kulak asmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili rejime geçilmesinin ardından 1950 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı Demokrat Parti'ye devredişinin altında sadece uzun yıllar boyu iktidarda kalmak ve buna bağlı olarak yaşanan bütün olumsuzluklardan sorumlu olarak yıpranmışlık değil, parti içerisindeki hizipleşmelere bağlı olarak halkın dikkate alınmaması da yatmaktadır. Kütahya da bu durum için en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (22.08.1940a). *CHP teftiş bölgelerini gösteren cetvelin gönderildiği*. 490.1.0.0/5.23.1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (08.06.1940b). *Müfettişlerin, CHP Teftiş Talimatnamesine göre teftiş yapmaları*. 490.1.0.0/5.22.19.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (02.02.1940c). *Kütahya ilinin teftiş ve çalışma raporları*. 490.1.0.0/680.302.1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (21.07.1941). *Kütahya ilinin teftiş ve çalışma raporları*. 490.1.0.0/680.303.1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (10.03.1943). *Kütahya ilinin teftiş ve çalışma raporları*. 490.1.0.0/681.305.1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (16.02.1942). *Kütahya ilinin teftiş ve çalışma raporları*. 490.1.0.0/681.304.1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (19.04.1944). *Kütahya milletvekili Sadri Ertem'in vefatı üzerine yerine Halil Benli'nin seçilmesi*. 30-10-0-0/ 76-505-5.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (02.12.1948). *Kütahya ilinin teftiş ve çalışma raporları*. 490.1.0.0/681.308.1.

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

- (17 Kasım 1930). Serbest Fırka dağıldı. İstanbul: *Cumhuriyet*.
- Ağaoğlu, A. (2011). *Serbest Fırka hatıraları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atatürk Araştırma Merkezi. (2016). *Atatürk'ün tamim, telgraf ve beyannameleri IV*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk, Mustafa Kemal. (2015). *Nutuk*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atay, F. R. (17 Ağustos 1930). Yeni fırka doğarken. Ankara: *Hâkimiyet-i Milliye*.
- Avcioğlu, D. (1968). *Türkiye'nin düzeni (dün-bugün-yarın)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aybars, E. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I*. İzmir: Zeus Kitabevi.
- Bila, H. (2008). *CHP 1919-2009*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye'de devletçilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- C.H.F. Nizamnamesi ve Programı*. (1931). Ankara: TBMM Matbaası.
- C.H.F. üçüncü büyük kongre zabıtları 10-18 Mayıs 1931*. (1931). İstanbul: Devlet Matbaası.

- Cebesoy, A. F. (2010). *Milli Mücadele hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Cem, İ. (2010). *Türkiye 'de geri kalmışlığın tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cumhuriyet Halk Partisi. (1938). *On Beşinci Yıl Kitabı*. Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları.
- Çeçen, A. (1990). *Atatürk'ün kültür kurumu halkevleri*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Demirel, A. (2003). *Birinci mecliste muhalefet ikinci grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, K. (2014). *Emlak ve Eytam bankası*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Göktürk, G. (2013). Kütahya'da 1946-1960 yılları arasında milletvekilliği genel seçimlerinin analizi ve siyasal yapı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 253-266.
- Gül, M. (1989). *Atatürk döneminde Türkiye'nin sanayileşme politikası (1923-1938)*. [Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Gülcan, Y. (2001). *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*. İstanbul: Alfa Basımevi.
- Kabacalı, A. (2007). *Tanzimat'tan 12 Marta Türkiye'de siyasal cinayetler*. İstanbul: Gürer Yayınları.
- Kasalak, K. (2012). Teşvik-i Sanayi kanunları ve Türkiye'de sanayileşmeye etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 65-79.
- Kocabaşoğlu, U. (2001). *Türkiye İş Bankası tarihi*. İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (1995). Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı. *OTAM*, 6(6), 195-210.
- Kongar, E. (2001). *21. yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köse, İ. (2015). Yalta ve Potsdam konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk boğazlarında egemenlik paylaşım talepleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10(19), 241-276.
- Mardin, Ş. (2014). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metinsoy, M. (2006). Erken Cumhuriyet döneminde mebusların intihap dairesi ve teftiş bölgesi raporları. *Tarih ve Toplum*, 3, 103-169.
- Mumcu, A. (1982). *Tarih açısından Türk devriminin temelleri ve gelişimi*. İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi.
- Ökçün, A. G. (1975). Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30, 25-44.
- Semiz, Y. & Akandere, O. (2001). 1929 Ekonomi Buhranı ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 301-313.
- Toprak, Z. (1995). *Milli iktisat- milli burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyetinde tek parti yönetiminin kurulması*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurtları.
- Uyar, H. (1999). *Tek parti dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Yetkin, Ç. (1982). *Serbest Cumhuriyet Fırkası olayı*. İstanbul: Karacan Yayınları.
- Yücel, S. (2006). *Türkiye'nin siyasal partileri (1859-2006)*. İstanbul: Alfa Yayınevi.

Araştırma Makalesi / Research Article

GELENEĞİN GÖLGESİNDE ÇOCUK: RIZA TEKİN UĞUREL VE ÇOCUK İFTARI PROGRAMLARI

Münire BAYSAN¹

Öz

Türk aile yapısında çocuğa verilen değer büyüktür. Doğumu, ad verilmesi, kırkı, ilk saç ve tırnak kesimi, ilk dişi, okula başlaması, sünneti gibi çocukların büyüme evrelerinde yapılan kutlamalar onlara verilen kıymetin ibâreleridir. Ramazan ayında yapılan etkinlikler de bu değer in idâmesidir.

Bu çalışmada Rıza Tekin Uğurel' in, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına dair yapmış olduğu çalışmalar hakkında bilgi verilerek bunlardan bir tanesi olan ve 1983 yılından beri yapılagelen Çocuk İftarı programları tanıtılmıştır.

Gazeteci, şâir, yazar, bestekâr aynı zamanda oyun yazarı ve Karagöz sanatçısı olan Uğurel tarafından 1983'ten beri her yıl kesintisiz olarak yapılan bu programlarda, çocuklara pek çok değer yaşatılarak aktarılmaya çalışılmaktadır. Ramazan mânileri, bilmece, fıkralar, tekerlemeler, atasözleri, deyimler, şarkılar, ilâhiler, sofrâ duası, Karagöz ve Ortaoyunu gibi Türk folkloruna ait pek çok unsura yer verilmektedir. Çalışmada, program içerisinde yer alan halk edebiyatı ve halk kültürüne dair unsurlar gözlem ve görüşme yöntemiyle tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Gelenek, R. Tekin Uğurel, Halk bilgisi, İftar.

CHILD IN THE SHADOW OF TRADITION: RIZA TEKİN UĞUREL AND CHILDREN'S IFTAR PROGRAMS

Abstract

In the Turkish family structure, the value given to the child is great. Celebrations during the growth stages of children, such as their birth, naming, fortieth day after birth, first hair and nail cutting, first tooth, starting school, circumcision are expressions of the value given to them. Activities for children during the month of Ramadan are also the continuation of this value.

In this study, information about Rıza Tekin Uğurel's work on the protection of intangible cultural heritage is given and one of them, Children's Iftar programs, which have been held in Kütahya since 1983, are introduced.

In these programs, which have been held by Uğurel, who is a journalist, poet, writer, composer and at the same time a playwright and Karagöz artist, every year since 1983; many values are tried to be passed down to children by experiencing them. Many elements of Turkish folklore such as Ramadan chansonettes, riddles, anecdotes, rhymes, proverbs, idioms, songs, hymns, table prayer, Karagöz and Hacivat, Kavuklu and Pişekar are included.

In the study, elements of folk literature and folk culture in the program were determined by observation and interview method.

Keywords: Child, Tradition, R. Tekin Uğurel, Folklore, Iftar.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kütahya, munire.baysan@dpu.edu.tr, ORCID 0000-0001-6167- 7793

Başvuru Tarihi (Received): 29.08.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Giriş

Kültürün devamlılığı, yenilenmesi, yaşatılması ve taşınması açısından çocuk, ayrı bir kıymete ve öneme sahiptir (Karadağ, 2013). Çocuğun yetişmesinde, sosyal bir varlık olduğunun idrak edilip toplumsal, milli ve manevi kodların yüklenmesinde etkili olan unsur, toplumun çocuğa bakış açısıdır. Yeni nesillere değerlerin aktarımı, onların davranışlarına yön verme ve karar verme süreçlerini etkilemesi bakımından önem arz eder (Özdemir, 2017). Çocuk, öğretilen değerler doğrultusunda hayata bakış açısını belirler, doğruyu- yanlış tereddütsüz ayırt eder. Toplumlar, çocuğa verdiği kıymet ve bu kıymet oranında aktardığı değerler, öğrettiği sosyal, ahlâkî, toplumsal kaideler, eğitime yaptığı esaslı yatırımlar ile kendi varlıklarını ileriye güvenle taşıyabilirler.

İslâmiyet'ten önce ve sonra Türk toplumunda çocuğa ve aileye büyük önem verilmiştir. Çocuk; aile, toplum ve devletin geleceğinin teminatı olarak görülerek Türk sosyal hayatının gözbebeği ve var oluşun odak noktası olmuştur (Yalçın ve Şengül, 2004). Yaşanılan devrin sosyal hayatına dair pek çok unsuru içerisinde barındıran Dede Korkut hikâyelerinde çocuğa verilen kıymet ve çocuksuz çiftlerin Tanrı'nın gazabına uğradıklarına dair inanç, Türklerin çocuğa ve aileye bakış açısını yansıtmaktadır (Ergin, 1997). Türk edebiyatının ilk manzum nasihatnamesi olan Kutadgu Bilig, karakter eğitiminden sosyal eğitime; ahlâk eğitiminden çocuk eğitimine kadar pek çok konuyu ele alması bakımından Türk eğitim tarihinde önemli bir yer tutar. Türk edebiyat tarihi açısından bu denli önemli eserde çocuk ve çocuk eğitimi hakkında öğütler verilmesi çocuğa verilen değer ve toplumun çocuğa bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir (Emiroğlu, 2012; Dönmez ve Koçak, 2018). Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan Dîvânu Lugâti't Türk'te çocuğun büyümesi, gelişimi, oyunu, oyuncuğu ve eğitimine dair pek çok kelime mevcuttur. Türk dili ve kültürü bakımından son derece kıymetli olan eserde, çocuk ve çocuğa verilen önem, toplumun çocuğa bakış açısı, yazarın bu konuda verdiği kelime örneklerinden anlaşılmaktadır (Batur ve Beştaş, 2011). 13. yüzyılda Yunus Emre, Hz. Mevlâna, Hacı Bektaş-ı Veli, Nasreddin Hoca, Anadolu'da insan, çocuk ve eğitim konularını çeşitli yöntemlerle işleyerek tasavvufi bakış açısı ile ele almışlardır (İnan, 1983).

Osmanlı Devleti zamanında çocuk, toplumun parçası olarak kabullenilmiştir. Bunun neticesinde mimari düzenleme, sosyal yerleşim yerinin oluşturulması, davranış biçimlerinin geliştirilmesi esnasında çocuk olayların içerisinde değerlendirilmiştir (Göncüoğlu, 2008). O dönemde toplumun çocuğa verdiği kıymet yapılan merasimlerde de kendini göstermektedir.

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte çocuk ve çocuğa verilen değer daha da artarak ilerlemiş ve Atatürk, 23 Nisan'ı Türk çocuklarına bayram olarak armağan etmiştir. Çocuk bayramı ile Cumhuriyetin ideal çocuk projesi kamusal anlamda meşru bir zemine taşınmıştır (Mezgit Saban, 2019).

Çocukluk araştırmaları günümüzde sosyal bilimler içinde giderek yaygınlaşan bir alan haline almış, biyolojik, pedagojik, sosyolojik, kültürel, ekonomik vb. gibi pek çok alanda çocuklarla ilgili sayısız araştırma yapılmış ve yapılmaktadır (Işık, 2019). Bu araştırmalardaki maksat fiziksel ve ruhsal dengesi yerinde; millî, manevi ve kültürel değerlerine sahip çıkan dijital çağın getirileri arasından kaybolmayan çocuklar yetiştirebilmektir. Bu gaye ile yapılan kültürel faaliyetlerden bir tanesi de "Çocuk İftarı" programlarıdır. Geleneksel bir hâl alan bu programlar, Kütahya'da 1983 yılından beri Ramazan ayında Rıza Tekin Uğurel tarafından düzenlenmektedir. Folklorun işlevlerine dair Bascom'un belirttiği: hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme; değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme; eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılması olarak eğitilmesi işlevlerinden faydalanılarak Türk kültür değerleri, ahlâki kaideleri, toplumsal normları halk bilgisi ürünleriyle oyun ve eğlence ortamında çocuklara aşılana çalışılmaktadır (Bascom, 2010).

Çalışmada ele alınan esas nokta, Ramazan ayı içerisinde yapılan “Çocuk İftarı” programında yer alan folklorik unsurların değerlendirilmesi, bu programın yapımcısı olan Türk folklorunun ve somut olmayan kültürel mirasın yaşatılması için yaklaşık yarım asırdır mücadele veren Rıza Tekin Uğurel ve çalışmaları hakkında bilgi verilmesidir. Kütahya'nın kültürel değerlerinin ve folklorik unsurlarının kayıt altına alınabilmesi amacıyla Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Yayın Etiği Kurulu'ndan alınan (Karar no: 2020/07) izin kapsamında yapılan çalışmada gözlem ve görüşme yöntemi kullanılmıştır.

Dünya düzeninin değiştiği Covid-19 Pandemi sürecinde Çocuk İftarı programının, aslî hâli unutulmadan ve program yapımcısından alınan bilgiler doğrultusunda kayıt altına alınması çalışmanın temel gayesini oluşturmaktadır.

1. Rıza Tekin Uğurel ve Çocuk İftarları

Çocuk iftarı programları Rıza Tekin Uğurel tarafından Kütahya'da 1983 yılından beri düzenlenmektedir. Pek çok sanat dalında yeteneği bulunan ve profesyonel anlamda çalışmalar yapan Uğurel; Türk kültürünün öğretilmesi, yaşatılması ve aktarılması için gençlere ve çocuklara ayrı bir kıymet vermektedir. Dijital teknolojinin, pek çok değeri gereksiz kıldığı günümüz dünyasında bu değerleri yine teknolojinin sunduğu imkânlar ile çocukların sevebileceği bir tarzda hazırlayan Uğurel, yeni neslin kendi kültür kökleri ile beslenmesini sağlarken, somut olmayan kültür değerlerinin de yaşatılmasına katkı sağlamaktadır. Çocuk iftarı programları da dâhil pek çok faaliyetin yapımcısı olan Uğurel'in hayatı ve bu zamana kadar yaptığı çalışmaları kısaca şöyledir:

1944 yılında Kütahya'da dünyaya gelmiştir. İlk, orta ve lise eğitimini Kütahya'da tamamlamıştır. 1963 yılında üniversite eğitimi için İstanbul'a gitmiş ve Yıldız Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümünü bitirmiştir. Eğitim için gittiği İstanbul'da on beş yılı aşkın bir süre kalarak 1980 yılında Kütahya'ya dönmüştür (Uğurel, 2012).

Yazar, gazeteci, şâir, bestekâr, oyun yazarı, Karagöz sanatçısı olan Rıza Tekin Uğurel, sanata olan ilgisinin babası ve babasının çevresiyle başladığını belirtir. Babası Ahmet Uğurel, keman sanatçısıdır ve Kütahya'nın önemli neyzenlerinden olan ressam, minyatür sanatçısı, müzehhip Ahmet Yakupoğlu ile meşk grupları bulunmaktadır. Babasından aldığı keman dersleriyle müziğe başlayan Uğurel, daha sonra Yakupoğlu'ndan ney dersleri almıştır (Uğurel, 2018).

Üniversite eğitimi için İstanbul'a gitmiş ve orada, Münir Nûrettin Selçuk; Tanburî, Hâfız, Hattat Kemâl Batanay; Udî, Rebabzen Câhit Gözkan ve Yusuf Ömürlü Beylerle tanışmış ve onların hocalık yaptığı Kubbealtı Mûsikî Enstitüsü'nün öğrencisi olmuştur. Uğurel, ders aldığı hocalar dışında Tamburî Cemil Bey, Necdet Yaşar, Cinuçen Tanrıkorur, Bekir Sıtkı Sezgin ve Kâni Karaca'dan ilham aldığını belirtir. Mûsikî bilgisinin yanı sıra ud, tambur, rebap, klasik kemençe yapımı, ney açımı gibi Türk müziği sazlarını imâl etme becerisine de sahip olan Uğurel; Dinçer Dalkılıç'tan ve teşvik gördüğünü, Ahmet Hatipoğlu'ndan da destek aldığını söylemektedir. Uğurel; edebiyatçı, mütefekkir ve roman yazarı olan Sâmiha Ayverdi'nin de öğrencisidir (Uğurel, 2018; KK.1).

İstanbul'da bulunduğu yıllarda Sabah, Akşam, Milliyet, Hergün, Ortadoğu ve Türkiye gazetelerinde yazarlık, yazı işleri müdürlüğü ve genel yayın müdürlüğü yapan Uğurel'in; Mavi Kırlangıç Çocuk Dergisi, Yeşilay, Millî Işık, Yesevî, Kubbealtı dergilerinde yazıları yayımlanmıştır (Güler, 2013).

Çeşitli konulardaki araştırma ve inceleme yazılarından meydana gelen yedi farklı kitabı İstanbul'da yaşadığı dönemde yayımlanmıştır. 1980 yılında tekrar doğduğu şehir olan Kütahya'ya dönen Uğurel'in, 200 bestesinin yer aldığı “Beste Külliyyâtı” adlı eseri de dâhil olmak üzere dört çalışması daha kitaplaştırılmıştır (KK.1). Uğurel, meydana getirdiği farklı türdeki eserlerinde toplumu ve dolayısıyla kişiyi ilgilendiren konulardan bahsetmiştir. Hatıralarını kaleme aldığı eseriyse halen yayımlanmamıştır (Baysan, 2018).

Gazeteci ve şâirliğinin yanı sıra farklı derecelerde ödüllü bir bestekâr olan Uğurel, bu ödülleri; Türkiye Diyânet Vakfı'nın açtığı “Çocuk Şarkıları ve İlahileri Beste Yarışması” nda, Kültür ve Turizm Bakanlığının düzenlediği “Az Kullanılan Makam ve Usûllerde Beste Yarışması”nda almıştır (Uğurel, 2018).

Edebiyat, tasavvuf, Türk Mûsikîsi, tiyatro, Karagöz, Ortaoyunu, Meddah ve eski ramazan eğlenceleri, Çocuk İftarları ile ramazan davulcusu özel ilgi alanına giren Uğurel'in yayınlanmamış fakat sahneye konulmuş piyesleri de bulunmaktadır. Tiyatroyla da yakından ilgilenen Uğurel, Tarık Buğra'dan tiyatro, Sadi Yaver Ataman'dan eski ramazan eğlenceleri ve ramazan mânileri hakkında dersler almıştır (Uğurel, 2012). Karagöz tasvirleri yapıp oynatan Uğurel, Karagöz Oyunları da yazmıştır.

“İstanbul'da yaşadığımız yıllarda Karagöz'le ilgili oyunlar yazdım. Ancak yazılı belge olarak bu metinlerden hemen hiçbiri bugün elimde değildir. Çünkü karagöz oyununun özelliği bakımından hikâyenin özü, Hayâlî tarafından bilinir ama ortada detaylı bir metin yoktur. Yazıdan okunarak ortaya konulan oyun, dinamizmini kaybedip statik-cansız-ruhsuz bir hâl alır. Oyun sırasında Hayâlî'nin şartlara göre esnek davranabilmesi, o anda içine doğan bir nükteyi yapabilmesi, oyunun başarısını artıran bir faktördür.”

diyen Uğurel, Hayâlî'nin oyundaki kabiliyetinin önemini de vurgulamaktadır (KK.1).

Meydana getirdiği her çalışmasında çağın gereklerine uygun hareket etmeye çalışan Uğurel, konu hakkındaki fikrini Karagöz oyunu üzerinden şu sözlerle ifade eder:

“Çağın şartlarına uygun oyun yazmaya zaten mecburuz. Çünkü zaman değişiyor, daha doğrusu zamanla insan değişiyor ve bu sebepten dolayı zevkler ve düşünceler de değiştiği için sosyal şartların ve o dönemin zevkine yahut anlayışına uygun olmayan oyun asla başarılı olmaz. Başarılı olmayan her oyun, köklü bir eğitim ve eğlence aracı olan Hayâl Oyunu'na vurulmuş bir darbedir. Bu darbe, insanların gözünde Karagöz-Hacivat gibi seyirlik bir millî geleneği kötü tanıtmak demektir.”

Çocukları geleceğin teminatı olarak gören Uğurel, onların millî ve manevi değerlerle büyümesi için elli yıla yakın bir süredir Kütahya'da programlar organize ederek yönetmekte, farklı illerde yapılan çocuk iftarlarına katılmaktadır.

Uğurel, beceri sahibi olduğu alanlarda pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Radyo ve televizyon programlarıyla daha geniş kitlelere Türk kültür değerlerini anlatmaya çalışmıştır. Düzenli ve sistemli olarak hazırladığı etkinliklerden bir tanesi de çalışmaya konu olan “Çocuk İftarı” programlarıdır. Çocukların; ahlâk, dil ve din bilgilerinin geliştirilmesi, kültürel değerlerin öğretilmesine dair pek çok uygulama, anlatı ve gösterinin yer aldığı program, mevsim yaz ise açık alanda, kış ise kapalı bir mekânda yapılmaktadır. Programın yapılacağı salon önceden hazırlanarak deyimler, atasözleri, Türk bayrakları ve balonlarla gösteri mekânı süslenmektedir.

Program erkek çocuklardan birinin ezan okumasıyla başlar. Misafirler oruçlarını açarak iftarlarını yapar. Her programda farklı çocuklara vazifeler verilir. Önceden duyurusu ve daveti yapılan etkinliğe program gününden evvel hangi okulun, kurumun ya da ailelerin katılacağı bilinir. Bu yüzden görev taksimi ve program hazırlığı bir ay öncesinden başlar. Bu hazırlıklar çocuklarda birlik ve beraberlik duygusunu da geliştirir

Hep birlikte yapılan iftar sonrası yine çocuklardan birinin okuduğu sofraya dua ile yemek faslı biter. Belli bir program dâhilinde yapılan etkinliğin eğlence faslına geçilmeden evvel ramazan ayının önemi, sevginin değeri, çocuğun kıymeti ve kültürel değerlerin ehemmiyeti gibi konuları içeren bir açılış konuşması yapılır. Konuşmayı Rıza Tekin Uğurel yapabildiği gibi, şehrin ileri

gelen büyüklerinden biri ya da programda görevli çocuklardan biri de yapabilmektedir. Uğurel'in 2018 yılında sevginin öneminden bahsettiği konuşması şu şekildedir:

“Bugün çocukların bayramı, Hz. Mevlânâ, ‘sevgiden acılar tatlılaşır. Bakır, sevgi ile altın olur’ buyurmaktadır. Bu gecenin hazırlanmasında ve sizlerin teşrifinde yegâne önemli şey sevgidir. Sevgi olmasaydı bugün burada toplanamazdık. Ne siz teşrif edebilirdiniz ne de bu programı hazırlayanlar kendi zamanından fedakârlık ederlerdi. Sevginin kıymetini bilmek lâzım.” (Uğurel, 2018, Haziran 8)

1984 yılında bir kız çocuğu tarafından yapılan açılış konuşmasında çocuk iftarı programının gayesi ve orucun manasından şu şekilde bahsedilmiştir:

“Gayemiz sadece bir arada olmak değil. Gayemiz; oyunlarımız, bilmecelerimiz, şarkılarımız, ilâhilerimizle iyi ve güzel olanı bulmak; güzel olanı çirkinden, kötü olanı iyiden ayırt etmektir. Sizlere eski ramazanları yaşatmaya çalışmaktır.

Mübarek ramazan-ı şerif, oruç ayıdır. Neden oruç tutuyoruz? Neden sabahtan akşama kadar aç kalıyoruz? Allah insanları diğer canlılardan ayıracak pek çok özellik vermiştir. Bunlardan biri de kendini kontrol etmek, iradesini yenmek ve nefesine hâkim olmaktır. Hepimiz biliyoruz ki dünya üzerindeki insanların hepsi eşit değildir. Bizler sıcak yuvamızda her istediğimizi yemeye ve giymeye kâdirken soğukta üşüyen, sofrasında bir dilim ekmeği bulamayanlar vardır. Bunun için Allah'ın büyüklüğünü anlamak ve bize verdiği nimetler için şükretmek, işte ramazanın gerçek gayesi bu olmalıdır.” (Uğurel, 2018, Şubat 23)

Program kapsamında, çocuklara ramazan ayı ve orucun faydaları, doğru söylemek, iyilik yapmak, yardım etmek, vatan sevgisi gibi onların karakter gelişimine katkı sağlayacak değerler; tiyatro gösterileri, fıkra, mâni, tekerleme, şiir ve şarkılarla aktarılmaya çalışılır. Her yıl yapılan programlarda sergilenen Türk seyirlik oyunları şunlardır:

Asırlardır bizi eğlendirirken eğiten, geleneksel Türk tiyatrosunun özünü teşkil eden ve Somut olmayan kültür değerleri içerisinde yer alan Hacivat ve Karagöz oyunu, bu gecenin olmazsa olmazlarından (Mutlu, 1995; Taş, 2007; Oğuz, 2009). Karagöz oyununun içinde “Cumhuriyetimiz ebedi kalsın, milletimiz saadet bulsun” şeklinde temenniler, “Yalancılık, dedikoduculuk çok kötüdür, her zaman dürüst davranmalıyız, yalan söylememeliyiz, sağlıklı beslenmeliyiz” şeklinde öğüt içeren sözler yer alır. “Dersleriniz ve oyunlarınız mutlu, ömürleriniz kutlu, ölçünüz doğruluk olsun, hepimize uğurlar ola” gibi ifadelerle gösteri biter (Uğurel, 2018, Haziran 8).

Karagöz'ün sahneye inmiş şekli olarak tanımlanan Ortaoyununda, Karagöz oyunundaki Karagöz ve Hacivat, Ortaoyununda Pişekâr ve Kavuklu'dur (And, 1970; Artun, 2008). Ortaoyunu da iftar programlarında, çocukları hem eğlendirmek hem de nasihat etmek amacıyla sergilenen geleneksel tiyatro türlerindedir.

Meddah da farklı yıllarda bu programlarda sahne almış hikâyeye anlatıcısı olarak çocukların karşısına çıkmıştır. Gerçekçi halk hikâyeleri anlatan meddahların sahnede kullandıkları mendil ve sopa olmak üzere iki aracı bulunmaktadır (Boratav, 2013; And, 2014). Hikâyelerde taklit ettikleri varlıkların seslerini çıkarmak için kullandıkları bu nesnelere çocuklara; tarih, kültür, güzel ahlâk, dil ve din gibi temel konuları içeren ve içerisinde kıssadan hisse barındırarak ders vermeyi amaçlayan anlatılar aktarılır.

Çocuk iftarlarında sergilenen bir diğer tiyatro çeşidi de tuluattır. Tanzimat sonrasında geleneksel tiyatro ile batılı anlamdaki tiyatronun kaynaşmasından oluşan bir tür olan tuluat doğaçlamanın geleneksel Türk tiyatrosundaki özgün adıdır (Düzgün, 2000; Artun, 2008). İftar programında,

uşak rolündeki İbiş karakteri ve sahnelediği oyun, çocukların ilgisini çekecek tarzda sunulmaktadır.

Nasrettin Hoca fıkraları taklit kabiliyeti yüksek olan çocuklar tarafında teatral bir şekilde sahnelenir. Türk halkının olaylar karşısındaki düşünce, tutum ve davranışlarını, güldürüp eğlendirerek yansıtan fıkralar, eğitim ve kültür aktarma işlevine de sahiptir (Artun, 2015; Yardımcı, 2013). Bu işlevleri ile fıkralar çocuk iftarlarının vazgeçilmez anlatıdır. Türleri farklı olsa da yapılan tiyatrolarda gaye, çocukları güldürüp eğlendirirken onlara ahlâkî değerleri, kültürel kıymetleri, toplumsal normları aşılacaktır.

Tiyatro gösterilerinin bitmesinin ardından geleneksel kıyafetleriyle ramazan davulcusu, mâni söyleyerek sahneye gelir. Ramazan ayında sahur vakti davul çalma ve mâni söyleme âdeti, bu aya ayrı bir güzellik ve zenginlik katmaktadır (Kaya, 2004). Günümüzde de bu gelenek yaşatılmaya çalışılmakta; fakat çocuklar sahur saatinde uykuda oldukları için ramazan manisini ve davulun sesini duyamamaktadırlar. Elinde davulu dilinde mânisi ile sahneye giren davulcunun genelde her yıl söylediği ramazan maniler şunlardır:

Besmeleyle çıktım yola,
Selam verdim sağa sola,
İki gözüm benim beyim,
Ramazanınız mübarek ola,

Yeni cami direk ister,
Söylemeye yürek ister,
Benim karnım toktur ama,
Arkadaşlar börek ister.

Yedi cami çarşısına,
Çıkıp baktım karşısına,
Ne hikmettir bayılırim,
Ben patlıcan turşusuna.

Evlere perde lazım,
Pilava zerde lazım,
İnsaf buyrun efendim,
Mideye de yer lazım.

Eyle oruca niyet,
Oruçtan gelir kuvvet,
Oruç tutmasan dahi,
Oruçluya hürmet et.

Derdi başından atar,
En büyük zevki tadar,

Fakirleri gözetin,
Çift katlı oruç tutar.

Ocakta kızar tava,

Gider gelir oklava,
Mübarek ramazanda,
Haydi, kalkın sahura.

Çarçabuk sezilir ha,
Deftere yazılır ha,
Sakın yalan söyleme,
Orucun bozulur ha.

Buz gibi sudur incik,
Şimdiye deriz himcik,
Cayır cayır yanarsın,
Sahurda yersen cimcik.

Özlenecek gözlenecek,
Dostumuz var özlenecek,
Eğer oruç tutacaksak,
Gözlemeler tellenecek.(Uğurel,2019, Mayıs 29)

Mânisiyle sağa sola selam vererek salona giren davulcu, oruç tutmanın, fakirleri gözetmenin faziletlerinden, oruçluya hürmet edilmesi gerektiğinden, yalan söylenmemesi gibi genel ahlâkî konulardan, anonim manilerde bahsettiği gibi Rıza Tekin Uğurel tarafından oluşturulan Kütahya'ya has özelliklerin yer aldığı mâniler de söyler. Örneğin; Türkmen Dağı'nın eteklerinden çıkan ve pek çok hastalığa iyi geldiği bilinen İncik suyu; geleneksel yemeklerden olan cimcik ve gözleme gibi yöreye has unsurlarla davetlileri eğlendirir.

Ramazân mânileri dinlendikten sonra sıra şerbet ikramına gelir. Geleneksel kıyafetlerini giyen ve ibriği sırtında olan şerbetçi, herkese tek tek soğuk şerbetinden ikram eder. Bir taraftan da pamuk helvacı salona girer. Çocuklar şerbetlerini içip istedikleri renkte helvalarını alırlar. Şerbet ve helva ikramının oluşturduğu kargaşa ortamından sonra program kaldığı yerden devam eder.

İftar programlarında her yıl yer verilen anonim halk edebiyatı türlerinden biri de soyut- somut varlık ve kavramları uzak yakın ilişki ve çağrışımlarla buldurmayı amaçlayan bilmecelerdir (Artun, 2014). İnsanlığın ortaya koyduğu ilk sözlü ürünlerden biri olan bilmeceler, Türk folklorunun en yaygın ve zengin türlerindedir (Türkyılmaz, 2009). Bilmeceler çocukların, dil ve düşünce gelişimi bakımında son derece kıymetli folklor ürünleridir (Balta, 2013). Eğlendirirken öğreten bilmeceler, aynı zamanda kültürel değerlerin de taşıyıcısıdır (Yangil ve Kerimoğlu, 2014). İftar programlarında çocukları eğlendiren, güldüren aynı zamanda düşündüren, bulduran, bulduklarını ifade etme fırsatı veren, dil becerilerine katkı sağlayan bilmeceler; bazı programlarda sunucular tarafından çocuklara yöneltilmiş, bazı programlarda ise çocuklardan biri diğerlerine sormuştur. Sorulan bilmeceye doğru cevabı verene küçük hediyeler taktim edilmiştir. Programlarda çocuklara sorulan bilmece örneklerinden bazıları şunlardır:

Bir tepsi kar, etrafı nar,
Haddin varsa bir tane al,
İki camlı pencere, bakıp durur her gece,
Göz koydu göz üstüne, bilin bakalım bu ne?
Çinçinli hamam kubbesi tamam,
Bir gelin aldım, babası imam.(Uğurel,2018, Şubat 28)

O yıl ki hazırlıklar içerisinde çocukların hazırladığı mini konser varsa onlar sahnelenir. Bu konserlerde genelde çocuk şarkıları, ilâhi ve tekerlemeler söylenir. Eğer o yıla özel bir konser yoksa program yapımcıları hem çocukların hem de büyüklerin katılımı sağlayarak hep birlikte mâni, tekerleme, ilâhi, çocuk şarkıları ve marşlar söylerler. Bu etkinlik öncesi tüm salona Türk bayrağı ve söylenecek türkü sözlerinin yazılı olduğu metinler dağıtılır. İlk olarak Kütahya'nın ramazan ayına has Küpecik mânisi söylenir. Küpecik asırlardır ramazan ayında çocuklar tarafından Kütahya'da yaşatılan bir gelenektir. Çocuklar, iftardan sonra komşu kapılarını çalarak Küpecik baştan sona söylerler (Salün, 2001). Ev sahibi de çocuklara para, şeker, çikolata gibi hediyeler verir. Çocuk iftarı programlarının toplu halde söylenen ilk folklorik ürünü küpecik mânisidir. Farklı varyantları bulunsa da o gecede söylenen Küpecik'in sözleri şu şekildedir:

Hey küpecik, küpecik,
Yağdan baldan küpecik,
Yağ olmazsa bal olsun,
Ev sahibi sağ olsun,
Ev sahibi evde misin?
Evde değil dağda mısın?
Dağda yılanlar kışlasın, kışlasın,
Allah çocuklarınızı bağışlasın, bağışlasın,
Dişi dişi, sıçan dişi,
Vermezseniz çalarız taşı,
Ambar altı tazıyım,
Mola Beyin kızıyım,
Enarından menarından,
Baklavanın kenarından,
Altı hokka pekmez,
Sepetim yerinden kalkmaz,
Al yanaklı yenge,
Merdivenden in de gel, in de gel,
Bizim bahşışı al da gel, al da gel,

Ambar altı tırtır,
Bahşışı ver de kurtul, (son dakika kutahya,2014, Temmuz 6)

Çocukların neredeyse tamamının bildiği, bilmeyenlerinde ellerindeki metinlerden takip ettiği küpecikten sonra sıra tekerlemelere gelir. Şaşırtmak, eğlendirmek, keyiflendirmek için başvurulan ve bir çeşit söz cambazlığı olan tekerlemeler pek çok işleve sahiptir (Duymaz, 2002). Bunlardan bir tanesi de dil becerisini eğlendirirken geliştirmektir. İftar programında, belli bir makamda ve müzik eşliğinde, söylenmesi zor kelimelerin bir araya gelmesinden oluşan tekerlemeleri söyletmeye çalışarak çocukları hem eğlendirmek hem de dil gelişimlerine katkı sağlamak hedeflenir. Gecede söylenen tekerlemeler şunlardır:

Dal sarkar kartal kalkar,
Kartal kalkar dal sarkar,
Hadisene söyle, hadisene söyle,
Hadi, hadi, hadi söylesene,
Bu köşe yaz köşesi, laylaylom,
Bu köşe kış köşesi laylaylom,
Hadisene söyle...

Kırk küp, kırk küp, kırk küp, kırk küp,
Kırkının da kulpu kırık küp,
Hadisene söyle...

Bu duvarı duvarı, bu duvarı acaba,
Badanalı mı, badanalı mı?
Hadisene söyle...

Abe abe kuru dayı, kuru dayı,
Ne kuru sarı bu darı ne kuru sarı bu darı,
Hadisene söyle...

Karşıda bir ah kuru ağaç,
Kupkuru ağaç,
Dal dalı kuru,
Dip dibi kuru,
Kap kabı kuru,
Kupkuru ağaç,
Kakırdadın mı ah kuru,

Kupkuru ağaç,
Dal dalı kuru,
Dip dibi kuru,
Kap kabı kuru,
Kupkuru ağaç,
Dal dalı kuru,
Dip dibi kuru,
Kap kabı kuru,
Ah kuru ağaç,
Kup kuru ağaç, (Uğurel,2017, Eylül 30).

Dinî tasavvufi muhteva taşıyarak Allah ile ilgili bestelenmiş şiirler olan ilâhiler de programda yer bulan halk edebiyatı türlerindedir (Uygun, 2014; Uzun, 2000). İftar programlarında genelde ilk olarak Ramazan ilâhisi söylenir. Sözleri şu şekildedir:

Müslüman ülkelerin nurla doldu her yanı,
Hoş geldin ey ramazan, on bir ayın sultanı,
Yükselen tekbirlerin göklerde bir ucu,
Allah'ım senin için tutuyoruz orucu, (Uğurel,2018, Şubat 26).

Sordum Sarı Çiçeğe, Ne Söylerler Ne Bir Haber Verirler, Şol Cennetin İrmakları bu gecede söylenen herkesin bildiği Yunus Emre ilâhileridir. Dünya hayatının geçici ölümün baki olduğu, cennetin nasıl bir yer olduğu, kimin ümmetinden bulunduğu gibi çocukların bilmesi gereken temel dini konuların yer aldığı ilâhiler seçilir. İftar programının söylenen diğer türler çocuk şarkıları ve marşlardır. Her yıl söylenen güftesi ve bestesi Rıza Tekin Uğurel'e ait olan çocuk şarkısının sözleri ise şu şekildedir:

Bir kedim var adı Can'dır,
Bilseniz ne afacandır,

Yaramaz tek neşemizdir,
Tüyleri kardan temizdir,
Karnı doysa gidip yatar,
Bir minderde keyif çatar,
Sonra mır mır tekerleme,
Gelsin tatlı şekerleme
Farelerin ödü patlar,
Pusu kurar, siner atlar,
Canı doymaz hiç oyuna,
Zıplayıp durur boyuna,
Karnı doysa gidip yatar,
Bir minderde keyif çatar,
Sonra mır mır tekerleme,
Gelsin tatlı şekerleme (Uğurel, 2018, Ağustos 6).

Müzik faslının son bölümünde milli duygulara hitap eden parçalara yer verilir. Bu bölümde marşlar bayraklar sallanarak söylenir. “Türküm ne mutlu bana” gibi nakarat kısımlar ya da “Kırmızı- Beyaz, en büyük Türkiye” gibi slogan ifadeler, daha güçlü ve gür bir sesle dillendirilir. Gençlik Marşı ile başlanır, İzmir Benim Van Benim, Ordu Marşı, Baş Koymuşum Türkiye’nin Yoluna her yıl çocuk iftarında söylenen milli duyguları harekete geçiren ve vatan sevgisini aşılamanın şarkı ve marşlarıdır.

Programın son kısmı dış kirasının kültürümüzdeki önemini anlatılmasına ve dış kirası hediyelerinin verilmesine ayrılmıştır. Eskiden ramazan ayı içerisinde yapılan bu uygulamada durumu iyi olan aileler iftar verirler. Bu iftarlarda gelen misafirlere özellikle de maddi durumu kötü olan ailelere yemekten sonra dış kirası adıyla para ve çeşitli hediyeler dağıtılır. Davete icap etmeleri ve ev sahibinin yemeklerini yiyerek dışlarının aşınması gibi naif bir sebeple kendilerine hediyeler takdim edilir (DİA, 1994; Çetin, 2020). Dış kirası, nezaketin ve inceliğin; fakiri, ihtiyaç sahibini incitmeden yardımda bulunmanın kültürümüzdeki en güzel örneklerinden bir tanesidir. Çok eski bir gelenek olan bu uygulamanın ne olduğu “Çocuk İftarı” programında önce anlatılır. Sonra çocuklara, iftar programına katıldıkları ve verilen ikramları yiyerek dışlerini aşındırdıkları için hediyeleri verilir. Kız ve erkek çocukları için ayrı ayrı hazırlanan hediye paketleri ve küçük kesecikler çocuklara tek tek takdim edilir. Keseler içerisinde dış kirasının yer aldığı sembolik bozuk para ve öğüt içeren bir atasözü ya da vecizenin yazılı olduğu küçük bir kâğıt bulunmaktadır.

2. Sonuç

Çağın hızlı ilerleyişi karşısında dünya, tek tip bir yapıya doğru evrilmektedir. Teknolojinin sunduğu imkânlar bir taraftan hayatı kolaylaştırırken diğer taraftan küreselleşen dünyada, bölgesel ve kültürel farkları ortadan kaldırmaktadır. Milletlerin kendi yaşamışlıklarından, zevk anlayışından, tarihinden, dünya görüşünden ve değer yargılarından meydana gelen halk bilgisi ürünlerinin, değişen yaşam şartlarına ve eğlence anlayışına rağmen varlığını devam ettirmesi ve işlevini sürdürmesi yaşanan çağda önemini daha da arttırmıştır. Toplumsal bilinç, eğitim ve katılım ile küresel karşısında savunmasız kalmış yerelin ve ulusalın, kendi bağlamlarında; onları üreten, yaşatan ve kuşaktan kuşağa aktaran bilgi gelenek ve birikimin bütün unsurlarıyla korunması somut olmayan kültürel mirasın yaşatılması ve sürdürülebilirliği açısından son derece önemli bir hal almıştır (Oğuz, 2009; Oğuz, 2013). Halk bilgisi ürünlerinin çocuklara yaşatılarak öğretilmesi, geleneğin geleceğe doğru bir şekilde aktarılması bakımından ayrı bir kıymete sahiptir.

Çocukların milli ve manevi değerleri öğrenmesi amacı ile yapılan Çocuk İftarı programları, bünyesinde pek çok folklorik unsuru barındırmaktadır. Asırların deneyim ve tecrübe süzgecinden geçerek bugüne ışık tutan atasözleri çocuklara, ahlâki değerleri aşılarken dil becerilerini ve soyut

düşünme kabiliyetlerini de geliştirmektedir. Güldürürken düşündüren fıkralar toplumsal normları eğlendirerek aktarmaktadır. Bilmecelerle doğruyu bulma gayreti hem düşünme hem de dil becerisine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda bulduğunu söyleyebilmek çocukların özgüvenlerini de geliştirmektedir. Söylenmesi zor kelimelerin arda arda sıralanmasıyla tekerlemeler, dil becerisinin arttırmaktadır. Söylenen mânilerle çocuklar, ramazan davulcusunu gelenekteki şekliyle görmektedirler. Nağmeli bir şekilde davulla söylenen mânilerde ramazan ayı, orucun faydaları, yalanın zararları gibi çocukların edinmesi gereken ahlaki alışkanlıklardan bahsedilmektedir. Diğer bir halk edebiyatı türü olan ilâhilerde temel dini konulara yer verilmektedir. Karagöz, Kavuklu ile Pişekar, Meddah, İbiş gibi geleneksel halk tiyatrosu aslına uygun bir şekilde çocuklara izlettirilmektedir. Bu türler içerisinde Türk müziğine ait nağmelere, bilmecelere, hikâyelere, atasözlerine, tekerlemelere de yer verilmektedir. Türk halk edebiyatı ürünlerinden atasözü, fıkra, mâni, tekerleme, bilmece, ilahî, halk tiyatrosu, programda çocuklara istenilen mesajları aktarabilmek maksadıyla kullanılan öğreten, eğlendiren, eğlendirirken öğütleyen, yol gösteren türlerdendir.

Geçmişte ramazan ayında uygulanan, yardımlaşmadaki nezaketi gösteren diş kirası geleneğinin anlatılması ve sonrasında da küçük hediyelerle bu kültürünün yaşatılması, şerbet ikramı Türk kültürüne has unutulmaya yüz tutmuş değerlerdendir.

Yazar, gazeteci, şâir, bestekâr, oyun yazarı, Karagöz sanatçısı olan Uğurel, Çocuk İftarları programlarını yıllardır düzenleyip yönetmiş olmasının yanı sıra program dâhilinde bazı yıllarda Karagöz oyununun senaryosunu yazmış, bazı yıllarda meddah olarak hikâyeye anlatmış, ihtiyaç duyulduğunda tuluatta, İbiş ile birlikte sahneye çıkmıştır. Ankara, İstanbul gibi şehirlerde düzenlenen iftar programlarında ramazan davulcusu olarak mâni söylemiştir. Aynı zamanda Kütahya'ya has mâniler meydana getirmiş, çocuk şarkı ve ilâhileri yazıp bestelemiştir. Ud, tambur, rebap, klasik kemençe ney gibi enstrümanları çalabilen aynı zamanda yapım ve tamirini bilen Uğurel; bu becerilerini gençlere aktarmış ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.

Rıza Tekin Uğurel tarafından hazırlanan “Çocuk İftarı” programlarında yapılmaya çalışılan; Türk folkloruna ve kültürüne has unsurların yaşatılarak öğretilmesi ve geleceğe aktarılmasıdır.

Kaynak Kişiler

KK.1: Uğurel, Rıza Tekin, 1944 doğumlu, İnşaat Mühendisi, [10/01/2021 tarihinde Münire BAYSAN tarafından Rıza Tekin Uğurel'in evinde yapılan görüşme]

Kaynakça

And, M. (1970). *100 Soruda Türk tiyatrosu tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

And, M. (2014). *Başlangıcından 1983'e tiyatro tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Artun, E. (2014). *Ansiklopedik halk bilimi/halk edebiyatı sözlüğü, terimler-motifler- kavramlar*. Adana: Karahan Kitabevi.

Artun, E. (2015). *Anonim Türk halk edebiyatı nesri, edebiyat tarihi metinler*. Adana: Karahan Kitabevi.

Artun, E. (2008). *Tarihsel süreçte değişen geleneksel tiyatromuz. halk kültürü tiyatrosu sempozyumu*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi. Erişim adresi:

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_tarihsel_surec_geleneksel_tiyatro.pdf

Balta, E. E. (2013). Bilmecelerin dil-düşünme bağlamında eğitimdeki yeri ve önemi, *Turkish Studies*, 8(1), 891-899.

William, R. (2010). *Folklorun dört işlevi* (F. Çalış, Çev.). *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar* içinde (ss. 71-86). Ankara: Geleneksel Yayınları.

- Batur, Z. ve Beştaş, M. (2011). Divanu Lügat'it Türk'te çocuk dünyası ve çocuk eğitimi. *Turkish Studies*, 6(2), 247-262.
- Baysan, M. (2018). Rıza Tekin Uğurel. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* içinde. Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/riza-tekin-ugurel>
- Boratav, P. N. (2013). *100 Soruda Türk halk edebiyatı*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Çetin, O. (2020). Geçmişten bugüne ramazan gelenekleri ve geleneklerin yaşatılarak geleceğe aktarılmasına dair öneriler. *Türk Ekini Dergisi*, 1(6), 14-36.
- DİA. (1994). Diş kirası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 9, s. 375). İstanbul: TDVİAM
- Dönmez, S. ve Koçak, Ş. (2018). Kutadgu Bilig'de çocuk eğitimi (türk eğitim tarihi açısından, eğitimin öğeleri üzerine bir inceleme). *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 15(6), 145-192.
- Duymaz, A. (2002). *İrfanı arzulayan sözler tekerlemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Düzgün, D. (2000). Osmanlı döneminde geleneksel Türk tiyatrosunun genel görünümü. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, 63-69.
- Emiroğlu, S. (2012). Kutadgu Bilig'de çocuk eğitimi. *Turkish Studies* 7(1), 1027-1041.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut kitabı I, Giriş- Metin- Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Göncüoğlu, S. F. (2008). İstanbul'da çocuk olmak. *Kültür Dergisi*, 12, 62-65.
- Güler, K. (2013). *Kütahya sanatçıları*. Kütahya: Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası Yayını.
- Işık, E. (2019). Batı'da çocukluk sosyolojisi çalışmaları tarihi. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 4(7), 179-194.
- İnan, M. R. (1983). Dünyada çocuk yılı ve eğitimde çocuğa görelilik. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 8(45), 28-32.
- Karadağ, Ö. (2013). Türkiye Türkçesi atasözlerinde çocuk ve çocukluk. *Milli Folklor Dergisi*, 25(98), 109-124.
- Kaya, D. (2004). *Anonim halk şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mezkit Saban, G. (2019). *Milli kimliğin oluşturulması bağlamında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halkbilimi Bilim Dalı, Ankara.
- Mutlu, M. (1995). Karagöz. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 12(12), 53-63.
- Oğuz, Ö. (2009). *Somut olmayan kültürel miras nedir?* Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Özdemir, C. (2017). Dede Korkut kitabında saygı. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 16(16), 7-29.
- Salün, M. (2001). *Kütahya gezek geleneği ile törenlerimiz, oyunlarımız*. Kütahya: Ekspres Matbaası.
- Son Dakika Kutahya (2014, Temmuz 6) Kütahya'da Eski Ramazanlar ve (Küpeçik) - YouTube www.youtube.com/watch?v=hypBu3mmhX4
- Taş, H. (2007). Günümüz Bursa'sında Karagöz. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(12), 133-146.

- Türkyılmaz, D. (2009). Ortak sır kalıplarımız: Türk Dünyası bilmeceleri üzerine. *Milli Folklor Dergisi*, 21(81), 40-53.
- Uğurel, R. T. (2012). *Yağmur taşı*. İstanbul: Parıltı Yayıncılık.
- Uğurel, R. T. (2018). *Göz yaşı ırmağı*. İstanbul: Post Yayıncılık.
- Uğurel, R. T. (2017, Eylül 30). Çocuk iftarı 10 Kasım 2002 Kütahya [Video]. Youtube https://www.youtube.com/watch?v=ImVPubScF_0
- Uğurel, R. T. (2018, Şubat 23). Çocuk iftarı 1984 Kütahya [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=hgSemQFogts>
- Uğurel, R. T. (2018, Şubat 26). Çocuk iftarı 2001 Kütahya [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=VJa9tqFN0lg>
- Uğurel, R. T. (2018, Şubat 28). Çocuk iftarı 1991 Kütahya [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=lcoHNhw_dpk
- Uğurel, R. T. (2018, Haziran 8). Çocuk iftarı 2 Haziran 2018 Kütahya [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=dIY0-9-W0RI&ab_channel=R%C4%B1zaTekinU%C4%9Furel
- Uğurel, R. T. (2018, Ağustos 6). Rıza Tekin Uğurel Besteleri (Provalar) - Rast Çocuk Şarkısı / Bir Kedim Var Kütahya [Video]. Youtube. www.youtube.com/watch?v=gl0MAyfbLKs
- Uğurel, R. T. (2019, Mayıs 29). Çocuk iftarı 29 Mayıs 2019 Kütahya [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=p4ORI2lxNLS>
- Uygun, M. N. (2014). Türk din mûsikisinde usûl ilâhileri. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 2(2), 31-42.
- Uzun, M. (2000). İlâhi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.22, ss. 64-68). İstanbul: TDVİAM
- Yalçın, S. K. ve Şengül, M. (2004). Dede Korkut hikâyeleri'nin çocuk eğitimi açısından öne sürdüğü değerler ve ortaya çıkarmak istediği tip üzerine bir değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 209-223.
- Yangil, K. M. ve Kerimoğlu, C. (2014). Bilmecelerin eğitimdeki yeri ve önemi. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 4(2), 341-354.
- Yardımcı, M. (2013). *Türk Halk edebiyatında nesir ve nazım nesir karışık türler*. İzmir: Kanyılmaz Matbaacılık.

Ek 1: Rıza Tekin Uğurel' in Arşivinden Görseller

Resim 1: *Rıza Tekin Uğurel Karagöz ve Hacivat'ı oynatırken*

Resim 2: *Rıza Tekin Uğurel konser sırasında tambur çalarken*

Resim 3: *Rıza Tekin Uğurel çocuklara oyun oynatırken*

Resim 4: *Rıza Tekin Uğurel ramazan davulcusu olarak mâni söylerken*

Resim 5: *Rıza Tekin Uğurel çocuklarla marş ve şarkı söylerken*

Resim 6: *Rıza Tekin Uğurel davuluyla şarkı söyletirken*

Resim 7: *Rıza Tekin Uğurel şerbetçi vazifesinde*

Resim 8: *Rıza Tekin Uğurel çocuklarla ilahi söylerken*

Resim 9: *Rıza Tekin Uğurel bereket keselerini ve dış kirasını dağıtırken*

Resim 10: *Rıza Tekin Uğurel*

KÜTAHYA
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde 3 enstitü, 10 fakülte, 2 yüksekokul ve 14 meslek yüksekokulu bulunmaktadır. Araştırmacı, üretken, kişisel ve mesleki alanda kendini sürekli geliştiren, çevreye ve topluma duyarlı, yenilikçi, etik değerlere bağlı erdemli bireyler yetiştirmeyi amaç edinen üniversite, Kentin, bölgenin ve ülkenin yaşam kalitesini artırıcı hizmet ve çözümler sunmayı kendisine görev edinmiştir.

KÜTAHYA ZAFER ANITI

Çatılmış silahların uzaktan görünüşü veya alev alev meşale hissini uyandıran Zafer Anıtı, asıl manası ile Kurtuluş Savaşını sem bolize eder. Anıtı bir bütün olarak meydana getiren değişik yöndeki üçgen bloklar; milletimizin, yakın ve uzak milletlerin göstermeye hazırlandıkları haksızlığa fevran, iç ve dıştaki düşman kuvvetlerinin mukabil hareketlerini ve çeşitli müdahalelerden sonra, milletin tek vücut halinde birleşerek kazandığı 30 Ağustos Zaferini canlandırır ve gelecek nesilleri Türk milletini içte ve dışta meydana gelebilecek kötü tesirlere karşı, er geç birleşerek zafere gidebileceğini sembolize eder.

AIZANOI ANTİK KENTİ

Aizanoi Antik Kenti Kütahya Çavdarhisar İlçe merkezinde, Kütahya'ya 50 km uzaklıktadır. Penkalas (Kocaçay) Irmağının yukarı kesiminde tanrıça Meter Steunene'nin kutsal mağarası civarında yaşayan Frigyalıların öncülü olarak antik kaynaklarda geçen Azan adlı mitoloji kahramanının su perisi Erato ile efsanevi kral Arkas'ın birleşmesinden Aizanoi şehrinin ortaya çıktığı sanılmaktadır. Aizanoi Antik Kenti pek çok bakımdan ilkleri barındırmaktadır. Bunlardan birisi de dünyanın ilk borsası olarak bilinen Macellum alanının Aizanoi'deki tespitidir.